

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY



Stierlin Szabó Henriette

Neuhaus(er) András. Egy 'ismeretlen' magyar jezsuita a 18. századi trópusokon

Zvara Edina

A kismartoni mariánus ferencesek és könyvtáruk a kora újkorban

Janzsó Károly

A pannonhalmi rendtörténet és Fehér Ipoly főapát

Vajda Tamás

Erdélyi László bencés szerzetes professzori munkássága a kolozsvári egyetemen

Urbán János Erik OFM

Fegyelmi kérdések az Erdélyi Ferences Rendtartomány 20. századi tartományfőnöki leveleiben II.

Klestenitz Tibor

Fischer István érsek emlékezete

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

37 (2025/3–4)



MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2025

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged
www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

honlapunkon: www.heh.hu és

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyhaztortenet_i_vazlatok.html

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Márk Aurél, Fejérdy András, Illés Pál Attila, Kiss Ulrich, Koltai András,
Lakatos Andor, Molnár Antal, Mózes György, Németh László Imre,
Solymosi László, Somorjai Ádám, Szabó Csaba, Tóth Tamás, Várszegi Asztrik,
Véghes Tamás, Zombori István;*

ITALY: Tóth Krisztina

ROMÁNIA: Nagy Mihály Zoltán

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

STIERLIN SZABÓ Henriette	Neuhaus(er) András. Egy 'ismeretlen' magyar jezsuita a 18. századi trópusokon <i>Andrés Neuhaus: Un misionero jesuita hungaro 'desconocido'</i> <i>en el siglo 18. en los trópicos americanos</i> <i>Andreas Neuhaus. A barely known Hungarian Jesuit</i> <i>in 18th century in the American tropics</i>	5
ZVARA Edina	A kismartoni mariánus ferencesek és könyvtáruk a kora újkorban <i>The Marian Franciscans of Kismarton and their library</i> <i>in the early modern period</i>	20
JANZSÓ Károly	A pannonhalmi rendtörténet és Fehér Ipoly főapát <i>The Benedictine Order's History in Hungary:</i> <i>The Role of Archabbot Ipoly Fehér</i>	60
VAJDA Tamás	Erdélyi László bencés szerzetes professzori munkássága a kolozsvári egyetemen <i>The work of Benedictine monk László Erdélyi as a professor</i> <i>at the University of Kolozsvár</i>	70
URBÁN János Erik OFM	Fegyelmi kérdések az Erdélyi Ferences Rendtartomány 20. századi tartományfőnöki leveleiben II. <i>Disciplinary Issues in the Provincial Letters</i> <i>of the Transylvanian Franciscan Province</i> <i>in the 20th Century II.</i>	95

FISHER ISTVÁN EGRI ÉRSEK

KLESTENITZ Tibor	Fischer István érsek emlékezete <i>István Fischer in Hungarian public memory</i>	110
VARGA Benjámin	Mitől „egri”, illetve „magyar” egy egri rituále? Milyen értelemben az egri (és a magyar) egyházé? Fischer érsek és a <i>Rituale Agriense</i> <i>What makes a ritual from Eger “local” or “Hungarian”?</i> <i>In what sense does it belong to the Church of Eger</i> <i>(and Hungary)? Archbishop Fischer and the Rituale Agriense</i>	122

FEJÉRDY András	Fischer érsek szerepe az 1822. évi nemzeti zsinat előkészítésében <i>Archbishop Fischer's Role in Preparing for the 1822 National Synod</i>	131
----------------	--	-----

FORRÁSOK – SOURCES

NÉMETH László Imre	Zágon József Magániratok gyűjteménye <i>József Zágon – Private Documents</i>	138
SOMORJAI Ádám OSB	A hegyeshalmi „halálmenet” tragédiája. Hogyan keressük iktatószám alapján egy nunciátúrai jelentés mellékletének szövegét	154
SOMORJAI Ádám OSB	Mészáros István iskola- és egyháztörténész publikációi Mindszenty József témakörében	159
TÓTH Tamás	Argentín naplójegyzetek <i>Diary entries from Argentina</i>	166

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Zvara Edina: <i>Gratia mecenaturae Esterhasianae: A kismartoni ferences könyvtár története és állománya.</i> (Ism.: Martí Tibor)	184
Varga Imre Kapisztrán OFM: <i>Iskola a rendben – rend az iskolában. A ferencesek esztergomi gimnáziumának 90 éve rendtörténeti szempontból</i> (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	188



STIERLIN SZABÓ HENRIETTE

NEUHAUS(ER) ANDRÁS

Egy 'ismeretlen' magyar jezsuita a 18. századi trópusokon
(Érsekújvár, 1683 – Mompox, 1741)

Ez a tanulmány a Magyar Királyságból származó jezsuita misszionáriusokról most készülő könyv egyik részlettanulmánya, akik 17. és 18. században spanyol Amerikában tevékenykedtek. A könyv a Magyar Királyságon belül született misszionáriusokkal foglalkozik, akiket összefoglaló latin nevén *'hungarus'*¹-ként kezel a szakirodalom. Ez a cikk a harmadik a sorozatban.

A külföldön tevékenykedő magyar misszionáriusokról szóló kutatás nagyon népszerű a kutatók körében, mint része a nagyobb hungarológiai kutatásoknak, és ebben a jezsuita hittérítők tevékenysége egy viszonylag nagyobb súlyt kapott, mivel a 17. és a 18. században sokan távoztak közülük messzi földekre – ez esetben Dél- és Közép-Amerikába, ahol tehetségüknek és műveltségüknek köszönhetően kitűntek a többiek között. Néhányan közülük dolgoztak a ma nagyrészt Észak-Amerikának tekintett részekén is, a kaliforniai félszigeten vagy Észak-Mexikóban. A könyv nem foglalkozik sem az ázsiai, sem a portugál amerikai területekkel, arról készültek más kiváló kutatások. A 17. és 18. század szélesre nyitotta az ajtót az osztrák Provinciából jövő misszionáriusok előtt, amit azok ki is használtak a legjobbakat küldve, mind vallásos elkötelezettségben, mind a tudományok terén.

Neuhaus András, spanyolul Andrés Neuhaus, életét megismerve egy érdekes ember képe rajzolódik ki, akinek bár igazi identitását sosem ismerjük meg, az életútja ugyanakkor híven tükrözi a korabeli viszonyokat. Nem egy szokványos életrajz ez, már a korai Magyarországról kivándorlástól kezdve, a gyarmatokon végzett missziós munkáig. Neuhaus sehol sem találta meg a helyét, ide-oda csapódott a zavaros történelmi és politikai helyzetekben és a missziós munka egyéb nehézségei között, mely végül is idő előtti halálához vezetett.

Neuhaus(er) András neve a magyar szakirodalomban a kevésbé ismertek közé tartozik, először Reisz Elemér írásában (1942) hallani róla. Azóta a neve bár többször szerepel a különböző kutatók listáján, azonban a nagyobb összefoglaló munkák általában kihagyták a nevét a magyar misszionáriusok közül, nincs benne például a Katolikus Le-

1 A német nyelvű Közép-Európából származó misszionáriusokat általában összefoglaló néven a latin *'germanicus'* fogalommal jelölték. Ennek mintájára készült a multietnikus Magyar Királyságból származó misszionáriusok gyűjtőneve.

xikonban, sem Szilas jezsuita listáján. A többiek pedig azzal a kitételrel veszik fel, hogy a nevén és születési helyén kívül semmit sem tudni róla. Bartusz-Dobosi (2009) is csak annyit állapít meg róla, hogy bár neve nem szerepel az osztrák rend Katalógusában – amiről azóta már tudjuk, hogy azért volt, mert nem az osztrák tartományhoz tartozott –, de a másodlagos forrásokból, például a rend belső levelezéséből vagy naplóiból, azonban ismert. Ezt az űrt szeretné ez a cikk pótolni.

Neuhaus(er) András nemcsak egyike a korai magyar misszionáriusoknak, hanem a munkája során egy kiterjedt földrajzi területet utazott be, a karibi tengertől, Santo Domingo szigetétől a mai Venezueláig, majd Kolumbiáig. Ő az egyetlen a magyar misszionáriusok közül, akiről tudjuk, hogy Santo Domingon dolgozott, és ama kevesek közé tartozik, akik Új-Granada területén dolgoztak, amely a mai Ecuador, Kolumbia, Venezuela, Panama és Guyana egy részének felel meg. Neuhaus tehát először Santo Domingo szigetén élt, majd az Orinoco misszióiba ment át.

A nemzetközi szakirodalomban a német misszionáriusok viszonylag nagy csoportjához lett besorolva, és általában így is ismert, amit részben német neve, részben a német jezsuita provinciához való tartozása is igazolt. A magyar kutatásokon kívül a Magyar Királysághoz kötődése kevésbé ismert. Neve nagyon ritkán jelenik meg a gyarmati dokumentációban, és akkor is annyira különböző formákban, hogy néha teljesen felismerhetetlen. Szerencsére, ismerve munkájának körülményeit, helyét és idejét, meg lehet keresni a ráutaló okiratokat és forrásokat. Nevét a történelem során sokan említik munkáikban, mint Cassani, Huonder, Galán, Borda, Fajardo és Jerez is. Családi nevét általában a rövidebb változatában, mint 'Neuhaus' említik, a német neveket amúgy is nehezen ejtették ki vagy írták le a spanyol nyelvű gyarmati adminisztrációban.

A Neuhaus Andrásról rendelkezésünkre álló adatok gyakran nem egyértelműek. Érsekújváron született, a történelmi Magyarország délnyugati részén (ma Szlovákia), Nyitra vármegyében. A város neve a bejegyző nemzetiségétől függően változik: szlovákul Nové Zámky, németül Neuhaus. A spanyol kikötői Regisztráció (Galán) feljegyzései is megerősítik ezt a tényt, mondván, hogy Neuhaus *Neowahrienzisben*, Magyarországon született, ami a város nevének latinosított változata, vagy Neovara (Meier). Érsekújvár számos neves jezsuita szülőhelye is volt, mint Kaprinai István vagy Pray György.

A 'Neuhaus' nevet illetően két lehetőség merült fel. Figyelembe véve a korabeli vezetéknev változtatási tendenciákat, lehetséges, hogy neve egy tükörfordítás volt a magyarról németre, és 'Neuhaus'-t valójában 'Újházi'-nak vagy 'Újvári'-nak hívták. A másik lehetőség – és Neuhaus élettörténetét figyelembe véve a valószínűbb –, hogy a 16. és 17. században egy bevett gyakorlat volt, hogy egy szerzetes felvette a szülővárosa vagy egy kötődési hely nevét, például ahol a tanulmányaikat végezték, és latin vagy német formában megváltoztatták a vezetéknevét a rendbe belépéskor. Ezzel a személy nem csak a nevét változtatta meg, hanem egy új identitást is létrehozott saját maga számára, hátrahagyva világi énjét. Ebben az esetben a szülőváros, Érsekújvár neve németül 'Neuhaus'-nak felel meg, a 'Neuhauser' változat pedig a helységhez tartozást, azaz „neuhausi személyt” jelöli, és ezzel valószínűbbé teszi a névnek a városra utalását is, és nemcsak egy egyszerű fordítását. Ugyanakkor ez a lehetőség azt is jelenti, hogy Neuhaus valódi vezetékneve a mai napig ismeretlen maradt, a rejtély homályába burkolva viselőjét. Mindezeket figyelembe véve, nem meglepő a név németesített használata, mert Neuhaus egy német közegben tanult és lépett be a rendbe, és missziós munkára készült abban a korban, amikor még alig voltak más magyarok ezen a téren.

Vezetékneve leírva is igen változatos: 'Neuhaus', 'Neühaus', 'Neihaus', 'Nayhaus/N(e)yhaus', vagy 'Nihaus', sőt 'Neavs' és 'Nizaus' (JEREZ 1952, SÁEZ 1996). Meier (2008) hozzáadja a Neubrancks variációt is, melyet egy Santo Domingo-i tanulmányban talált (Valle Llano 1950).

Etnikai hovatartozását is gyakran megkérdőjelezték, jóllehet az olyan elismert kutatók, mint Huonder, Galán, Sáez és Fajardo (2006) mind megerősítik, hogy magyar volt, csakúgy, mint az utazási Regisztráció (Galán). Az 1736-os katalógus szerint „*ungarus in Germania*” (Fajardo), azaz németországi magyar. Azonban ez egy földrajzi születést igazol, mint ahogy azt később Meier kutatása igazolja, miszerint Neuhaus András török származású volt, édesanyját a katolikus csapatok fogták el. Az erre vonatkozó adatokat az ARSI-ban találta meg (Rhen. Inf. Fol. 292). Nem volt ritka eset abban az időben, hogy már felnőtt török lányok is részesülhettek a keresztségben. Neuhaus édesanyja is áttért a katolikus hitre, és ott született meg a fia is. Bár Meier elmélete forrásokkal igazolt, de a történet megértéséhez ismerni kell a magyar történelmet is a térségben. Érsekújvár történelme összefonódik a török elleni védelemmel a Hódoltság idején, mert a város e célból jött létre az 1500-s évek közepén. A városkát azonban – többévnnyi próbálkozás után – 1663-ban mégis elfoglalták a törökök, és a következő 20 évben a török fennhatóság alá tartozott, amit a vaskvári béke (1664) keretében fogadtak el. 1685-ben azonban a császári csapatok a nem sokkal előtte kinevezett Lotaringiai Károly vezérlete alatt sikeresen visszafoglalták a várost. Erre az időre teszik Neuhaus András születését, bár maga a dátum pontossága meglehetősen kétséges. Ez azt is igazolja, hogy Neuhaus anyja így kerülhetett előzőleg a városba, és ott élt a török foglalás alatt, majd a város visszafoglalása után ott is maradt. Neuhaus apját vagy megölték a harcban, vagy a törökök csapataival visszavonult, és nem tudta a feleségét és gyermekét magához venni. De lehetett a gyerek egy magyar apától is, aki teherbe ejthette az ott élő török lányt, de el nem vette. A város visszafoglalása után a katolikus hitre áttérés általános gyakorlat volt az elfogottak között, így nem különösebben meglepő, hogy Neuhaus édesanyja is így tett.

Így hát, nem teljesen világos, hogy ki volt Neuhaus apja, török vagy magyar volt-e, esetleg egy német katona, sőt talán házasságon kívül született volna és édesanyja török vezetéknévvel, és ezért cserélte le azt, de bármelyik magyarázat kétségtelenül megindokolná, hogy miért vette fel Neuhaus idővel a szülővárosára utaló nevet a sajátja helyett. Egyúttal azt is jelenti, hogy mind az apja kiléte, mind az eredeti családi neve ismeretlen marad. Ugyanakkor érdekes tény, hogy a spanyolországi Regisztráció adatait a missziós munkára utazók maguk diktálták be, és Neuhaus magát nem németként vagy törökként, hanem magyarként adta meg.

Születésének pontos dátuma is megkérdőjelezhető egy négyéves különbséggel, a kutatások 1683 és 1687 közötti dátumokat adnak meg. Sáez 1683. június 11-re teszi. Huonder² Neuhaus nevét kétszer is rögzíti: egyszer Mexikó misszióiban és egyszer Új-Granadában, és könyvében az ezekhez tartozó életrajzi adatok sem egyeznek meg egy-

2 Huonder (1899:113): 1. „Neuhaus, P. Andreas. (...) geb. Juli 1683 in Ungarn (?), (Neovarín). eingetr. 27. Sept. 1703. Ging 1720 nach Mexico. (Cat)”. (1899:153): 2. „Neuhaus, P. Andreas. (Rhen. Inf.) ‘neowahriensis in Ungona’ geb. 1684. eingetr. 28. Oct. 1703. Wirste in Neu Granada.”. Sierra: 1. „Neuhaus, Fr. Andreas (Alsó-Rajna-vidék): 1683 júliusában született Magyarországon (?), 1703. szeptember 27-én lépett be a rendbe, és 1720-ban érkezett Mexikóba. (1944: 367). 2. „Neuhaus, P. Andrés (Alsó-Rajna-vidék): 1684-ben született, 1703. október 28-án lépett be a rendbe, Új-Granadában dolgozott, ahol Cassani említi, az Orinoco misszióiban 1735-ben, és 1738-ban halt meg.” (1944:403). Mind Huonder, mind Sierra adatai részben tévesek, és Sáez adataival összevetve megkeverik a két személyt.

mással, bár csak kis különbség van közöttük. Mind a két személy magyar, és az adatok hasonlósága is valószínűvé teszi, hogy ugyanarról az emberről van szó. Egy lehetőség az lenne, hogy Neuhaus dolgozott egy rövidebb ideig a mexikói missziókban, és onnan ment át Új-Granadába, vagy esetleg látogatóban járt ott, és a neve be lett jegyezve. Tehát Huonder adatai szerint, az első Neuhaus 1683. júliusában született Érsekújváron, 1703. szeptember 27-én lépett be a rendbe, és 1720-tól a mexikói missziókban dolgozott. A második 1684-ben született, 1703. október 28-án lépett be a rendbe, és Új-Granada misszióiban dolgozott. Mindkét esetben alig 20 éves volt, amikor a rendbe belépett. Ez az utóbbi információ részben egybeesik Galán információival, Neuhausnak a gyarmatokra utazásával kapcsolatban. Ugyanakkor Galán adatai szerint 1687-ben született amennyiben az 1723-s Regisztráció 36 évesként jelölte meg. Huonder hibáját ismétli meg Sierra is, aki kritika nélkül, szintén két Neuhaust említ.

Végül, Meier kutatása szerint (2008) Neuhaus 1683. júliusában született, és Huonder tévesen jegyezte be kétszer³.

A KIVÁNDORLÁS

Sáez, Fajardo és Meier azok közé a kevés kutatók közé tartoznak, akik Neuhaus európai tartózkodásáról és tanulmányairól is adnak információt, vagyis a tengerentúli misszionáriusi munkáját megelőző évekről. Arról nincsenek adatok, hogyan került a család vagy legalábbis a fiatal Neuhaus a német Trierbe, sem arról, hogy mikor, mert hiányoznak hozzá az adatok. Feltételezhető azonban, hogy anyja nem egyedül vándorolt ki egy kisgyermekkel, hanem a német csapatok magukkal vitték, amikor a várost elhagyták. Amiből arra lehet következtetni, hogy az anyja vagy szolgálóként ment tovább egy német katonacsaláddal, vagy egyik katona volt az új házastársa. Mint előbb említettem Lotaringiai Károlyt⁴ és csapatát Érsekújvár felszabadításában, az egyik lotaringiai család/katona lehetett Neuhaus édesanyja új munkaadója vagy párja. Lotaringiai Károlyt 1689-ben a német frontra irányították át, ahol Lipót császárnak a franciák elleni harcát vezette, tehát jogos lenne a feltevés, hogy Neuhaus új családja követte Lotaringiai Károlyt nyugatra, hazafelé, és a család Trier közelében telepedett le, amely Lotaringia közepén helyezkedik el. Amennyiben ez a feltevés helyes, Neuhaus meglehetősen kisgyermekként hagyta el a Magyar Királyságot, hatévesnél kisebb korában.

Bár a nyelvtudásáról nem találtam semmilyen adatot, de életútja miatt feltételezhető, hogy több nyelven is beszélt, mint németül és talán franciául is. Mivel nem tudjuk, hogy családja hány éves korában vándorolt ki, így nem tudom megmondani, hogy beszélt-e magyarul, és anyja révén tudott-e törökül is. Azonban mivel később jelentkezett magyarországi szolgálatra, mint majd látni, ezért jogos lenne a feltevés, hogy valamilyen szinten beszélt magyarul is.

Azonban Sáez is követ el hibákat, például a fogadalma letételét 1718-ra teszi, de Mompoxban, jóllehet akkor még Európában tartózkodott.

3 Megpróbáltam Huondert igazolni, egy esetleges homonim után keresve az Osztrák Katalógusban, aki szintén missziós munkára ment volna. Azonban a Neuhaus név nem túl gyakori, és mindössze egy hasonló korút találtam, Josephus Neuhaust, aki azonban nem volt magyar.

4 Lotaringiai Károly (1643–1690), Lotaringia jogos trónörököse, száműzöttként élt Bécsben, és így feltételezhető, hogy számos család követte őt oda. A magyar történelemben a törökök elleni hadjáratokban nyert győzelmei miatt vált híressé.

Neuhaus további életútja azonban már jobban dokumentált és követhető. Filozófiai tanulmányait még a rendbe belépése előtt végezte el (Meier). Trierben (*Tréveris*, ma Dél-nyugat Németország) lépett be Társaságba 1703. október 28-án (Sáez, Galán), 20 évesen, és ott is töltötte a novícius időt 1703-ban és 1704-ben (Meier), tehát a Német Rendtartományhoz tartozott. Aspurz is a származását az Alsó-Rajnavidéki Tartományhoz kapcsolja, és ez a német kapcsolat a németesített név mellett is érvelhet. A jezsuita rendház Trierben a régi alapításúak közé tartozott, a jezsuiták már 1560-tól voltak ott jelen, amit hamarosan követett a gimnázium és kollégium megalakulása, majd egy felsőfokú teológiai katedra létrejötte is, és 1606-ban a noviciátusház is. 1705-ben Neuhaus nevét diakónusként jegyzi fel. 1706-ban már Bonnban találkozhatunk vele, ahol a tanári gyakorlatát végezte, az ottani jezsuita gimnáziumban tanított. A következő években is feltételezhetően Bonnban maradt, 1711-ben ott szentelték pappá, majd 1712 elején fejezte be a tanítóképzést.

A következő évekről Meier gyűjtött adatokat, a teológiai tanulmányait az első évben 1712-ben Paderbornban végezte el, amely az egyik legrégebbi jezsuita felsőfokú oktatási intézmény volt Vesztfáliában. A másodiktól a negyedik évig a tanulmányait a körülbelül 100 kilométerre fekvő Münsterben folytatta, egészen 1716-ig, amely szintén a tradicionális jezsuita hagyományokkal rendelkező városok közé tartozott. 1718. augusztus 15-én, 35 évesen tette meg a negyedik fogadalmát (SÁEZ). Az „Alsó-Rajnavidéki rendtartományban 6 évig tanított nyelvtant, és 3 évig belhoni misszionárius volt” (FAJARDO 2020a:251), bár az időtartamot nézve én nem látom mikor volt ideje a belhoni missziókra, hacsak nem párhuzamosan a tanítás mellett, vagy közben, hiszen arról nincs adat, hogy a többéves Bonnban tartózkodás alatt végig ott is maradt-e vagy csak oda tért vissza. Sáeztől tudjuk, hogy Koblenzban humaniorát tanított, amely költöztései között az utolsó állomás volt a hittérítő munkára jelentkezés előtt az onnan 1722-ben írt levele alapján.

JELENTKEZÉS A MISSZIÓS MUNKÁRA

Neuhaus már sok mindent kipróbált, amikor a missziós munka felé fordult az érdeklődése. Ám először nem a tengerentúli misszióba jelentkezett, hanem egy másik terve volt. 39 éves korában, ugyanebből az 1722-ben még Koblenzből a Rend Generálisához írt leveléből tudjuk, hogy Kelet-Magyarországra jelentkezett missziós munkára, tábori papnak, talán, mert szerette volna jobban megismerni születése helyét és Magyarországot. Ez a fajta munka gyakori volt a jezsuita gyakorlatban, a mexikói missziókkal kapcsolatban több kutató is megemlítette, hogy a 17. századi Közép-Európából érkező misszionáriusok gyakran a tábori papok közül kerültek ki, ami kiváló előgyakorlat volt a hittérítő munkára. Ezt a jelentkezését azonban nem fogadták el, hanem helyette szinte azonnal a tengerentúli missziókba irányították át, Új-Granadába, ahová magyarok addig nem utaztak, de a német rendtartományból már küldtek oda misszionáriusokat. Neuhaus régi lakóhelye, Trier közel van a belga határhoz is, és Új-Granadában a 'német-ajkúak' közül leginkább a németek és belgák dolgoztak ott.

Neuhaus nevét az Indiák Hivatala 153. számú dokumentuma rögzíti (Galán). 1723. májusa körül hagyta el Puerto Santa Mariát a *Nuestra Señora de las Angustias* nevű hajó fedélzetén, amely José Monesiglio prokurátor és Juan Fernández de Arnao kapitány vezetése alatt Santa Fé felé tartott. Ezt Fajardo (2020a:251) is megerősíti: „az 1723-as

expedíció során [Neuhaus] átszelte az Atlanti-óceánt”, bár ő Aspurz adatára támaszkodik. Élete virágjában volt, szerintük 40 éves körül volt ekkor. Ezen a hajón a németek mellett több osztrák misszionárius is utazott, mint Ernst Steigmiller és Anton Zlatinger, és különlegessége az útnak, hogy csak az úgynevezett ’német-ajkúak’ vannak rajta regisztrálva. A Regisztráció adatai azonban nem mindig pontosak, amint azt mások esetében is láttuk, itt például az osztrák Steigmillert is a németek közé sorolta. A koncessziót a dokumentumok szerint 1723. áprilisában adták ki, és nagyon hamar ki is hajóztak, tehát a misszionáriusok iránti igény igen sürgető lehetett.

Előzőleg már láttuk, hogy Huonder feljegyzése szerint Neuhaus 1720-tól Mexikóban dolgozott, de nem találtam semmilyen más utalást erre az információra, ami alátámasztotta volna, ezért feltételezem, hogy Huonder tévedett, vagy összekeverte valaki mással. Ugyanerre a következtetésre jut Meier (2008) tanulmánya is, miszerint Huonder tévedett, és Neuhaus sosem járt Mexikóban. A magyar szakirodalomban Reisz (1940) Neuhaust eleinte szintén Mexikóba helyezte, bár a forrás említése nélkül, így gondolom, hogy ő is Huonderre támaszkodott.

SANTO DOMINGO

A gyarmatokon töltött életéről és munkájáról szóló információkat leginkább Cassani (1741), Fajardo (2007) és Sáez szolgáltatják. Az események és leírások alapján nekem úgy tűnik, hogy Neuhaus egy vehemens ember volt, aki szerette a politikát, de nem volt hozzá különösebben tehetsége. Jó érzékkel keveredett bajba, és gyakran találta magát egy konfliktus kellős közepén, mert egyik problémás helyzetből a másikba került, amiket nem tudott jól kezelni. Márpedig a misszionáriusi munka gyakran megkívánta a diplomatikus hozzáállást és a lavírozás képességét a gyarmati hatóságok (*Audiencia*), az indiánok és az európai hatalmak között kialakult bonyolult kapcsolatrendszerben.

Neuhaus feltételezhetően 1723-tól, az amerikai partokra érkezésétől egy egész évtizeden keresztül 1733-ig Santo Domingo szigetén dolgozott, mely Hispaniola⁵ néven is ismert, és egyike volt a legelső hódításoknak a koloniális időszakban. A Társaság jelenléte a szigeten csak az 1700 évek elején konszolidálódott, és 1767-ig, a kiutasításig tartott. A sziget két részre oszlott nyelvre, a francia és a spanyol részre, melyekből jöttek létre a ma ismert országok, Haiti és Santo Domingo, azaz a Dominikai Köztársaság. Ez a nyelvi kettősség a jezsuita rendben is megfigyelhető volt, a sziget keleti részén a spanyol nyelvet használók, a nyugati részén pedig a francia rendtagok dolgoztak. Az ilyen megfogalmazás azért is lényeges, mert a 18. század közepére jelentősen megnőtt a német, osztrák és olasz jezsuiták száma is Santo Domingóban, a keleti részen.

Neuhaus kezdeti időszakáról az utazási regisztráción kívül nem találtam adatot. Valószínűleg azért ment Santo Domingoba, hogy az újonnan épített kollégiumban dolgozzon, az *Universidad de Santiago de la Paz*-ban, amelyet éppen ezekben az években próbáltak

5 A helyi kutató, Balcazár (2012) több adatot is megad a sziget nevével kapcsolatban. Az eredetileg Kolumbusz Kristóf által adott neve a szigetnek *Hispaniola* volt, melyet a későbbi Santo Domingóval felváltva vagy kombinálva használtak a koloniális adminisztrációban. Ez utóbbi elnevezés a sziget legnagyobb városa volt, majd elterjedt a sziget egészére vonatkozóva, mint például *Real Audiencia de Santo Domingo* vagy *Arzobispado de Santo Domingo*. A sziget eredeti lakói a Taíno népcsoport volt, akik a helyi magyarázat szerint sziget két részének különböző neveket adtak, a keleti részt *Quisqueya*-nak, azaz a ’föld anyjának’, a nyugati részt pedig *Babeque*-nek vagy *Bohío*-nak hívták, ami az ’arany földje’-t jelentette.

meg biztos alapokra helyezni, annak ellenére, hogy a jezsuiták már régóta jelen voltak a szigeten, és az ottani rezidencia ügyeiben tevékenykedtek. Az 1704-től a következő évtizedekben az egyetem megalapítását és az egyetemi cím jogának megszerzését a szigeten a Társaságnak a domonkos renddel folytatott perrel és rivalizálással teli időszaka jellemezte⁶. Az egyetem a Santa Fe de Bogotá egyetem tantervét követte, és rektora 1723 és 1725 között éppen Neuhaus prokurátora, a szicíliai José (Giuseppe) Maria Monesiglio lett, akivel együtt utazott a tengerentúlra. Talán ez is indokolta a koncesszió ilyen gyors megadását, Monesiglio kinevezése sürgető volt. Bár a hajóflotta a regisztrációja alapján Santa Fe-be tartott (Kolumbia), a prokurátor Monesiglio életrajzából tudni, hogy Cádiztól csak Puerto Rico-ig utazott a hajóval, majd onnan öt társával egyenesen Santo Domingoba sietett, ahová 1723. júliusában érkezett meg (Sáez). Joggal feltételezhető, hogy ezek között az útítársak között volt Neuhaus is, ha erről nem is találtam külön feljegyzést.

A szigeti dokumentáció szerint ebben az időben a jezsuiták viszonylag nagy számban éltek ott, a körülbelül 70 misszionárius közül azonban mindössze három volt 'német-ajkú', 1724 és 1727 között ott volt Johannes Gottfried, akit a Santa Feből küldtek át, mellette a belga Peter Kreins és Neuhaus. Azonban az alapítási nehézségek sok belső heves vitával jártak, amelyek annyira kellemetlenek voltak, hogy a helyzet Neuhaus számára elfogadhatatlanná vált, és viszonylag rövid időn belül úgy döntött, hogy inkább távozik a misszióból. Bár nem ment volna messzire. A sziget másik fele, mint említettem, a Jézus Társasága francia részéhez tartozott, és Neuhaus 1730-ban írt leveléből tudjuk, hogy oda kérte áthelyezését. Ezzel nem volt egyedül, belga társa is ugyanígy tett. Neuhaus valószínűleg jól beszélhetett franciául is, így a váltás nem okozott volna neki gondot. Mindezt a helyzetet bonyolította a francia és spanyol királyi hatalmak érdekellentéte, melyet bár a 17. század végén a határvonalak meghúzásával politikailag megoldottak, de állandó és jelentős mennyiségű spanyol katonai jelenlétet igényelt a szigeten, és nagyban befolyásolta a sziget társadalmi életét is, mivel a katonák aránya igen magas volt a civil lakosság számához képest.

Neuhaus kérését nem teljesítették, hanem maradásra utasították. Michelangelo Tamburini, a Rend Generálisa 1732. január 19-én kelt levelében Neuhaust „arra ösztökéli, hogy saját maga győzze le a meg nem nevezett nehézségeket” (Meier 2008:167). Neuhaus azonban időközben belekeveredett egy másik belső konfliktusba, amely miatt a szigeten tarthatatlanná vált a tartózkodása. A gyarmatokon lévő hatalmi harcok és belső érdekellentétek nagyon sok kárt okoztak a politikai és gazdasági szférákban, ahol a helyi érdekek gyakran ütköztek az Európából elrendelt törvényekkel. Nem kevés taktikát és politikai képességet igényelt ezeknek a konfliktusoknak a megoldása, ami gyakran fontosabb volt, mint a valódi helyzet igazsága. A püspök, Juan de Galavis és a helyi kormányzó, Alfonso de Castro y Mazo⁷ között hatalmi harc alakult ki egy Diego Rendón nevű gazdag kereskedő ármánykodásainak köszönhetően, ahol a jezsuiták általában, de főleg hárman belőlük, a spanyol Antonio Manca, aki a Kollégium rektora volt, az olasz Juan Scapula és Neuhaus András, a püspök oldalára álltak. Olyannyira hevesen védtek a püspököt, hogy a vitába egyéb helyi civil és vallásos érdekképviselőket is bevontak, megosztva egyúttal a helyi közösséget. Bár kevésbé ismertek a részletek arról, hogy mi-

6 https://sisbib.unmsm.edu.pe/bibvirtual/libros/historia/san_marcos/fund_uni_sto_domin.htm. A jezsuita egyetem a kiutasítás után meg is szűnt.

7 Brigadier Alfonso de Castro y Mazo, Santo Domingo kormányzója (1732–1739).

lyen mélyen folytak bele a jezsuiták a konfliktusba, és szerencsére nem tört ki egy nagyobb botrány, azonban a további problémák megelőzése érdekében és az Indiai Tanács kérésére az Indiák Prokurátora úgy döntött, hogy a kialakult helyzetben a legjobb döntés az, hogy a három leginkább kompromittált jezsuitát áthelyezteti⁸, habár hivatalosan el nem marasztalta őket, és a viselkedésüket is megértette.

Végül is az utasítás szerint Neuhausnak 1733. októberében el kellett hagynia a szigetet két hasonló helyzetben lévő társával, a hatóságok utasítására, melyeknek az indoklása az volt, hogy ez a három személy 'megosztotta' az embereket, és nem járt el kellő érettséggel és óvatossággal a helyi ügyekben. Scapula atya ezt azonban már nem érte meg, pár hónappal előtte elhalálozott. Manca atya kérte ugyan hazatérését Olaszországba, de nem kapta meg, és helyette Santa Fe-be utazott, ahol az ottani Kollégiumban tanított haláláig. Neuhaus életútja pedig kalandosan folytatódott.



SDomingo – Guayana/Trinidad-Guayanaváros??– Llanos-Mompox

A MISSZIÓS MUNKA – LOS LLANOS

Mivel a misszionáriusok száma a legtöbb missziós területen nem volt elegendő, sokakat arra utasítottak, hogy a legsürgetőbb szükség szerint gyakran változtassanak helyet, egyik misszióból a másikba vándorolva. Ekkorra már viszonylag magasabb volt a 'német-ajkú' misszionáriusok száma, és a többségük jól megtanult spanyolul is, így az sem okozott nehézséget. Számos misszionáriust, például Juan Capuelt vagy az osztrák Steigmillert is átküldték az Orinoco misszióba, hogy megszilárdítsák és megerősítsék az Orinoco térségében folyó munkát.

„Új szakasz nyílik a Llanos missziókban, amelyet a Meta folyó mentén történő lineáris terjeszkedés jellemez, különösen a Casanare torkolata és a Meta és az Ori-

⁸ A szigetről való kötelező távozásról kiadott rendeletet Fajardo (2020) találta meg a kolumbiai Nemzeti Levéltárban: ANB-C. t. 36, fol., 176. *Carta del P. Gaspar Rodero al P. Francisco Antonio González. Madrid, 20 de octubre de 1733.* Antonio Manca atya később a kiutasítás során 1768-ban halt meg. Ugyanerről a konfliktusról a Provinciális Jaime López is beszámolt az 1735. augusztus 24-én kelt jelentésében (Sáez). A Fejér Katalógus (2001) jóval korábbra teszi a halála idejét, a Honda Rezidenciában halt meg: „Manca Antonius, Hondae, 16/06/1757, HS 53a 96, N.R.+Quito”.

noco⁹ összefolyása közötti tér. (...) Az új stratégia Gumillával kezdődött, amely lefektette egy új missziós struktúra alapjait, amely megkülönböztette a Meta régiót az Orinoco-Casanare-tól.” (GONZÁLEZ 2006:28).

Manca és Neuhaus atyák azzal a közös céllal hagyták el Santo Domingo szigetét, hogy a híres '*Colegio de Santa Fe*'-ben dolgozzanak, amely a korban azzal büszkélkedett, hogy sokféle tárgyat tanított, és az atyák számára így lehetőség nyílt az oktatásban részt venni. Manca ténylegesen tovább is utazott, előbb Cartagenába, majd Bogotába, ahol ismét az oktatással foglalkozhatott, de Neuhaus nem utazott el vele, hanem útközben Guyanában megállt, mert új célt talált magának.

Itt találkozott a fent említett Gumilla¹⁰ atyával, aki akkorra már megkezdte a projektjét az Orinoco misszióiban. Gumilla már 1731-ben Guayanába és Trinidad¹¹ (ma Trinidad és Tobago) szigetére utazott, hogy felmérje a helyzetet és a lehetőségeket, mivel a trinidad-i jezsuita rezidencia egy fontos geopolitikai pozíciót képviselt, egy köztes megálló volt Európa és a trópusi missziós célok között, ahonnan elindulva több, bár fáradságos szárazföldi útvonalon keresztül utazva el lehetett kerülni az Orinoco területét (Fajardo), ami annyira problémás volt. Miután itt teljesítette a küldetését, Gumilla visszatért az oktatói tevékenységhez, egy levél tanúsága szerint 1733-ban a Tunja Kollégium¹² rektora volt. Ezt a munkát hagyta ott újra 1733 végén a missziós munka érdekében (FAJARDO 2006a).

Ismert, hogy Gumilla atya – és vele együtt Neuhaus András – 1734. márciusában *Santo Tomé de Guayana*-ban voltak, mely a mai Guayanaváros régi neve. *Santo Tomé* akkoriban az egyetlen spanyol létesítmény volt az Orinoco régióban, és nagyon elszigetelt pozícióban volt, mert csak a folyón keresztül lehetett megközelíteni. Ennek ellenére, stratégiai fontosságú volt a vallási rendek közötti rivalizálás megoldásában, amely a térségben végzendő hittérítő munkára irányult, és akkoriban a legnagyobb problémát jelentette a régióban. Ennek megoldására gyűltek itt össze 1734-ben a három vallásos rend képviselői, melyek ebben a térségben tevékenykedtek, a kapucinusok, a ferencesek és a jezsuiták, hogy aláírják az úgynevezett 'Concordia megállapodást'. A közös cél a missziós munka feljavítása volt a régióban, amit azáltal akartak elérni, hogy Guyana területét felosztották a három rend között (Fajardo 2004). E megállapodás szerint a jezsuiták kapták a missziós munkára azt a területet mely „magának a Cuchivero folyó felső részének partjaitól, az Orinoco többi részétől” húzott „egyenes vonal az Orinocótól a Marañónig és az Amazonaszig” (DONIS 1997:112). Arról nincs konkrét információ, hogy Neuhaus személyesen is részt vett-e ezen a találkozón, vagy csak az előkészítő munkákban, mert a végleges dokumentációban csak két ember, Gumilla és Vega atyák nevei szerepelnek. Vega azonban később azt írta erről levelében, hogy Gumilla emberei nem voltak elége-

9 A három elnevezés, Meta, Casanare és Orinoco egyszerre utalt a koloniális időkben a hasonnevé jezsuita missziós területre, ahol a redukciók alakultak meg, csak úgy mint a térség három legfontosabb folyójára.

10 Joseph Gumilla (1686–1750) 1705-ben hajózott át az óceánon Santa Fe-be. 1715-től kezdte meg a hittérítő munkát a Llanos térségben. 1725-től a fentebb említett Monesiglio is csatlakozott hozzá. 1731-től az Orinoco térségben dolgozott, később pedig prokurátorként Európába utazott.

11 Trinidad szigete 1535 és 1739 között az Új-Spanyolország Alkirálysághoz tartozott, melybe a Fülöp-szigetek, Közép és ma Észak-Amerika jezsuita területei tartoztak. Majd 1776-ig az Új-Granada Alkirálysághoz csatolták.

12 Tunja városában (ma Kolumbia) a jezsuiták felépítették a *San Ignacio* templomot, egy Noviciátust és a Kollégiumot (1611), amelyben felsőbb szintű oktatás folyt.

dettek ezzel a megállapodással, mert a kompromisszumot nem találták kielégítőnek. Ez a kijelentés egyúttal arra is utal, hogy Gumillának Vegán kívül is voltak kísérői, és nagy valószínűséggel Neuhaus is közöttük volt. Vegától tudjuk meg azt is, hogyan találkozott Neuhaus és Gumilla, mely szerint Neuhaus éppen „úton volt Santo Domingo szigetéről a Santa Fe-i egyetemre” (1755/2000:44), amikor e munka lehetősége miatt megszakította az útját és megváltoztatta a terveit. Onnan kezdve Neuhaus és Gumilla atya együtt folytatták a missziós munkát.

A röviden csak 'Orinoco'-nak hívott missziós terület hatalmas volt, azonban az infrastruktúra hiánya és a terület nehezen bejárható volta miatt már a kezdetek óta lemaradt a tartomány többi részétől a fejlődésben, csakúgy, mint a kereskedelmi kapcsolatokban. A missziókban a helyzet nehezen kezelhető és viharos volt az ott dolgozók számára. Az Osztrák Provinciából Steigmüller¹³ már 1723 óta dolgozott ebben a térségben a társaival együtt, egy nagyobb számú csoportban, akik többnyire olaszok és spanyolok voltak, mint például Román, Romero, Ortega, Lanzamani és Rivero atyák. Juan de Rivero részletes leírást adott a könyvében (1736) a missziós munka többszöri kísérleteiről és a nehézségekről. Az 1730-s években a jezsuiták tevékenysége egy újabb löketet kapott, mint azt Cassani (1741:301) írja nagy lelkesedéssel: „Amióta a Társaság visszaszerezte az első Llanos misszióit, a buzgóság és a vágy tárgya az Orinoco folyó és vad népeinek mérhetetlen sokasága lett: megismétlődtek a kísérletek, és olvassák el ebben a történetben, az utazások, az utak, a helyek és a kapuk, amelyeket megpróbáltak bejárni és megnyitni a partjaira való belépéshez.” A jezsuitáknak sikerült hamarosan négy új missziót alapítani a különböző etnikai csoportok között, a Guaquirik és a Mapoyék, akikről az első két missziót el is nevezték: *Concepción de los Guaquiries* Rotella atya vezetése alatt; *San José de los Mapoyes*; *Santa Teresa de Tabage* a Carichanák között a Tabage folyó partján; és a negyedik volt a *Nuestra Señora de los Ángeles* a Saliva indiánok között.

A missziók rohamos növekedésnek indultak, és rövid időn belül világossá vált, hogy jóval több misszionárius jelenlétére lenne szükség. Gumilla atya¹⁴ hamarosan felismerte a missziók stratégiai fontosságát és gazdasági lehetőségeit, például a régió növényei hasznosításán keresztül, mint a kakaó és a fahéj (Perera), mert a kakaó már régóta ismert volt, mint fontos kereskedelmi forrás volt a spanyol korona számára, és mindig keresték az újabb forrásokat hozzá. Ezen túl, a misszionáriusok a hatalmas, alig ismert térséget bejárták, és Román és Rotella atyák fel is térképezték (Perera). Azonban a missziós terület terjeszkedése hamarosan egy nagyobb konfliktushoz vezetett a holland érdekekkel szemben és az ő oldalukon álló karibi őslakosokkal, ami a következő évtizedben megnehezítette a munkájukat. Cassani (1741) elbeszéléséből (XV-XVI fejezet) tudunk az egész konfliktus kialakulásáról és lefolyásáról, aki pár évvel a történetek után írta meg munkáját.

Llanos egy hatalmas ökorégiónak az elnevezése Dél-Amerika északi részén, a mai Venezuela és Kolumbia határain belül, az Orinoco folyó két partján. Itt voltak találhatóak az úgynevezett 'Orinoco missziók' a venezuelai részen. Neuhaus András csak 1735-ben érkezett meg ide, a karibi indiánokkal való konfliktus kellős közepén. A Karibok épp

13 Ernst Steigmüller az Osztrák Katalógus tanúsága szerint együtt tanult teológiát Grácban két magyarral, Reiter Józseffel és Brentán Károllyal (CPO 1721:10, 1722:10), akik később szintén jelentkeztek a hittérítő munkára, és nagy valószínűséggel mindkettőjükkel egy flottával is utazott el a tengerentúlra, jóllehet végül mind a hárman különböző területeken dolgoztak.

14 Gumilla neve az utókor számára leginkább a későbbi könyve miatt maradt fenn, az *Orinoco ilustrado* (Képes Orinoco), amit először 1741-ben, majd 1745-ben adtak ki. A mű az Orinoco vidékét írja le, történetét, földrajzát és növényvilágát, térképekkel illusztrálva.

ebben az évben kezdték megtámadni a ferencesek telepeit, leginkább a rabszolgakészletük feltöltését tervezve. A négy újonnan alapított jezsuita misszióból kettő hamarosan meg is semmisült. A térségben tartózkodó misszionáriusok, köztük Gumilla, Neuhaus, Steigmiller, Salazar és Rotella¹⁵ összegyűltek megvitatni a helyzetet, és közösen eldönteni, hogy milyen lépéseket tegyenek a továbbiakban. Mivel a vezetőjük Gumilla volt, így az ő döntése volt a meghatározó. Gumilla végül úgy vélte, hogy a direkt szembeszállítás helyett, ami csak rosszabbította volna a helyzetet, a legjobb lenne inkább ideiglenesen visszavonulni a Casanare térségébe és időt nyerni, ezért a misszionáriusok engedelmessékedtek neki, és egy időre elhagytak bizonyos redukciókat. Másik probléma volt a lassú, de erősödő portugál behatolás a térségbe rabszolgák és erőforrások után kutatva, ami idővel egyre több konfliktushoz vezetett az itteni missziókkal, csakúgy mint más, délebbre fekvő missziós térségekben végig a brazil határvonal mentén, például Moxosban és Paraquariában. A jezsuita missziók helyzete így egyszerre több oldalról is fenyegetve volt. Nem csoda, hogy Gumillának egy megfontolt döntést kellett hoznia.

Az idő Gumillát igazolta az időleges visszavonulással kapcsolatban. Az 1736-ban épített San Javier erőd Marimarotában lassan ugyan, de megállította a Karibok előre nyomulását, így hamarosan, 1738-ban Gumilla csoportja újra próbálkozott, és behatolt a térségbe. Az utazás azonban sokkal nehezebbnek bizonyult, mint amire számítottak, és az emberfeletti nehézségek nagyon megviselték őket. Ennek volt a következménye az, hogy Neuhaus hamarosan felhagyott a misszionáriusi munkával, kivált a csoportból, és csak egy pár hónapig maradt a térségben. Az expedíció annyira tragikusan rosszul sült el, hogy egyes kutatók, mint például a Borda és –valószínűleg az ő adatai alapján– Sierra ezt a dátumot adják meg Neuhaus és Steigmüller halála dátumaként, mert nem találtak róluk későbbi adatokat. Sőt, többek szerint Neuhaus (Nizaus) és Steigmüller még a küldetés során meghaltak.

„1738-ban (...) az Orinoco misszionáriusai ismét beutaztak, hogy megtapasztalják az éhséget, a hideget, a mezítelenséget és a félelmet, Roque Lubián és Francisco del Olmo atyák, tekintettel a hiányzó dolgokra, életüket adták ennek munkának Hernesto Esteigmiller, Juan Capuel, Nicolás Nizaus és Agustín Salazar atyák.” (CASSANI 1741:319).

Ez azonban egy hibás feltevésnek bizonyult, mert nem így történt, amint azt a legújabb kutatási adatok mutatják (Mainka) vagy az 1738-s Katalógus (CPO). Maga Sierra (1944:168) is a könyvében később azt állítja, hogy Steigmüller 1739-ben, azaz a következő évben, a *San Regis* redukcióban az Abaticoto indiánok között dolgozott. Gumilla atya is tovább folytatta a munkát és számos más redukciót alapított a régióban a következő években. Emellett, az 1740-s években az egész területet bejárták és lehetőségeik szerint feltérképezték, melyeket később az 1750-s években a spanyol Határ Bizottság, és annak biztosa, Eugenio de Alvarado is nagyon értékelték és a térképeket fel is használták¹⁶.

Neuhaus András azonban feladta a misszionáriusi munkát, és visszavonult.

15 Az Orinoco missziós terület előjárói ebben az időszakban: 1731–1737 José Gumilla, 1737–1745 Manuel Román, 1745–1748 Bernardo Rotella, 1748–1754 Manuel Román.

16 A későbbi munkát egy másik magyar jezsuita misszionárius, Haller Ferenc és munkatársai folytatták az 1750-s években. Haller munkájáról 2025/1-ben jelent meg itt egy cikk.

AZ UTAZÁS VÉGE: MOMPOX

A missziós munka nehézségei beláttatták Neuhauszal, hogy ez nem ő hivatása, és vissza akart térni a szellemi környezetbe, a városi életbe, másrésztől azonban az egészsége is megroppant. Neuhaus útnak indult, hogy kezeltesse magát, és Santa Cruz de Mompoxiig jutott el. A város egy stratégiai ponton helyezkedett el a koloniális idők két nagy városa, Cartagena és Bogotá között, a Magdalena folyó partján, Cartagenától délre, a mai Kolumbia északi részén. Ez a földrajzi elhelyezkedés egy fontos kereskedelmi pozíciót hozott a számára, nemcsak Honda, jelentős központ Bogotá felé és maga Bogotá a karib-tengeri kereskedelem szempontjából, hanem a missziós területek felé is mint kikötőváros, ahová a Magdalena folyón keresztül tovább lehetett utazni. A városka fellendülése több vallásos rendet is odavonzott, a domonkosokat, ferenceseket, Ágoston rendieket és jezsuitákat, akik ott a saját központjaikat és intézményeiket hozták létre, mint iskolákat és templomokat. Itt volt található a San Juan de Dios kórház is, de ezt nem a jezsuiták gondozták.

A mompoxi Rezidencia¹⁷ egy kisebb, de gazdag rezidencia volt, melyhez számos *hacienda* is tartozott, melyeken a szarvasmarha állomány tartása mellett sok kakaót termeltek, és ez jelentős bevételi forrás hozott (Fajardo). A jezsuiták egy templomot építettek, a *San Carlos* iskolát és kollégiumot tartották fenn, és egy szegény emberek temetésére szolgáló külön kápolnát is. Neuhaus valamikor 1738-ban érkezett ide, és itt élt a következő években¹⁸. A Mompoxi Rezidencia adatai ebben az időszakban nagyon hiányosak, azonban annyit lehet bennük látni, hogy 1736 és 1738 között hatról nyolcra nőtt az ott lakók száma (Fajardo), tehát az egyik újonnan érkezett feltételezhetően Neuhaus volt. Bár Neuhaus munkájáról a Mompoxi Rezidencián semmit sem tudunk, talán az iskolában tanított.

Sáez azt állítja, hogy Neuhaus már nagyon beteg érkezett meg Mompoxi, és az ottani kórházrészlegen ápolták, mert vagy a missziós munka közben elszorvedett nélkülözések öröklték fel az egészségét, vagy elkapott valamilyen trópusi betegséget. Valószínűleg azért is írta több kutató, hogy 1738-ban még a missziókban meghalt, mert már beteg hagyta ott a missziós munkát, hogy egy jezsuita rezidencián kezeltesse magát. Amennyiben az úticélja még mindig a *Colegio de Santa Fe*- volt, azt sosem érte el, de a missziókból az utazási irányát nézve akkor már nem is oda tarthatott. Juan de Rivero, a kor egyik híres jezsuita orvosa, számos betegségről számolt be a térségben, melyet azok kaptak el, akik ott éltek vagy beutaztak rá, mint gyomorbántalmakat, kólikát, trópusi lázakat, reumát, és sok más fájdalmas betegséget, melyek gyakran a halálhoz is vezettek. „A nagyon heves bélfájdalmak, fájdalmas gyógyulások és más betegségek, amelyekbe nem kevesen halnak meg, szinte folyamatosak.” (1736:280).

Végül a szervezete feladta a harcot, és Mompoxi-ban halt meg pár évvel később, 1741. március 1-jén (Meier) vagy 21-én (Fejér¹⁹, Fajardo 2020a). Viszonylag fiatal volt, még nem érte el a hatvan évet.

17 „11. Pe. Andreas Neuhaus (1683-1741), da província da Baixa Renânia, atuando na residência de Fontibon, no colégio de Mompos e nas missões do rio Orinoco (1723-1741)” (Mainka 2011:211). Mainka állítása ellenére nem találtam a Rezidencia névre Fontibonként utalást.

18 Ezt az adatot a ma az ARSI-ban található 1738-s Katalógus is megerősíti. ARSI. N. R. et Q., 4, fol., 270v. Catálogo de 1738. (Fajardo 2007a:231).

19 Fejér Katalógus (2001:218): „Neuhaus Andreas, Mompoxi 21/03/1741, HS 53a 39, N.R.+Quito.” Mivel mind Fejér, mind Meier ugyanarra a forrásra hivatkoznak, valamelyik kutató tévesen másolta le a dátumot.

Ami Neuhaus András írott munkásságát illeti, két levele ismert:

– 1722. március 1. Koblenz: Michelangelo Tamburinihez, a Rend Generálisához, autográf. Élete különös történetét elmesélve kéri missziós munkára küldését Kelet-Magyarországra, mint táborigazgató. Ezt a kérését nem fogadták el. (ARSI/Rhenania Inferior 15. Fol. 292) (Meier).

– 1730. november 2. Santo Domingo: „Neuhaus András atya levele a Jézus Társaságának Generálisának”, melyben az áthelyeztetését kérte a francia oldalra. A levelet ma az ARSI Levéltárban őrzik Rómában (*Epistolae Nostrorum*, t. 47 (1626-1736), fol. 186v) (Fajardo 2020:251).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ASPURZ, Lázaro, de O.F.M.: *La aportación extranjera a las Misiones españolas del Patronato regio*. ed. Consejo de la Hispanidad. 1946: Madrid.
- BARTUSZ-DOBOSI László: *Magyar jezsuiták a 17–18. századi Latin-Amerikában*, In: *Távlatok* 83:75-84. 2009: Budapest.
- BALCÁCER, Juan Daniel: *¿Cuál es el nombre de nuestra isla? Nombres primitivos y europeos*. In: *Diario Libre*. Sábado 29 de septiembre de 2012.
- BORDA, José Joaquín: *Historia de la Compañía de Jesús en la Nueva Granada*, I-II. 1870-1872: Poissy.
- CASSANI, José: *Historia de la provincia de la Compañía de Jesús del Nuevo Reyno de Granada en la America: descripción, y relación exacta de sus gloriosas misiones en el reyno, llanos, Meta, y río Orinoco, almas, y terreno, que han conquistado sus misioneros para Dios ... / su autor el padre Joseph Cassani*. ed. Manuel Fernandez. 1741: Madrid.
- Catalogus Personarum, & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu 1715-1773* (CPO).
- DONIS, Manuel: *Guayana: historia de su territorialidad*. ed. Universidad Católica Andrés Bello, 1997: Venezuela.
- FAJARDO, José del Rey: *Los jesuitas en Cartagena de Indias, 1604-1767*. ed. Pontificia Universidad Javeriana. 2004: Bogotá.
- FAJARDO, José del Rey: *Biblioteca de escritores jesuitas neogranadinos*. ed. Pontificia Universidad Javeriana. 2006a: Bogotá.
- FAJARDO, José del Rey: *Los Jesuitas en Venezuela: Los hombres*. ed. Universidad Católica Andrés Bello, 2006b: Caracas.
- FAJARDO, José del Rey: *Los Jesuitas en Venezuela: Las misiones germen de la nacionalidad*. ed. Universidad Católica Andrés Bello, Pontificia Universidad Javeriana. 2007a: Caracas–Bogotá.
- FAJARDO, José del Rey: *Los jesuitas alemanes en el Nuevo Reino de Granada*. In: Kohut, K.–Torales, M. C. (eds): *Desde los confines de los imperios ibéricos*. 16:541-605. ed. Iberoamericana-Vervuert. 2007b: Frankfurt.
- FAJARDO, José del Rey: *Nomenclátor biográfico de los jesuitas neogranadinos: 1604-1831*, I-II. 2020a: Bogotá.
- FEJÉR, József – DE COCK, Joseph: *Defuncti tertii saeculi Societatis Iesu 1740-1773* I: A-I. ARSI: 2001: Romae.

- GALÁN GARCÍA, Agustín: *El 'Oficio de Indias' de los jesuitas en Sevilla y la organización económica y misional de la Compañía de Jesús (1566-1767)*. ed. Fundación Fondo de Cultura de Sevilla. Colección FOCUS 8. 1995: Sevilla.
- GONZÁLES, Fernán E.: *Los Jesuitas en la historia colombiana: La Compañía de Jesús en los tiempos coloniales*, 2006.
- GONZÁLEZ GÓMEZ, Lina M.: *El papel de las crónicas misionales coloniales en la configuración de los Llanos Orientales de Colombia y en la producción social de las diferencias*. In: *Revista Historia y Sociedad* 29: 17–42. 2015: Medellín.
- HUONDER, Anton: *Deutsche Jesuitenmissionäre des 17. und 18. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Missionsgeschichte und zur deutschen Biographie (Ergänzungshefte zu den "Stimmen aus Maria-Laach" 74)*, i. Br.: Herder. 1899: Freiburg.
- JEREZ, Hipolito: *Los Jesuitas en Casanare*. Prensas del Ministerio de Educación Nacional. 1952: Colombia.
- MAINKA, Peter Johann: *Historiografia alemã sobre a Companhia de Jesus. Pesquisas recentes sobre os jesuítas e a sua atuação nas Américas portuguesa e espanhola*, In: *Diálogos* 15/1: 199–229. ed. Universidade Estadual de Maringá, Brasil. enero-abril, 2011: Maringá.
- MEIER, Johannes–NEBGEN, Christoph: *Jesuiten aus Zentraleuropa in Portugiesisch- und Spanisch-Amerika. Ein bio-bibliographisches Handbuch 3: Neugranada (1618-1771)*. 2008: Münster.
- MIKLÓSI László: *Katolikus magyar hithirdetők a honalapítástól napjainkig*. Stephaneum Nyomda R.T. 1934: Budapest.
- MIKLÓSI László: *Magyar hősök öt világrészen*. Korda R.T Nyomdája. 1936: Budapest.
- PERERA, Miguel Angel: *El Orinoco domeñado, frontera y límite: Guayana siglo XVIII: ecología cultural y antropología histórica de una colonización breve e inconclusa, 1704-1817*. 2006: Caracas.
- REISZ Elemér: *A Jézustársaság és a világmisszió*. 19-29. ed. Katolikus Missziók, 1942: Budapest.
- RIVERO, Juan de: *Historia de las Misiones de Los Llanos de Casanare y los ríos Orinoco y Meta. Escrita en el año de 1736*. 1883: Bogotá.
- SÁEZ, José Luis SJ: *Jesuitas europeos e hispanoamericanos en Santo Domingo (1650-1767)*. In: *Archivum Historicum Societatis Jesus* LXV. 1996: Roma.
- SÁEZ, José Luis SJ: *Los jesuitas en el Caribe insular de habla castellana (1575-1767)*. In: PARAMILLO. Ed. Universidad Católica del Táchira 16: 5-156. 1997: San Cristóbal/Venezuela.
- SIERRA, Vicente D.: *Los Jesuitas Germanos en la conquista espiritual de Hispano-América, Siglo XVII-XVIII*. 1944: Buenos Aires.
- STIERLIN SZABÓ, Henriette: *Diccionario de la Antropología boliviana*. ed. Embajada Real de los Países Bajos (La Paz) – Aguarague. 2008: La Paz.
- STIERLIN SZABÓ, Henriette: *Moxitania: en la visión de los misioneros húngaros del siglo XVIII, y hoy*. In: *Iberoamericana Quinquecclesiensis* 9: 451–458. Ponencias presentadas en el III Coloquio Internacional “La imagen de Hungría en Iberoamérica en el siglo XX”. 2010. máj. 3–4. eds. Fischer,F.- D. Lilón, Centro Iberoamericano. 2011: Pécs.
- STIERLIN SZABÓ, Henriette: *Los misioneros húngaros en el Virreinato de Perú en los siglos XVII y XVIII. (con mención y análisis especial de la obra de Francisco Eder)*. tesis de grado, Universidad Mayor de San Andrés. 2013e: La Paz.

- STIERLIN SZABÓ Henriette: *Asperger Zsigmond (1667/1668–1772) ellentmondásos alakja*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1–2: 5–18. 2015. Szeged.
- STIERLIN SZABÓ Henriette: *A két Haller atya rejtélye: a misszionárius. Erdély és a Muraközről az Orinoco partjáiig*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1–2: 34–57. 2025: Szeged.
- VEGA, Agustín de: *Noticia del principio y progresos del establecimiento de las misiones de gentiles en el Río Orinoco, por la Compañía de Jesús*. eds. Fajardo, J.R.–Barandarán, D. ed. Academia Nacional de la Historia. ca.1755/2000: Caracas.
- VITNYÉDI István: *Az Újvilág magyar jezsuita hithirdetői*. 1942.

STIERLIN SZABÓ HENRIETTE

ANDRÉS NEUHAUS: UN MISIONERO JESUITA HUNGARO 'DESCONOCIDO'
EN EL SIGLO 18. EN LOS TRÓPICOS AMERICANOS

Conociendo la vida del jesuita Andrés Neuhaus surge la imagen de un hombre interesante, cuya verdadera identidad tal vez nunca llegamos a conocer; al mismo tiempo su trayectoria de vida refleja fielmente las condiciones difíciles de la época. Esta no es una biografía ordinaria, desde la temprana emigración de Hungría hasta el trabajo misionero en las colonias. Neuhaus no encontró su lugar, tambaleándose de un lado a otro entre las confusas situaciones políticas en Europa, luego en los territorios de ultramar y de otras dificultades del trabajo misionero, lo que finalmente lo llevó a una muerte prematura.

ANDREAS NEUHAUS. A BARELY KNOWN HUNGARIAN JESUIT
IN 18TH CENTURY IN THE AMERICAN TROPICS

Having studied the life of András Neuhaus, an interesting man's picture emerges in front of us. Even though we may never get to know his true identity, his life realistically reflects the confusing conditions of his times. Starting from his early emigration from Hungary to his missionary work in the colonies, his is not an ordinary biography. Neuhaus never really found his place. He kept bouncing back and forth between the confusing political situations and the difficulties of his missionary work, which eventually led to his untimely death.



ZVARA EDINA

A KISMARTONI MARIÁNUS FERENCSEK ÉS KÖNYVTÁRUK A KORA ÚJKORBAN¹

A kismartoni kolostor a térségben elfoglalt fontos szerepének és folyamatos működésnek köszönhetően jelentős szerepet töltött be a mariánus rendtartományban: a XVII. században öt alkalommal tartották itt a ferencesek a közgyűléseit,² és 1636-ban, majd 1646-ban – Sopron mellett – Kismartont jelölték ki a növendékek gondozására.³ 1679-ben és 1680-ban, már Esterházy Miklós nádor fia, Pál idején a két legjelentősebb, vagyis a nagyszombati és pozsonyi rendház mellett Kismartonban is volt felsőfokú oktatás.⁴

A kismartoni bibliotéka is fontos szerepet töltött be a kora újkorban: azon néhány kora újkori alapítású, mariánus ferences könyvtár közé tartozik, amelynek kötetei ismertek. A gyűjtemény ma már nem az Esterházy Miklós által újraalapított rendházban, hanem nagyobb részben a grazi franciskánusok központi könyvtárában (Die Zentralbibliothek der Franziskaner in Graz) és a kismartoni kastélykönyvtárban, illetve néhány kötet hazai és külföldi bibliotékában található. A gazdag, jól felszerelt gyűjtemény Kismartonban 300 évig segítette Assisi Szent Ferenc követőit munkájuk ellátásban, így méltó a megismerésre.⁵

- 1 Az írás a szerzőnek 2023-ban megjelent könyvében lévő tanulmány rövidített, ugyanakkor több új adattal és szakirodalommal kiegészített változata: ZVARA Edina: *Gratia mecenaturae Esterhasianae, A kismartoni ferences könyvtár története és állománya*. Bp., 2023. – A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének Digitális Társadalom Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a Kulturális Örökség és Digitális Társadalom kutatócsoport tagja és az SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék docense.
- 2 KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1. köt.* Bp., 1923. 130–131.
- 3 NAGY Béni: *Herczeg Esterházy Pál nádor; a „ferencesek jótévedője”*. Eger, 1903. 12.: Acta Capitularia 1636. Sequuntur Ordinationes factae in Capitulo. 3. pont. – NAGY B. i. m. 1903. 12.: Acta Capitularia 1646. 6. pont. A XVII. századból nem, de a XVIII. századtól ismerjük a novícius mesterek nevét: *Liber Conventus Kismartonienis Continens Nomina Fratrum ad Novitiatum admissorum et ad Professionem receptorum. Anno 1715–1928*. Idézi: WEISS, Michael: *Die Geschichte des Franziskanerkloster zum Hl. Michael in Eisenstadt, 1630–1980*. Manuskript. Eisenstadt, 1980, 112.
- 4 BABCSÁNSZKY, Didacus: *Descriptio provinciae Marianae anni 1679 sub provincialatu patris Didaci Babcsánszky*. Pozsony, ŠAB MPF. Jelzete: Ad Lad. 34. Nr. 3. [88–89]; RAMOCSAHÁZY, Remigius: *Origo et status provinciae Mariane descriptus sub provincialatu patris Remigii Ramocsaházy anno 1680*. Pozsony, Štátny archív v Bratislave, Mariánska provincia františkánov (ŠAB MPF). Jelzete: Ad Lad. 34. Nr. 4. [57–58.] – Fazekas Istvánnak köszönöm, hogy a forrásokat rendelkezésemre bocsátotta.
- 5 2018 őszén a kismartoni ferences templom az egyházmegye kezelésébe került, így a barátok elhagyták a kolostort. Habár az egyházmegye a templomban a hívek lelkipozícióját tovább folytatja és az egyházi szertartásokat megtartja, a ferencesek több száz éves kismartoni működése megszűnt.

A KOLOSTORALAPÍTÁS

A kismartoni ferences kolostor első alapításáról nem ismert dokumentum, így annak évét nem lehet meghatározni. Első említése egy 1415. évi bullában⁶ fordul elő, ebben XXIII. János pápa a kismartoni gvárdián és szerzetestársainak kérésére a templom látogatóinak búcsúkat engedélyezett.⁷ Az okiratból kiderül, hogy ekkor már Kismartonban több éve létezett egy ferences rendház. Közvetett adatok alapján Magyar Arnold határozta meg viszonylag pontosan a kolostor létrejöttét: véleménye szerint 1386 körül alapíthatta Kanizsai János (1350 k.–1418) egri püspök, majd esztergomi érsek.⁸ A templom ünnepélyes felszentelésére és a kolostor átadására 1392-ben kerülhetett sor.

A 15. században a konventuálisok közösségén belül több reformot is végrehajtottak. Az 1452-ben megválasztott új provinciális, Igali Fábián 1454-es reformjai a megújulást jelentették,⁹ hiszen szigorú rendtartást fogalmazott meg, s többek között előírta és szabályozta a szerzetesek képzését is.¹⁰ Az Igali-féle újításokat Kismartonban gvárdiánként Segödsi Lukács vezette be,¹¹ és így elkerülték, hogy a kolostor az obszervánsokhoz kerüljön.

Segödsi Lukács személye más szempontból is fontos, ugyanis Magyar Arnold véleménye szerint ő lehetett a szerzője a Guary-kódexnek,¹² amelyet Kismartonban akkor

6 A bulla dátumaként több történész is 1414-et ad meg: MAGYAR, Arnold: *Das Urkloster der Franziskaner in Eisenstadt*. In: Burgenlandische Heimatblätter, 29 (1967), 158–163.; MAGYAR, Arnold: *Schicksal eines Klosters, Das Erste Franziskanerkloster von Eisenstadt in Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386–1625*. Eisenstadt, 1970. 20–23., 39–43. Karácsonyi az 1415-ös dátumot említi: KARÁCSONYI i. m. 1923. 188.

7 Zsigmondkori Oklevéltár, V. köt. 1415–1416, Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp., 1997. Nr. 307.; MAGYAR A. i. m. 1967. 166.; F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolduló barátok – gazdálkodó szerzetesek, Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Bp., 2018. 168. A búcsúengedélyek jelentőségéről: F. ROMHÁNYI i. m. 2018. 165–170.

8 MAGYAR A. i. m. 1967. 168.; MAGYAR A. i. m. 1970. 18–25., 45. Magyar Arnold az évszám meghatározásakor kitér Kismarton és Vasvár latin névalakjának (Eisenstadt – Castrum Ferreum – Eisenburg – Vasvár) összekeverésére és az ebből adódó félreértelmezésekre. MAGYAR A., i. m. 1967. 167–168.; lásd még: PRICKLER, Harald: *Burgen und Schlösser Ruinen und Wehrkirchen im Burgenland*. 3. veränd. Aufl. Wien, 1972. 44. – Kanizsai ismeretlen, illetve elfeledett, a bázeli Waisenhauskirchében, az egykori karthauzi kolostor templomában lévő egész alakos képéről lásd: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *Kanizsai János esztergomi érsek korabeli portréja és címere Bázisban*. In: Turul, 84 (2011), Nr. 4. 137–139.

9 IGALI Fábián: *Regula fratrum minorum*. A provinciális elrendelte, hogy az előírásokat minden kolostor számára másolják le, s kéthetente olvassák is föl; ennek köszönhető, írja Karácsonyi, „...hogy ez annyira elterjedt szabályzatból legalább 1 drb eredetiben megmaradt napjainkra a pozsonyi kolostor levéltárában. KARÁCSONYI i. m. 1923. 65. Csapodi Csabák azonban már csak a lappangó kódexek között tűntethették föl: „Egykori őrzési hely: Pozsony, Ferences kolostor levéltára. Ladula XXX. nr. 1.” Lásd: CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica, kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II. köt. Fennmaradt kötetek: 2. K–Z – Lappangó kötetek*. Bp., 1993. Nr. 3176.

10 KARÁCSONYI i. m. 1923. 61–65.; NAGY Béni: *A mariánus ferencesek a XVI. század első felében*. In: Katholikus Szemle 27 (1913), 380–382.; TAKÁCS Ince: *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok – különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. Bp., 1942. 14–16.; MAGYAR, Arnold: *Die Ungarischen Reformstatuten von 1454 des Fabian Igali*. In: Archivum Franciscanum Historicum 64 (1971), Nr. 1–2. 71–122.

11 MAGYAR A. i. m. 1970. 88.; lásd még: NAGY B. i. m. 1913. 382–383.

12 Ezt először Döbrentei Gábor valószínűsítette a szöveg kiadásakor: DÖBRENTÉI Gábor (kiad.): *Régi magyar nyelvemlékek, 4/1. köt. Góry szíromat-codex*, Buda, 1846. A kódex lelőhelye: Budapest, MTAK, K 34. Legutóbbi kiadása: SZABÓ Dénes (kiad.): *Guary-kódex*. Bp., 1944.

készített el (1482–1490), amikor a ház vezetőjeként bevezette az újításokat.¹³ Könyvtörténészeink szerint egyelőre azonban csak annyi állítható, hogy a kódexet Segödsi Lukács provinciális kezdeményezésére az óbudai kolostorban fordították és másolták az ottani klarissza apácák számára; s nem az 1480-as években, hanem a XV–XVI. század fordulóján, vagyis talán akkor, amikor Segödsi volt provinciájának vezetője 1490–1497 és 1507–1508 között.¹⁴ A rend szempontjából fontos megemlíteni, hogy 1508-ban újabb, még szigorúbb rendelkezéseket vezettek be. Ismét előírták, hogy a kolostorok másolják le a rendeleteket, s Igaliéval együtt olvassák is föl azokat.¹⁵

Kismarton birtokosai a XV. század közepétől sorra váltották egymást, így a Habsburgok, Hunyadi Mátyás, Szapolyai János, s több osztrák nemesi család zálogbirtoka is lett.¹⁶ 1529-ben a török seregek először ostromolták meg Bécset, s ekkor, ahogy többek között a pozsonyi, úgy a kismartoni ferencesek is elmenekültek, s nem is tértek vissza kolostorukba. A ferencesek ugyan 1532-ben még megpróbálták visszatérni, azonban ez nem sikerült, ezzel pedig pont került egy közel 150 éves történet végére (1386 k.–1532).¹⁷ Az 1533-ban, Váradon ülésező káptalan már nem is intézkedett az új gvárdián kinevezéséről,¹⁸ a későbbiekben pedig a megmaradt ingatlanokat többször is haszonbérbe adták.¹⁹

A kolostorok elnéptelenedésének és pusztulásának okaiként korábban főként az erőszakos földesúri reformációt, a török hódításokat és a morális elégtelenségeket sorolták fel a történészek. Azonban általában ennél többről volt szó, így meg kell említeni magának a szerzetesi intézményrendszernek a visszaszorulását, a különböző anyagi és személyi/társadalmi tényezőket, az utánpótlás elmaradását, a rendeket elhagyókat, valamint a társadalmi elit támogatásának elmaradását.²⁰

A kismartoni rendház működésének megszűnése és az újr alapítás közti évszázadban a térség lakosságának jelentős része (akik döntően német ajkúak voltak)²¹ protestáns

13 MAGYAR A. i. m. 1970. 78–87. Lásd még: MADAS Edit: *Guary-kódex*. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, III. köt.* Bp., 2005. 367.; LÁZS Sándor: *Guary-kódex*. In: Madas Edit (szerk.): „*Látjátok feleim...*”, *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Bp., 2009. 274. – A kódex történetére lásd még: SCHWARZ Katalin: *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*. Szerk. Császtvay Tünde, Monok István. Szeged, 1994. 15., 17., 26., 37.

14 MADAS i. m. 2005. 367.; LÁZS i. m. 2009. 274.

15 KARÁCSONYI i. m. 1923. 81.; MAGYAR A. i. m. 1970. 98–99.

16 SINOWATZ, Fred: *Reformation und katolische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt*. Eisenstadt, 1957. 8–14.; MAGYAR A. i. m. 1970. 102–103.; PRICKLER i. m. 1972. 38.

17 MAGYAR A. i. m. 1970. 118.

18 KARÁCSONYI i. m. 1923. 189.

19 A szerződésekről: MAGYAR A. i. m. 1970. 124–125., 135–141., 156–162.

20 Mindezeokról lásd: SIPTÁR Dániel: *Szerzetesség a 16. századi Magyarországon*. In: Varga Szabolcs–Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a 16. századi Magyar Királyságban*. Pécs, 2017. 233–251.; ZIEGLER, Walter: *Reformation und Klostersauflösung. Ein ordensgeschichtlicher Vergleich*. In: Elm, Kaspar (hrsg.): *Reformbemühung und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen*. Berlin, 1989. 613–614. Idézi: MOLNÁR Antal: *Mezőváros és katolicizmus, Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Bp., 2005. 33.

21 Az Esterházyak két fő birtoka, a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom is a XV. század közepétől osztrák zálogban volt, s majd csak a XVII. század első felében került vissza a Magyar Királysághoz. Vö. FAZEKAS István: *Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*. In: Fazekas István: *A reform útján, A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr, 2014. 197. Lásd még ZVARA, Edina: *Regionale Unterschiede im Spiegel der Bücherbestände der westungarischen Franziskaner*. In: Csire, Márta–Seidler, Andrea (hrsg.): *Geschichte der Ungarn im Burgenland – Regionalität als historische Kategorie*, Oberwart, 6.–9. Dezember 2023. Wien, 2025. (megjelenés előtt)

lett – a horvátokat kivéve, akik mindvégig megőrizték katolikus hitüket²² –, s ez igaz mind azon területi, szervezeti egységekre, amelyekhez a kismartoniak tartoztak, így a mariánus provinciára, a győri egyházmegyére és a soproni vármegyére is. A felekezeti arányok újabb, nagyobb mértékű változására – a katolikusok javára – a XVI. század második felétől került sor. Ez részben annak az 1568-ban alapított Alsó-Ausztriai Kamara egyházi ügyekben illetékes szerv (Klosterrat)²³ tevékenysége következményeként következett be, amelyet az akkor még a joghatósága alá tartozó frankói grófságban és a kismartoni uradalomban 1582-től folytatott.²⁴ Részben pedig azon arisztokratáknak köszönhetően, akik ebben a térségben szereztek birtokokat és katolizáltak. Utóbbiak közül kiemelkedik Esterházy Miklós és Esterházy Pál, akik a Magyar Királyság ezen részében hol békés, hol erőszakos térítési eszközökkel igyekeztek átrajzolni a felekezeti térképet. Ebben mindkettőjüknek nagy segítségére volt az udvarukban működő jezsuita misszió és az általuk Kismartonban letelepített ferencesek.²⁵

ESTERHÁZY MIKLÓS ÉS A KOLOSTOR ÚJRAALAPÍTÁSA

A kismartoni templom és kolostor újraalapításának közvetlen előzményeiről részletes ismeretekkel rendelkezünk. Miután ugyanis Bethlen Gábor megindult Bécs felé, Esterházy Miklós visszavonult lakompaki várába, amit 1620 szeptemberében az erdélyi fejedelem fővezére, Tarródy Mátyás vezetésével megostromoltak. Esterházyt szorult helyzetéből Henri Du Val Dampierre (1580–1620) és katonái mentették meg.²⁶ A leendő nádor lakompaki fogságában, Mihály-nap előestéjén fogadta meg, hogy kiszabadulása esetén az arkangyal tiszteletére egy ferences kolostort építtet.²⁷ A fogadalom idején Kismarton még nem volt a család birtokában, ahhoz csak két évvel később jutott. Az 1622.

22 FAZEKAS i. m. 2014a. 196–197.; HORVÁTH Sándor: *A ferencesek és a grádistyei horvátok*. In: Öze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. 1. köt.* Piliscsaba–Bp., 2005. 815–825.; RESS Imre: *A nyugat-magyarországi horvátok identitástudatának alakulásához a 18–20. században, Vallás és történelmi önismeret*. In: Császár Melinda–Rosta Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható, Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Bp., 2008. 411–426.

23 RITTSTEUER, Josef: *Die Klosterratsakten über das Burgenland*. Eisenstadt, 1955.

24 FAZEKAS István: *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között*. In: FAZEKAS i. m. 2014. 71. Lásd még: FAZEKAS i. m. 2014a. 196–215.; FAZEKAS István: *A katolikus megújulás és a reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig*. In: FAZEKAS i. m. 2014. 23–37.; MONOK István–PÉTER Katalin: *Felmérés a hithűségről 1638-ban*. In: Lymbus – Művelődéstörténeti Tár, 2. köt. 1990. 111–142.

25 FAZEKAS i. m. 2014a. 199–200.; FAZEKAS i. m. 2014c. 34–36.

26 Az ütközetben Tarródy elesett, s abban a gödörben lelte halálát, miután eltalálta egy golyó, amit ő ásatott Esterházynek sírhelyül, ha nem adná meg neki magát. Mindezek ellenére Esterházy egy tumba alakú emlékkövet állíttatott Tarródynak. Tarródy Mátyás síremléke, Műemlékem.hu, <http://muemlekem.hu/hatareset/Tarody-Matyas-siremlke-Lakompak-811> (Megtekintés: 2025. november 12.)

27 „...quod si ab inimicis liberaretur, in honorem S. Michaelis Archangelii Ecclesiam cum Monasterio Ordini S. Francisci curaret aedificari.” In: *Anno Domini 1714. ... Protocolli continens valde memorabilia et specialia notamenta Venerabili Conventui Ordinis Minorum Sancti Francisci Reformatorem, Provinciae S. MARIAE in Ungaria, Civitatis Ferrae, vulgo Eysenstadt, ungarice Kismarton, summe utilia et proficua*. fol. 2. Maria Enzersdorf, Franziskanerkloster, Archivum [Eisenstadt], A-I-34 (Ad Lad. 6. – S-III-34). – A kolostoralapítás „mondai színezetét” a későbbi családfő, Esterházy Pál is megörökölte: ESTERHÁZY Pál: *Az egész világon lévő csudálatos boldogságos szűz képeinek rövideden föltett eredeti*. (Nagyszombat, 1690). Hasonmás kiad. Knapp Éva–Tüskés Gábor és Galavics Géza tanulmányával. Bp., 1994. 72–73.

évi nikolsburgi béke értelmében ugyanis Esterházy Miklósnak Munkácsot át kellett adnia Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek, s ellentételezésként kapta meg Kismartont és azzal együtt Fraknót: előbbi zálogbirtokként, utóbbi pedig örökjogon 1626-ban került a família tulajdonába.²⁸

Esterházy Miklós Kismartont valamikor 1622 és 1625 között tekinthette meg, s láthatta a düledező, romos kolostori épületet és templomot. 1620-ban tett fogadalmának is eleget téve elhatározta, hogy a „részben az idők viszontagságai, részben az eretnekek keze által lepusztított és földdel egyenlővé tett” házat Szent Mihály arkangyal tiszteletére újjáalapítja.²⁹ Nyilvánvalóan egy egyeztető megbeszélésre is sor került a gróf és a ferencesek között, erre vonatkozóan azonban nincs forrásunk. A letelepedésben mindkét fél megláthatta a nagy lehetőséget. A ferenceseknek Esterházy által biztosítva volt működésük, a ferencesek pedig a grófnak egy olyan eszközül szolgáltak, akik – több más közösség, kiemelten is a jezsuiták – támogatásával a környék katolizálásában hathatós segítségére lehetnek.³⁰ Esterházy Miklós birtokain 1637–1638 között folytatta legintenzívebben a térítéseket,³¹ de ezután, családfősege idején már nem került sor újabbakra.³² A térítőknek bőven lehetett munkájuk, hiszen egy 1680-as rendi krónika is úgy fogalmaz a kolostoralapítás idejéről, hogy a „Ciuitas haec tota Haeretica fuit”.³³

A kismartoni kolostor újjáépítése 1625 második felében kezdődhetett, 1629-ben fejeződött be,³⁴ s a következő évben a ház krónikája szerint két nagy ünnepséget is rendeztek ezen alkalomból. Az elsőre 1630. november 9-én került sor, amikor is a Mariánus Provincia megkapta a kolostort és a templomot.³⁵ A másik nagy ünnepséget 1630. december 1-jén tartották meg, ekkor Sennyei István győri püspök felszentelte a templomot és egyben a főoltárt is.³⁶

A kismartoni kolostor működése részben a család adományainak köszönhetően kezdettől fogva biztosítva volt. Miklós nádor különböző alapítványokkal segítette a ferencesek mindennapi életét, így például 1640-ben arról gondoskodott, hogy a templomban

28 PERES Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, 2014. 80–84.; MARTÍ Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652), Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*. PhD értekezés. Bp., 2013. 78., 79. Kismartont végül örökös adományként Esterházy Miklós fia, László szerezte meg 1648-ban.

29 Esterházy Miklós alapítólevele, 1631. MNL OL P 108. Rep. 1. Fasc. L. Nr. 148.; RÁCZ Piusz: *Ferencesek az ország nyugati részén*. Zalaegerszeg, 2004. 123.

30 Esterházy Miklósnak a birtokain élők katolizálásáról és a templomfoglalásokról: TÓTH István György: *Hittérítés vallásszabadság nélkül, Olasz misszionáriusok és magyar nemesurak a 17. századi Magyarországon*. In: *Századok* 135 (2001), 1313–1347.

31 MONOK–PÉTER K. i. m. 1990. 111–142.

32 FAZEKAS i. m. 2014a. 201–202.

33 RAMOCSAHÁZY i. m. 1680. [46].

34 FOLNAY Bernát: *Descriptio et originis et status Provinciae Marianae, sub provincialatu patris Bernardini Folnay 1647*. [23.] Turócszentmárton, Slovenská národná knižnica, Literárne rukopisy (SNK LR). Jelzete: Martin, M 289. – Fazekas Istvánnak köszönöm a forrást. A kismartoni kolostor belső kapuján lévő föliraton is olvasható: „Conventum istum / fugatis feliciter rebellibus / divis Michaeli et Francisco ex voto posuit / excllmus ac ill. d. c. Nicolaus Esztoras R. H. pal. / A. MDCXXIX. ...” Vö. CSATKAI, André–FREY, Dagobert: *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und freien Städte Eisenstadt und Rust*. Wien, 1932–1933. 47.

35 WEISS i. m. 1980. 6.: *Protocollum* 1614. 5–8. *Notamentum* 1.

36 WEISS i. m. 1980. 6., 58.; KARÁCSONYI i. m. 1923. 189–190.: szerinte a fölszentelésre 1630 és 1635 között került sor. Folnay Bernát 1631-et ír: FOLNAY i. m. 1647. [23.] A későbbi provinciátörténeti összefoglalókban Folnay alapján 1631 öröklődik tovább, például: BABCSÁNSZKY i. m. 1679. [20–21.]; RAMOCSAHÁZY i. m. 1680. [46.]. Az oltárok részletes leírása: WEISS i. m. 1980. 57–65.; MAGYAR A. i. m. 1970. 142.

legyen annyi olajuk, hogy mindig éghessen az öröklámpás;³⁷ egy másikkal pedig tűzifát juttatott nekik.³⁸ Esterházy Miklós az 1641. évi végrendeletében sem feledkezett meg a ferencesekről, és külön a kismartoniakról is megemlékezett: „A Kismartonban lévő klastromot, mivel végbehagyta Isten vinnem, akik az én holtom után maradékaim között vagy azon helyet fognak bírní vagy Fraknót, lekötelezem őket, hogy azon klastromot, sartum tectum conservent, s minden esztendőben mind pénzt, mind búzát, bort adjanak alamizsnában, s ne hagyják fából is őket; s ha szintén kiváltanak is tőlem vagy maradékimtól és legatariusimtól Kismartont, erre az esztendőnként való alamizsnára ugyan obligálom azon maradékimat Fraknóból is.”³⁹

A nádor, feltehetően a kismartoni ferenceseknek szóló megbecsülés jeleként, kezdetben kolostorukat jelölte ki a család sírhelyéül.⁴⁰ Időközben azonban felépült az a nagyszombati jezsuita templom, melynek szellemi atyja Pázmány Péter esztergomi érsek volt, az építkezés költségeit pedig Esterházy Miklós viselte.⁴¹ Esterházy „meghidegült tetemét” miután a nagyhöflányi „nyári palotában kinyújtóztatták, azután a kismartoni pater franciscanusok kalastromában lévő kápolna alá tették egy héttel halála után”,⁴² majd átvitték Nagyszombatba s ott helyezték végső nyugalomra (1645). A ferencesek sem feledkeztek meg patrónusukról: az 1641-es tartományi gyűlésükön elrendelték, hogy a testvérek minden nap imádkozzanak a pápáért, az uralkodóházáért, az ország előkelőségeiért, de legfőképp a konventjüket megalapító patrónusukért, hogy az ellenséget elűzhesse, a zavargókat pedig megfékezhesse.⁴³

Esterházy Miklós halála (1645) után László fia (1626–1652) lett a családfő, aki folytatta apja jótékony tevékenységét. A fiatal gróf több szerzetesi közösség javára tett adományokat, köztük a ferenceseknek (kismartoni és nagyszombati) is.⁴⁴ A későbbiekben egy rövid ideig felesége, Batthyány Eleonóra lett a kolostor támogatója,⁴⁵ s Batthyány Ádám özvegy lánya nevében igazgatta a kismartoni birtok egy részét.⁴⁶

37 KARÁCSONYI i. m. 1923. 130.; WEISS i. m. 1980. 197.

38 Idézi: WEISS i. m. 1980. 197.: *Protocollum* 1714. 9. Notamentum 5.

39 *Esterházy Miklós végrendelete* (1641), kiadta: BUBICS–MERÉNYI i. m. 1895. 266.; Idézi: NAGY B. i. m. 1903. 13.

40 VISKOLCZ Noémi: *Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 58 (2009), Nr. 2. 246.

41 IGÁZ Rita: *A barokk Magyarországon*. Bp., 2007. 13. A jezsuita templom részletes leírása: GRANASZTÓI György: *A barokk győzelme Nagyszombatban, Tér és társadalom 1579–1711*. Bp., 2004. 80–81.

42 *Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára*. In: IVÁNYI Emma–HAUSNER Gábor (sajtó alá rend.): *Esterházy Pál, Mars Hungaricus*. Bp., 1989. 310–311.

43 NAGY B. i. m. 1903. 13.: *Acta Capitularium* 1641.

44 MARTÍ i. m. 2013. 122., 146.

45 JENEI Ferenc: *Ismeretlen irodalmi levelek a Batthyány-levéltárból*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 64 (1960), 688.

46 KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp.–Szeged, 2002. 126.: a kismartoni birtok kétharmad-egy harmad arányban volt az övék, illetve Esterházy Pálé.

ESTERHÁZY PÁL, A „FERENCESEK JÓTEVŐJE”

Esterházy Pál nádor a legbőkezűbb arisztokratáink egyike volt, számtalan világi és vallásos társulat, szerzetesi közösség támogatója.⁴⁷ Tevékenységét, mecenatúráját, annak forrásait – a kolostor feljegyzéseit,⁴⁸ Esterházy Pál saját kezűleg vezetett számadáskönyvét,⁴⁹ a számlákat,⁵⁰ testamentumokat⁵¹ – végignézve tűnik ki, mennyire igaz ez. Igen nehéz lenne összegyűjteni, hogy hol és mit alapított, mely épületnek, tárgynak – legyen az például szobor, könyv, festmény, műtárgy – az elkészültéhez járult hozzá anyagilag is. Azonban igazán szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen maga a mecénás segít a legtöbbet: 1700 körül ugyanis saját kezűleg írta össze, hogy hány szobrot és oltárt állíttatott addig, szám szerint 24 szabadtéri kőszobrot és 94 oltárt.⁵² „Páratlanul nagy szám a magyarországi barokk mecenatúra történetében” – állapítja meg Galavics Géza művészettörténész is.⁵³ Esterházy támogatásainak lehangsúlyosabb szelete egyházi mecenatúrája, amivel a katolikus hit terjesztését és gyakorlását segítette elő. „Kegyúri pozíciójából fakadó kötelezettségeit jól kiegészítette személyes belső késztetése és elhivatottsága, amelynek következményeként rendkívül sokféle formában támogatta a katolikus közösségeket.” – fogalmaz Viskolcz Noémi.⁵⁴

Esterházy Pál Assisi Szent Ferenc követőinek támogatásával egy családi hagyományt folytatott, hiszen apjának, anyjának, testvéreinek szoros kötődése volt ehhez a szerzethez. Gyerekkora óta olyan környezetben élt, ahol a barátok mindig jelen voltak, s fontos szerep jutott nekik a család mindennapjaiban is. Ferencesek végezték a nádori udvarban a lelkigondozást, akárcsak Kismartonban, az 1678-ban alapított Ágoston-rendi apácákét, köztük Esterházy négy lányáét is,⁵⁵ amelyért rendszeresen pénzt is kapott a gvárdián.⁵⁶

47 GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál, (Vázlat egy pályaképhez)*. In: Művészettörténeti Értesítő, 37 (1988), 136–161.; FRANK, Norbert: *Der Einfluss des Paul Esterházy auf die kirchliche Kunst im burgenländischen Raum*. In: Gustav Reingrabner–Gerhard Schlag (hrsg.): *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. Eisenstadt, 1999. 365–376.; ÁCS Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Bp. 2015.; VISKOLCZ Noémi: *Esterházy Pál (1635–1713) egyházi mecenatúrájának néhány példája*. In: Conony, Annamária–Kónya, Peter (szerk.): *Cirkev a náboženstvo v Uhorsku v ranom novoveku = Egyház és vallás a koraiújkor Magyarországon*. Presov, 2020. 223–238.

48 Ezeket a legteljesebb mértékben Weiss Mihály dolgozta fel: WEISS i. m. 1980.

49 MNL OL P 125 Nr. 10299–10338, Mf. 739.

50 Ezen források részben az MNL OL-ben, részben pedig a család fraknoi levéltárában találhatóak.

51 MNL OL P 108 Rep. 4. Fasc. G. Nr. 53–78.

52 MNL OL P 125, Nr. 11705. Kiadta: SCHMELLER-KITT, Adelheid: *Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischen Kunsttopographie, Gerichtsbezirk Mattersburg, Burgenland*. Wien, 1982. 46–48. – A temetésekor elmondott beszédében Vargyasi András községi plébános is számos alapítását megemlítette: VARGYASI András: *Sol mysticus. Az az: a nemes magyar hazában: nagy méltóságokban világoskodó galántai gróff Esterhás Pál ... Melynek Istenessen lett el-nyugovása után tartatott szomorú exequiain magyarázattát élő nyelvel prédikállotta ... Vargyassi András*. Nagyszombat, 1713. 10.

53 GALAVICS Géza: *Esterházy László tézislapja (1680), Egy főúri család múlt és jövőképe*. In: Bardoly István–Haris Andrea (szerk.): *Déishy Mihály nyolcvanadik születésnapjára, Tanulmányok*. Bp., 2002. 282.

54 VISKOLCZ i. m. 2020. 224.

55 Magyarország egyetlen ágostonos kanonissza kolostora volt a kismartoni. Történetére lásd: KOLTAI András: *Ágostonos kanonisszák*. In: *Szerzetesség a koraiújkor Magyarországon, Összehasonlító rendtörténeti blog*, 2016.09.11. <https://szerzetes.hypotheses.org/noi-rendek/kanonisszak> (Megtekintés: 2024. december 18.)

56 Például Esterházy 1680-ban kétszer 75 forintot fizetett: Fraknó, Eisenstädter RAR, 1680 Nr. 206, 230.

Az 1683-as esztendő nyara és kora ősze nehéz időszak volt a család, a kolostor lakói és a város számára is. Thököly Imre seregei a Felvidék után már a Dunántúlt is elfoglalták, az Oszmán Birodalom katonái pedig 1529 után ismét kísérletet tettek Bécs bevételére. Ahogy a császár, úgy Esterházy Pál is Linzig, illetve Passauig menekítette családját.⁵⁷ A császárváros ostroma ez alkalommal is sikertelen volt, a kahlenbergi csatában a keresztény seregek nagy győzelmet arattak, melynek Esterházy Pál is tagja volt.⁵⁸ Esterházy több mint húsz évvel később, 1706-ban fizetett Philipp Ungleich kismartoni szobrásznak, aki „...Koltenbergen (!) Pater Camaldulensisseknel a mi parancsolatunkból bizonyos oltárt csinál”.⁵⁹ A fel-, illetve elvonuló török és kuruc csapatok nagy pusztításokat végeztek, s ahogy a környék lakói, úgy a kismartoni ferencesek is nagy félelemben lehettek. Közel álltak ahhoz, hogy ők is elhagyják lakóhelyüket, de végül maradtak, s menekülőket is befogadtak.⁶⁰

Esterházy Pál több ferences kolostort is támogatott, ezek közül némelyik neves búcsújáróhely volt és jelenleg is az.⁶¹ Kismartonban két ferences ház is szorosan kapcsolódott a nádorhoz. A még az apja által újraalapította Szent Mihály titulását ő is segítette adományokkal, s a fennmaradt kismartoni számadásokból jól látszik, hogy évi rendszerességgel biztosította számukra az olajat, a tűzifát és a húst. Ezen kívül pénzt kaptak a lelki szolgálatokért („für geistlichen Dienst”), a nagypénteki körmenetért (Carfreitag Procession),⁶² de patrónusuk kifizette nekik a tetőjavításhoz vásárolt léceket és szögeket is,⁶³ vagy akár új fundatiót is létrehozott, hogy a „kézilámpás az Criptában az harmadik Crucifixusnál égjen”.⁶⁴ Ha pedig „...a Barátok és az Apáca szüzek Clastromokban tett fundatióink szerént nem provideáltaték úgy, amint annak a rendi, azért lássa meg kegyelmed, hogy az fundatióink szerént az Lámpások is, úgy más állapotok adminisztráltassanak, amint Commissióját is vagyon kegyelmednek azok eránt, és az Confessáriátusság eránt is provideáljon kegyelmed az előbbeni mód szerént” – utasította a nádor kismartoni intézőjét.⁶⁵

Esterházy Pál apja eredeti elképzelését felújítva a kismartoni ferences templomot tette meg az ő és családja nyughelyének, s hozzáfogott a kriptá megépítéséhez. A fiatal gróf már 1664-ben kelt végrendeletében meghagyta, hogy a kismartoni franciskánus barátoknál „légyen az közönséges föltámadásig való” nyugodalma. Mely temetőért adjanak az Pátereknek ötszáz forintot.”⁶⁶ Évekig tervezte a családi kriptát, annak kialakítását,

57 IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713*. Bp., 1991. 25., 49., 116.

58 KAS Géza: *Esterházy Pál nádor két tábori felszerelésének összehasonlítása (1683–1684)*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 122 (2009), Nr. 2. 538.

59 Fraknó, Eisenstädter RAR, 1706, Nr. 129, a Nr. 130. pedig a szobrász elismervénye. Idézi: PRICKLER, Harald: *Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit, Bibliographische Daten und Werke*. Eisenstadt, 2013. 79–80.

60 WEISS i. m. 1980, p. 14.

61 TOMISA Ilona: *Szakraális emlékek nyomában Burgenlandban*. In: Pilipkó Erzsébet (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. Veszprém, 2013. 553–567.; Tüskés Gábor–KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században, Források, formák, közvetítők*. Bp., 2001. 65–66., 69–70., 84–86.

62 Fraknó, Eisenstädter RAR, 1697. Nr. 137.; 1699. Nr. 131.

63 Fraknó, Eisenstädter RAR, 1680. Nr. 201.

64 Fraknó, Eisenstädter RAR, 1705. Nr. 163.

65 Fraknó, Eisenstädter RAR, 1706. Nr. 158. Egy másik levelében pedig a kismartoni gárdián (Caesar Leitemayer) panasza után felszólítja intézőjét, hogy fizesse meg az elmaradt pénzt. Fraknó, Eisenstädter RAR, 1706. Nr. 9. (A levél rossz helyre van besorolva, hiszen 1707. február 8-án íródott.)

66 *Esterházy Pál végrendelete, 1664. január 8. – 1664. április 25.* MNL OL P 108. Rep. 4. Fasc. G. Nr. 53. Kiadta: Merényi Lajos: *Gróf Esterházy Pál 1664. évi végrendelete*. In: *Történelmi Tár*, 12 (1911), 151.

az idekerülő családtagok és koporsóik elhelyezését, s itt temettette el gyermekeit⁶⁷ és első feleségét, Esterházy Orsolyát is (1682).⁶⁸ Második feleségét, Thököly Évát azonban hiába keressük a kismartoni ferenceseknél,⁶⁹ ő végrendeletében az alsó-ausztriai Maria Lanzendorft, az ottani barátok zarándoktemplomát jelölte ki végső nyughelyéül.⁷⁰ Döntésének oka férjével való „ágytól–asztaltól való” szakítása és pereskedése állt.⁷¹

A KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

A könyvtár létrehozására már a kolostor megépítésekor sor került. A könyvek a ferencesek számára egyrészt lelki és szellemi táplálékot jelentettek, másrészt pedig a prédikációkhoz és a lelkigondozás ellátásához nyújtottak segítséget. S ahhoz, hogy vissza, illetve meg tudják téríteni a protestáns híveket, és tudjanak érvelni a római katolikus hit mellett, egy bizonyos szintig megfelelően képzetteknek is kellett lenniük. Ez azt jelentette, hogy alapvetően a saját hitükön (katolikus) lévők vitairatait ismerték jól, a protestánsok teológiai és apologetikai művei azonban kevésbé voltak elérhetők bibliotékájukban. Habár ezen utóbbi állítás a kismartoni könyvanyag esetében igaz, ugyanakkor a németújvári kolostor⁷² és a mariánus rendtartomány 1647-ben összeállított könyvanyaga⁷³ éppen arra példa, hogy a barátok akár nagyobb számban is olvas(hat)ták a protestáns teológusok írásait.

A kismartoni ferences könyvtár XVII. századi történetéről jegyzékszerű összeírás nem maradt fenn, így nem ismerünk például inventáriumot, vásárlási jegyzéket, vagy olyan levelet, amiben az előljáró könyveket kér patrónusától, ahogy a németújvári kolostor esetében történt.⁷⁴ A korszakban beszerezett könyvek jelentős része azonban

67 WEISS i. m. 1980. 265–267.: „Namenliste derer, die in der Fürstlichen Gruft beigesetzt sind: A) In der alten Gruft „Maria Königin der Engel”, B) In der Gruft zum hl. Joseph.”

68 Esterházy Orsolya temetési költségeire egy adalék: 1682. április 20-án kelt részletes, 11 oldalas elszámolás szerint Esterházy több mint 1391 forintot fizetett ki különböző szükségletekre. Fraknó, Eisenstädter RAR, Nr. 141.

69 Nővére, Thököly Katalin (1655–1701) azonban a kismartoni sírban nyugszik férje, Esterházy Ferenc (1641–1683) jogán. WEISS i. m. 1980. 267.

70 1708. augusztus 16., kihirdetése: 1716. augusztus 22. Bécs, Erdődy-levéltár, Lad. Z. Fas. 4. No. 6. – Kiadta: KIRÁLY, Péter KISS Erika, VISKOLCZ Noémi, ZVARA Edina, (sajtó alá rend.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai, 2. Egyéb iratok*, Bp., 2024. 108–115.

71 A viharos kapcsolatra és a perre vonatkozó dokumentumokat kiadta: KIRÁLY–KISS–VISKOLCZ–ZVARA i. m. 2024. 9–105. – Thököly Éva életét és mecenatúráját Viskolcz Noémi dolgozta fel új források alapján: VISKOLCZ Noémi: *Az öntörvényű palatinusné, Thököly Éva (1659–1716)*. Bp., 2024.

72 MONOK István: *Iskolai használatú könyvek a németújvári protestáns iskola könyvtárában 1569–1634*. In: Horváth Zita (szerk.): *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXI. Fasc. 2(2017), Tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapjára*. Miskolc, 2017. 236–246.; Anton BRUCK–István MONOK–Edina ZVARA: *Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen, Die Historische Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing*. Bp.–Güssing, 2021. 29–44. <https://doi.org/10.36820/bibliothekgussing>, 2021

73 A jegyzékre Fazekas István hívta fel a figyelmemet, köszönöm neki. Kiadta: MONOK István–ZVARA Edina (sajtó alá rend.): *Katolikus intézményi könyvtárak V. 1647–1750*, szerk. Monok István. Bp., 2023. 17–30. <https://doi.org/10.36820/KAT.KONYVTAR.5>

74 HERNER János–MONOK István (sajtó alá rend.): *A magyar könyvkultúra múltjából, Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Szeged, 1983. 244. Nr. 406.; 248. Nr. 419.; 251–252. Nr. 427.; ZVARA Edina (sajtó alá rend.): *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726*, szerk. Monok István. Szeged, 2001. 322–323.; KOLTAI i. m. 2002. 99., 120.

fennmaradt, és viszonylag sokban olvasható a kolostor tulajdonjegye – „Conventus Kismartoniensis” –, nemegyszer évszámmal ellátva, ez utóbbi adatokból pedig jól látszik a rendszeres könyvbeszerzés.

A fennmaradt könyvek possessorbejegyzései sok értékes adattal szolgálnak, így ezen forrásokból tudjuk azt is, hogy a barátok a XVII. században is vezettek könyveikről összeírást – „Per ipsum Cathalogo Conventus sui Palatinalis Kismartoniensis Inscriptus in A(nn)o 1643.”⁷⁵ –, ez azonban jelenleg nem ismert. A beírás évszáma tanúsítja, hogy már az újraalapítás után alig 15 évvel létezett a gyűjteményről inventárium, vagyis volt már akkora a bibliotéka, hogy érdemes volt azt adminisztrálni. 1680-ban, vagy azután néhány évvel is kellett (volna?), hogy készüljön egy jegyzék, hiszen az az évi káptalan határozata szerint a kolostor tárgyairól inventáriumot kell készíteni, amelyet „a ház feje köteles épségben tartani s utódjának pontosan átadni”.⁷⁶ Az első fennmaradt összeírás a kolostor, illetve könyvtár alapítása után közel hetven évvel, 1722-ben készült,⁷⁷ ekkor már körülbelül ezer kötetes gyűjteményt mondhatott magának a ferences közösség.

A kismartoni ferences kolostor és az Esterházy család gyűjteményeinek sorsa hosszú ideig összefonódott, ugyanis Pál nádor végrendeletében a kismartoni kastélyban lévő könyveit a barátoknak adta.⁷⁸ Az utódok azonban a végakaratot csak évtizedekkel később hajtották végre; ez esetben azt mondhatjuk, hogy szerencsére, hiszen így 1722-ben még nem keveredett össze a két állomány.

Esterházy Pálnak két birtokán volt nagyobb könyvtára, Kismartonban és Fraknón. Már az első, 1664-es végrendeletében rendelkezett a családi könyvtár kismartoni részének jövőjéről, mely szerint „...a bibliotea vitessék mindenestől az kismartoni barátok calastromában, úgy azért, hogy az öregbik fiam, Miklóska,⁷⁹ s annak öregbik successorinak keze légyen rajta.”⁸⁰ 1695-ben, amikor a vagyon egyben tartása érdekében létrehozta a családi hitbizományt, a könyvtárral kapcsolatban további utasításokat fogalmazott meg: „Van szép és nem kis fáradsággal gyűjtött könyvtáram is, melyet bizonyos fundációval szándékom Kismartonban a sz. Ferencrendieknek elhelyezni, hogy az odautazó tudós férfiak mindegyike olvashassa azokat, úgy azonban, hogy ezek semmi esetre se hordassanak széjjel, sőt, az általam létesítendő fundatióból a könyvtár szüntelen gyarapíttassék és fönn tartassék. Ha ezen szándékom kivitelében és magam megakadályoztatnám, utódom kötelességének tartsa azt effectuálni, s ő bírja a könyvtár fölötti

75 Nr. 343. Lásd még: Nr. 219.: „Cathalogus Librorum Conuentus Kismart(oniensis) Inscriptus” és Nr. 531.: „Cathalogo C(on)ventus Kismartoniensis inscriptus [...]”

76 Az 1680. évi Acta Capitulariát idézi: NAGY B. i. m. 1903. 24.

77 *Inventarium Totius supellectilis V(e)n(era)bilis Conventus Kismartoniensis sub Guardianatu M. V(e)n(eran)di P(at)ris Danielis Pécsi pro Anno 1722. revisum et conscriptum, et primo quodam habentur Imo In Bibliotheca.* Maria Enzersdorf, Franziskanerkloster, Archivum, [Eisenstadt], A-II-13. 27/1. (régí jelzete: Ad Lad. 6. Fasc. 1.) Köszönöm Pater Anton Brucknak, hogy a jegyzéket elérhetővé tette a számomra. Létezik egy a magyar könyvekről összeállított jegyzék is, ezt azonban még nem sikerült megtalálni. Vö. WEISS i. m. 1983. 87.

78 MONOK István–Zvara Edina: *Esterhasiana Bibliotheca, A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója.* Bp., 2020a. 21–22.

79 Esterházy Pál és Esterházy Orsolya legidősebb gyermeke, Miklós Antal (1655–1695).

80 Esterházy Pál testamentuma, 1664. január 8. – Fraknó, 1664. április 25. MNL OL P 108 Rep. 4. Fasc. G. No. 53. fol. 10–11. KIADTA: MERÉNYI i. m. 1911a. 151–156.

fő-felügyeletet is, nemkülönben ő nevezi ki a könyvtárnokot, s joga van olvasás végett könyveket kivenni, de azokat csalhatatlanul vissza kell adnia.”⁸¹

A végrendeletében foglaltakat tehát a család csak a nádor halála után több mint negyven évvel, 1756. szeptember 16–17-én hajtotta végre, s ekkor írták össze a két gyűjtemény könyveit: 1) „*Catalogus Bibliothecae ad exigentiam Testamenti Principis condam Pauli Eszterházy Venerabili Conventui P. P. Franciscanorum ad S. Michaellem in Civitate Kismartonij Sub 16a et 17a Mensis Septembris Anni 1756 resignatorum et per manus traditorum*”;⁸² 2) „*Catalogus Librorum In Arce, et Bibliotheca Fraknó repositorum*”.⁸³ A kastélyban lévő köteteket szinte teljes egészében átadták a ferenceseknek, de a fraknóiak közül is, tévedésből (?), átkerült néhány ládányi.⁸⁴

A ferencesektől Esterházy Pál herceg (1901–1989)⁸⁵ 1937-ben visszavitette a könyveket a kastélyba, s az ottani állománnyal egyesítették azokat.⁸⁶ A források alapján ennek oka az volt, hogy a gyűjteményre igazából a ferencesek nem tartottak igényt, másrészt a hercegi család szerint a könyvtár a hitbizomány részét képezte. Az Esterházy-könyvtár újraegyesülése 1937-ben megtörtént, de ez az örömdetes állapot nem sokáig tartott. 1945 áprilisában ugyanis Kismartont és azzal együtt a kastélyt szovjet katonák foglalták el. Június közepén 20 teherautó jelent meg, és több ládányi könyvet, becslések szerint kb. 2000 kötetet, vittek el a Szovjetunióba⁸⁷ – s mivel az eredeti ferences könyvtárhoz tartozó kötetek is átkerültek a kastélyba, így ferences tulajdonúak is felkerültek a teherautókra. Az elvitt kötetek több szovjet könyvtár állományát gazdagították, döntően a moszkvai Rudomino Idegennyelvű Könyvtárát és a Történeti Könyvtárát.⁸⁸ A 2000-es évek legelejétől folyó restitúciós tárgyalások folyamán az orosz fél azt az ígéretet tette, hogy minden olyan könyvet visszaad, amiről számukra az osztrák fél kétséget kizáróan be tudja bizonyítani, hogy az egykor Esterházy-tulajdonban volt. Végül 2013 őszén 997

81 Esterházy Pál testamentuma, Nagyszombat, 1695. március 2. – Kismarton, 1696. december 8. MNL OL P 108 Rep. 4. Fasc. G. No. 70. magyar nyelvű fordítása: Acta Varia, P 113 IV. B. 19. Nr. 7. Kiadta: ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar hitbizományok története és joga (1542–1852)*. Bp., 1912. 198–222.

82 Kiadta: BAJÁKI Rita–BUJDOSÓ Hajnalka–MONOK István–VSKOLCZ Noémi (sajtó alá rend.): *Magyarországi magánkönyvtárak, IV, 1552–1740*. Bp., 2009. 195–225.

83 MNL OL P 108 Esterházy család Lt., Rep. 8. Fasc. C. No. 49.; ez utóbbi egy XIX. századi másolata: Budapest, OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2149. Kiadta: Tibor GRÜLL–Katalin KEVEHÁZI–Károly KOKAS–István MONOK–Péter ÖTVÖS–Harald PRICKLER (hrsg.): *Lesestoffe in Westungarn II, Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*. Szeged, 1996. 162–181. Évekig csak ez a jegyzék volt ismert, az összeírás másik fele, ami Fraknón van, csak néhány évtizede került elő, ezért egyben is ki lettek adva: BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VSKOLCZ, Adattár 13/4. i. m. 2009. 225–248. A könyvjegyzéken lévő tételek feloldása, az azon szereplő könyvek azonosítása: MONOK–ZVARA 2020a i. m. 79–293.

84 Maria Enzersdorf, Franziskanerkloster, Archivum [Eisenstadt], A-II-13, Fasc. 26. Nr. 2. Idézi: WEISS i. m. 1980. 183.; WEISS i. m. 1983. 75–76.; Stefan KÖRNER: *A Bibliotheca Esterházyana*. In: Monok István (szerk.): *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Bp., 2005. 113.

85 Az Esterházy család utolsó hercege. A Mindszenty-per egyik vádlottja, 1948-ban koholt vádak alapján 15 év fegyházra ítélték. 1956-ban szabadult, majd feleségével, Ottubay Melindával Zürichben telepedett le.

86 *Chronik des Franziskanerklosters III*. 166., Maria Enzersdorf, Franziskanerkloster, Archivum, [Eisenstadt], A-II-13. Fasc. 26. Nr. 13. 166. Idézi: WEISS i. m. 1983. 79.

87 Nikolaj N. SUBKOV–Karina A. DMITRIJEVA: *Bücher aus der Esterházy-Sammlung in Moskau*. In: Karina A. Dmitrijeva, Nikolaj N. Subkov et alii (hrsg.): *Knyigi iz szobranyia knyazej Esztergazi v moszkovszkih bibliotekah, Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskauer Bibliotheken, Katalog*. Moskau, 2007. 14.

88 Az orosz könyvtáros kollégák szerint is valószínűleg más orosz könyvtárakba és magángyűjteményekbe is kerülhettek Esterházy-könyvek. SUBKOV–DMITRIJEVA i. m. 2007. 16.

kötet került vissza a Rudomino Idegennyelvű Könyvtárból és a Történeti Könyvtárból az eredeti helyére, a kismartoni Esterházy-kastélyba, köztük a ferences könyvek is.

Habár a II. világháború éveitől a kismartoni kolostor könyvtárát a szovjet csapatok nem fosztották ki, a természeti csapások azonban nem kerülték el.⁸⁹ A XX. század második felében pedig elkezdődött a kismartoni könyvtár anyagának átvitele más ferences, központi gyűjteményekbe – ez részben az Ausztriában lévő franciskánus provinciák átalakulásából következett, részben pedig abból, hogy a kismartoni rendház jelentősége sajnálatosan egyre csökkent. Az 1970-es években Theodor Tabernigg páter tartományi könyvtáros ellátogatott Kismartonba, ahol a könyvgyűjteményből kiválogatott 13–15 ösnyomtatványt, s azokat a gráci központi könyvtárba küldte.⁹⁰ 1976-ban pedig a Maria Enzersdorf-i ferences könyvtárba is átvittek 629 kötetnyi könyvet és újságot.⁹¹ 1976/77 folyamán Weiss Mihály páter újabb inventáriumokat készített a Kismartonban maradt 1153 kötetről (*Index Librorum veterum secundum materias* és *Index secundum ordinum numericum*), amelyek nagyobb részt XVII–XVIII. századi, latin nyelvű munkák.⁹² Továbbá a kézikönyvtárban volt még 846 kötet, ezek összeírása is megtörtént (*Sach-Katalog* és *Katalog der Handbibliothek in Reihenfolge*). 1978-ban pedig a kolostorban maradt 523 magyar könyv került rendezésre és összeírára,⁹³ ekkor összesen 2522 kötet volt a kolostorban. Végül 2006 szeptemberében az összes könyv átkerült a stájer fővárosba, ahol minden kötetről részletes címleírás készült.⁹⁴

A KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁNAK TARTALMI ÉS NYELVI JELLEMZŐI

1659-ben jelent meg az a mariánus ferences rendelkezés,⁹⁵ melynek V. fejezete (*De modo laborandi*) több pontban is foglalkozik a könyvtárral és a könyvek használatával. Ezen statútumok kisebb változtatásokkal ismét kiadásra kerültek 1730-ban, Pozsonyban,⁹⁶ vagyis alig néhány évvel az 1722. évi könyvjegyzékünk keletkezése után. Az előírások szerint könyvtári ellenőrzést rendtartományonként háromévente kell tartani.⁹⁷ Az V. fejezet első pontja példaként állítja a kolostorok előjáróinak a könyvtárak felállításá-

⁸⁹ WEISS i. m. 1983. 85.

⁹⁰ WEISS i. m. 1983. 85–86. Az egyes kötetek leírásakor feltüntették az egykori tulajdonosokat is, így a korábban Kismartonban lévő kötetek nagy része is kigyűjthető, habár elég sok a gépelési és olvasati hiba: <http://www.franziskaner-graz.at/kloster/klosterbibliothek/>

⁹¹ WEISS i. m. 1983. 86–87.; Bernhard FABIAN: *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*. Hildesheim, 2003. [http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Franziskanerkloster_\(Eisenstadt\)](http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Franziskanerkloster_(Eisenstadt)) (Megtekintés: 2024. december 18.) – A könyvek hozzáférhetőek, többféle cédulakatalógus is készült róluk, többek között alfabetikus, nyomda és időrendi is.

⁹² WEISS i. m. 1983. 86.

⁹³ WEISS i. m. 1983. 87.

⁹⁴ Az átvitt nyomtatott könyvekről és kéziratokról egy összeírás is készült, aminek a másolatát Bernhard Weinhaeusel jóvoltából Kismartonban megtekinthettem. A könyvek feldolgozásához Frater Didacus Sudy OFM készített feljegyzéseket Grazban, 2009. június 25-én.

⁹⁵ *Statuta, constitutiones et decreta Provinciae Sanctae Mariae Hungariae ordinis minorum strictioris observantiae. In Capitulo Provinciali Tyrnaviae ad S. Jacobum Apostolum die 18 Novemberis Anno 1659*. Nagyszombat, 1659. A kiadvány feltehetően Bécsben is megjelent.

⁹⁶ *Statuta constitutiones et decreta Provinciae S. Mariae Hungariae Ordinis Minorum Strictioris observantiae in capitulo Provinciali Posonii ... die 18. Junii Anno 1730*. Posonii, 1730.

⁹⁷ *Statuta* i. m. 1659. V. § I.VII.; *Statuta* i. m. 1730. V. § 1.8.

hoz a pozsonyi és a nagyszombati gyűjteményt;⁹⁸ az utóbbi összeírása nem, az előbbiének pedig csak a borítója és az első szakja ismert.⁹⁹

A török hódoltság kialakulása után a Magyar Királyság közigazgatási központja Pozsony, az egyházi pedig Nagyszombat lett, s az ebben a két városban lévő ferences rendház volt a mariánus provincia legfontosabb kolostora, mind a rendi vezetést, mind a művelődést tekintve: itt lehettek a leggazdagabb könyvtárak is, amelyeket az itteni felsőfokú képzésben résztvevők is nagy haszonnal forgathattak. Így nem véletlen, hogy ezen gyűjteményeket adja meg példaként a fentebb említett rendi előírás, valamint két, a 17. század második felében készült provinciátörténet is.¹⁰⁰ Elképzelhető, hogy az 1722. évi kismartoni összeírás a fenti előírásnak megfelelően készült. Az inventárium címe szerint a kismartoni kolostor teljes berendezését tekintik át és írják össze (*Totius supellectilis ... revisum et conscriptum*), s ennek részét képezi a könyvtár (*Bibliotheca*) is. Az iratot Pécsi Dániel gvárdián, Chrysostomus Simon vicarius és Adalbertus Petrikovics definitor hitelesítette és látta el kézjeggyével.

A kismartoni 1722. évi könyvjegyzék egy alfabetikus összeírás, melyben a besorolási alap általában a szerző keresztnéve vagy a mű címe, de olykor csak a könyv tartalma, műfaja vagy nyelve van megemlítve (*Liber Decretorum*, *Liber precatorius*, *Liber Italicus*). A legtöbb esetben a szerző neve és a cím együtt szerepel a leírásban és a kötetmegjelölés is fel van tüntetve, viszont a megjelenési adatok és a méret nem,¹⁰¹ ez utóbbiak az azonosítást így megnehezítik, sőt olykor lehetetlenné is teszik. Az összeírók azt sem jelölték, hogy az adott mű nyomtatott vagy kézirat. Könyvtár- és olvasmánytörténetileg fontos információ, hogy egy adott kiadvány hány példányban érhető el a rendtagok számára, ez az adat olvasható is az egyes tételeknél (*Thomae a Cempis imitatione Christi* T 29–33). A könyvtár rendezetlenségére utal, hogy több esetben az egyes szerzők és műveik nem egy helyen találhatók, hanem egymástól távolabb, még akkor is, ha egy műből több példány volt elérhető. Az is a gondozatlanság jele, hogy egy adott szerző műve hol a kereszt-, hol a vezetéknevénél szerepel.

A betűrendes (A–Z) rész végén olvasható egy kurta, mindössze hét tételes kiegészítés (*Additamentum*), amely könyvekről nem tudni, hol voltak elhelyezve, s azt sem, miért kerültek ide, mindenesetre ugyanazon személy kézírása, mint a főjegyzéké. Ezután jönnek ömlesztve a páterek és fráterek celláiban lévő könyvek, amelyeket akár olvasmányjegyzékként is kezelhetnénk, azonban a könyvek nincsenek elkülönítve cellánként, illetve személyenként, ahogy például az 1728-as dési és az 1732-es mikházi összeírás

98 *Statuta* i. m. 1659. V. § I.V.; *Statuta* i. m. 1730. V. § 1.5. (itt már csak a pozsonyit említik), utóbbit idézi: KNAPP ÉVA: *Egy ismeretlen mariánus ferences könyvtár a 18. században*. In: *MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina. Bp., 2016. 390. (A latin nyelvű statútumokból való magyar nyelvű idézetek Knapp Éva fordításai.)

99 Az összeírás Tamáskovics Ferenc gvárdiánsága idején készült 1677-ben. A borító és az első, 'A' szak (Concionatores) két ösnyomtatványba van bekötve: Budapest, OSZK, Inc. 283b: *Biblia*, Exactum est Nuremberge, imp. Antonii Kobergers, 1487. (a könyvjegyzék borítója); OSZK, Inc. 1007: Nicolaus de Blony, *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque divinis officiis et eorum administrationibus*, Argentine, per Martinum Flach, 1496. (a könyvjegyzék-töredék) Varga Bernadettnek és Tóth Zsuzsannának köszönöm a forrásokról készült fotókat.

100 BABCSÁNSZKY i. m. 1679. [42–43.]; RAMOCSHÁZY i. m. 1680. [72–73.]

101 Ehhez képes a budai 1735. évi egy szakszerű jegyzék, hiszen az összeírók megadják a szerzőt, a címet, a formátumot, a kötettszámot, továbbá a megjelenés helyét és évét is. Vö. ZVARA Edina (sajtó alá rend.): *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681–1750, Plébániák és más rendházak könyvtárai*, szerk. Monok István. Bp., 2008. 17–42.

esetében.¹⁰² Pedig nem kevés könyvről van szó, majdnem 140 tételről, ez pedig az összállománynak körülbelül a hatoda. Az itt szereplő tételek azonban olykor zavarba ejtőek. Egy részük ugyan visszautal a betűrendes részre (például *M. T. C. orationes C 72*), tehát valószínűleg az állományból kölcsönvett kötetről van szó, de olyan tételek is vannak, amelyek nem kereshetők vissza (például Martin von Cochem *Libellus infirmorum*); s van hiányos és rossz utalással ellátott is. A pozsonyi rendelkezés szerint egyébként a könyvtáros annyi könyvet adhatott ki társainak, „...amennyire neki egyéni érdeklődésből vagy hivatali tisztségük ellátásához szükségük volt” (V. § 1.6),¹⁰³ azonban „a privát használatra igényelt könyveket a szabályozás értelmében folyamatosan számon kellett tartani” (V. § 1.7).¹⁰⁴ S legvégül a sekrestyében (külön ehhez is van *Additamentum*), a kórusban és a refektóriumban tárolt könyvek adatai kerültek lejegyzésre az inventáriumon.

Számokban kifejezve az alábbi adatokat kapjuk:¹⁰⁵

Az 1722-es könyvjegyzéken lévő könyvek		Az 1722-es jegyzéken nem lévő könyvek
A–Z	Nr. 1–740: 866 kötet	Nr. 908–960: 59 kötet
Additamentum	Nr. 741–747: 7 kötet	
In Cellis P.P. et F.F.	Nr. 748–884. ¹⁰⁶	
In Sacristia	Nr. 885–887: 18 kötet	
Additamentum: In Sacristia	Nr. 888–894: 18 kötet	
In Choro Inferiori	Nr. 895–902: 12 kötet	
In Refectorio	Nr. 903–907: 5 kötet	
Összesen	kb. 926 kötet	Összesen: 59 kötet
Mindösszesen		kb. 1000 kötet ¹⁰⁷

A XVII. és XVIII. század első feléből (legyen az a rend bármely ágához tartozó is) az alábbi ferences kolostori könyvtárak anyagáról ismert összeírás: Beszterce,¹⁰⁸ Buda,¹⁰⁹

102 GORDÁN Edina–MONOK István (sajtó alá rend.): *Erdélyi könyvesházak 7., Magyar személyek és intézmények könyvtárjai 1617–1777*. Bp.–Sárospatak, 2022. 46–49.; ZVARA i. m. Adattár 19/3, 2008. 194–198.

103 *Statuta* i. m. 1730. 24.; KNAPP i. m. 2016. 389.

104 *Statuta* i. m. 1730. 24–25.; KNAPP i. m. 2016. 389.

105 Weiss Mihály 1015 kötetet számolt össze. Vö. WEISS i. m. 1983. 74.

106 Kötetszámot nem lehet mondani, mert sok esetben nem világos, hogy az adott könyv fel van-e tüntetve a könyvjegyzéken; s az egyes tételek melletti jelzetek sem egyértelműek, azok példányszámok vagy utalások az inventáriumon lévő jelzetekre.

107 Lásd az előző jegyzetben lévő megjegyzést.

108 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 1–16. (1749)

109 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 17–43. (1735)

Csíksomlyó,¹¹⁰ Dés,¹¹¹ Eperjes,¹¹² Gyöngyös,¹¹³ Győr,¹¹⁴ Kassa,¹¹⁵ Kaplony,¹¹⁶ Kolozsvár,¹¹⁷ Körmöcbánya,¹¹⁸ Mikháza,¹¹⁹ Nagybánya,¹²⁰ Németújvár,¹²¹ Pozsony,¹²² Pruska,¹²³ Sümeg,¹²⁴ Szokolca,¹²⁵ Szeged,¹²⁶ Torda.¹²⁷ Az egyes ferences könyvtárak állományát tekintve elmondhatjuk, hogy a kismartoni a nagyobb, vagyis az ezer köteten fölüliek közé (csíksomlyói, eperjesi, németújvári, szokolcai) tartozott.

A bibliotéka elemzéséhez szükséges hogy lássuk, a könyvek mely szakokba lennének sorolhatók. Habár Kismartonban egy alfabetikus rendszert alkalmaztak az inventálók, a szakrendszert használó ferencesek mintát nyújthatnak, s mivel a budai könyvjegyzék a legszakszerűbb, így azt mintának tekintve az alábbi szakokat, témaköröket állíthatjuk fel:

A kismartoni ferences könyvtár rekonstruált szakjai
Bibliák, bibliamagyarázatok és konkordanciák
Egyházatyák, egyháztanítók
Aszketikus és spirituális művek
Jogi témájú könyvek
Spekulatív és erkölcskeológia
Hitvita irodalom és kateketika
Beszédgyűjtemények
Egyház- és világtörténelem
Filozófia
Irodalom, grammatika, retorika
Liturgikus könyvek
Miscellanea
[Ferences anyag]

110 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 44–72. (1727); 72–92. (1734)

111 GORDÁN–MONOK i. m. 2022. 46–49. (1728); 49–52. (1736); 52–53. (1737); 3–55. (1738); 55–60. (1741); 61–68. (1742); 68–74. (1743); 74–75. (1744); 75–83. (1745); 83–84. (1746); 84–85. (1747); 85. (1749); 85–91. (1750)

112 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 93–99. (1715); 100–110. (1731); 110–171. (1750)

113 ZVARA, Adattár 19/1, i. m. 2001. 310–316. (1613–1620)

114 Kiadatlan. (1722)

115 ZVARA, Adattár 19/1, i. m. 2001. 316–319. (1674); 319–321. (1679)

116 MONOK–ZVARA, Adattár 19/5, i. m. 2023. 58–62. (1735)

117 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 172–186. (1749)

118 Nincs meg. (1678: 273 tételes)

119 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 186–199. (1732)

120 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 199–229. (1749)

121 ZVARA, Adattár 19/1, i. m. 2001. 322–323. (1644); 323. (1645 körül); 323. (1648); ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 230–257. (1742); 257–258. (1743); 258–259. (1744, 1746, 1748)

122 Kiadatlan. (1677)

123 Nincs meg. (1689)

124 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 259–260. (1700 körül); 261–263. (1746)

125 ZVARA, Adattár 19/1, i. m. 2001. 324–364. (1662); ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 263–294. (1681–1754)

126 Nincs meg. (1748) – MONOK–ZVARA, Adattár 19/5, i. m. 2023. 63–67. (1749 körül)

127 ZVARA, Adattár 19/3, i. m. 2008. 295–296. (1741); 296–298. (1743); 298–299. (1746)

A szakokat végignézve egy hagyományos rendszert látunk,¹²⁸ aminek az elején a bibliaismeret könyvei és az egyházatyák állnak.¹²⁹ Ezután következnek a lelkiességi művek, a jogi kiadványok, a spekulatív és az erkölcssteológia, az apologetika és a kateketika, majd a jelentősebb szakokat lezárva a beszédgyűjtemények; ezeket követi az egyház- és világtörténet, a filozófia, az irodalom a nyelvészettel, legvégül az úgynevezett vegyes szak (mivel műfajonként ezekből van a legkevesebb példány) az orvosi, politikai, geográfiai és természettudományi munkákkal.

A KISMARTONI KÖNYVTÁR FERENCES ANYAGA¹³⁰

A ferences rend emblematisz személyeihez köthető kiadványok nagyszámú jelenléte természetesnek mondható, akárcsak a műfaji sokféleség, így ennek megfelelően megtalálható a *vita*, az áhítati irodalom, a regula, illetve a regulamagyarázat, a prédikáció, a rendtörténet, a statútum, a menológium vagy a liturgikus könyv.

Regulák, regulamagyarázatok

A szerzetesek életét alapvetően a regulák és az ahhoz csatlakozó egyéb szabályok határozták meg, melyek az egyházi intézményrendszeren belüli működésüket biztosították. A jogi természetű szövegek pápai jóváhagyás után léptek érvénybe. Ezek a szerzetesi jog részét képezték, amelyek az egyházjog keretén belül, de attól mégis függetlenül voltak érvényesek.¹³¹ A ferences regula alapvetően Assisi Szent Ferenc műve, fontosabb gondolatainak összefoglalója, amely nemcsak a testvérek mindennapi, külső életét írja le, hanem a „belső megtartás”-ra is irányt mutat. Kajetan Esser német ferences kutató megfogalmazása szerint kiapadhatatlan forrás a testvérek szellemi és lelki élete számára.”¹³² A regula ismerete és rendszeres olvasása kötelező volt a rendtagoknak,¹³³ s ehhez szervesen hozzátartozott az alapító végrendelete is, így a regulakiadások is ennek megfelelően jelentek meg. Az 1722-es jegyzéken tizennégy olyan kiadvány található, amely a regula szövegét, illetve annak magyarázatos kiadását tartalmazza. Ezek mindegyike XVII. századi lehet (igaz, csak öt tételnél tudjuk biztosan a megjelenés dátumát). A szövegek döntő többsége latin, de van két német, három magyar és egy szláv nyelvű – ami

128 A könyvtárak szakrendszerére lásd: MONOK István, *A ferences könyvkultúráról és könyvtárakról*. In: Takács J. Ince, Pfeiffer János: *Szent Ferenc fia a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, szerk. Kapiller Imre, 2. köt. Pápa–Zalaegerszeg, 2001. 892–894.; MONOK István: *A hagyományos világ átváltozásai, Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez*, Bp., 2018. 123–129.

129 Ezzel szemben az 1677. évi pozsonyi töredék-jegyzék első szakja (‘A’) a beszédgyűjteményeket tartalmazza. Lásd a 99. jegyzetet.

130 A könyvtár anyagának teljes körű elemzése: ZVARA i. m. 2023. 32–59.

131 LÁZS Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján, Az anyanyelvű irodalom kezdetei*. Bp., 2016. 168.

132 ESSER, Kajetan: „*Melius catholice observemus*”, *Rendünk regulájának magyarázata Szent Ferenc írásainak és egyéb szavainak fényében*. In: Varga Kapisztrán, Várnai Jakab (szerk.): *A ferences regula, Korai és mai értelmezések*, Bp., 2011. 149.

133 És természetesen ma is az. A *Megerősített Regulát (Regula Bullata)* és a *Végrendeletet* a ferences rendben péntekenként olvassák. *Assisi Szent Ferenc művei – Opuscula S. Francisci*, Balanyi György fordításának javítása, ford. Hidász Ferenc, Várnai Jakab. Újvidék, Szeged, Csiksomlyó, 1993. 47.

visszatükrözi a kismartoni ferences kolostor három nemzetiséghez való tartozását. A továbbiakban nézzük meg egy kicsit közelebből a magyar és a szláv nyelvű regulát.

Az összeírás 663. tétele alatt ezt olvashatjuk: „Regula S. Patris Francisci Hungarice R 28–30.” Az inventárium készítői az egyes tételeknél sohasem tüntették fel, hogy az adott mű nyomtatott vagy kéziratos változatról van szó, s ebben az esetben különösen érvényes az, hogy mindkét változat szóba jöhet. Ugyanis ferences szabályzatok Magyarországon nyomtatott formában viszonylag későn, csak a XVIII. század első felében láttak napvilágot.¹³⁴ A magyar nyelvű változatot 1713-ban jelentette meg a nagyszombati tipográfia,¹³⁵ vagyis még 1722 előtt, így a könyvjegyzéken lévő, idézett tételt akár a nyomtatott változattal is föloldhatjuk. Azonban a kézirat-változat sem zárható ki, hiszen a korábbi évtizedekben, vagy akár évszázadokban is olvashatták magyarul a regulát. Ebben az esetben ez is fontos könyves információ, hiszen korszakunkból igen kevés adatunk van magyar nyelvű, kéziratos regulákra. Az ismert könyvjegyzékeken sem találunk minderre utalást, eddig egyedül a szakolcai (szalvatoriánus) összeíráson (1662) lévő ismert: „Pure Hungarici Idiomatis: Regula S. P. N. Francisci in pergamina scripta.”¹³⁶

Kézirat (?) lévén, az alábbi kérdések merülhetnek fel: mikor és ki fordította le magyar nyelvre a ferences regulát? Olyan személyt kell keresnünk, aki képzett s nagy erudícióval rendelkezett. S ha a mariánus ferencesek között keresünk, olyanokat, akik Kismartonban is szolgáltak, ekkor két személyt mindenképpen megemlíthetünk: az egyikük Kopcsányi Márton,¹³⁷ a másik pedig Malomfalvay Gergely.¹³⁸ Mindketten több olyan magyar nyelvű könyvek szerzői, amelyek a hívek lelki épülését szolgálták, így akár a regulát vagy annak egy részét is lefordíthatták. S ezt még inkább alátámaszthatná, ha valamely könyvükben anyanyelvükön idéznének a regulából. Habár regula-idézetet nem találtam, Kopcsányi elmélkedés-kötetének¹³⁹ Nyáry Krisztinához szóló előljáró beszédében olvasható megjegyzését mindenképpen megemlíteném: „...először ugyan az én lelki előmenetelemért ezelőtt ennehány esztendővel ennehány elmélkedéseket szedegetnék a tudós emberek írásiból a Krisztus sz. szenvedésiről. Ezt megtudván az előttem járó Provincialis Minister, és olvasván, inte Atyai szeretettel, hogy a közönséges hasznat tekintvén nyomtatnám ki. Gondolkodásban juték mind a két Provinciában való együgyű Atyafiakról és főképpen a Sz. Klára szerzetében élő, és naponként szaporodó Szüzekről, kik a deák írásból nem elmélkedhetnek.”¹⁴⁰ Mintha a XV–XVI. századi magyar nyelvű kódexmásolók szándékait olvasnánk.

134 Az első ismert, Magyarországon nyomtatott latin nyelvű ferences regula: *Incipit regula et testamentum Seraphici Patris nostri Sancti Francisci – (Serafim Szent Ferencz regulája)*. Csíksomlyó, 1726. – Az első ismert, Magyarországon nyomtatott német nyelvű ferences regula: *Regula und Testament sambt denen Constitutionibus der Mindern Brüder des heiligen Francisci Ordens die Capuciner genannt*. Pressburg, 1735.

135 Egyetlen, ma ismert példánya az SZTE Klebelsberg Könyvtár Régi Könyvek Tárában található, jelzete: RA 472. Farkas Katalinnak köszönöm a kötetről készült digitális másolatot.

136 ZVARA, Adattár 19/1, i. m. 2001. 360.

137 Életére lásd: WEISS i. m. 1978. 103.; WEISS i. m. 1980. 148–149.; LAKATOS Bálint: *Kopcsányi Márton*. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, VI. köt.* Bp., 2006. 48–49.

138 KOLTAI András: *Batthyány Ádám, Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, 2012. 456–457.

139 KOPCSÁNYI Márton: *A keresztyéni tökéletes eletre intő tíz hétre rendeltet nyolczuan elmélkedések...* Bécs, 1654.

140 KOPCSÁNYI i. m. 1654. 10.

A fordítót keresve talán az is célravezető lehet, ha az időben ebbe az évszázadba, vagyis a magyar nyelvű kódexirodalom korába megyünk vissza.¹⁴¹ A XV. században a szerzetesrendek rendi reformokkal igyekeztek a meglazult szerzetesi fegyelmet helyreállítani – a ferenceseknél Igali Fábán és Segösi Lukács –, s ezt szolgálták a latinul nem tudó apácáknak és laikus testvéreknek, valamint néhány világi személynek összeállított magyar nyelvű kódexek. A kolostori fegyelmet, az apácák lelki vezetését megreformált szerzetesek vezették, akik egy újfajta, személyes vallásosságnak (*devotio moderna*) voltak a közvetítői.¹⁴²

A fennmaradt kódexek jelentős része a két nagy koldulórendhez, a domonkosokhoz és a ferencesekhez köthető (Debreceni-, Guary-, Jókai-, Kazinczy-, Lobkowitz, Nádor-, Nagyszombati-, Simor-, Tihanyi-, Vitkovics- és Wespémi-kódex),¹⁴³ így úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar nyelvre fordításnak hagyománya volt Assisi Szent Ferenc követőinek körében. Ezen kódexek kapcsán regula-fordítóként szinte bármely kódex-másoló szóba jöhetne, itt azonban egyetlen személyt emelünk ki, nevezetesen Segösi Lukácsot. Ahogy Váci Pál 1474-ben valószínűleg a domonkos rendi reform jegyében fordította le az apácák számára Szent Ágoston reguláit és a rendi határozatokat,¹⁴⁴ úgy akár a ferences reformátor is megtehetné azt. Ezt a feltételezést erősíthetné, hogy a Guary-kódex fordítója maga Segösi lett volt.¹⁴⁵ A hazai kodikológusok véleménye szerint azonban a ferences a magyar nyelvű kéziratnak csak a kezdeményezője, a fordítás és a másolás pedig az óbudai mariánus ferencesek kolostorában történhetett.¹⁴⁶ Megjegyzendő még, hogy az ismert ferences kódexek egyike sem tartalmazza a magyar nyelvű regulát vagy annak részletét.¹⁴⁷ Érdemes még azt is megemlíteni, hogy a nagyszombati klarisszák anyanyelvi konstitúciói viszont az 1620-as évek végéről fennmaradtak.¹⁴⁸

Hasonlóan figyelemre méltó a magyar nyelvű regula után következő tétel, amely szerint a kismartoni barátoknak szláv (?) nyelvű regulájuk is volt: „Regula S. Patris Francisci Slavonice R 31.” A kérdőjelet azért tartom jogosnak, mert nem tudni, hogy az inventálók a *slavonice* jelző alatt a szláv nyelvet értették-e, vagy ezzel egyszerűen csak a térség horvát lakosaira utaltak, mert például az inventálók nem tudtak horvátul, csak azt látták, hogy az egy szláv nyelvű szöveg. Ha viszont tényleg szláv nyelvre utaltak a megfogalmazással – s ezt erősíti az, hogy egy esetben használják a *croatice* jelzőt –, akkor a

141 MADAS Edit: *Magyar nyelvű kódexirodalom (1440 k.–1530 k.)*. In: Karsay Orsolya–Földesi Ferenc (szerk.): *Uralkodók és corvinák*. Bp., 2002. 157–162.; Lázs i. m. 2016.

142 MADAS i. m. 2002. 159.

143 A magyar nyelvemlékek listája: <http://nyelvemlekek.oszk.hu/tud/nyelvemlekek> (Megtekintés: 2024. december 18.)

144 MADAS i. m. 2002. 159. – Szent Ágoston reguláját követték a pálosok is. Szerzetesi szabályzatuk és annak magyar nyelvű fordítása: Gregorius (Coelius Pannonius): *Annotationes in regulam divi Augustini episcopi, hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite*. Venetiis, 1537. – Hasonmás kiadása: Gregorius (Coelius Pannonius): *Anotationes in regulam divi Augustini episcopi, hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite*, szerk. Sarbak Gábor. Miercurea-Ciuc, 2001; Lásd még: SARBAK Gábor: *Gyöngösi Gergely, 1472–1531, Correctio correctionis*. In: Csörsz-Rumen István (szerk.): *Ghesaurus, Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Bp., 2010. 3.

145 MAGYAR A. i. m. 1970. 78–87.

146 LÁZS i. m. 2009. 274.

147 A ferences kódexek tartalmára: MADAS i. m. 2009; Magyar nyelvemlékek <http://nyelvemlekek.oszk.hu/tud/nyelvemlekek> (Megtekintés: 2024. december 18.)

148 LÁZS i. m. 2016. 172–173. A kézirat lelőhelye: Budapest, OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 394.

nyomatott változat is szóba jöhet, hiszen ahogy a magyar, úgy a szlovák nyelvű változat is 1713-ban, Nagyszombatban jelent meg.

Érdemes kitérni arra is, hogy a regulák- és regulamagyarázatok (*dux*, illetve *expositio*) aránya egyharmad-kétharmad. Ez az adat jól mutatja, hogy a rendalapító írásbeli hagyatékáról évszázadokig tartó viták zajlottak, s a kezdetekhez, magának Assisi Szent Ferencnek az életéig kell visszamennünk; maga Ferenc figyelmezteti testvéreit *Végrendeletében*, hogy „...a szent engedelmesség nevében szigorúan megtiltom összes testvéremnek, klerikusoknak és laikusoknak egyaránt, hogy akár a regulához, akár ezekhez a szavakhoz magyarázatokat fűzzenek és mondják: Ezt így kell érteni.”¹⁴⁹ Szent Ferenc élete „a tökéletes és hiteles Krisztus-követés modellje volt, drága és egyben nagy súlyú öröksége volt követőinek,” amely saját életüket, jövőjüket és a keresztény gondolkodás szerint üdvösségüket is érintette – fogalmaz Varga Kapisztrán kitűnő regulamagyarázat-áttekintésében.¹⁵⁰ Ferenc elvárásai követőivel szemben azonban igazából csak addig volt működőképes, amíg közössége *fraternitas*, nem pedig *ordo* volt. Sőt, hagyatékának értelmezése, maguk a viták még életében elkezdődtek – az alapító akaratának megsértése azonban súlyos teherként nehezedett mindazokra, akik ezzel próbálkoztak. A kiutat pedig a Szentszék értelmezése jelenthette.¹⁵¹

A pápai értelmezések ismerete kiemelten fontos a regulamagyarázatok megértéséhez. Ennek jelentősége kapcsán hangsúlyozza Várnai Jakab, hogy a regulát „jogi dokumentumként értelmezték, kizárólagos kontextusa az 1970. február 2-ig érvényben lévő négy pápai bulla volt”: IX. Gergely pápa *Quo elongati* (1230. szeptember 30.), IV. Ince *Ordinem vestrum* (1245. november 14.), III. Miklós *Exiit qui seminat* (1279. augusztus 14.) és V. Kelemen *Exivi de Paradiso* (1312. május 6.) kezdetű bullája.¹⁵² Az utóbbi kettőről röviden: a III. Miklós által kiadott konstitúció nemcsak maguknak a ferenceseknek, hanem a külső kritikusoknak is magyarázatul szolgált. Jelentőségét jól mutatja, hogy a XIII. század vége és a XIV. század első felében óriási jelentőségre tett szert. A bulla legfontosabb részei közé tartozik többek között az a kérdés, hogy „a testvéreknek meg kell-e tartaniuk az evangéliumi tanításokat és parancsokat”; valamint, hogy hogyan kell értelmezni a szegénység kérdését, vagyis mit jelent a használat joga.¹⁵³ V. Kelemen bullája már egy másik kor szülötte, a spirituálisok korszaka ez. A regulamagyarázatokkal kapcsolatos véleményük az, hogy azt „szó szerint és magyarázat nélkül” („ad litteram, sine glossam”) kell megtartani.¹⁵⁴ Igazából hosszabb távon volt jelentősége, hiszen többek között meghatározta a regula parancsainak határait.¹⁵⁵

A két fentebb idézett pápai bulla jelentőségét az is mutatja, hogy 1699-ben is megjelent Hippolytus Peez klagenfurti gárdián gondozásában, dedikálta pedig nem más, mint földije, a szintén klagenfurti Franciscus Caccia (1649–1725), az osztrák rendtartomány egyik legtekintélyesebb tagja, s akinek számos írásából tucatnyit olvashattak Kismartonban is. A két pápa rendeletének nemcsak azért van használati jelentősége, mert azok kiadása a kismartoni könyvek között is fellelhető, hanem mert Malomfalvay Gergely is

149 Assisi Szent i. m. 1993. 60.

150 VARGA Kapisztrán: *Szent Ferenc regulájának értelmezése az első száz évben*. In: VARGA–VÁRNAI i. m. 2011. 29.

151 VARGA K. i. m. 2011. 29.

152 VÁRNAI Jakab: *A regula a 20. században*. In: VARGA–VÁRNAI i. m. 2011. 128.

153 VARGA K. i. m. 2011. 64–65.

154 VARGA K. i. m. 2011. 68.

155 VARGA K. i. m. 2011. 70.

megjelentette (Nagyszombat, 1657), s azt a provincia statútumaihoz csatolva akarta a rendtagokkal olvastatni.

Statútumok

Az egyetemes káptalanok rendelkezései szorosan kapcsolódnak a regulákhoz, hiszen azokat kiegészítik. A szerzetesek mindennapjait és működését meghatározó iratok, amelyek ismerete és betartása kötelező jellegű. Az inventáriumon feltüntetett négy tétel közül három nem azonosítható a ma is meglévő kötetekkel, de részben a tételben megfogalmazott tartalommal igen: ezek szerint az 1633. és 1658. évi toledói és az 1639. évi római határozatokról van szó, feltehetően XVII. század közepi kiadásokban. A negyedik inventárium-tételben említett Páter Gaudentius Kerckhove alapján pedig egy 1709-es statútum-kommentárról, tehát az összeírás évét figyelembe véve egy igen friss kiadványról van szó, s ez a kötet meg is van.

A XVII. század közepi nagykáptalani határozatok fontosak voltak, különösen a 1658-as toledói. Még a korábbi évek generális káptalanjain határozták el az új konstitúciók kidolgozását, amire a toledói összejöveten ismét fölkérték az akkori rendfőnököt: a feladat Michael Angelus Buongiorno de Sambuca spanyol ferencesre várt. A konstitúciók megszülettek, a Szentszék 1662-ben jóváhagyta, s 1663-ban ki is hirdették azokat.¹⁵⁶ A ferences lelkiséget döntően befolyásoló rendelet volt az, amely előírta, hogy az év bizonyos időszakában tartsanak nyolc-tíznapos lelkigyakorlatokat a fiatalok jó nevelése érdekében.¹⁵⁷

Rendtörténetek

Kifejezetten rendtörténetek (actus, annales, chronica), amelyeknek sokszor része egy-egy *vita*, viszonylag kevés található az inventáriumon, illetve maradt fenn, ezek viszont elismert, nagynevű ferencesek (leg)újabb kiadásai. Ráadásul a korszakban nagyon fontos, sokszor szimbolikus jelentőségűek voltak. Különösen igaz ez a XVI–XVII. századra, a protestáns reformátorok által írott mítoszromboló, apologetikus írásokra.

A nagy polémia kezdetét Erasmus Alber (1500 k.–1553) Wittenbergben, 1542-ben publikált *Der Barfusser Münche Eulenspiegel und Alkoran* című írása jelentette, amelyhez Martin Luther írt egy erőteljes előszót. Ezen munka tulajdonképpen a ferences Bartolommeo Pisa (1338–1401) könyvének (*De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Iesu*, München, 1510)¹⁵⁸ parodikus adaptációja, amelyben Szent Ferenc követőit teszi nevetségessé. Alber szerint a ferencesek annyira ostobák és bálványimá-

156 HOLZAPFEL, Heribert: *History of the Franciscan Order; Original German edition „Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens”* Freiburg, 1909. Pro Manuscripto 1942. Digitized 2010. 219.

157 MERTENS, Benedikt H.: *Solitudo seraphica, Studien zur Geschichte der Exerzitien im Franziskanerorden der Frühneuzeiten (ca. 1600–1750)*. Kevelaer, 2008. 165.

158 Bartolomeo művének egyik fajsúlyos része, amelyben Ferenc és Krisztus hasonlóságáról, a „nagy és egyedülálló csodá”-ról ír (IV. Sándor pápa fogalmazott így 1254-ben), vagyis a Krisztustól kapott stigmákról. Az értelmezésekről: KLANICZAY Gábor: *A stigmatizáltak, Az emberi test mint kép a szenvedő Krisztusról*. In: BUKSZ 26 (2014), Nr. 1. 40. A szerzőről és művéről: MUESSIG, Caroline: *The Stigma in Medieval and Early Modern Europe*, Oxford, 2020. 138–139.

dók lettek, hogy a *De conformitaté*t szívesebben olvasták volna még az evangélium helyett is. Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) még tovább ment, szerinte Szent Ferenc és Szent Domonkos az Antikrisztus előfutárai és a pápa csatlósai.¹⁵⁹

Ebben a szellemi környezetben kellett választ adniuk a támadásokra a ferenceseknek. Henricus Sedulius (1547–1621) a *De conformitate* és magának a ferences rendnek a védelmében írta meg válaszul az *Apologeticus aduersus Alcoranum Franciscanorum, pro Libro Conformitatum*ot (Antwerpen, 1607). Sedulius ezen apologetikus válasza ugyan nem található meg a könyvjegyzéken, viszont az a Szent Ferenc életrajza igen, amit Bonaventura nyomán adott ki (Antwerpen, 1613). A könyvnek van magyar vonatkozása is, hiszen a szerző a harmadrend jelesei között szerepelteti Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231).¹⁶⁰

Ezt követően a katolikus válaszadás két irányvonal mentén haladt. Egyrésről a művészet szempontjából Ferenc alakja nagy jelentőségre tett szert a korszak festői, például El Greco számára. Ábrázolásukhoz Bonaventura *Legenda maior*jából merítettek, a képi világot pedig a kapucinusok adta eremita és kontemplatív irányultság befolyásolta.¹⁶¹

André Vauchez kitűnő monográfiájából idézve, történeti szempontból „a ferences erudíció ragyogó kibontakozásának lehetünk tanúi”,¹⁶² amely többek között Francesco Gonzaga (1546–1620) spanyol ferences feldolgozásával kezdődött. Négy nagy fejezetben ismerteti a provinciák és a rendházak történetét, melyben természetesen a magyarországiak is benne foglaltatnak.¹⁶³ Az 53 tételes mariánus rendház-lista 51. pontjában szerepel a kismartoni: „Ferriensis conu. monachorum abbatia prius fuit, quae cum ruina, ab his de relicta, proxima esset, per illustrem Canisiensium familia huic Prouinciae restauratur.”¹⁶⁴ Egyfajta ferences-albumnak is tekinthető a kötet, hiszen minden rendtartomány ismertetője, története előtt azt annak képi ábrázolása vezeti be. A mariánus provincia megjelenítése a következőképpen néz ki: az egészoldalas rézmetszetes ábrázoláson Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) alakja látható, fölötte „PROVI S. MARIAE IN VNGARIA”, alatta „S. HELISABET” felirattal. A fiatal nőalakot a művész a rá jellemző attribútumokkal jeleníti meg, így a ferences harmadrendiek szürke habitusában, derekán egyszerű kötélövvel, fején koronával, kezében a rózsacsodára utaló, virágokkal teli kendővel. Erzsébet férje halála után Marburgban élt, ahol özvegyi örökségéből ispotályt alapított Szent Ferenc tiszteletére, s „világi nővér”-ként („soror in seculo”) teljes aszkézisben ápolta a beteget. Tévesen terjedt el róla, hogy belépett a ferences harmadrendbe, s kórháza sem tartozott a ferences közösséghez.¹⁶⁵ A ferencesek iránta tanúsított tisztelete az egyik közös cél, az elesettek támogatására vezethető vissza. Árpád-házi Szent

159 VAUCHEZ, André: *Francis of Assisi, The Life and Afterlife of a Medieval Saint*. New Haven–London, 2012. 230.

160 SEDULIUS, Henricus: *Historia seraphica, Vitae b. p. Francisci Assisiatis...* Antwerpen, 1613. 557.: „Tertiis Ordinis: S. Elizabeth vidua, Regis Hungariae filia.”

161 VAUCHEZ i. m. 2012. 230.

162 VAUCHEZ 2012, 230.

163 GONZAGA, Francesco: *De origine Seraphicae Religionis Franciscanae*. Roma, 1587. 580–593.

164 GONZAGA i. m. 1587. 593.

165 KLANICZAY Gábor–MADAS Edit (összeáll., szerk.): *Legendák és csodák (13–16. század), Szentek a magyar középkorból*, II. Bp., 2001. 8.; VARGA Imre Kapisztrán: „Pia Mater Fratrum Minorum”, *Szent Erzsébet, a ferences*. In: Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*. Bp., 2009. 41–54.– Kultuszáról lásd még: KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban, Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp., 2000. 169–239.; FALVAY i. m. 2009.

Erzsébet képei közül pedig kiemelkednek a legjelentősebb ferences kegyhelyen, az assisi Basilica e Convento di S. Francescóban lévő freskói.¹⁶⁶

A Gonzaga-kötet rézmetszetes díszcímlapja is egy szépen kidolgozott munka, amelyen egy barokk ornamentikájú, stilizált épület-homlokzatot láthatunk. A két tartóoszlop előtt egy-egy négyszögletes talapzaton két nevezetes ferences szent áll: a baloldalon a fiatal Páduai Szent Antal, jobbkezeben liliummal, balkezeben könyvvel, amelyen a gyermek Jézus áll; vele átellenben pedig Sienai Szent Bernát, jobbkezeben napsugarakkal körülvett IHS monogramos koronggal, baljában könyvvel. Az architektúrális kompozíciót fölülről lezáró timpanonon két szárnyas angyal ül, akik kötélben tartanak egy stigmákat viselő Szent Ferencet ábrázoló medaliont. Az ábrázolást legfelül két stigmás kéz – Krisztus és Ferenc, az „alter Christus” – és egy kereszt zárja le.

A ferences történetírás csúcsát pedig az ír Lucas Wadding (1588–1657) monumentális műve, a nyolckötetes *Annales Minorum* (1625–1634) jelentette. Jelentőségét az is adja, hogy a munkához számos levéltári dokumentumot most szerkesztettek először kronologikus sorrendbe, s az egész opus egy közel hatszáz oldalas, Ferenc életéről és szentségéről szóló résszel kezdődik.¹⁶⁷ Wadding művének jelenléte a könyvjegyzéken természetes lenne, a rend nagy történetírójától azonban csak egy supplementumot (Torino, 1710) találunk, a korábbi köteteknek nincs nyoma.

S ezen sorba illeszthetők a további kiadványok is. Nemcsak rendtörténetileg, hanem magyar művelődéstörténetileg is fontos Felix Reineccius rendje történetét feldolgozó *Solon Franciscanus* (Innsbruck, 1650). A ferences prédikátor az 1. könyv 11. fejezetében ír a barátok hazai megtelepedéséről, annak nehézségeiről, s ahol elbeszéli a „Habitum spoliatur Fratres” történetet.¹⁶⁸ A kötet tulajdonosa a bejegyzés szerint „1665. F. G. M.”, vagyis Malomfalvai Gergely, aki ebben az évben kismartoni gárdiánként szolgált.

A tizennégy mártírhálált halt francia, német, olasz és spanyol ferences történetét abból a célból dolgozza fel Hieronymus Strasser (Bécs, 1624), hogy ne feledjük emléküket. 1621-ben, a véres harmincéves háború idején katolikus hitükért gyilkolták meg őket prágai eretnekek, vagy Heribert Holzapfel erőteljes megfogalmazásában, „szektás bandák”.¹⁶⁹ A II. Ferdinándnak ajánlott könyv elején lévő metszet a prágai vérengzés jelenetét ábrázolja, felirata szerint: „Anno 1611. die 15. Febr. Quatuordecim Fratres D. Francisci, Praga apud B. V. Mariam ad Niues; a Bohemias haereticis crudeliter sunt interfecti.” A címlapon egy szépen kidolgozott barokk rézmetszet látható, amelyen a címet keretbe foglalva van elhelyezve a tizennégy mártír portréja, azt is jelezve, hogy melyikük hogyan, milyen fegyver által halt meg. A felső rész közepén pedig maga Assisi Szent Ferenc van megjelenítve, amint megkapja stigmáit az Alverna hegyén. Hieronymus Strassernek is volt magyarországi kötődése, hiszen a könyvben feltüntetett titulusa szerint a magyar, a cseh és a horvát területek generális comissariusaként is működött.

Az osztrák Franciscus Caccia (1649–1725) „emlékjelében” Jézus Krisztus jeruzsálemi sírját mutatja be (*Monumentum Glorae Seraphicae, Das ist Gedenck-Zeichen Seraphischer Ehr...*, Bécs 1692). A nagyívű, gazdag históriát a könyv elején és végén függelékül több rézmetszet is díszíti, így például részletes rajz Salamon templomáról,

166 PROKOPP Mária: *Simone Martini, A Szt. Erzsébet-kápolna falképei az assisi Szt. Ferenc-bazilika alsó templomában*. In: *Ars Hungarica* 25 (1997), Nr. 1–2. 47–55.; BANFI, Florio: *Magyar emlékek Itáliában*, bőv., átdolg. kiad., szerk. Kovács Zsuzsa, Sárközy Péter. Szeged, 2005. 39.

167 VAUCHEZ i. m. 2012. 230.

168 Lib. 1. Caput XI. 95.

169 HOLZAPFEL i. m. 2010. 326.

Jeruzsálemről és a Szent Sírról. A téma és maga a Szentföld egyrészt azért is érdekelhetette a szerzőt különösen, mivel magas tisztségeinek egyike a „commissarius generales Terra Sanctae per Germaniam”.¹⁷⁰ (Fél évszázaddal később Kiss István szolgált itt, beszámolója ma is fontos egyház- és kultúrtörténeti forrás.)¹⁷¹ Másrészt pedig a ferencesek a Szent Helyek hivatalos őrzői: VI. Kelemen pápa 1342. évi *Gratias agimus* kezdetű bullájában adta meg azt a jogot, hogy a ferencesek pápai mandátummal őrizhessék a Szent Helyeket.¹⁷² A rendalapító követői 1217-ben léptek először a Szentföldre, ahol hamarosan megszervezték kuszatódiájukat. Mind a kereszténység, mind a ferencesek egészére nézve fontos esemény volt a rendalapító szentföldi látogatása. Az 1985-ben elfogadott, jelenleg is érvényben lévő *Általános Konstitúció* összefoglalja a Szentföldi Kuszatódia jelentőségét mind a korábbi századok, mind a mai kor ferencesei számára: „122. cikkely: A testvérek viseljék nagyon a szívükön annak a földnek az ügyét, melyet földi életével Isten Fia és szegény Édesanyja megszentelt, és Szent Ferenc annyira tisztelt. Legyenek ott kiváló tanúi Jézus Krisztus Evangéliumának és az ő országa békéjének. 123. cikkely 1. § A Szentszék rendünkre bízta a Szentföld őrzésének feladatát.”¹⁷³

Fortunatus Hueber (1639–1706) „triplex Chronicá”-jában (*Dreyfache Cronickh*, München 1686) a német birodalomban lévő ferences rend elterjedését és további működését dolgozza fel. Feltehetően ezen munkájának is köszönhetően kapta meg a megtisztelő *scriptor ordinis* titulust. Életrajza szerint a Magyar Királyságban is járt, 1695-ben generalcommissariusként végzett vizitációt a Legszenőbb Megváltóról elnevezett provinciában.¹⁷⁴ Karácsonyi János ugyan ezt nem említi, azt viszont igen, hogy a bajor ferences vezetésével zajlott le a szalvatoriánusok 1687. évi közgyűlése.¹⁷⁵

Aszketikus és spirituális irodalom

A Loyola Szent Ignác által megalkotott és a kegyességnek egy újonnan létrehozott művelését a ferencesek is beépítették életmódjukba, amelynek már volt egyfajta hagyománya a rendben, s bizonyos elemeit a kortárs ferencesek gyakorolták.¹⁷⁶ Az éves lelki-gyakorlatokat az 1658. évi toledói generális káptalanon nyilvánították kötelezővé – más

170 Caccia másik Szentföld-témájú munkája: FRANCISCUS Caccia: *Jerusalem, seu Palaestina Nova, oder Das von Christo Jesu selbsten geliebte, gelobte, bewohnte, benannte Heilige Land ... Allen Gutherzigen Pilgern ... vorgestellt*. Wien, 1706. (Kismartonban nem található.)

171 Kiss István: *Jeruzsálemi utazás*, bev. Pásztor Lajos. Róma, 1958.; Kiss István, *Jeruzsálemi utazás, a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár 018000 számú kézírata*, a bev. tanulmányokat írták Pásztor Lajos, Fáy Zoltán, Várnai Jakab. Bp., 2018.

172 VÁRNAI Jakab: *800 éve a Szentföldön, A Szentföldi Ferences Kuszatódia rövid története*. Bp., 2017. 25–26. A ferencesek és a Szentföld kapcsolatára lásd még: Marianne P. RITSEMA VAN ECK: *The Holy Land in Observant Franciscan Texts (c. 1480–1650), Theology, Travel, and Territoriality*. Leiden, 2019.

173 VÁRNAI i. m. 2017. 83.

174 Michael BIHL: *Fortunatus Hueber*. Catholic Encyclopedia (1913). [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Fortunatus_Hueber](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Fortunatus_Hueber) (Megtekintés: 2024. december 18.)

175 KARÁCSONYI i. m. 1923. 492.

176 Ennek szép könyves formája a XIV. század elején, Toszkánában írt *Meditationes vitae Christi*. A késő középkor egyik legsikeresebb, gazdagon illusztrált szövege kiemelkedő helyet foglal el a vallásosság és az áhitat ezen korszakában. Kiadta: Diego DOTTO, Dávid FALVAY, Antonio MONTEFUSCO (ed.): *Le Meditationes Vitae Christi in volgare secondo il codice Paris, BnF, it. 115 Edizione, commentario e riproduzione del corredo iconografico*. Venezia, 2021.

rendekhez képest viszonylag későn –, s az új rendfőnököt, Michelangelo de Sambucát bízták meg, hogy személyesen felügyelje a meghatározott normák betartását.¹⁷⁷ 1660-ban elkészített egy kézikönyvet, 1663-ban pedig új, általános statútumokat állított össze, amelyekbe beépítette az 1658-as rendi gyűlésnek az *exercitia spiritualé*ra vonatkozó határozatait.¹⁷⁸

A ferences rend jogi forrásai nemcsak a lelkigyakorlatok bevezetéséről adtak tájékoztatást, hanem azok szervezésére és tartalmára is, valamint a ferences élet egészébe való beágyazottságára is utalnak. Ezek a rendelkezések igen változatosak, egyes tartományok ugyanis egyszerűen csak a kötelező lelkigyakorlatokat említik meg saját statútumaikban, és a folyamatot vagy saját *Caeremonialé*jukban vagy *Ritualé*jukban, vagy egy erre a célra írt kézikönyvben írják le. A ferencesek ezen a téren igazából kevés olyan sajátossággal rendelkeztek, amely megkülönböztette volna őket más közösségektől. A világtól való elvonulás, az adott témákról való elmélkedés, a jámbor olvasás, a gyónás és a szentáldozás volt a lelkigyakorlatok tartalma és normája – kivéve egy sajátosságot, a szigorú vezekléseket, amelyekre egyes itáliai közösségek kényszerítették a visszavonulókat.¹⁷⁹ A ferencesek által művelt *exercitia spirituale* inkább a XVII. század szellemi és lelki történelmének nyomait és kevésbé sajátos ferences vonásokat hordoztak, amelyek megkülönböztették volna őket más rendek lelkigyakorlatos irodalmától.

Benedikt Mertens nagyszabású munkájában a ferences lelkigyakorlatos-traktátusok listáját is összeállította, amelyek 1622-től jelentek meg különböző nyelveken.¹⁸⁰ A kismartoniak számára két német szerző munkája volt elérhető, az egyik Hermann Mott (1624–1704) *Manus Religiosorum*ának (Köln, 1669) ötödik kiadása (Velence, 1698). Mott novíciusmesterként egy fiatal célközönséget kíván megszólítani, így hat lelkigyakorlatos napra tizenkét elmélkedést ajánl, amelyek mindegyike a Rend atyjának (*Verba aurea*) egy-egy sorát veszi alapul. Ezzel szokatlan szerkezetet hozott létre, amellyel mégis hagyományos témákat jár körül, például az isteni jótéteményeket és az utolsó dolgokat.¹⁸¹

Az 1722-es összeírás szerint Mott könyvének jobban kedvelték Franciscus Caccia (1649–1725) *Asceteriáját* (Bécs, 1699), hiszen abból négy példányt is beszereztek. A neves ferences műve öt részből áll: egy általános bevezetés és szemlélődő imába és négy, egyenként nyolc-kilenc napos meditációs sorozat. A témák középpontjában Jézus szenvedése, Isten jótéteményei, valamint a vallásos élet értelme és célja áll. A lelkigyakorlatok sajátos terével a harmadik rész bevezetőjében foglalkozik. A könyv végén Caccia további olvasmányokat említ a lelkiismeretvizsgálat megnevezett témáihoz,¹⁸² majd az utolsó oldalon Jeremias Drexel, Tobias Lohner és Paulus Barius mellett Nádas János könyveit is ajánlja.¹⁸³

A *vita* is azon műfajok közé tartozik, amely több témakör része lehet, így az áhítati könyvek közé is besorolható. A rendalapító életéről számos kézirat és nyomtatott kiad-

177 Benedikt H. Mertens: *Les Exercices spirituels dans l'Ordre franciscain à l'époque moderne (ca. 1600–1750)*. In: *Études Franciscaines*, (2009), Nr. 2. 99–121.

178 MERTENS i. m. 2008. 168–177.

179 MERTENS i. m. 2009. 103.

180 MERTENS i. m. 2008. 475–496.

181 MERTENS i. m. 2008. 482.

182 MERTENS i. m. 2008. 488.

183 Utolsó, számozatlan oldal. Cacciának néhány könyve ma a grazi Franziskaner Provinz Austria könyvtárában található, de azok között egy Nádas-kötet sincs, így nem tudni, melyik művére utalhatott.

vány jelent meg az évszázadok folyamán. Hogy mi volt elérhető a kismartoni ferencesek számára, az nehezen megmondható az egyes tételek pontatlan megfogalmazása miatt. Ez a helyzet például a „Vita S. P. N. Francisci V 21–24.” megfogalmazással is. Assisi Szent Ferenc életéről és csodáiról tíz könyvet olvashattak a barátok, ezek részben XVI., részben XVII. századi kiadványok: egy magyar és öt latin nyelvű lehet, a többit csak találgatni tudnánk.

A *Poverello* életének történetét számos rendtársa jegyzete le, köztük olyanok is, akik Ferencet még ismerték. Első legendáját halála után nem sokkal Celanói Tamás írta meg szentté avatása (1228) alkalmából,¹⁸⁴ majd 1230 és 1263 között körülbelül egy tucat latin nyelvű legendát állítottak össze Ferencről, nem is beszélve a legtöbb európai nyelvre készült fordításokról és átdolgozásokról.¹⁸⁵ A gond azonban az volt ezen életrajzokkal, hogy mindenki egy saját Ferencet örökölt meg, leginkább annak megfelelően, hogy melyik ferences irányzathoz tartozott. „Senki sem tudta többé, melyik az igazi Szent Ferenc” – írja a francia történész, Jacques Le Goff.¹⁸⁶ Hogy az alapító személye és öröksége körüli vitákat tisztázzák, egy új szemléletű életrajzra, illetve Ferenc-képre volt szükség. Bonaventura Bagnoregio (1221–1274) rendfőnök is azt az álláspontot képviselte, hogy rendjének el kell határolódnia alapítója addigi történetétől. Ennek szellemében írta meg a *Legenda maiort*,¹⁸⁷ amelyben Ferenc alakját dehumanizálja, vagyis, ahogy André Vauchez fogalmaz, a szegénység minden emberi kapcsolattól és társadalmi visszhangtól megfosztott belső erőnné redukálódik.¹⁸⁸

S azzal, hogy immár létezett egy hivatalos életrajz, a többinek a pusztulás lett a sorsa: a párizsi generális káptalan (1266) elrendelte, hogy minden más legendát meg kell semmisíteni.¹⁸⁹ Számos kézirat sorsa lett így az enyészet, és ezekből ma már egyetlen példány sem ismert – azonban a pusztítás nem lett, nem lehetett teljes, hiszen a ferences kolostorokon kívül is őriztek Ferenc-legendákat, azokra pedig a rend vezetőinek nem volt ráhatásuk. Az 1330-as évekre az iratok körüli viták lecsillapodtak, s Bonaventura Ferenc-képe terjedt el, így az újabb összeállítások már ennek mintájára születtek meg.¹⁹⁰

Nádasdy Ferenc a XVII. század közepén adatott ki egy latin nyelvű Szent Bonaventura-életrajzot (*Vita beatissimi P. Francisci Assisiatis*, Bécs, 1652). A gróf 1650-ben súlyos beteg volt, lelki támasza ekkor a ferences Litomicerzi László (†1683),¹⁹¹ s feltehetőleg az ő kezdeményezésére jelent meg ezen munka. A kötet ajánlását a magyar-

184 A közelmúltban került elő egy eddig ismeretlen Ferenc-életrajz, ami Celanói Tamás *Vita primájának* alapjaiban átdolgozott, új változata, amit maga a szerző rövidített le Illés miniszter provinciális kérésére. Az életrajz a második, amelyet Assisi Szent Ferencről valaha is írtak, alig több mint tíz évvel a halála után. JACQUES DALARUN: *Boldogságos Ferenc atyánk megtalált életrajza, Celanói Tamás: Boldogságos Ferenc atyánk életrajza, (Fordítás, jegyzetek és összehasonlító táblázat)*. Bp., 2017.

185 VAUCHEZ i. m. 2012. 185. – Ortrud Reber a XVI. század végéig 116 önálló hagiográfiai alkotást számlált össze. Ortrud Reber: *Die Gestaltung des Kultes weiblicher Heiliger im Spätmittelalter; Die Verehrung der Heiligen Elisabeth, Klara, Hedwig und Brigitta*. Hersbruck, 1963. 5–14. Idézi: KLANICZAY i. m. 2000. 81.

186 LE GOFF, Jacques: *Assisi Szent Ferenc*. Bp., 2002. 40.

187 Szent Bonaventura: *Szent Ferenc élete, Legenda maior*, ford. és a kísérő tanulmányt írta Berhidai Piusz. Bp., 2015.

188 VAUCHEZ i. m. 2012. 200.

189 VAUCHEZ i. m. 2012. 196.

190 *Speculum perfectionis* (XIII. század vége–XIV. század eleje), *Scripta Leonis, Actus Beati Francisci et Sociorum eius* (1327–1340), *Fioretti* (XIV. század 4. negyede). Lásd: SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Bp., 2006. 140.

191 VISKOLCZ Noémi: *A mecénatúra színterei a főúri udvarban, Nádasdy Ferenc könyvtára*. Szeged–Bp., 2013. 116.; Litomicerzi több évig szolgált Kismartonban gvárdiánként: MICHAEL WEISS: *Catalogus*

országi mariánus rendtartomány diákjai Nádasdynak címezték, amiben a provincia védelmezőjeként emlegetik. A kisméretű, tizenkettedrét könyvből két példány is hozzáférhető volt a bibliotékában.

Az 1722-es inventáriumon szerepel egy magyar nyelvű Ferenc-életrajz is, amely talán a *De Sacris Stigmatibus Seraphici Patris S. Francisci* (Bécs, 1655) című, rézmet-szetekben gazdag kiadvány.¹⁹² A mű elemzése kapcsán Viskolcz Noémi arra a megállapításra jutott, hogy annak fordítója feltehetően a ferences Malomfalvay Gergely (1616–1669).¹⁹³ A könyvet szintén Nádasdy Ferenc adatta ki, amire a címlapon lévő családi címer és a megjelenés évében született Ferenc nevű fiának szóló ajánlás utal. A *De Sacratiss Stigmatibus...* mintája, illetve forrása lehetett a kapucinus Remigius a Bozulo (1560–1627) latinul, majd németül is megjelent műve, amit Viskolcz Noémi azonosított.¹⁹⁴

A kismartoni ferences könyvtár értékes darabja a Magyarországon is ritka kiadvány, a *Speculum vite beati Francisci et Sotiorum eius* (Metz, 1509). A legendagyűjteményt Igali Fábíán (XV. sz. 2. fele) állította össze, amely először Velencében, 1504-ben jelent meg. Művének fontosságát továbbá az adja, hogy a tartományfőnök felsorolja író rendtársait és a hazai provincia káptalanjait is.

Az inventáriumon lévő egyik tétel a ferences Franciscus Cacciának (1649–1725) egy Ferenc-életrajzát sejteti („Francisci Cacciae de S. P. N. Francisco”), azonban a nagynevű páternek kifejezetten a rendalapítóról nem ismert könyve. Valószínűleg azt a prédikációs-kötetét rögzítették az összeírók, aminek címe szerint a beszédeken keresztül a Szeráfi Atya „teljes szent teste minden tagjának új, művészi és kedvező boncolása történik meg”.¹⁹⁵

Egyéb ferences könyvek

A miséken használandó szerkönyvek nagy számban voltak elérhetők Kismartonban, címe szerint kifejezetten ferences használatra készültet azonban csak egyet találunk, ez a *Caeremoniale Romanum* (Róma, 1640). Nem tudható, hogy a könyv mikor került a ferencesekhez, de feltehetően még a XVII. század közepén, a könyv megjelenésekor vagy azután nem sokkal, vagyis a kismartoni ferences kolostor újraindulásakor.

Alumnorum Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum. Manuskript. Eisenstadt, 1978. 120. Nr. 2261.

192 Bemutatására lásd: VISKOLCZ i. m. 2013. 118., 121–123. Az RMNy 2565A leírása szerint a főresz minden második levelének verzóján rézmetszet látható Szent Ferenc életéről, rajtuk alul kétsoros latin nyelvű disztichon. A képekkel szemközti rektó-lapokon a kép latin nyelvű magyarázata, hátlapjukon ennek magyar nyelvű fordítása olvasható.

193 VISKOLCZ i. m. 2013. 121–122. – Ő is többször volt kismartoni gárdián: WEISS i. m. 1978. 125. Nr. 2355.; KOLTAI i. m. 2012. 456–457.

194 Remigius a Bozulo: *Rosetum Seraphicum Fragans Flosculis, hoc est, Figuris praecipuarum Historiarum quae circa praeclarissimum Mysterium Impressionis Sacrorum Stigmatum ... S. Francisci, Ordinis Minorum Fundatoris contingere.* München, 1622.; Remigius a Bozulo: *Seraphischer Rosengart, vom Leben, Tugenten, Wunderzaichen und fürnemlich von hochheiligen wundmalen deß Seraphischen H. Vaters Francisci Stiffters deß Ordens der Münderen Brüder.* München, 1622. – VISKOLCZ i. m. 2013. 119.

195 Franciscus CACCIA: *Anatomia, oder Neue kunst- und gunstreiche Zerlegung aller Glieder des gantzen Heiligen Leibs des Seraphischen Vaters Francisci...* Wien, 1706.

A menológiumok, illetve martyrológiumok a legfontosabb műfajok közé tartoznak, melyek az adott rend boldoggá és szentté avatottjainak életét tartalmazzák a liturgikus év szerint elrendezve. Témájukat tekintve besorolhatóak lehetnének egy könyvtár egyháztörténeti vagy aszketikus/spirituális szakjába, vagy akár az életrajzokhoz is. Ha helyileg keressük ezen kiadványokat, akkor a bibliotéka terén kívül ott találjuk azokat a refektóriumban vagy a kórusban, mint ahogy a hazai ferences könyvjegyzékek is mutatják. Kismartonból három kiadvány tudunk említeni: Arthur Du Monstier (1586–1662) rekollektus ferences összeállítását latinul és németül, valamint a bajor Fortunatus Hueberét (1639–1706) (München, 1698). Ez utóbbi munka előzménye a négy évvel korábban, németül megjelent *Stammen-Buchja*, Hueber ezt bővítette ki (ez azonban nincs az 1722. évi összeírásán).

S végül egy olyan apologetikus könyvet említek, amely nemcsak a szerzője, hanem a témája miatt is „ferences irodalom”, mégpedig olyan, amely kiadásakor nagy visszhangot váltott ki, s a várt békesség helyett tovább szította a lángokat. Hosszú, évszázados viták után 1517-ben végleg kettévált a ferences rend. Sokan reménykedhettek ekkor, hogy végre ténylegesen a megbékélés időszaka jön el. Nem így lett. Alig pár évtizeddel a szétválás után létrejött a kapucinusok közössége, majd 1632-ben Zacharia Boverio (1568–1638) már meg is jelentette rendje történetét. Talán nem is önmagában ez, hanem a műhöz csatolt értekezése (*De vera habitus forma, a Seraphico B. P. N. Francisco instituta, demonstrationes undecim*) váltott ki a ferencesek körében nagy felháborodást. Tizenegy fejezetben tárgyalja a kapucinus öltözettel kapcsolatos kérdéseket, többek között azt, hogy volt-e Szent Ferenc által előírt különleges forma, hogy az eredeti csuklya hegyes vagy kerek volt-e, hogy a habitushoz volt-e csatolva, vagy különálló ruhadarab volt.¹⁹⁶ Bovero illusztrált értekezésében természetesen a kapucinus forma mellett érvel.

A válasz 1640-ben érkezett meg Jacobus de Riddere (1602–1675) tollából (Antwerpen, 1653). Francesco Barberini bíborosnak, a ferences rend védelmezőjének (Protector) szóló ajánlásában írja le célját, vagyis egy olyan tükör megépítése, amely az igazság feltárása és az ellenséges támadások megsemmisítésére alkalmas – utalva Archimédész módszerére, aki tükrökkel gyűjtötte fel az ellenséges hadigépeket.¹⁹⁷ A több mint 300 oldalas vitairatában részletekbe menően elemzi és cáfolja Bovero állításait. Könyvének egyik fontos és szemléletes eleme a címlappal szemközti rézmetszet, amelyen a nyolcszögű keretbe foglalt központi ábrát szárnyas angyal tartja, aki másik kezében feliratszalagot fog *Nuda veritas cum charitate* felirattal. A medalionban Szent Ferenc földön ülő alakja látható, kezén a stigmákkal. A testéből sarjadó gazdag lombú, sokfelé elágazó fa egyik megsérült kisebb gallyát korábban már kötéssel gyógyították, ám most az egyik fő ág készül letörni. A rendalapító kezével magához ölelve próbálja megakadályozni a fa megcsonkulását. A medalion bal oldalán az Igazság koronás géniusza látható, kezén galambbal, lábával álorcákon tapodva, feje fölött a sugárzó napkoronggal. Átellenben a Szeretet női allegóriája három kisgyermeket ölel magához, miközben lábával egy kígyót tapos el.

196 Martin ELBEL: *The Making of a Perfect Friar; Habit and Reform in the Franciscan Tradition*. In: Jaroslav Miller, László Kontler (ed.): *Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints: Studies of Culture and Society in Early-Modern Europe – In Memoriam István György Tóth*. Bp., 2010. 153.

197 ELBEL i. m. 2010. 153.

KÖNYVTULAJDONOSOK

A bibliotéka gyarapodása a kismartoniak esetében is a szokásos módon történt, nevezetesen ajándékozás útján, mely esetben maga a patrónus, annak családtagjai, a környékbeli lakosok, illetve plébánosok vagy maguk a rendtagok adták könyveiket a kolostor gyűjteményének. A második fő beszerzési forrás a vásárlás volt, amiről ugyan dokumentum nem maradt fenn, de kötelességük volt, hiszen az 1680. évi káptalan előírta a könyvtárak rendszeres fejlesztését annak érdekében, „hogy a rend tagjai szellemüket fokozatosan képezhessék.”¹⁹⁸ A kisebb kolostoroknak évenként 15, a nagyobbaknak pedig 25 forintot kell könyvekre fordítaniuk.¹⁹⁹ A már korábban említett 1730. évi pozsonyi statútumok ennél szerényebb követeléseket írtak elő, hiszen csak évi egy-két kötet beszerzését említik (V. § 1.5).²⁰⁰ A harmadik mód a másolás volt, amely által a gyakran használt, a mindennapos tevékenységükhöz kapcsolódó írásokat sokszorosították, mint például a regulákat.

Ferences rendházak

Közel százhusz olyan kötet ismert, amiben magának a kismartoni ferences kolostornak a tulajdonjegye szerepel, s több mint félszáz esetben dátum is olvasható a bejegyzés mellett. Az évszámmal ellátottak közül az 1650-es és az 1660-as évekből származik a legtöbb könyv. Talán nem véletlenül alakult így, hiszen Esterházy Pál körülbelül ebben az időszakban folytatta erőszakos térítéseit birtokain,²⁰¹ s patrónusként külön odafigyelhetett a ferencesekre, hogy megfelelő szellemi municióval legyenek ellátva prédikálásaik és a térítések során. Továbbá ezekben az években volt a kismartoni ferences közösség vezetője Malomfalvay Gergely (1616–1669), aki szintén segédkezhetett a szükséges könyvek beszerzésében, ő maga is több könyvét rendtársaira hagyta. A legtöbb esetben a „Conventus Kismartoniensis” formulával találkozunk, s csak három esetben használták Kismarton latin névalakját: „Conventus Ferrae Civitatis”, illetve „Conventus Kismartoniensis alias Ferriopolensis”.

A tulajdonosi megjelölésekben más ferences kolostorok nevei is felbukkannak, így a hazaiak közül Győré, Nagyszombaté, Pozsonyé és Soproné. Ezen könyvek két úton is Kismartonba kerülhettek. Vagy a szokásoknak megfelelően az egyik kolostorból a másikba áthelyezett barátok révén, még 1722 előtt, vagy csak a szerzetesrendek feloszlata, 1782 után.²⁰² Az előbbi lehetőségre példaként hozhatjuk a karthuziánus Renatus Hensaeus egy kontroverz művét (*Tyrocinium militiae sacrae et religiosae...*, Brünn, 1607), ami 1624-ben még a soproni kolostorban volt, 1656-ban azonban már a kismar-

198 Acta Capitularia 1680. Idézi: NAGY B. i. m. 1903. 24.

199 NAGY B. i. m. 1903. 24.

200 STATUTA i. m. 1730. 24.

201 A témáról lásd: FAZEKAS, i. m. 2014a. 196–215.; PÉTER Katalin: *Cselekedetek és eszmék, Vallási ellenállás a fraknói uradalom négy gyülekezetében (1938)*. In: Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szeged, 1997. 479–486.; HAUSNER GÁBOR: *A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez*. In: Magyar Könyvszemle 117 (2001), 332–340.

202 Michael WEISS: *Geschichte der Bibliothek im Franziskanerkloster zum hl. Michael in Eisenstadt*. In: Burgenländische Heimatblätter 45 (1983), 74.

toniaknál található. A könyvek egyik kolostorból a másikba való átvitelét egyébként a ferences előírások kifejezetten tiltották²⁰³ – kivéve, ha a provinciális atya erre engedélyt adott –, hiszen a könyvek a szállítás közben megsérülhettek.

A csáktornyai pálos monostor

Más szerzetesi közösségek bibliotékájából is került olvasnivaló Kismartonba, erre szép péda az alábbi kötet: egy latin nyelvű Biblia (Lyon, 1546) bejegyzése szerint ez a Szentírás korábban a csáktornyai pálos monostor tulajdona volt („Monasterium S. Helenae Num. 3.”), továbbá a kötet az ottani könyvtár nyilvántartásában is szerepelt („Est S. Pauli jmi [primi] Eremitae Catalogo inscriptus”). A bibliotéka sajnos 1695-ben leégett, anyaga elpusztult, de ez az egy kötet biztosan megmenekült.²⁰⁴ A Csáktornyát birtokló Zrínyiek és a pálosok kapcsolata több évszázadra vezethető vissza.²⁰⁵ Az 1376-ban alapított pálos rendház Szent Ilonáról elnevezett kápolnája idővel a neves család temetkezési helye lett, így itt lelt végső nyughelyet Zrínyi Miklós (1620–1664) is, ahogy a végrendeletében meghagyta.²⁰⁶ Csáktornyán a ferencesek is megtelepedtek, ahova a rend egyik krónikása szerint 1658-ban maga a gróf hívta be őket a pálosok tiltakozása ellenére.²⁰⁷ A kolostor a pár év múlva létrejövő ladiszlaita provincia része lett. A Zrínyiek a barátokat is megbecsülték és támogatták őket.²⁰⁸

Hogy hogyan juthatott a kötet Kismartonba, arra több magyarázat is szolgálhat. A két főúri família tagjai, ha nem is családi, de több szálon is kapcsolatban voltak: így Zrínyi Miklós mind Esterházy Miklóssal (Esterházy Anna Júlia leányának ő volt az egyik kőrője), mind fiával, Esterházy Pállal, aki a *Szigeti veszedelem* költőjének oldalán harcolt a török ellen, s tetteiket a *Mars Hungaricus*ban meg is örököltette. És mindhárman több szerzetesrend, köztük a ferencesek és a pálosok patrónusai voltak. A kismartoni főúr a pálosok bondorfi lelkipásztori tevékenységét segítette és hitelt is vett tőlük, ami után kamatot fizetett.²⁰⁹ Nem kizárt egy csáktornyai pálos – csáktornyai ferences – kismartoni ferences útvonal. Továbbá a Zrínyieket és az Esterházyakat Kéry János (1638–1685) pálos generális személye is összekötötte – hiszen mindkét családdal szoros kapcsolatban állt –,²¹⁰ akár az ő személyén keresztül is Kismartonba kerülhetett az említett Biblia.

203 Erre egyelőre csak a szalvatoriánus ferencesek tabuláinak rendelkezéseit tudom idézni: ZVARA Edina: *Ferencesek Szakolcán a korai újkorban*. Bp., 2012. 49–50.

204 GYÉRESSY Béla (szerk.): *Documenta artis Paulinorum, Tom. I*. Bp., 1975. 24., 26–27.

205 BORIÁN Gellért Előd: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*. Pannonhalma, 2004. 21.

206 BORIÁN i. m. 2004. 26.; Zrínyi Miklós végrendelete, Csáktornya, 1662. április 6. Kiadta: Bene Sándor – Hausner Gábor (sajtó alá rend.): *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Bp., 1997. 184.

207 KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. 2. köt. Bp., 1924. 287.

208 Zrínyi Miklós végrendelete: BENE – HAUSNER i. m. 1997. 184.; KARÁCSONYI i. m. 1924. 307–308.

209 Esterházy számadáskönyvében: „Nr. 24. Adtam interest az Bondorfi Paulinusoknak die 28. Feb. 480. fl.” MNL OL P 125 Esterházy Pál nádor pénzügyi és gazdasági iratai, Kölcsönök és kamataik kimutatásai, Nr. 10314. (1687)

210 Kéry János gyászbeszéde Zrínyi Miklós temetésén, Csáktornya, 1664. december 21. Kiadta: Kéry János gyászbeszéde Zrínyi Miklós temetésén, Csáktornya, 1664. december 21-én, ford. Borián Gellért. In: *Zrínyi-Dolgozatok, VI. köt.* Bp., 1989. 299–325.; BORIÁN Előd: *A pálos Kéry János útja Zrínyi Miklóstól Esterházy Pálig*. In: Sarbak Gábor (szerk.): *Decus solitudinis, Pálos évszázadok*. Bp., 2007. 153–165.

A patrónusok

A ferencesek a kolostor meg-, illetve újjraalapításakor, s majd a későbbi években is igyekeztek a legalapvetőbb köteteket beszerezni, így leginkább a napi vallásgyakorláshoz és pasztorációs tevékenységhez szükséges írásokat, továbbá Assisi Szent Ferenc és más jeles ferencesek életét bemutató műveket, a regulát stb., hiszen „az minémű könyvek hejával vagyunk, azkik nélkül sem éjjel, se nappal nem lehetünk, ha addig meghozhatná nagyságod, hogy bészállván az kalastromban, kezdhetnénk szokás szerint való solosmánkhöz”. Ezen szavakat ugyan a Németújváron szolgáló Szombathelyi Benedek (†1683) írta le,²¹¹ azonban itt is teljesen igazak lehettek. Habár nem rendelkezünk olyan gazdag könyves forrásanyaggal (levél, könyvvásárlási jegyzék, számla),²¹² mint az ugyancsak ebben az időszakban, a 120 km-re lévő Batthyány-birtokon letelepedett ferencesek esetében, de történhetek hasonló levélváltások Miklós nádor és a kismartoni barátok között is. Esterházy Miklós gyűjteményéből kerülhetett a ferencesekhez a spanyol jezsuita Jacopo Álvarez de Paz (1560–1620) három aszketikus műve (*De inquisitione pacis, sive studio orationes, De exterminatione mali, et promotione boni ... sive operum spiritualium, De vita spirituali, eiusque perfectione*). A pasztorációs és térítő munkájukat megkezdő ferencesek számára igazán illő lelkiségi művek. Az első két kiadványban a nádor és a rendház bejegyzése („Ex libris Illustris(simi) Do(mi)ni Nicolai Ezterhás”, „Conventus Kismartoniensis”) datálatlanul szerepel, de mivel még Esterházy neve mellett nem szerepel a „Palatinus Regni Hungariae” titulus, így azt biztosan 1625 előtt szerezte meg. A rendház tulajdonjegyének írásképe XVII. századi. A harmadik kiadvány possessorbejegyzése mutatja, hogy a három Álvarez de Paz-kötet Esterházy ajándékozása révén került a ferencesekhez: „Per ipsum Conventus Kismartoniensis Cathalogo sui Palatinalis inscriptus in A(nn)o 1643”.

Esterházy Miklós elsőszülött fia, István (1616–1641) is olvasó ember volt, hiszen bejegyzései szerint katalógus is készült könyveiről („*Inscriptus Catalogo Librorum Comitit Stephani Eszterhaz Anno 1632*”). Több olyan kötete is ismert, amibe beleírta a nevét,²¹³ többek között a belga jezsuita Antoine de Balinghem (1571–1630) áhítati művébe (*Ephemeris seu kalendarium SS. Virginis genitricis Dei Mariae*, Douai, 1629). Tüskés Gábor leírása szerint a douai filozófiaprofesszor kiadványában „az év minden napján egy-egy Mária-tisztelőről olvasható megemlékezés, melyhez megfelelő történeti eseményekre, Mária-ünnepekre, templomokra stb. való utalások kapcsolódnak. Ezek pedig alkalmat adnak különböző históriák (kegyhely-legendák és más csodaelbeszélések) rövid, utalásszerű közlésére.”²¹⁴ A kötetben szereplő „Conventus Kismartoniensis” bejegyzés nem datált, de írásképe alapján XVII. századi; ezen adatok alapján azt nem tud-

211 *Fráter Szombathelyi Benedek németújvári ferences szerzetes Batthyány Ádámmal, Németújvár, 1647. december 10.* Kiadta: IVÁNYI B. – HERNER – MONOK, Adattár 11, i. m. 1983. 251. Nr. 425. (Szombathelyi Kismartonban is szolgált gvárdiánként: 1650, 1658, 1683.)

212 Lásd például: IVÁNYI B. – HERNER – MONOK, Adattár 11, i. m. 1983. 287. Nr. 486.; 288–297. Nr. 489–505.; 244. Nr. 406.; 251. Nr. 426., 427.; 252. Nr. 428.; ZVARA, Adattár 19/1, i. m. 2001. 322–323.; KOLTAI i. m. 2002. 119.; MAGYAR A. i. m. 1970. 15.; Arnold MAGYAR: *Güssing, Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation*. Graz, 1976. 138–153.

213 MONOK – ZVARA i. m. 2020a. Nr. 63–79c.

214 TÜSKÉS Gábor: *Az exemplum a 16–17. század katolikus áhítati irodalmában*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 96 (1992), 146.

juk eldönteni, hogy a könyvet maga Esterházy István adta-e a barátoknak, vagy esetleg halála után apja (a sajátjaival?).

Esterházy Pál saját bejegyzésével ellátott kötetet egyetlen egyet sem találunk ebben a gyűjteményben, ami annak fényében nem is olyan meglepő, hogy a nádor igen ritkán írta könyveibe a nevét. Több mű létrejött is köthető hozzá, legyen az saját, vagy szerkesztett, válogatott munka, vagy az anyagi támogatásával megjelenő kiadvány.²¹⁵ Műveiből csak hat kötet lelhető föl a könyvjegyzéken és a ma is meglévő kötetek között, melyek Mária-kultuszához, illetve családja történetéhez kapcsolódnak.

Kismartoni ferencesek

A possessorok neveit végig nézve több Kismartonban is szolgáló ismert, vagy kevésbé ismert fráter és páter neve is föltűnik, a következőkben róluk lesz szó. Kopcsányi Márton (1579–1638)²¹⁶ az Esterházy családhoz több szálon is kötődött. Az Esterházy Miklós által újjraalapított kismartoni kolostor felszentelésekor (1630) az első prédikációt magyar nyelven ő mondta el. Majd itt maradt, a kolostor első öt lakójának egyike, s egyben Miklós nádor udvari hitszónoka. Nemcsak ferencesként, de lelkeségi íróként is számon tartjuk. Saját művei és bejegyzésével ellátott könyvei kapcsán akár tizenöt kötetről is beszélhetünk. Biztosan nem állítható, hogy minden műve minden kiadásából jutott Kismartonba egy-egy példány, de életszerű lenne, s ez a megállapítás az életében megjelent kiadványokra különösen igaz lehetne, még akkor is, ha ezekből egyetlen példány sem ismert a kismartoni gyűjteményből. Imádságos könyve (*Keresztyén imádságos könyvecske*, Pozsony, 1617) tartalmának és műfajának népszerűségét mi sem mutatja jobban, minthogy ötször vagy hatszor is megjelent.²¹⁷

Kopcsányi kismartoni patrónusa feleségének, Nyáry Krisztinának ajánlotta két, elmélkedéseket, könyörgéseket és verses imákat tartalmazó művét, ez *A bódog Szűz Mária élete* (Bécs, 1631) és *A keresztyéni tökéletes életre intő ... nyolcvan elmélkedések* (Bécs, 1634). Előbbi munkája művelődéstörténetileg is fontos, hiszen az, Bene Sándor megállapítása szerint „a nemzeti szempontú Mária-kultusz politikai felhangoktól sem mentes nyitányának tekinthető”.²¹⁸ Utóbbi műve kapcsán pedig még fontos megemlíteni Kopcsányi költészetét is: a szenvedéstörténetet sajátos módon elbeszélő éneksorozata Kájoni János (1629/1630–1687) gyűjteményében tűnt fel először passiós népéneként.²¹⁹ Az *Elméldések* elsősorban nem misztikus, hanem építő célzatú mű. Az egész könyv didaktikus jellegű, hiszen a ferences atya célja az, hogy „a járatlanok is megta-

215 A legteljesebb összeállítás: MONOK – ZVARA i. m. 2020a. Nr. 101–186.

216 Életére lásd: WEISS i. m. 1980. 148–149.; WEISS i. m. 1978. 103.; LAKATOS i. m. 2006. 48–49.

217 RMNy 1103: ezen első kiadás megjelenési adatai itt még tévesen szerepelnek (Bécs, Mattheus Formica, 1616), azokat Borsa Gedeon időközben javította: – BORSZA Gedeon: *Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első két kötetéhez, VI.* In: Magyar Könyvszemle 103 (1987), 57–58. – Maga az imádságoskönyv többször is megjelent: 1617, 1622, 1637, 1665, 1668, 1669. – Borsa szerint e két utolsó dátum lehet, hogy egy kiadásra utal, ugyanis feltehetően az egyes példányok nyomtatása átszúszott a következő évre. Vö. VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc (1623–1671) nyomdái.* Bp., 2015. 46.

218 BENE Sándor: *A Szilveszter-bulla nyomában.* In: Bene Sándor (szerk.): „Hol vagy, István király?, A Szent István-hagyomány évszázadai. Bp., 2006. 113.; FARMATI Anna: *Szeráfi kalandok, Értelme és értelmezés: régi szövegek új kontextusban.* Kolozsvár, 2015. 73–83.

219 FARMATI Anna: *Énekelt ferences passiómisztika.* In: Szelestei Nagy László (szerk.): *Régi vallásos énekek és énekeskönyvek.* Bp., 2011. 9.

nulják az elmélkedő ima, a belső ima, az Istennel való nyájaskodás művészetét, és ennek következményeként határozza meg az erkölcsök megjobbítását ... Bár a közvetlenül megcélzott réteg a latinul nem tudó klarisszák, hangsúlyozza, hogy minden állapotbeli keresztényhez kíván szólni, hiszen: tartozik minden ember elmélkedni.”²²⁰

Kopcsányi saját írásai közé sorolhatnánk még Bonaventura *Speculum disciplinae*jének magyar nyelvre fordítását, amely *Szerzetes rendtartó feníték tüköré* (Bécs, 1630) címmel jelent volna meg. Példány nem ismert belőle, s létezése csak egy XIX. századi adat alapján feltételezhető.²²¹ Az esetleges megjelenés idejéből az következhet, hogy azt kismartoni tartózkodása idején, a ferences élet újraindulásakor írta.

Kopcsányi Mártonhoz öt olyan könyvet kapcsolhatunk, amelyben ott szerepel a neve, s melyeket a kismartoni könyvtár őrzött meg. Hármát ajándékba kapott: egyet a jezsuita-bibliafordító Káldi Györgytől (prédikációs kötetét), kettőt pedig Henri Lamormain (1575–1647) belga jezsuita teológustól, aki pedig az általa fordított művekkel (*Magnes amoris efficacissime trahens cor humanum ad Jesu Christi dilectionem*, Bécs, 1636; *Academia honoris erecta per filium Dei*, Bécs, 1635) ajándékozta meg. A negyedik kötet Didacus de Baeza (1582–1647) spanyol jezsuita egy morálteológiája (*Commentarium moralium in evangelium historiam*, Lyon, 1627), amit a bejegyzés szerint ő szerzett be a mariánus provinciának egy bizonyos Brigitta Bosnyak költségén. Az ötödik kötetet a XVI–XVII. század egyik legismertebb boszorkányszakértője, Martin Antonio Delríó (1551–1608) boszorkánytraktátusa (*Disquisitionum magicarum*, Mainz, 1600); ezt a kötetet Végman Ferenc társától szerezte meg. Kopcsányinak ennél persze jóval több könyve lehetett, hiszen ő maga is író ember volt, de ezek, ha Kismartonban maradtak is, mára már nem ismertek, vagy nem ismerjük, mert nincs benne a saját possessorbejegyzése.

Malomfalvay Gergely (1616–1669) rendjén belül jelentős tisztségeket töltött be, így volt pozsonyi, majd kismartoni gvárdián (többször is), provinciális, custos és generális vizitátor.²²² A kismartoni kolostor vezetőjeként nemcsak az Esterházyakkal, hanem más főurakkal is kapcsolatban volt: így többek között ő mondta Batthyány Ádám felesége, Formentini Auróra fölött a magyar nyelvű gyászbeszédet (1653), intézte a temetésen elhangzott beszédek, a németújvári gróf által összeállított *Lelki kard* (Bécs, 1654) című imádságoskönyv, valamint a Batthyány által kiválasztott, Kéri Sámuel lefordította *Keresztén Seneca* kinyomtatását (Bécs, 1654);²²³ s a Nádasdy Ferenc által megjelentetett *De Sacris Stigmatibus Seraphici Patris S. Francisci* (Bécs, 1655) életrajz fordítója Malomfalvay lehetett.²²⁴

A kismartoni ferences gyűjteményből nyolc olyan kötete ismert, amiben possessorbejegyzése is olvasható. A kiadványok megjelenési évét végig tekintve egy rendkívül friss könyvanyagot látunk, 1650 és 1661 között jelentek meg, s vagy még abban az évben, vagy egy kicsit később kerültek Malomfalvayhoz (1653–1661/69). A művek tematikája jól harmonizál a ferences prédikátor tevékenységével és érdeklődési körével, így könyvei között van prédikációgyűjtemény, aszketikus, morálteológiai-

220 FARMATI i. m. 2011. 12.

221 RMNy 1455, 479.

222 WEISS i. m. 1978. 125. Nr. 2355.; JENEI i. m. 1960. 688.; KOLTAI András: *Malomfalvay Gergely*. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, VII. Bp.*, 2007. 258–259.

223 MACZÁK Ibolya: *Aurora consurgens, Batthyány I. Ádám felesége, Formentini Auróra Katalin temetésekor mondott halotti beszédek*. In: Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba, 2013. 307–311.; KOLTAI i. m. 2002. 126–127., 131–143.; KOLTAI i. m. 2012. 456–457.

224 VISKOLCZ i. m. 2013. 121–122.

egyházjogi kiadvány, ferences rendtörténet vagy történeti munka. Ez utóbbi Lodovico Guicciardini Németalföld leírása német nyelven, valamint Révay Péter Szent Korona-történetének második, Nádasdy Ferenc által kiadatott editiója (Bécs, 1652),²²⁵ amit a bejegyzés szerint „ad usum licetum” kapott kismartoni gvárdiánként a gróftól.

A jezsuita Georgius Gobat (1600–1679) könyvének témája az iszákosság és annak következményeként szóba jövő házasság fölbontása („...accusatio canonica ebriosis, ad divortium compellendi propter ebriositatem, indeque secuta varia mala...”). A szerző ötvenegy fejezetben tér ki többet között a mértékletességre, az italozás jeleire, az alkohol okozta károkra, a válás lehetőségére, külön a részeges asszonyokra, s végül természetesen a gyógymódokra is. Majd olyan autoritásokat idéz, akik az alkohol jótékony, illetve káros hatásairól is értekeztek, például Temesvári Pelbárt (1430–1504).²²⁶ Az Európa-szerte is ismert magyar ferences *Rosariuma* külön fejezetet szentel a bornak, amiben annak tulajdonságairól, minőségéről és jótékony hatásairól ír, de intésül megjegyzi, hogy „...a bor járulékos hatásával sok embernek árt, noha önmagában hasznos az egészségre”.²²⁷ Malomfalvay a könyvet kolostorának adományozta, amit a ferencesek könyvtálmányukba is vettek: „Incorporatur Con(ven)tui Kismartoni(ensi) 1665. Mense Juli Idem qui supra (...) mpp.”

A rendtörténeteknél már említett Felix Reineccius ferences prédikátor rendje történetét feldolgozó *Solon Franciscanus* című kötethez (Innsbruck, 1650) – amiben a szerző a barátok hazai megtelepedéséről is ír²²⁸ – Malomfalvay kismartoni gvárdiánsága idején (1665) jutott, amit onnan távozva a könyvtárra hagyott.

Malomfalvay Gergely nemcsak rendjének kiváló szervezője, kiadványok megjelentetésének intézője, hanem lelkes művek szerzője is volt. Írásai a mindennapi papi/szerzetesi, prédikatori és térítői tevékenységéhez kapcsolódnak. Két olyan művet ismerünk, aminek ő az auctora, s két olyat, aminek létrejöttében jelentős szerepe volt. *Belsőképpen indító tudománya* (Bécs, 1653) egy olyan elmélkedés-, illetve imádsággyűjtemény, amiben azokat a tanításra és meggyőzésre használja.²²⁹ Szövegeivel „kifejezetten a hitükben lanyhákhoz, a lelki életben járatlanokhoz szól”.²³⁰ Ha a könyv megjelenési évét (1653) szemünk előtt tartjuk, akkor különösen hasznosnak bizonyulhatott ez a kiad-

225 TÓTH Gergely: *Nádasdy Ferenc, Révay Péter műveinek kiadója (1652, 1659), Történelmi érdeklődés, imázsépítés, vagy politikai tett?* In: Nagy Gábor, Viskolcz Noémi (szerk.): *Háborúk, alkotások, életutak, Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*. Miskolc, 2019. 150–171.; TÓTH Gergely: *Egy lutheránus főrend politikai testamentuma a história nyelvén: Révay Péter De monarchia... című műve*. In: Tóth Gergely (sajtó alá rend.): *Révay Péter, De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuriae Septem, Tom. I. Centuriae I–V. = A Magyar Királyság Birodalmáról és a Szent Koronáról szóló hét évszázad, I. köt. I–V. század*. Bp., 2021. 15–92.; BUZÁSI Enikő: *Önkép és múltkép, A reprezentáció színterei Nádasdy Ferenc és a 17. századi főúri elit műpártolásában*. Bp., 2024. 343–344. <https://doi.org/10.52885/AUCP2024208>

226 505. p.: „Nr. 6. Pelbartus in rosario Theolog. part. 2. tit. de propriet. herbar. testis est, non sentirei crapulam ab iis, qui prius bibunt crocum liquidum; et coronis et croco capiti impositis discuti ebrietatem.”

227 Temesvári Pelbárt *válogatott írásai*, vál., a kísérő tanulmányt írta és a jegyzeteket összeáll. V. Kovács Sándor. Bp., 1982. 276.

228 Lib. 1. Caput XI. 95.

229 FARMATI Anna: „De az igaz és foganatos imádság két képpen lehet...”, *Az elmélkedést kísérő imádság mint sajátos típus*. In: Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok, II. füzet*. Piliscsaba, 2021. 61. – A mű szöveges és képes dedikációjáról: Pesti Brigitta: *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*. Bp.–Eger, 2013. 68–69., 114–115., 150, 172.

230 FARMATI i. m. 2015. 67.

vány. Ez az időszak az Esterházy-birtokokon élők rekatolizálásának egyik korszaka,²³¹ s Malomfalvy műve a római katolikus vallásra tértek lelki hite megerősítésének egyik kiváló médiuma lehetett. Elmélkedésgyűjteményét talán Kismartonban írta vagy fejezte be, hiszen 1652–1654 között gvárdiánként irányította közösségét. Minden bizonnyal részt vett mind a városban, mind a környéken folyó térítésekben. A könyv ugyan szerepel az 1722. évi könyvjegyzéken, a példány azonban jelenleg nincs meg. A kötetből természetesen jutott az Esterházy-bibliotékába,²³² valamint Malomfalvy egy-egy példánnyal megajándékozta két másik főúri támogatóját, így Batthyány Ádámot és Nádasdy Ferencet is, tisztelete és feltehetően a további támogatások reményében.²³³

Halottas prédikációja is ebben az időszakban jelent meg (Bécs, 1654), melyben Batthyány Ádám szerelmes házastársa temetésén mondott beszéde olvasható. A mű szerepel a németújvári gróf könyvei között,²³⁴ egyetlen, ismert példánya az ELTE Egyetemi Könyvtárban található.²³⁵ Nádasdy Ferenc mecénatúrájának darabjaként készült el a már említett Szent Ferenc életrajz (Bécs, 1655), amelynek ajánlása és a latin szövegek magyar nyelvre fordítása feltehetően Malomfalvy nevéhez köthető.²³⁶ A kiadványból mára már csak két csonka példány ismert,²³⁷ feltehetően kis példányszáma és népszerűsége miatt. A kismartoni gvárdiánhoz köthető negyedik munka III. Miklós és V. Kelemen pápa ferencesekre vonatkozó rendeleteinek a szövegét tartalmazza (Nagyszombat, 1657). Malomfalvy Gergely rendeletére jelent meg, aki ekkor rendtartománya egyik legmagasabb tisztségét töltötte be, miniszter provinciális volt (1654–1657). Terve szerint ezen pápai rendeleteket a statútumokhoz csatolva akarta olvasztatni.

A Kismartonban is szolgáló rendtagoknak a két neves személyiségen, Kopcsányi Mártonon és Malomfalvy Gergelyen kívül csak egy-két könyvét ismerjük. Johannes Baptista Nyitray (†1632) az Esterházy Miklós által újraalapított rendház első öt lakójának egyik tagja volt praesidensként (1630/1631).²³⁸ Nyitrainak a jezsuita Martinus Becanus (1563–1624) népszerű apologetikus művét ismerjük (*Manuale controversiarum*, Innsbruck, 1623), amelyhez még Kismartonba érkezése előtt, 1629-ben jutott „cum licentia sui superioris ad suum usum”. Másik könyve Thomas Stapleton (1535–1598), a leuveni katolikus hitvitázó egyik közkedvelt beszédgyűjteménye (Köln, 1615). Mindkét művet mindennapi kézikönyvként használhatta a ferencesek korai megtelepedése, missziós munkája kapcsán.

Páter Remigius Ramocsaházy (†1692) nevét Sigray Ferencnek (1648–1704) egy mások munkáiból összeállított aszketikus munkájában (*Speculum passionis Domini...*, Nagyszombat, 1675) olvashatjuk. A bejegyzés évéből (1678) ugyan nincs adatunk Ramocsaházy életére, de rendje vezető tagjai közé tartozott: 1657-ben Kismartonban volt gvárdián, majd kétszer is megválasztották provinciálisnak (1665–1668, 1680–1683).²³⁹

231 FAZEKAS i. m. 2014a. 202–213.; FAZEKAS István: *Források a fraknói uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (1994), 182–190.

232 MONOK–ZVARA i. m. 2020a. 126. Nr. 527.

233 VISKOLCZ i. m. 2013. 557. Nr. 697. A kötet lelőhelye: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, EK, RMK I 186.; KOLTAI i. m. 2002. 246–247. Nr. 400.

234 KOLTAI i. m. 2002. 245. Nr. 396.; p. 254. Nr. 431.

235 ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, EK, RMK I 196.

236 VISKOLCZ i. m. 2013. 121–122.

237 MTA KIK RKGy Ráth 941.; ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, EK, RMK I 199c.

238 WEISS i. m. 1978. 146. Nr. 2753.

239 WEISS i. m. 1978. 170. Nr. 3256.

Elzearius Textor (†1717) előbb 1690 és 1693 között a boldogasszonyi, majd a kismartoni kolostor előjárója (1709–1712). Az Esterházyak városában az ottani kanonisszák gyóntatójaként („confessarius Monialium canonissarum Kismartonii”, 1717) is működött.²⁴⁰ Nevét dominikánus kortársának, Thomas Bucellenusnak (†1718) egy prédikációkat tartalmazó kolligátumába írta bele (*Actaeon evangelicus... – Glück und Stern...*, München, 1685).

Daniel Guzmann (1667–1723) a kismartoni ágostonos kanonisszák gyóntató papja volt (1697/1698), később a ferences kolostor gvárdiánja lett (1698/1700). 1701 és 1709 között miniszter provinciális, majd visszakerült Kismartonba, s a Kálváriahegyen szolgált praesidensként (1711–1722).²⁴¹ Ismert könyve a kora újkor egyik legjelentősebb scotistájának, Bartolomeo Mastri (1602–1673) itáliai ferencesnek metafizikai disputációja (*Disputationes in XII. Arist. Stag. Libris metaphysicorum*, Velence, 1647).

Johannes a Capistrano Sebacher (1673–1741) a ferences renden belül a legmagasabb tisztségeket töltötte be, így volt kismartoni hitszónok, generális vizitátor, miniszter provinciális (kétszer is) és szentföldi előjáró.²⁴² Íróként is nevet szerzett magának a boldogasszonyi templom felszentelésekor mondott prédikációjának kiadásával (*Der zum vierten erbaute Tempel Salomon...*, Nagyszombat, 1703). Kismartonból egy kolligátuma maradt fenn, melynek első tagja Hermannus Mott (1624–1704) *Manus religiosorum* (Köln, 1697), a második Thomas a Kempis fő művének egy átdolgozása (*Viator christianus*, Róma, 1698).

Egyéb egyházi személyek

Johannes Vicarius (1603–1666) elzászi származású jezsuita az Esterházy család életének egyik kulcsfigurája volt. Két családfő mellett is szolgált, először László (1626–1652), majd Pál (1635–1713) idejében. Pályája elején főként kollégiumokban, majd 1639-től Sopronban, 1644-ben Bécsben működött szónokként és lelkipásztorként, 1648-tól pedig élete végéig az Esterházy-misszió állandó tagja.²⁴³ A jezsuita atya szerepet játszott Esterházy Orsolya és Pál titkos házasságának létrejöttében is, s azon kevés emberek egyike volt, akik jelen lehettek a fraknói esküvőn. Részt vett a fraknói és a kismartoni (1659),²⁴⁴ majd a pápai térítésekben (1660). A família Vicarius atya szolgálatait úgy hálálta meg, hogy a kismartoni családi kriptában temették el.²⁴⁵ Kismartonból Cornelius a Lapidének (1567–1637) egy Mózes könyveihez írt kommentárja ismert, aminek bejegyzése szerint „Ego Johannes Vicarius SJ. sacerdos Anno 1647.” Páter Jánosnak ismert egy 1660-ban készült, könyves adatokat tartalmazó följegyzése is, de azok között ez a kötet nem szerepel.²⁴⁶ Neve ugyan fölmerült, mint a *Szent Patricius purgatóriumjáról való*

240 WEISS i. m. 1980. 91., 135.; Fraknó, Eisenstädter RAR, 1690: Nr. 174.; 1691: Nr. 125. 183.; 1692: Nr. 129., 159.; 1693: Nr. 137.

241 WEISS i. m. 1980. 322.; Weiss i. m. 1978. 114. Nr. 2138.: Kuzman.

242 WEISS i. m. 1978. 184. Nr. 3541.

243 MARTÍ i. m. 2013. 112–113.

244 Az 1659 őszi eseményekről három levelében számolt be Esterházy Pálnak: FAZEKAS i. m. 1994. 182–184.

245 WEISS i. m. 1980. 266.: „Am 11.9.1666 feuerlich in der Gruft zum hl. Josef begraben”.

246 FAZEKAS István, *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára 1700-ból*. In: FAZEKAS i. m. 2014, 170. (A továbbiakban: FAZEKAS i. m. 2014d); MONOK–ZVARA i. m. 2020a, Nr. 2610.

historia (Bécs, 1661/1662) lehetséges szerzője, ma már azonban tudjuk, hogy Kralics István ferences szerzetes volt a fordító.²⁴⁷

Martinus Sebaldu (XVII. sz. eleje) a bejegyzések szerint az alsó-ausztriai Garban volt parochus, majd bécsi vikárius és a Szent István-székesegyház Szent Mihály kápolnájának tanácsosa. Négy könyvét ismerjük, melyből kettő egyházi, lelkipásztori hivatásához kötődik: egy velencei kiadású misekönyv (1519), Jean Raulin beszédgyűjteménye (Lyon, 1518). A harmadik a legújabb kiadású könyve, Szent Jeromos válogatott levelei Petrus Canisius kiadásában (Köln, 1586). S a negyedik Jacobus Philippus de Bergamo híres asszonyokról írt műve (Ferrara, 1497), melynek ajánlása Aragóniai Beatrixnak szól.

A bejegyzésekben olvasható papok neve mellett szinte minden esetben nyugat-magyarországi (Esterházy-birtokok), illetve alsó-ausztriai városok, falvak szerepelnek, így többek között Cinfalva, Feketeváros, Fraknó, Kismarton, Szárazvám, illetve Gars, Schiltern, Waidhof. Ezen könyvek útjával kapcsolatban csak feltételezésekbe tudunk bocsátkozni, akárcsak korábban a nem kismartoni ferences kolostori bejegyzések kapcsán. Az Esterházy-birtokokon működő plébánosok könyveinek sorsát illetően felmerülhet az a lehetőség, hogy valamilyen oknál fogva (halál?) azok a földbirtokoshoz, vagyis az Esterházy család aktuális fejéhez kerültek, ő pedig azokat átadta a kismartoni ferenceseknek, hiszen ezen könyvek a legtöbb esetben a lelkipásztori munkát segítették (prédikáció, zsoldármagyarázat, misekönyv). Ezt a feltevést ugyanakkor gyengíti az a tény, hogy a „Conventus Kismartoniensis” bejegyzés szinte sosem szerepel ezen könyvekben – persze egy kolostor nem minden esetben tüntette fel a tulajdonjegyét egy könyvben. Egy másik megoldás felé mutat Andreas Osvaldus prédikációs kötetében (Salzburg, 1683) lévő egyik tulajdonos, a „Parochus Kismartoniensis” neve mellett szereplő évszám: 1730. A könyv tehát a könyvjegyek összeírása, 1722 után került Kismartonba. Ez az adat arra utal, hogy a településneveket tartalmazó possessorbejegyzéses könyvek (vagy egy részük?) a szerzetesrendek feloszlása (1782) után kerülhettek mostani őrzési helyükre.

Világi könyvtulajdonosok

Az egyelőre ismeretlen Johannes Altmann neve kilenc kötetben (10 mű) szerepel. Az „Altmann” vezetéknev nem igazán ritka, ilyen nevű család Kismartonban is élt: az 1715. évi országos összeírásból egy Adamus Altmannról tudunk;²⁴⁸ továbbá Harald Pricklernek a kismartoni, barokk-kori művészekről összeállított könyvében is fölbukkan ebből a korszakból egy Michael Altmann nevű aranyműves.²⁴⁹ Johannes Altmann beírásai szinte minden esetben datáltak (1648 és 1651), s ezekbe néhány év múlva a kolostor tulajdonjegye is belekerült, a legtöbb esetben 1654-ben, vagyis Malomfalvay Gergely és Melchior Dionich gvárdiánsága idején. Az izgalmas, többnyelvű kis gyűjteményből

247 HAUSNER i. m. 2001. 339.; MONOK–ZVARA i. m. 202b0, Nr. 174.; MONOK István – ZVARA Edina: *Bibliográfiai újdonságok az Esterházy-könyvtárból, I, Sz. Patricius purgatoriumjáról való historia...* (Bécs, 1662–1663). In: Magyar Könyvszemle, 136 (2020b), Nr. 2. 48–49. <https://doi.org/10.17167/mksz.2020.2.144-145>

248 *Conscriptio Liberae, ac Regiae Civitatis Kismart. penes Idaeam per Inclytos status, e tordines Regni Hungariae concinnatam, per nos introscriptos peracta modo, et ordine introscriptis. Anno 1715. Die 24. Septemb.* https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-oroszagos-osszeiras/adatlap/7140 (2024. december 18.)

249 PRICKLER i. m. 2013. 84., 209.

hat a világtörténelem témakörébe tartozik: Luis de Ávila y Zúñiga (1500 k.–1564 k.) spanyol hadvezér és történétíró a schmalkaldeni háború (1546–1547) résztvevőjeként írta meg annak eseményeit (Strasbourg, 1620). Altmann olaszul olvashatta Gasparo Bugatti (1500–1599) históriáját, németül Jakob Schöpper (1545–1616) heidelbergi professzor chorográfiáját a német nemzetről és Lodovico Guicciardini (1521–1589) leírását Németalföldről. Továbbá latinul a jezsuita Orazio Torsellini (1545–1599) historiográfus világtörténetét a kezdetektől 1598-ig és a Valerius Maximus által megírt „emlékezetre méltó tetteket és mondásokat” Justus Lipsius kiadásában.

Politikai és egyben erkölcsfilozófiai munka Nicolas Caussin (1583–1651) *Aulae sanctae*jának egy kötete (Bécs, 1638). Részben szintén a filozófiai művek közé tartozik az az *opera omnia* (Lyon, 1604), amelyben a két Seneca, a filozófus és a rétor írásai vannak összegyűjtve, s amelyet az antwerpeni születésű Andreas Schott (1552–1629) jezsuita klasszikafileológus, patológus rendezett sajtó alá. A grammatikát képviseli a sokoldalú német humanista, Rodolphus Goclenius (1547–1628) *Problematum grammaticorum* (Strasbourg, 1602), a természettudományt pedig a német evangélikus teológus Wolfgang Franz (1564–1628) *Historia animalium sacrája* (Wittenberg, 1603).

Bánffy Kristóf (1577–1644) Somogy és Zala megye főispánja, tárnokmester, majd főpohárnok sok magyarországi arisztokrata családhoz hasonlóan áttért a katolikus hitre, a szakirodalom szerint 1598-ban.²⁵⁰ Alsólendvai birtokát előbb Nádasdy Ferenc, majd fej- és jószágvesztése után sógora, Esterházy Pál szerezte meg.²⁵¹ Talán ekkor, az Esterházyakon keresztül került két olyan kötete is Kismartonba, amiben possessorbejegyzése is olvasható. Esterházy Apponyi Balázs zsoldárparafrázis-kiadását (Bécs, 1625) megtartotta magának,²⁵² a navarrai hittudós Martinus Azpilcueta *Enchiridion*ját (Mainz, 1603) azonban átadta a barátoknak, hiszen ez a missziózó papok kézikönyve volt,²⁵³ akik azt be is vezették könyvjegyzékükbe („Cathalogo C(on)ventus Kismartoniensis inscriptus [...]”).

Több olyan kötettel is találkozhatunk, amelynek a bejegyzés szerint az első tulajdonosa egy a térségben szolgáló plébános volt, s tőle jutott valamilyen módon a ferencesekhez. Egy Nicolaus Avancini-kötetet (*Imperium Romano-Germanicum, a Carolo Magno ... ad ... Leopoldum Hungariae Bohemiaeque regem*, Bécs, 1658) például először Joannes Strebele feketevárosi pap birtokolt, tőle a plébániára, majd később a ferencesekhez került.²⁵⁴

Beke Zsigmond (XVII. sz. első fele), „a könyvek értő ismerője”, Batthyány Ádám deákja és udvari számtartója, aki személyes íródeáki feladatokat is ellátott.²⁵⁵ Nyolc kötete (huszonegy nyomtatvány) maradt fenn a németújvári,²⁵⁶ egy pedig a kismartoni

250 HORVÁTH Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942. 35.; MONOK István: *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Bp., 2012. 87.

251 HORVÁTH S. i. m. 1942. 36–41.

252 MONOK – ZVARA i. m. 2020a. Nr. 385.

253 MONOK i. m. 2012. 90.

254 „Ex libris Joannis Strebele Parochi Purpacensis 1640. et Anno 1660 ad eandem parochiam.” Lásd erről: WEISS i. m. 1983. 74. – A Svábföldről származó Strebele (1598–1665) életére: BÁN János: *Sopron újkori egyháztörténete*, Sopron, 1941. 178.; Hans Kietabl: *Aus dem ältesten Matrikenbuch der Pfarre Purbach am Neusiedler See*. In: *Burgenländische Heimatblätter* 33 (1971), 124. Fazekas Istvánnak köszönöm az adatokat.

255 KOLTAI András: *Beke Zsigmond deák élete és műveltsége*. In: G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták..., Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Bp., 2005. 530–546.

256 BRUCK – MONOK – ZVARA i. m. 2021. 50.

ferenceseknél. Beke 1636-ban, a ferencesek pedig 1657-ben írták be nevüket Francisco Ruiz de Montoya *Regulae intelligendi scripturas sacra* (Antwerpen, 1553) című művébe.²⁵⁷ Bár Batthyány Ádámot az Esterházyakkal rokoni szálak kapcsolták össze (leánya, Batthyány Eleonóra, Esterházy László felesége volt), valószínűbb, hogy a ferenceseken keresztül jutott a Beke-kötet Kismartonba. A könyvnek volt még egy tulajdonosa, Kissith János magister; ha ő rokona volt annak a Kisich Györgynek, aki kismartoni főporkolábként szolgált Esterházy László idejében (1651),²⁵⁸ akkor viszont tőle kerülhetett a könyv a barátok gyűjteményébe.

Francesco Orsolini (1655–1700) igen rövid ideig, 1696-tól haláláig szolgált várplébánosként a kismartoni kastélyban.²⁵⁹ Az elhunytakor felvett összeírás szerint több mint 100 kötete volt, amelyről Esterházy Pál rendelkezett: „Némely éretlen emberek a magyar Cancellárián akarnák megkérni a szegén Apátúr jószágát, aki bennünket illet mint Collator és Patrónust. ... Aminémő könyvek maradtak, azokat a bibliotecába köll tenni.”²⁶⁰ Azt nem tudni, hogy ténylegesen hány kötet gazdagította a hercegi könyvtárat, de Orsolini tulajdonosi bejegyzései alapján könyveinek a harmada mindenképpen.²⁶¹ Az Esterházy- és a kismartoni ferences könyvtár történetének és anyagának összefonódása kapcsán kerülhetett az elhunyt várplébános több (?) kötete is a barátok gyűjteményébe a XVIII., vagy akár a XX. században. Egy ilyenről biztosan tudunk, ez Johannes Bodler (1629–1698) jezsuita prédikátor *Angelus salutis verbi Dei praedicatorum* (Bécs, 1678).

ÖSSZEFOGLALÁS

A kismartoni ferencesek névsorát végig nézve az újra alapítástól 1722-ig igazán imponáló listát láthatunk. A provincia sok esetben a legképzettebb, legjobb képességű szerzeteseit küldte ide. A barátok egy része úgy került Kismartonba, hogy már korábbi „szolgálati helyén” nagy tapasztalatot szerzett mint prédikátor vagy hittérítő, s más kolostorokban, illetve a rend vezetésében is fontos tisztségeket töltött be custosként, vicariusként, definitorként vagy miniszter provinciálisként, akár többször is. S a rendalapító azon követői, akik Kismartonban éltek, szintén hasznos tapasztalatokra tettek szert, más kolostorokba elkerülve az ottani közösség nagy segítségére lehettek. A névsor különösen erős a protestáns térítések korában, azaz Esterházy Miklós és Pál idején. Igazán hatékony lehetett Litomericzi László (†1683) és Malomfalvay Gergely (1616–1669) tevékenysége. Ők töltötték be legtöbbször a gvárdiáni tisztséget; Litomericzi volt custos, illetve vicarius provinciae, Malomfalvay pedig többek között miniszter provinciális, valamint a cseh- és lengyelországi rendtartományok generális vizitátora is. Sikereikhez nyilvánvalóan hozzájárult nagy műveltségük is. Litomericziről tudjuk, hogy részt vett mind Nádasdy Ferenc, mind Batthyány Ádám levéltárának rendezésében, valamint Ná-

257 KOLTAI i. m. 2002. 94.

258 MARTÍ i. m. 2013. 145.

259 Szerződése és fizetési számlái: Fraknó, Archiv der Esterházy Privatstiftung, Eisenstädter RAR, 1696: Nr. 74.; 1697: Nr. 77.; Nr. 78; 1699: Nr. 74.; 1700: Nr. 73.: ezen iratban ugyanakkor megjegyzik, hogy június 19-én elhunyt. Életére: MOHL, Adolf: *Die Anfänge der Schloßpfarre in Eisenstadt*. In: Burgenländische Heimatblätter 9 (1935), 110–111.; FAZEKAS i. m. 2014d. 163–165.

260 MNL OL P 108 Rep. Fasc. C. Nr. 61. *Esterházy Pál Wibmer György kismartoni tiszttartónak, Eperjes, 1700. június 30.* Idézi: FAZEKAS i. m. 2014d. 167.

261 MONOK–ZVARA i. m. 2020a. Nr. 2724–2814.

dasdy feltehetőleg az ő kezdeményezésére adatta ki Bonaventura Szent Ferenc életrajzát (Bécs, 1652).²⁶² Malomfalvay pedig lelkiségi művek szerzője, s ő is több szálon kapcsolódott az említett két főúrhoz. Kiadványaik nyomtatását szervezte, de fordított is.²⁶³

Esterházy Miklós kolostor-újraalapítása és az adománylevélben biztosított támogatása megvetette a ferences barátok több évszázados működésének alapját, amit fia, Pál is méltóképpen folytatott. Esterházy Pál életét végig kísérték a különböző szerzetesi közösségek, köztük a ferencesek, akiknek rendszeresen különböző adományokat tett, s alapítványokkal segítette működésüket. A „ferencesek jótevője” megbecsülésének pedig egyik legbeszédesebb megnyilvánulása volt az, hogy a kismartoni kolostort választotta saját és családja örök nyughelyéül. Halála után itt állították fel castrum dolorisát is, amelynek rézmetszete Vargyasi András gyászbeszédének nyomtatott kiadása²⁶⁴ mellékleteként maradt ránk. A nádor több ezer kötetes könyvtárának egy jelentős részét pedig a ferenceseknek adományozta.

A kismartoni ferencesek bibliotékájának egészét tekintve egy gazdag, jól felszerelt szellemi arzenál tárul a szemünk elé, amely nagyban segítette mindennapi lelkipásztori és prédikációs tevékenységüket. Teljes mértékben illeszkedett tevékenységükhöz, így főként „funkcionális, helyi és rendi sajátosságokat” mutat.²⁶⁵ A ferencesekre jellemzően a beszédgyűjtemények, a bibliakommentárok és az erkölcsoteológiai művek dominálnak, de szép számmal vannak jelen a vitairatok a katechetikai kiadványokkal együtt, a jogi, az irodalmi-nyelvészeti, valamint a filozófiai munkák. Külön kiemelendő a lelkiségi kiadványok igen jelentős száma, amelyek a szerzetesek szellemi épülését és lelki felüdülését is szolgálhatták.²⁶⁶

A gyűjteményből kiemelkedik néhány nagy életmű, illetve többkötetes kiadvány, így többek között a ferences Franciscus Caccia (1649–1725), a jezsuita Cornelius a Lapide (1567–1637), Jeremias Drexel (1581–1638), Henri Lamormaini (1575 k.–1647) és Nádasdi János (1614–1679), az egykori jezsuita Pázmány Péter (1570–1637), a domonkos Luis de Granada (1504/5–1588), Thomas Stapleton (1535–1598), Pierre de Besse (1567–1639), az Ágoston-rendi Thomas a Kempis (1380 k.–1471), valamint Marcus Tullius Ciceró és Arisztotelész. Csak az ő írásaikat összeszámolva közel 150 művet tesznek ki. Többük alkotásai több korszaknak is kedves olvasmányai, újra és újra megjelentek, amiket a ferencesek rendszeresen be is szereztek, s ez a könyvek olvasásának intenzitását mutatja.

A kiadványok jelentős része viszonylag friss kiadás (akár a XVII. századi alapítást, akár az 1722-es összeírás évét nézzük), az ősnymtatványok száma elenyésző, és a XVI. századiak sem számottevők. Mindez köszönhető a jó földrajzi elhelyezkedésüknek, hiszen Pozsony, de különösen Bécs fontos könyvbeszerzési helyek lehettek. Nyelvileg nézve a gyűjteményt a latin van túlsúlyban, de igen nagy arányban vannak jelen a német nyelvű kiadványok, hiszen Kismarton alapvetően mindig is egy német nyelvű város volt és az is maradt, még annak ellenére is, hogy a XVII. század első felében egy magyar arisztokrata család birtokába került. Továbbá az is megfigyelhető, hogy a ferencesek több mű német fordítását részesítették előnyben vásárlásaikkor, és nagy a német szár-

262 VISKOLCZ i. m. 2013. 83., 116., 323.; IVÁNYI B.–HERNER–MONOK, Adattár 11, i. m. 1983. 569.; KOLTAI i. m. 2012. 193., 348.

263 KOLTAI i. m. 2012. 126–127., 131–143.; VISKOLCZ i. m. 2013. 121–122.

264 VARGYASI i. m. 1713.

265 KNAPP i. m. 2016. 395.

266 MADAS Edit–MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2003. 125.

mazású szerzők aránya is. A nyelveket tekintve még meg kell említeni a kevés magyar és a még kevesebb szláv (horvát, szlovák) nyelvet. A mariánus provinciára jellemző volt, hogy tagjai három különböző nemzetiséghez tartoztak,²⁶⁷ s amíg ez a kolostor lakóinak névsorát végignézve vissza is tükröződik, a kismartoni bibliotéka állományára azonban ez már kevésbé igaz. Az olaszul olvasható könyvek pedig a XVII. század közepén kerülhettek a ferencesekhez, feltehetően egy-két szerzetes és világi személy egyéni érdeklődésének köszönhetően. Assisi Szent Ferenc követőit feltehetően a rend és a rendalapító itáliai eredete is befolyásolhatta ebben.

EDINA ZVARA

THE MARIAN FRANCISCANS OF KISMARTON AND THEIR LIBRARY
IN THE EARLY MODERN PERIOD

The Franciscan convent of Kismarton, founded by the palatin Miklós Esterházy in the first half of the 17th century, and its library played an important role in the cultural history of early modern Hungary. The collection is a rich, well-stocked spiritual arsenal that greatly assisted the Friars in their daily pastoral and preaching activities. It was fully adapted to their activities, so it is mainly functional, local and order-specific. Typically, collections of discourses, biblical commentaries and moral theology dominate, but there are also a good number of treatises, together with catechetical publications, legal, literary-linguistic and philosophical works. Particularly noteworthy was the very significant number of spiritual publications, which served the spiritual edification and spiritual refreshment of the friars.

267 BRUCK–MONOK–ZVARA i. m. 2021. 18.



JANZSÓ KÁROLY

A PANNONHALMI RENDTÖRTÉNET ÉS FEHÉR IPOLY FŐAPÁT*

A rendtörténet különös jelentőséggel bírt a bencés rend számára. A Magyarországon működő szerzetesrendek között a legrégebbi alapítású, ennél fogva a történetének megírása is egyedülálló tevékenység és kihívás, annál is inkább, mert a rend apátságai hitesleshelyi funkciókat is elláttak. Ezt jól illusztrálják Füßy Tamás¹ 1891-ben megjelent sorai is a rend kezelésében lévő Zalavári Apátságról:

„A zalavári [levél]tár jelenleg az apátsági épület első emeletén, két boltozott, tágas, világos, száraz szobában van elhelyezve. [...] Az első szobában van az apátsági levéltár [...] 15 fiókban a következő címekkel: 1. Alapító levelek, 2. okmányok az apátság javairól és jogairól, 3. periratok, 4. határjárási iratok, 5. egyházi tárgyuak, 6. a Gröttweih-al való összeköttetésre vonatkozó okmányok, 7. az országos levéltárra vonatkozó iratok, 8. az apátokra és szerzetesekre vonatkozó okmányok, 9. országos ügyekre vonatkozó iratok, 10. vegyes magánokmányok, 11. az apátságot nem érintő idegen okmányok, 12. régi okmányok jegyzékei és történeti töredékek, 13. művészek, kereskedők, iparosok nyugtái (régiek), 14. a jobbágyokra vonatkozó iratok, 15. különféle érdekes okmányok. Ugyanazon szobában van a plebánia- és gazdasági levéltár (utóbbi érdekes régi térképekkel az apátsági birtokokról.) A belső szobában, melyet a külsőtől vasajtó választ el, van az országos levéltár. Díszes szekrényekben 21 pléh-capsa,² melyek állítólag 640 forintba kerültek van elhelyezve. Az okmányok száma 220 fasciculusban³ 18 250; ezekből a XIV., XV., XVI. századokra esik 2614. Ezen okmányokhoz tartozó extractusok⁴ köteteinek száma 12. A protokollumok⁵ kötetszáma 48, a fasciculusokba helye-

* Tanulmányommal én is csatlakoznék a Pannonhalmi Főapátság jubileumi évéhez, amelyet a Szent Márton-bazilika felszentelésének 800. évfordulójára hirdetett meg a bencés közösség 2023-ban. 2024. november 11-én volt, a bazilika felszentelésének 800. évfordulója, amelyen a Pannonhalmán lévő oklevelek tanulsága szerint egykor, 1224-ben II. András király is részt vett Bereck váci püspök, Jakab nyitrai püspök és a zenggi püspök jelenlétében. (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Capsa 31. G.) Ezúton is köszönöm a rend főkönyvtárának és levéltárának sok éves segítséget munkámhoz!

1 Füßy (Fuchs) Tamás Alajos, Zimony (határőrvidék.) 1825. április.11. – Zalaapátiban 1903. április 14. 1889–1903-ig perjel Zalaapátiban.

2 Az iratok, oklevelek tárolására szolgáló fémdobozok.

3 Fasciculus: általában 50 db oklevelet tartalmazó csomag, amely őrzési egységként szolgál.

4 Rendezetlen iratok lajstromozására szolgáló kötet, amelyben az egyes iratok évszáma és rövid tartalma található meg.

5 A registrumok a hiteleshelyek jegyzőkönyvei a középkorban, protocollumnak a 16. század elejétől hívták. Itt valószínűleg már bekötött jegyzőkönyveket kell érteni alatta.

zett okiratokról és protokollumokról (extra protocolla et in protocolla) készített indexes kötet száma 16.”⁶

Feljegyezte a belső szoba fölötti feliratot is az olvasók számára: Hic vivunt vita functi, mutique loquuntur.⁷ Tartalma 1891-ban égetően aktuálissá vált a belügyminiszter leirata okán, hogy „a hiteles helyi országos levéltárak a mai kor színvonalán álló szervezetet nyerjenek s ekkép a tőlök várt igényeknek megfelelő kezelés, valamint a tudomány céljaira szolgáló hozzáférhetőségük gyakorlatilag is biztosíttassék”.⁸

Másik oldalról nézve a bencés rendtörténet megírásának időszerűsége is felvetődik. A cisztercieknek már megjelent a rendtörténete Békefi Remig tollából,⁹ tehát úgy látszik, mintha a „rendek közötti versengésben” a bencések hátrébb szorulnának. E problémát jól látta a történész Vaszary főapát is, aki a 900 éves évfordulóra (996–1896) szeretne volna, ha elkészül a hosszú évszázadok óta várt rendtörténet. A Villányi Szaniszló¹⁰ apát gondozásában készült terv és annak kivitelezése nagyon lassan haladt. Sőt, a Villányi halála előtti évben is (1897) még mindig az anyaggyűjtés fázisában állt a történetírói munka. Az elvesztegetett idő miatt új tervet kellett kidolgozni, amely rövid időn belül megvalósítható, de a rendi igényeknek is megfelel. Érdemes a Villányi mellett állt szerkesztőbizottságot is szemügyre venni, amelyről 1896-ban Erdélyi László¹¹ a *Religióban* a következő hírt tette közzé: „*A bencések ezredéves történeti monographiája*”.¹² Alatta kifejti, hogy Villányi Szaniszló bakonybéli apát vezetésével, mint főszerkesztő, Szentimrei Márton,¹³ Wagner Lőrinc,¹⁴ Zoltványi Irén,¹⁵ Mázy Engelbert,¹⁶ Récesei Viktor¹⁷ és Erdélyi László rendtagok, mint szerkesztők, a rend történetét megörökítő monográfián dolgoznak. A közvéleményt – elsősorban a vallásos értelmiséget – értesítő cikk megemlítette, hogy a munkában további rendtagok is részt vesznek a szerkesztők vezetése mellett, de neveket nem közölt.

A bencés rendtörténet lapjain olvasható,¹⁸ hogy Villányit Vaszary Kolos, majd az őt követő főapát, Fehér Ipoly kérte föl a rendtörténet szerkesztésére, valamint arra, hogy megírásának vezetését vállalja el, így készülődve a rend ezeréves jubileumi ünnepségére.

6 FÜSSY Tamás: *A zalavári konvent, mint hiteles helynek a története*. Századok 25, 1891, 823.

7 A latin mondat magyarul így hangzik: „Itt élnek a holtak, és némán is beszélnek.”

8 FÜSSY 1891, 822.

9 BÉKEFI Remig: *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci Rend* (Bp., 1896); Uő: *A ciszterci rend története Magyarországon 1142–1896* (Bp., 1896).

10 Villányi Szaniszló Béla (Tósokberénd, 1847. szeptember 9. – Bakonybél, 1898. július 12.) bencés szerzetes, történész, gimnáziumi tanár, rend bakonybéli apátja.

11 Erdélyi László Gyula (Zsigárd, 1868. március 2. – Zalaapáti, 1947. augusztus 17.) magyar bencés szerzetes, művelődéstörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1905).

12 *Religio* 1896 (2. félév 28. szám) 242.

13 Szentimrei (1868-ig Stier) Márton Károly (Esztergom, Esztergom vm., 1843. dec. 28. – Celldömölk, 1909. júl. 20).

14 Wagner Lőrinc József (Sopron, 1841. március 1. – Celldömölk, 1910. január 4.) Szent Benedek rendi domolki apát.

15 Zoltványi Irén Lajos (Érsekújvár, 1859. ápr. 29.–Balatonfüred, 1938. febr. 12.) irodalomtörténész, tanár, bakonybéli apát.

16 Mázy Engelbert Nándor, OSB (Péterd, 1865. november 12. – Tihany, 1933. február 28.) német és latin szakos középiskolai tanár, tihanyi apát.

17 Récesei (1884-ig Ritschl) Viktor Alfonz (Nagyszombat, 1858. július 12. – Bakonybél, 1908. október 14.) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, könyvtáros, régész.

18 PRT I. Előszó XII–XIV. oldal.

A munka el is kezdődött, és erről a rendet 1897-ben a káptalani ülésen tájékoztatta is a főszerkesztő. Még egy év sem telt el a jelentés után, mikor Villányi 1898. július 12-i halálával a munka meg is szakadt, hiszen vezetés nélkül maradt a szerzőgárda. A helyzet megoldást kívánt.

FEHÉR IPOLY

Miután Simor János¹⁹ esztergomi érsek elhunyt, az uralkodó és az Apostoli Szent-szék megállapodásával 1892-ben Vaszary Kolos főapátot nevezte ki utódjául. Így a bencés rend megüresedett apáti székének betöltésére „egyezmény” született a rendtársak között,²⁰ hogy első helyen Fehér Ipoly kerüljön megválasztása, akit valószínűleg Erdélyi is támogatott. Második helyen jelölték, azt a Villányi Szaniszlót, akire Vaszary a rendtörténet megírását bízta. A harmadik jelölt, Franciscs Norbert²¹ értelemszerűen nem tudott annyi szerzetes társat maga mellé állítani, hogy érdemben bele tudjon szólni kettejük versenyébe. Erdélyi számára tehát e választás azt is jelentette, hogy mivel Villányi jelentős szavazatot szerzett a jövőbeli főapát a bakonybéli apáti székkal bízta. Amellyel elismerte rendi támogatottságát, de ezzel együtt távolabb került a főmonostori épület levéltárától. És minthogy a rend egyik apátja lett további – elsősorban igazgatási – feladatok vártak rá.

Miért Fehér Ipolyra esett a választás? A kérdésre elsőként érdemes Fehér 1892-ig a tartó életpályáját megvizsgálni. A teológiai doktorátussal is rendelkező új főapát 1842. április 11-én született a Hont vármegyei Viskén.²² A rendbe 16 évesen 1858. szeptember 8-án lépett be (beöltözés), fogadalomtételére csak 5 évvel később 1863. május 26-án került sor. A rendi névtár 1864-től mint a rend főiskoláján, Pannonhalmán tanító matematika-fizika szakos tanárt jegyzi, aki konvent jegyzői feladatokat is ellátott (1868–74). Kruesz Krizosztom²³ főapát ezután a rend esztergomi iskolájának vezetésével bízta meg,²⁴ amelyet 1874–82 között látott el. Széleskörű műveltségére jellemző módon részt vett a Győr megye és város egyetemes leírása²⁵ kiadvány²⁶ megírásában²⁷ és magára vállalta annak szerkesztési feladatait is. Erre az időszakra már Fehér egy közimert, nagy tekintélyű oktatási

19 Simor János (Székesfehérvár, 1813. augusztus 23. – Esztergom, 1891. január 23.) esztergomi érsek 1867–1891.

20 *Esztergom és Vidéke*, 1892. február 28. (14. évfolyam, 18. szám) 2-3.

21 Franciscs Norbert Jakab (Győr, 1848. december 2. – Pápa, 1921. január 16.) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, országgyűlési képviselő.

22 Ipolyvisk (korábban Hontvisk, szlovákul Vyškovce nad Ipľom) község a mai Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában.

23 Kruesz Krizosztom (Völgyfalva, 1819. január 21. – Sopron, 1885. január 11.) pannonhalmi főapát, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. 1865-től pannonhalmi főapát 1885-ben bekövetkezett haláláig. A pannonhalmi tanárképzés elindítója volt.

24 Az iskola vezetését Ferenczy Jakabtól vette át. *Vasárnapi Ujság* 1892. március 27. (39.évfolyam 13. szám) 218.

25 *Győr megye és város egyetemes leírása Budapest*, Franklin Társulat Nyomdája, 1874.

26 A munka alcíme: „A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874-ben Győr városában tartott XVII.-dik nagygyűlésének emlékül nyújtja méltóságos és főtisztelendő dr. Kruesz Krizosztom.”

27 Fehér Ipoly a kiadvány földrajzi részeit írta. Győr megye földrajzi ismertetését, domborzati viszonyait (Hegyszerjz), valamint helyrajzokat (földrajzi és történelmi kitekintéssel) közöl Győr, Pannonhalma és Hédersvár településekről.

szakembernek számított. Ezt jelzik több kiadást megért írásbeli munkái,²⁸ az esztergomi gimnázium tanügyi eredményei és mindezeket a magyar oktatásért tett erőfeszítéseket elismerő 1881-ben Ferencz József renddel való kitüntetése is.²⁹ Így a vallás és közoktatásügyi minisztérium felkérésére a szegedi tankerület élére nevezik ki, mint főigazgatót. Ebben a minőségében miniszteri felkérésre előbb Bajorországban,³⁰ majd 1889-ben Szerbiában és Bulgáriában tett tanulmányutat. A szakma Fehér helyszíni tapasztalatairól nemcsak a Közoktatásügyi Szemle hasábjain³¹ olvashatott, hanem a „Letopis” folyóirat külön füzetében szerbül is. A munka elismerést váltott ki a szomszédos országban így Fehér Ipoly a szerb királyi Száva-rend középkeresztjével lett kitüntetve.³²

*

Az új főapát – Fehér Ipoly Kálmán (1892–1909) – megtalálja a feladatra alkalmas, fiatal szerzetest, Erdélyi Lászlót. Jól láthatón meglepő lehetett a döntés a rendben élő és történelemmel magas szinten foglalkozó rendtársak között (Füssy Tamás, Gyulai Rudolf,³³ Récsei Viktor³⁴). Erdélyi tudja, a feladat egy ember számára hatalmas terjedelmű, és sok időt vesz igénybe a kutatás. Olyan határidőt kell kijelölni az első kötet megjelenésére, amely ezt a példátlan munkát, de a rendet is jó reprezentálja. A lehetőséget a rend alapítási dátumai adják. A rend Árpád-kori alapítása 1001 vagy 1002, de támpontként kínálkozott a rend 1786-os feloszlás utáni visszaállítása 1802-ben. Így, ha a kötet 1902-ben jelenik meg, teljesül az új alapításhoz mért 100 év időtartam, de a Szent István-i alapítást is figyelembe véve már 900. Így nemcsak a más rendekkel lehet versenyre kelni, de a korábbi főszerkesztő, Villányi tervével és munkájával is. Azaz Erdélyi olvasatában ezt úgy is lehet értelmezni: „az én munkám páratlan Magyarországon”.³⁵

Ezt láthatjuk Erdélyi munkatervének más pontjainál is. A rendtörténetből hat kötet a főmonostor történetét dolgozza fel hat korszakra bontva.

1. kötet. A pannonthalmi főapátság története. Első korszak: A megalapítás és terjeszkedés kora. 996–1243.

2. kötet. A pannonthalmi főapátság története. Második korszak: A pápák és zsinatok reformáló törekvései. 1243–1404.

3. kötet. A pannonthalmi főapátság története. Harmadik korszak: Az uralkodók reformáló törekvései. A pannonthalmi apátságnak főapátsággá való szervezése. 1405–1535.

4. kötet. A pannonthalmi főapátság története. Negyedik korszak: Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-rend fölосzlása és föléledése. 1535–1708.

5. kötet. A pannonthalmi főapátság története. Ötödik korszak: A magyar Szent-Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben. 1709–1802.

28 Felsőbb Mennyiségtan Elemei (Esztergom 1871), Természettani Műszótár (Pannonthalma, 1871), Kísérleti Természettanát (Pest, 1871), A Vegytan Rövid Vázlatát (Pest, 1872), A Vegytan Alapvonalait (Pest, 1872).

29 *Vasárnapi Ujság* 1892. március 27. (39. évfolyam 13. szám) 217–218.

30 FEHÉR Ipoly: *A bajor középiskolák szervezete és eljárása*. 1889.

31 Bulgária közoktatásügyéről és Szerbia közoktatásügyéről.

32 *Vasárnapi Ujság*, 1892. március 27. (39. évfolyam 13. szám) 218.

33 Gyulai Rudolf Gyula, Buda (Pest m.), 1848. máj. 2. – Budapest 1906. okt. 12.

34 RÖTLER 1965, 11.

35 Az időpont kiválasztásánál Erdélyi figyelembe vehette az uralkodó 25 éves koronázási jubileumát is.

6/a kötet. A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak: A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig.

6/b kötet. A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak: A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig.³⁶ [Azonos a cím, jelezni, miben tér el – SÁ].

A munka elakadását a főapát is érzékeli, és a Villányi által korábban benyújtott és elfogadott munkatervhez egy, a folytatást biztosító és a megvalósulás irányába mutató új munkatervet kért, ezúttal Erdélyi Lászlótól. Feladata az egykori tanára, Villányi által kidolgozott program áttekintése és szakmai újragondolása volt a monográfia tényleges megvalósításáért.

„Gondolkozni kezdett azon – írja 1909-ben³⁷ – mi képen dolgozzék külön. Láttá, hogy a főapátság történetén csak Villányi dolgozik [...] öt századot akar felölelni. E hosszú idő tömérdek oklevelét Villányi két óriási kötet régi, hibás másolataiban tanulmányozza, hogy megírhasssa az ötszázados történet egy fejezetét, az apátok történetét, ugyanezt a munkát meg kellene ismételnie a jogi, a birtoktörténeti stb. fejezetek íróinak is, aztán jöjjön szerkesztőnek az oklevelek új hiteles kiadása. [...]”

Erdélyi úgy látta [...] egyszerűbbé válnék a dolog; ha a főapátság történetének három aránytalanul nagy korszakát (5, 3, 1 század) kisebb s egyenletesebb, több korszakra osztják, ha a feldolgozás három kötetébe szervesen beleillesztik az oklevéltárnak körülbelül ugyanannyi kötetét; ha mindegyik kötetnek lesz egy főírója, a ki a korszakához tartozó okleveleket az eredetiekből lemásolja, összes forrásait összegyűjti, gondosan.”

1898. október 6-án a főapát tanácskozást tartott, amelyen az Erdélyi által újonnan benyújtott munkaterv vitája zajlott le. A főapát tájékozottságát mutatja, hogy az Erdélyi által benyújtott munkatervet az egyháztörténetben járatos Fraknoi Vilmosnak is megküldi, aki pártolólólag lép fel Erdélyi munkatervével. Erdélyi öt pontban foglalta össze programtervét:

„1 minden körülmények közt első dolog a forrás-tanulmányozás,

2 ez legelőnyösebb a korszakos munka felosztás alapján,

3 hogy melyik program korszakai szerint történjék a forrás-tanulmányozás, függjön a felhasználható és vállalkozó historikusok számától,

4 a forráskutatás térjen ki az összes magyar bencés kolostorok történeti emlékeire,

5 csak a teljes adatgyűjtés és a történeti anyagban való biztos tájékozódás alapján dőljenek el majd végleg a külső beosztás kérdései.”³⁸

A programterv pontjai a probléma lényegi megértéséről és a hatékony munkavégzésről szólnak. Véleményünk szerint a 3. pontban megfogalmazott föltétel a „felhasználható és vállalkozó historikusok” számáról, hordozta a terv kockázatát. Ezt támasztja alá Erdélyi levele is, amelyet tanítványának írt: „Kedves Pongrácom! Ne engedd, hogy benned való reményeim hajótörést szenvedjenek. Magamra hagyva Tehetetlen vagyok, ha te támogatsz, mindenre vállalkozom.”³⁹ Erdélyi itt a korábbi leveleiben írottakhoz ké-

36 A rendtörténet kötetei között 6/A és a 6/B jelű köteteket is találunk. A 6/A kötet – a korábbi kötetekhez hasonlóan – a rend történetét dolgozza fel kitérve annak gazdasági állapotára is. A kötetet közel 140 oldalon oklevéltár zárja. A 6/B jelű kötet a rend belső életébe kalauzolja az olvasót. Így képet kapunk a kor pannonhalmi építkezéseiről, a főmonostor könyvtáráról, levéltáráról és gyűjteményeiről a rend fő- és középiskoláiról. És külön fejezetben a magyarországi bencés irodalomról. A kötetet függelék zárja, amely a rend tagjainak névsorát tartalmazza.

37 ERDÉLYI László: *Önéletrajz*, 1909, 8. oldal.

38 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1898. október 18. 5. levél.

39 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1898. október 18. 5. levél.

pest⁴⁰ határozottan állást foglal Sörös mellett. Mindenképpen szeretné, hogy a pannonthalmi első négy évében tanított egykori tanítvány segítse munkáját, aktívan részt vegyen a rendtörténet megírásában.

Programjával szemben több rendtag is kifogást emel, emiatt Erdélyinek az október 6-i tanácskozás után nemcsak a tanácskozás jegyzőkönyvét kell elkészítenie, hanem észrevételeket is kell tennie a tanácskozáson megfogalmazott érvekkel szemben. Erdélyi így az ülés után bizakodva írta tanítványának, Sörösnek a következő sorokat: „*Ő méltósága a főapát Úr még nem döntött, de úgy vettem észre nyilatkozataiból, hogy javaslataim értékét nagyra becsüli, és lehetőleg tartja a két program kiegyenlítését.*”⁴¹ Erdélyi azonban megjegyzi, hogy erre egyedül nem lenne képes, az egykori tanítvány szorgalma és tehetsége szükséges számára. Majd a célt is világossá teszi: „*Reményem az, hogy lesz bennünk összetartás, s hogy ezen alkalommal oly művet alkothatunk, melyg méltó lesz szent rendünkhöz s méltó legnemesebb ambícióinkhoz. A nagy alkotásokhoz alkalom kell. Kiadó kell. Itt van a kedvező alkalom, s csak akarnunk kell, hogy művünk felül emelkedjék a köznapiság és a napi érték határain egészen azon fökra, mely a mai tudomány követelményeinek teljes magaslatain áll.*”⁴²

A gondolat szép: tanár és egykori tanítvány együttes munkája hozna mindkét félnek újabb sikereket, de mit szólnak ehhez a rendtagok? A válasz nem késett. Erdélyi munkájával szemben Füssy Tamás rendtag fogalmazott meg ellenvéleményt, melyben azt az elképzelést vetette fel, hogy a bencés rend valaha létezett minden apátságáról, azaz körülbelül 92-ről készüljön külön monográfia. Továbbá a munka főszerkesztője Wargha Samu legyen.⁴³ Erdélyi ezt óriási feladatnak tartja, amely évtizedeket is igénybe venne, nem beszélve az összes oklevél kiadásáról. Füssyék az eredeti tervben leírtakhoz ragaszkodva az összes oklevél kiadását is szeretnék. Ezt már Erdélyi sem hagyja szó nélkül: „*Kiadjuk őket teljesen. Megjegyzem, hogy 1526-ig csak Pannonthalmán van valami 2000 oklevél, ebből Villányi az első okleveles kötetben csak 281 darabot akart kiadni.--- de hagyjuk ezt. A nagy apparátustól főapát úr is fél.*”⁴⁴

1898 novemberében a monográfia megírását övező viták miatt a főapát egy másik neves történész szakmai segítségét és véleményét is ki kellett, hogy kérje. A főapát Marczali Henrikkel vette föl a kapcsolatot, aki mint egykori győri bencés diák segítette a bencés rend történeti munkáját. Erdélyi levelezéséből kiderül, hogy Marczali nem tudott azonnal a főapát segítségére lenni, hiszen ebben az időszakban Konstantinápolyban⁴⁵ tartózkodott. A megbeszélésre 1898 végén mindenképpen sor kerülhetett, mert Erdélyi egy budapesti találkozó lehetőségét írja le levelében.⁴⁶ „*Év végén lesz alkalmam a monográfia ügyében személyesen értekezni Fraknói és Marczali urakkal. Ezt úgy értettem, hogy szerencsénk lesz hozzájuk itt Pannonthalmán, s csak soraikból látom, hogy Budapestre kell majd mennem.*”⁴⁷

40 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. április 5. 3. levél.

41 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. október 18. 5. levél.

42 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. október 18. 5. levél.

43 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. november 15. 7. levél.

44 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. november 15. 7. levél.

45 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. november 12. 6. levél; MARCZALI Henrik: *Emlékeim*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000. [utószót írta, ford. Gunst Péter] 230–242.

46 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. november 15. 7. levél.

47 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1898. november 15. 7. levél.

A találkozón Fraknói, Marczali és a főapát mellett Erdélyi vehetett részt. A történészek javasolhatták a program némely elemének módosítását, de a lényegi kérdésekben egyetértettek a munkatervet illetően. Erre utal az is, hogy Erdélyi 1899. február 11-én már az általa kidolgozott munkaterven és a korábbi Villányi-féle munkaterv kiegyenlítő megoldásain túl új, részletes munkatervet kellett, hogy leadjon a főapátnak.⁴⁸ A két program közötti eltérést Erdélyi így fogalmazta meg: *„Eredetileg én csak egy monográphiát terveztem, az egész Magyarországi sz. benedek-rend történelmét 6 korszakban, 6 kötetben, ehhez járult volna még 2-3 kötet művelődés történelem. A boldogult Villányi apátúr iránti nagy kegyelet azonban nem engedte meg a program megvalósítását, irányadóul kellett venni az apátúr programját. E program mindegyik apátságnak külön monográfiát tervezett, összesen tehát ötöt, a Főapátság monográfiáját 3 kötet feldolgozásra, három kötet (?) oklevéltára, 1 kötet gazdaság történelemre ennek külön oklevéltárára, összesen mintegy nyolc kötetet tervezett. A fiók apátságok történelme legalább négy kötetre terjedett volna oklevéltáraikkal együtt. Villányi apátúr tehát legalább 12 kötetre tervezte az egész vállalatot.”*⁴⁹

Ezen új munkatervet 1899. március közepén fogadta el a pannonhalmi főapát, és adott engedélyt száz példányban való kinyomtatására. A program véglegesítése csak 1899 áprilisában valósult meg. A tervet előtte még megtekintette a főapát által felkért két történész, Fraknói és Marczali. Ezután 1899. április 8-án, húsvét keddjén tartották azt az értekezletet, amely a monográfia végleges munkatervét elfogadta. Változás még az utolsó pillanatban is történt, Erdélyi kérésére.

*„Az eredmény három órai tanácskozás után az volt, hogy a kinyomtatott programot általánosságban és részleteiben elfogadták. Egyetlen lényeges módosítás történt a programon egyenesen az én kérésemre: az, hogy miután az egyes kötetek szerkesztői legtöbbet fognak vesződni, fáradni a birtokügyi forrásokkal, ezekből fognak legtöbb adatot gyűjteni, s nem volna a méltányos dolog a tömérdek adatot tőlük fáradtság nélkül egyszerűen átvenni; miután a gazdaságtörténelem megírására nekem nincs különösebb szakképzettségem, s végre, miután tartanom kell tőle, hogy a gazdaságtörténelmi fejezetek kidolgozásával megkészném és késleltetném a többi kötet megjelenését, ezért a méltányosság, egységes feldolgozás és akadálytalan munka érdekében lennének szívesek az egyes kötetek szerkesztői a korszakukba eső országjogi és gazdasági fejlődést is ki dolgozni, megjegyezve, hogy én nem vonakodom a munkától, sőt különben ambíciómát tenné éppen e gazdaság történelem kidolgozása (mint ezt te magad is tudod). A szerkesztők helyeselték okaimat és szívesen vállalkoztak arra, hogy a sok gazdaságtörténelmi adatot mindegyik maga értékesítse.”*⁵⁰

A renden belül továbbra is a főszerkesztő személye váltott ki komoly vitát. Végül a főapát döntése alapján a feladat ellátására Erdélyi László és tanítványa, Sörös Pongrác kapta meg a megbízást.⁵¹ Két héttel később Erdélyi már arról írt, hogy *„a munka minden vonalon erősen megindult.”*⁵² Erdélyi főapáti engedéllyel csomagokat postázott, így a szerkesztők számára a forrás tanulmányozásához külön készített munkatervet. Levéltári

48 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1899 fekete vasárnapján 8. levél

49 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1899 fekete vasárnapján 8. levél

50 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1899. április 8. 9. levél

51 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1899. április 8. 9. levél 4. oldal. 1899. április 4-től tekintette magát főszerkesztőnek Erdélyi.

52 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonhalma, 1899. április 24.

dokumentumokat másolásra és indexelésre Németh Ambrusnak,⁵³ Molnár Szulpicnak,⁵⁴ Vojnics Dömének⁵⁵ adott át. Pallos Kajetánnak⁵⁶ a „jelen század gazdasági iratai”-t küldte meg. Levelét így folytatta: „Az egyházjog és a szellemi művelődés szakmunkásai (Lőrinc,⁵⁷ Magister,⁵⁸ Engelbert,⁵⁹ Irén⁶⁰) a maguk szakmájának történelmi irodalmát indexeli, vagyis gyűjtik az adatokat. Dobozokban szét osztottam az index cédulákat. A capsákból készült chronológia czédula-catalogust most kiegészítettem mintegy 7000 fasciculusbeli⁶¹ oklevél czédula-catalogusával, úgyhogy most már az összes capta és fasciculus kronológiai katalógusa megvan.”⁶² A levél címzettje, Sörös pedig Olaszországban dolgozott.

A főapát biztosította a munka személyi feltételeit is. Vojnics Dömét a pannonthalmi főiskola vezetésével bízta meg Wargha Samu után, illetve felkérte, hogy lássa el a központi szerkesztőbizottság elnöki feladatait.⁶³ Ennek ellenére a levelekből továbbra is látszik, hogy a rendtagok közül páran elleneztek Erdélyi főszerkesztői kinevezését („Füssy megint bösztörködik”⁶⁴), és tetteikkel akadályozták az elfogadott terv végrehajtását. „Sűrgetéseimre és a sok keresgélés fáradalmától kényszerítve Récsey most már siet befejezni a capsák okleveleinek kronológiai rendezését, a mi néhány éve félbemaradt. Egy hét múlva, vagy még előbb, elmegyek Győrbe és Esztergomba néhány napra, hogy az oklevelek másolását megnézzem, és az indexelést is, s hogy összeolvasással, újabb szóbeli érintkezéssel eloszlássunk minden eshetőleges félreértést vagy tévedést.”⁶⁵ Jól látható, hogy a rend sok szakképzett taggal rendelkezett (pl. oklevélolvasás vagy paleográfia területén), ennek ellenére a főszerkesztő szakmai tudására, szervezői munkájára szükség volt. Erdélyi további munkájába egy 1900 májusában kelt levél enged bepillantást. A három napot Budapesten tartózkodó főszerkesztő a Munkácsy temetésén⁶⁶ való részvétel mellett látogatást tett az Országos Levéltár levéltárosainál, „Paulernél,⁶⁷ Tagányinál,⁶⁸ Csánkinál,⁶⁹ Nagy Gyulánál,⁷⁰ Horváth I.-nál [...] kik – írja levelében – mindnyájan

53 Németh Ambrus Győző bölcsészdoktor, Szany (Sopron m.), 1865. jan. 15. – Récsevis, 1952. okt. 22.

54 Molnár Szulpic Dezső bölcsészdoktor, Magyargenc (Vas m.), 1871. jún. 30. – Budapest, 1925. okt. 22.

55 Vojnics Döme József, Szabadka (Bács m.), 1855. márc. – Pannonthalma, 1914. máj. 13.

56 Pallos Kajetán Béla, Pest (Pest m.), 1868. máj. 9. – Zalaapáti, 1938. ápr. 27.

57 Wagner Lőrinc József teol. laureatus, Sopron, 1841. márc. 2. – Celdömölk, 1910. jún. 4.

58 Magister – A személy nem beazonosítható, talán Récsei Viktorról van szó.

59 Máty Engelbert, lásd 16. lábjegyzet.

60 Zoltvány Irén Lajos bölcsészdoktor, Érsekújvár (Nyitra m.), 1859. ápr. 29. – Balatonfüred, 1938. febr. 12.

61 fasciculus: csomagocska vagy vastag boríték, melyben egybetartozó iratokat, ügyiratokat vagy lapokat tartanak.

62 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1899. április 24.

63 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1899. április 24.

64 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1899. április 24. Erdélyi megjegyezte, hogy ő csak 1899. április 4. óta főszerkesztő, majd így folytatta beszámolóját Füssyvel történt beszélgetéséről: „[...] s azóta ez meg ez történt stb. Nagyon szeretném Nagyságos uram, ha meg nem érdemelt szemrehányások helyett inkább bölcs tanácsaival, buzdításaival, támogatásával tüntetné ki csekélyiségetem. Ki a fő szerkesztőséget mások számára igen, de magának sohasem kérte és terhet most sem szívesen viseli. Egyébként igen udvariasan okoltam meg minden lépésem. Mivel kedves Pongráczom ezek a főszerkesztőség rózsái, melynek illatát még nem, de tüskéit már éreztem.”

65 Erdélyi László levele Sörös Pongrácnak. Pannonthalma, 1899. április 24.

66 John LUKÁCS: Budapest, 1900. A város és kultúrája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014. 9–10.

67 Pauler Gyula (Zágráb, 1841. május 11. – Badacsonytomaj, 1903. július 8.).

68 Tagányi Károly József Ferenc (Nyitra, 1858. március 18. – Budapest, 1924. szeptember 9.).

69 Csánki Dezső (Füzessgyarmat, 1857. május 18. – Budapest, 1933. április 29.).

70 Tasnádi Nagy Gyula (Harkács, 1849. június 23. – Budapest, 1924. június 14.).

igen szívesen fogadtak és készségesen felajánlották támogatásukat”. Minden bizonnyal a rendtörténet levéltári forrásainak másolatairól és a rendtörténeti kutatás egyéb forrásairól folytak a diskurzusok. A levét feltűnő módon ettől kezdve szinte kizárólag egyházi személyeket említ meg: ferenceseket, cisztercieket (Békefi) és a bencés Bita Dezsőt, aki nem szívesen fogad látogatókat. Erdélyi említi rövid látogatásának primási palotai⁷¹ vendéglátóit, Fraknóit⁷² és Franciscsot.⁷³

AUDIENCIA AZ URALKODÓNÁL, A RENDTÖRTÉNET ELSŐ KÖTETÉNEK ÁTADÁSA BUDAPESTEN

A Magyarország folyóirat 1902 májusában⁷⁴ cikket jelentetett meg „*Kihallgatások a királynál címmel*”, mert az uralkodó 1902 május 4-től május 25-ig Budapesten tartózkodott.⁷⁵ A május 16.-án délelőtt 10 órakor kezdődő kihallgatáson a híradás szerint az uralkodó együttesen fogadta Fehér Ipoly főapátot, Halbik Cyprián tihanyi apátot, Wagner Lőrincz kis-czelli apátot, Kroll Miksa priort és Erdélyi László levéltárnokot.⁷⁶

A Fehér Ipoly főapát vezette küldöttség célját, „aki kifejezte rendjének jobbágyi hódolatát a rend visszaállításának⁷⁷ 100-dik évfordulója alkalmából, s egyszersmind át-

71 Úri utca 62. – Primási Palota.

72 Fraknoi Vilmos (Nyitra vármegye, 1843. február 27. – Budapest, 1924. november 20.)

73 Franciscs Norbert Jakab (Győr, 1848. december 2. – Pápa, 1921. január 16.) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, országgyűlési képviselő.

74 *Magyarország*, 1902. május 16. (9. évfolyam, 104–129. szám) 116. szám 8.

75 MÁRKI Sándor: *I. Ferenc József Magyarország királya* (Budapest, 1907) XVIII. A parlamenti ellenállás kezdete, 295.

76 *Magyarország*, 1902. május 16. (9. évfolyam, 104–129. szám) 116. szám 8.

77 A bencés rend magyarországi tartományát II. József császár két rendeletben oszlatta fel és fosztotta ki. 1786-ban Pannónhalmát, 1787-ben a hozzá tartozó apátságokat (tihanyi, győri, kiscelli, modori és a komáromi rendház). A zalavári bencés apátságot nem érintette a rendelet hatálya, mert Göttweig fiókapátsága volt ekkor. A császár által megszüntetett kolostorok közül 140 magyar volt (134 férfi és 6 apácázárda, és ezeknek 1484 férfi, illetve 190 női szerzetese). Ausztriában 1425 kolostor (és néhány apátság) maradt az 2165 kolostorból. A kor állapotait jól tükrözi, hogy 1790–1806 között valamennyi németalföldi kolostort bezárnak. Ez történt a felosztott Lengyelországban is. A XIX. század közepére Európában már csak 30 bencés rendház működött Európa legkorábban alapított szerzetesrendjéből. Ez a szám a spanyol, francia, porosz és az olasz területen élő közösség felszámolásával tovább csökkent. PUSKELY Mária: *Kétezer év szerzetessége*. I. kötet (A–K) Budapest, Dinasztia Kiadó, 1998. 152; SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. Ecclesia, Budapest, 1985. II. 281–283; 398–399.; NÉMETH Ambrus: *A pannónhalmi Szent-Benedek-rend története A pannónhalmi főapátság története ötödik korszak A magyar Szent-Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben 1709–1802*. Főszerkesztő: Erdélyi László Budapest, Stephaneum Nyomda, 1907. 710–720.; HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 371.; FÜSSY Tamás: *A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig* Repr. Zalaapáti; [Százhalombatta], [Önkormányzat]; EFO Ny., 2019. 280.

A visszaállítás magyar területen létezőkké válik a szerzeteseknek Somogyi Dániel főapát elhunytá után (1801. október 20.). A 40 bencés szerzetes legidősebb tagja, Novák Krizosztom – bakonybéli apát –, kéri a pápát a rend és a főapát jogainak visszaállítására. Ez 1802-ben történik meg, az uralkodó, I. Ferenc császár jóindulatú támogatásával. Ennek a folyamatnak a levéltári feltárására az elmúlt években kutatások indultak a Vatikáni Titkos Levéltárban és a Bécsi Nunciatúra fondjában. Lásd: JOHAN ICKX: *A pannónhalmi Szent Márton apátság főapátjainak privilégiumai. Vatikáni levéltári iratok az 1802. évi visszaállítás-hoz* In: Episcopus, Archiabbaas Benedictinus, Historicus Ecclesiae Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára, szerk.: Somorjai Ádám OSB, Zombori István METEM, Budapest 2016.) Uő.: *A Szent-*

nyújtotta a rend 12 kötetben készülő történetének most megjelent I. nagy kötetét díszes bőrkötésben.”⁷⁸ Az uralkodó válaszáat is közli a napilap: „*Szívélyes köszönettel fogadom a pannonthalmi szent Benedek-rendnek visszaállítása 100-dik évfordulója alkalmából kifejezett hódolatát és a rend történetének most megjelent első kötetét. Meg vagyok győződve, hogy ezen hazafias és tudós rend a jövőben is méltó lesz érdemekben gazdag múltjához és biztosítom önöket és küldőiket változatlan kegyelemem és rokonszenvemről.*”⁷⁹

Fehér Ipoly főpát vezetésével a rend elérte célját: a főszerkesztők kiválasztásával (Erdélyi László és Sörös Pongrác) új lendületet tudott adni a rend történetét feldolgozó hatalmas munkának. Az első kötet 1902-ben jelent meg, mint láttuk és 1909-ig már kilenc kötet látott napvilágot. Az utolsó kötet 1916-ban, amelyet már Fehér főpát nem ért meg. Ebből is jól látszik, hogy a főpát szívügyének tekintette a rendtörténet kor legmagasabb színvonalán történő megírását és megjelentetését. A szakmai közvélemény is elismeri a nem mindennapi teljesítményt,⁸⁰ amelyet jól jellemez, hogy több mint tizenegyezer oldalt nyomtatott ki a rend egy olyan időszakban, amikor az ország az első világháborút élte át. Az elismerés egy másik oldalon is tetten érhető, hiszen minden kötet végén megtalálható oklevéltár, amely kimeríthetetlen forrása a magyar tudományos életnek. Foglalkozzon a tudós gazdaságtörténettel, nyelvtörténettel, társadalomtörténettel, földrajzzal (történeti földrajzzal) vagy egyház- és jogtörténettel.

KÁROLY JANZSÓ

THE BENEDICTINE ORDER'S HISTORY IN HUNGARY: THE ROLE OF ARCHABBOT IPOLY FEHÉR

The compilation of the Benedictine Order's history in Hungary became a priority scientific and monastic necessity at the end of the 19th century, primarily due to the Order's unique historical legacy's stemming.

Abbot Szaniszló Villányi stalled during the extensive material gathering phase. The solution arrived with the election of Archabbot Ipoly Kálmán Fehér (1892-1909), who possessed a doctorate in theology and broad administrative and educational experience. Archabbot Fehér made the completion of the Order's history a key goal, aiming for its publication by 1902 to coincide with the centenary of the Order's re-establishment (*Secundum Fundationem*).

The New Editorial Program and Scholarly Achievement Following Villányi's death, Archabbot Fehér entrusted the chief editorial duties of the monograph to the young scholar László Erdélyi (and later Sörös Pongrác). Erdélyi's five-point program broke with the previous over-ambitious plans, advocating for a source-critical, period-based processing of the material, emphasizing the priority of studying original charters for the initiation of the historical work. The program resulted in the publication of the first volume in 1902, followed by 11 more volumes until 1916. The resulting 12-volume work, exceeding eleven thousand pages, became an inexhaustible primary resource for Hungarian scientific research – including economic, legal, ecclesiastical, and social history – due to the comprehensive documentary collection published at the end of each volume.

szék Külügyi Történeti Levéltára különös tekintettel Magyarországa In: Levéltári Szemle 65 (2015) 2. sz. 5–25.

78 Alkotmány, 1902. május 16. (7. évfolyam, 104–129. szám) 116. szám 7.

79 Alkotmány, 1902. május 16. (7. évfolyam, 104–129. szám) 116. szám 7.

80 ROMSICS Ignác: *Clio bővületében: Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2011) 117, 276



VAJDA TAMÁS

ERDÉLYI LÁSZLÓ BENCÉS SZERZETES PROFESSZORI MUNKÁSSÁGA A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

ERDÉLYI LÁSZLÓ TUDOMÁNYOS PÁLYÁJÁNAK ELSŐ SZAKASZA

Erdélyi Gyula éven a Nyitra vármegyei Zsigárdon született 1868. március 2-án. Bencés szerzetesnek beöltözött 1884. augusztus 1-jén, egyszerű fogadalmat tett 1887. július 2-án, ünnepélyes fogadalma tett 1890. július 2-án, pappá szentelték 1891. július 6-án.¹ Közben 1890–1892 között egyetemi hallgató Budapesten, 1892-ben egyetemi doktorátust, 1893-ban latin-történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, 1905-től (vagyis 37 éves korától) az MTA levelező tagja lett.² 1892–1899 között főiskolai tanárként működött, 1899–1900 között levéltáros, 1900–1906 között főiskolai tanár és levéltáros, 1906–1910 között főiskolai tanár és a központi könyvtár őre volt Pannonhalmán a főapátságban.³

Főiskolai tanárként, levéltárosként és könyvtárosként folytatta a Villányi Szaniszló által elkezdett rendtörténeti oklevéltár összeállítását és továbbfejlesztését.⁴ Ez jó alkalmat nyújtott a bencés történeti műhely kialakításában, szerzetesársainak a történettudomány felé orientálásában. Ennek eredménye *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* című könyvsorozat. Ezt Erdélyi László Sörös Pongráccal kezdte szerkeszteni, részben írni is. A 12 (valójában 14) kötetes munka 1902 és 1916 közt jelent meg. Máig a legrészletesebb, legnagyobb tudományos értékű rendtörténeti sorozat, amely kiterjedt alap kutatásokon nyugszik és kimagasló értékű forrásközléseket tartalmaz. Az 1902-ben elsőként megjelent, *A pannonhalmi főapátság története. Első korszak: A megalapítás és terjeszkedés kora, 996–1243* címet viselő kötet függelékében 184 oklevél teljes terjedelmű, 8 esetben pedig kivonatos szövegközlését nyújtja. Ennek jelentőségét az is emeli, hogy közülük 23 szövege 1902-ig ismeretlen volt a középkorral foglalkozó tudományos szakma előtt. Ahogy a könyvsorozat legkorábban megjelent két kötetéről írt recenziójában Karácsonyi János kiváló egyháztörténész is kiemelte: „E huszonhárom ismeretlen, tatárjárás előtti oklevél maga mutatja, mennyire érdemes munka volt a pannonhalmi levéltárat még egyszer gyökeresen átvizsgálni. Ezenkívül négy igen értékes oklevélnek

1 SCHERMANN Egyed: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai 1802–1940*, Pannonhalmi Szent Benedek-rend, Pannonhalma, 1940, 84.

2 GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái VII*. Argumentum, Budapest, 1990, 562.

3 TAKÁCS Emma: *Erdélyi László* = Magyar Katolikus Lexikon III. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 1997, 171.

4 LEDERER Emma: *A magyar polgári történetírás rövid története*, Kossuth, Budapest, 1969, 74.

eddigi kiadásai oly hiányosak vagy hibásak voltak, hogy azoknak ily pontos közlését csaknem ismeretlen adatként fogadhatjuk.”⁵ Több száz középkori oklevél kapcsán megjegyezhető, hogy napjainkig sem jelent meg pontosabb és megbízhatóbb szövegkiadásuk.

Az első kötetről írt recenzióját Kováts Ferenc gazdaságtörténész az alábbival zárta: „Ismertetésünket azon kijelentésbe foglalhatjuk össze, hogy *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története* a magyar gazdaságtörténelem irodalmának nagybecsű nyeresége. Az olvasó tájékoztatására szolgáló műmellékletek (képek, térképek és oklevélhasonmások) csinos kivitele az itt ismertetett kötet külalakját annak benső tartalmához méltóvá teszi. Kiemelendő végül még azon gondosság, amelyet Erdélyi dr. mint a kötet szerkesztője, de mint a rend levéltárosa is, az oklevelek kifogástalan kiadására fordított. A függelékek és az oklevéltár (197 darab tatárjárás előtti korból való okmány!) az amúgy is tartalmas munkát még becsebbé teszik. Megokolt lesz tehát óhajunk, hogy a kilátásba helyezett további tizenegy kötet szerkesztése az első kötet magas színvonalán maradjon s hogy a magyar történeti irodalom minél előbb a teljes munkával, mely a maga nemében páratlan lesz, gazdagodjék meg. Úgy hiszem, erről kezeskedik a Rend magas tradícióját híven követő szerzők tudományos hírneve.”⁶ Kováts Ferenchez hasonlóan Döry Ferenc, az Országos Levéltár történész-levéltárosa is a pontos forráskiadásban és a példamutató forráskritikában jelölte meg a kötetek legfőbb értékét: „Ezeknek az okleveleknek, köztük a hitelességét illetőleg sokszor megtámadott, de még mindig meg nem döntött Szent István-féle 1001. évi pannonhalmi kiváltságlevélnek beható elemzése és kritikája, melyeket dr. Erdélyi László a megfelelő kötetekben s egy külön akadémiai értekezésben (*A tihanyi apátság kritikus oklevelei*. Budapest, 1906.) tett közzé, oklevéltani irodalmunknak mindenkor legkiválóbb alkotásai közé fognak tartozni.”⁷ Karácsonyi János is elismerően szólt a sorozat szakmai színvonaláról és Erdélyi László munkájáról ismertetése zárásaként: „Azt hisszük, nyilvánvaló a tárgyalt két kötet ismertetéséből, hogy ezen nagy áldozattal, nagy szorgalommal, lelkes tudományszeretettel készült mű nemcsak a bencés rend múltját deríti föl, nemcsak annak eddig is általánosan ismert érdemeit gyarapítja, hanem hazánk történetéhez is bőven szolgáltat új, eléggé alig megbecsülhető adatokat. Szent Benedek szerzetes rendje e művel magának dicsőséget szerzett, hazánkra fényt derített.”⁸

Közben 1905-ben terjedelmesebb forráskiadása és elemzése jelent meg *Piský István tihanyi kapitány számadáskönyve 1585–1589* címmel a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 12. évfolyamában.⁹ A korajkori forrás több Árpád-kori kérdés tisztázásához is hasznos segítséget nyújtott, egyúttal pedig jól mutatta a szerző későbbi korszakok történetében és forrásaiban való jártasságát is.

1907-ben két fontos kismonográfiája jelent meg *Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban*,¹⁰ valamint *Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben* címmel. Előbbiben az egyházi földbirtok eredetét, kialakulását és középkori történetét, valamint a feu-

5 KARÁCSONYI JÁNOS: *A pannonhalmi szent-Benedek-rend története* = Századok 1903, 937.

6 KOVÁTS FERENC: *A pannonhalmi szent-Benedek-rend története* = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1903, 41.

7 DÖRY FERENC: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története* = Magyar Kultúra 1914/1, 366.

8 KARÁCSONYI 1903, 939.

9 ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Piský István tihanyi kapitány számadáskönyve 1585–1589* = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1905, 133–155., 177–227.

10 ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban*, Szent István Társulat, Budapest, 1907.

dális kötöttségek elterjedését vizsgálta. A kötet jelentőségére Lederer Emma is felhívta a figyelmet: „Erdélyi László már 1907-ben rámutat Acsády – sajnos valóban létező – szakmabeli hibáira (hamis oklevelek felhasználása, elírások-stb.), és ezentúl mindig erre hivatkozva igyekeznek lekicsinyelni és a köztudatból kiiktatni Acsády valójában nagyjelentőségű munkáját.”¹¹ Bár Lederer Emma Acsády erősen marxista szemléletmódja miatt elsősorban vele szimpatizált, Erdélyi szakmai érvei előtt azonban még ő is meghajolt, s Acsádyt a nyilvánvaló tárgyi tévedései ellenére próbálta méltatni. Ehhez képest kiegyensúlyozottabb Romsics Ignác ítélete: „Acsády minden más munkájánál normatívabb és szemléleti, valamint terminológiai szempontból egyaránt történelmietlen munkáját röviddel megjelenése után Erdélyi László részesítette szakszerű bírálatban. [...] Acsády marxista ihletésű, az ellentéteket túlhangsúlyozó leegyszerűsített osztályszemléletével szemben Erdélyi az emberek közötti különbségeket részben természetesnek, részben jelentéktelennek tartó, már-már idilli képet vázolt fel a középkor világáról.”¹²

A *Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben* című, először a *Religio* folyóiratban folytatásokban,¹³ majd különlenyomatként kötetbe szerkesztve¹⁴ is megjelent írása a 11. századból fennmaradt törvényeink társadalomtörténeti elemzését nyújtotta. Ez érdekes elegyítése a forráskiadásnak és forráselemzésnek, mert lefordítja ugyan első királyaink törvényeit, de a fordítások nem szószertintiek, nem szöveghűek, azokat át meg átszövik a szerző értékelései, kommentárjai. A szövegközlés és a szövegelemzés világosabb elkülönítésével eredményesebb munkát végezhetett volna, ugyanakkor a törvények tematikus csoportosításával sikerült az Árpád-kor társadalomtörténeti terminológiáját feltérképeznie.¹⁵

MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANSZÉK A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

A magyar művelődéstörténelem külön tanszéke felállításának gondolata mind a budapesti, mind a kolozsvári tudományegyetemen az 1880-as években merült fel. Kolozsváron a kérdést első lépésben azzal kívánták megoldani, hogy Vajda Gyula piarista történészt, gimnáziumi igazgatót egyetemi magántanárrá habilitálták, amit a miniszter 1883 májusában hagyott jóvá.¹⁶ Vajda Gyula magántanárként hirdetett szemeszterenként egy-egy magyar művelődéstörténeti kurzust, majd 1892 augusztusában megkapta a nyilvános rendkívüli tanári kinevezését.¹⁷ Ezzel hazánk első ilyen irányultságú egyetemi katedrája

11 LEDERER Emma: *A korábbi középkorra vonatkozó magyar polgári történetírás bírálat* = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1954, 111.

12 ROMSICS Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Osiris, Budapest, 2011, 276–277.

13 ERDÉLYI László: *Magyarország társadalma a két szent király, az első zsinatok és Kálmán törvényeiben* = *Religio* 1907, 400–406., 417–419., 436–438., 452–455., 471–473., 491–492., 509–511., 531–533., 545–546., 583–585., 601–603., 623–626. és 697–699.

14 ERDÉLYI László: *Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben*, Stephaneum, Budapest, 1907.

15 ROTTLER Ferenc: *Erdélyi László társadalomtörténeti „új rendszere”*. *Az Erdélyi-Tagányi-vita* = Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek-émlékkönyv. Szerk. Horváth Pál – Révész T. Mihály. Akadémiai, Budapest, 1983, 235.

16 *Budapesti Közlöny* 1883. május 6. 1.

17 *Budapesti Közlöny* 1892. augusztus 9. 1.

a kolozsvári egyetemen jött létre.¹⁸ Négy évvel később, 1896. augusztus 18-án Ferenc József császár és király Vajda Gyulát nyilvános rendes tanárrá nevezte ki,¹⁹ így már a kar teljesjogú professzorai közé tartozott, s az 1903/04. tanévben a kar dékánjává is választották.²⁰

A kolozsvári eredmények hatására a budapesti egyetemen 1892-ben Salamon Ferenc Középkori Magyar Történeti Tanszékének betöltése iránt folyó kari tárgyalások során a kívánság a magyar művelődéstörténeti tanszék szervezése iránt már határozott kifejezést nyert a bölcsészeti kar részéről. A közoktatásügyi miniszter azonban tanszék felállítása helyett az erre nézve eddig fennálló intézkedések fenntartását kívánta, vagyis azt, hogy a magyar történelem tanára adjon elő (külön előadásban) művelődéstörténelmet is. A bölcsészeti kar törekvése csak 1896-ban vezetett sikerre, amikor a közoktatásügyi miniszter végre a tanszék rendszeresítését közölte az egyetemmel s a betöltésre vonatkozólag a bölcsészeti kartól véleményes jelentést kért. A fakultásnak a következő év júniusában tett hármas jelölése alapján 1898. január 19-én a cisztercita szerzetes Békefi Remiget a magyar művelődéstörténelem nyilvános rendkívüli tanárává,²¹ majd 1900. március 26-án nyilvános rendes tanárrá nevezték ki.²² Ez tulajdonképpen csak annyit jelenthetett, hogy ezentúl a magyar történelem tanára inkább a politikai (államtörténeti) eseményekre, a magyar művelődéstörténelem tanára pedig inkább a kultúra egyéb ágainak (gazdaságtörténelem, a tanügy történelme stb.) tárgyalására vethetett nagyobb súlyt, anélkül természetesen, hogy akár az egyik, akár a másik szem elől téveszthette volna a történelmi élet egységes voltát.²³

A KOLOZSVÁRI PÁLYÁZAT

Erdélyi László 1892–1910 közötti pannonhalmi munkássága túlnőtt az apátság falain. Ahogy mindjobban kibontakozott szorgos történeti kutatásainak gazdag eredménye, s a megindított könyvsorozatnak is kezdtek a tőle függetlenül megírt kötetei is napvilágot látni, egyre erősödött benne a törekvés, hogy tehetségét nemcsak rendje, de a szélesebb magyar társadalom hasznára is megpróbálja kihasználni. Előbb 1905-ben a budapesti egyetem teológiai karának egyháztörténeti tanszékére, majd 1907-ben ugyanazon egyetem a bölcsészkarának magyar történelmi tanszékére adott be Fehér Ipoly főapát engedélyével pályázatot.

Kolozsváron Vajda Gyula 1892–1909 között nyilvános egyetemi tanárként szemeszterenként 3–4 kurzusban oktatta a magyar művelődéstörténetet.²⁴ 1909. március 26-án bekövetkezett elhunytá²⁵ után négy nappal a március 30-i VII. rendes kari tanácsülés

18 TOTH Szilárd: *Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar* = A Szegedi Tudományegyetem és elődei története II. A kolozsvári egyetem története az alapításától a szegedi újrakezdésig 1872–1921. Főszerk. Marjanucz László. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2022, 328.

19 *Budapesti Közlöny* 1896. augusztus 22. 1.

20 GAAL György: *Az erdélyi tudományosság jellegvára. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításának 150. évfordulójára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2022. 237.

21 *Budapesti Közlöny* 1898. február 4. 1.

22 *Budapesti Közlöny* 1900. április 1. 1.

23 SZENTPÉTERY Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*, Budapest, 1935, 582.

24 TOTH 2022, 328.

25 *Ellenzék* 1909. március 27. 5.

számolt be sajnálatos haláláról.²⁶ Az 1909. május 28-án tartott IX. rendes kari tanácsülésen a tanszék betöltésére kiküldött bizottság nevében Szádeczky Lajos, a magyar történelem tanára számolt be, „hogy a bizottság a tanszék betöltésénél elsősorban dr. Csánki Dezső országos levéltáros és neves történettudósunkra gondolt, és azért magánúton tudakozódott nála, vajon hajlandó volna-e a kar esetleges meghívására a szóban levő tanszék elfoglalni. Dr. Csánki Dezső az előadóhoz intézett levelében hálás köszönetet mond azért a kitüntető figyelemért, mellyel a bizottság feléje fordult, de tekintettel korára és irodalmi munkásságának irányára nincs abban a helyzetben, hogy az esetleges meghívásnak eleget tegessen. A kar a jelentést tudomásul veszi, és felhívja a bizottságot, hogy a tanszék betöltésének módozatára legközelebb konkrét javaslatot tegyen. Minthogy pedig a tanszék folyó év szeptemberig semmi esetre sem tölthető be, és minthogy a magyar művelődéstörténeti előadások megtartása fölötté fontos, a kar feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a tanszék teendőit az új tanár kinevezéséig helyettes lássa el. A helyettesítésre a magyar történelem nyilvános rendes tanárát, dr. Szádeczky Lajost ajánlja.”²⁷

A kari határozatnak megfelelően az 1909. június 25-én tartott X. rendes ülésen Schilling Lajos, az ókortörténet tanára a távollévő Szádeczky Lajos helyett bemutatta a magyar művelődéstörténeti tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottság javaslatát, amely szerint a tanszék pályázat útján töltsék be, és pedig oly módon, hogy a folyamodványok beadásának határnapjául folyó évi október 1-je mondassék ki. A kar a tanszék betöltésének javasolt módozatához egyhangúlag hozzájárul.²⁸

Ezt követően a tanszékre pályázó történészek (főleg Erdélyi László és Komáromy András) igen intenzív szervező és meggyőző munkába kezdtek a számukra kedvező döntés érdekében. Erdélyi László mellett gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök és Fraknoi Vilmos arbei választott püspök is feltűnő határozottsággal állt ki. A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratárában található gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök Erdélyi Lászlóhoz 1910. április 20-án írt személyes és közvetlen hangvételi levele.

„Igen tisztelt Tanár Úr! Ígéretem szerint legutóbbi kolozsvári utam alkalmából a következő tanárokat kerestem fel: Schilling, Szádeczky, Schneller, Csengeri, Cholnoky, Zolnai, Dézsi, Bleyer, Némethy. A jelölő bizottság csak harmadik helyre kandidálta, de a tanár urak beszédéből azt az impressziót nyertem, hogy a kar könnyen a 2., vagy talán az első helyre is jelölheti Tanár urat. Tudományos működéséről mind elismeréssel szóltak, csak egy kifogást tettek mindnyájan: egy kicsit túl önérzetesnek találták fellépését. Én hiszem, hogy ez csak a látszat volt, s mivel tudom, hogy mint minden komoly tudós, tanár úr is szívében, lelkében alázatos, azért meg vagyok győződve, hogy egy újabb találkozás, illetve közelebbi megismerkedés után a kolozsvári tanár urak ezen kedvezőtlen véleménye könnyen eloszlatható lesz. A jövőben is örömmel fogok közreműködni, hogy törekvését siker koronázza.” Az a körülmény, hogy Majláth püspök kolozsvári útja alkalmával a bölcsészkar kilenc professzorával folytatott személyes megbeszélést, jól mutatja, hogy mennyire fontosnak tartotta Erdélyi győzelmét.

26 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (továbbiakban: RNLKML) 315. fond Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar iktatott iratai 42. doboz

27 RNLKML 315. fond BTK iratai 42. doboz

28 RNLKML 315. fond BTK iratai 42. doboz

Majláth és Fraknoi püspökök, valamint Erdélyi László közbenjárását újabban Janzsó Gábor Károly doktori értekezése mutatja be és elemzi számos levéltári dokumentum alapján.²⁹

A kar 1910. május 27-én tartott IX. rendes ülésén Szádeczky Lajos előterjesztette a művelődéstörténeti tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottság részletesen megokolt javaslatát. „A bizottság a művelődéstörténeti tanszékre első helyen egyhangúlag ajánlja dr. Komáromy Andrást. Második helyre egyhangúlag ajánlja dr. Domanovszky Sándort. Ugyane helyre másodikul dr. Márki Sándor bizottsági tag dr. Erdélyi Lászlót kívánja jelölni, mihez a bizottság többi három tagja nem járul hozzá. Harmadik helyre egyhangúlag ajánlja a bizottság dr. Tóth Szabó Pált. E helyre másodikul dr. Szádeczky Lajos és dr. Dézsi Lajos bizottsági tagok még dr. Erdélyi Lászlót kívánják jelölni, ellenben dr. Schilling Lajos bizottsági tag dr. Erdélyi Lászlót mellőzendőnek tartja. A kar a nagy elismeréssel honorált bizottsági jelentést a tárgyalás alapjául egyhangúlag elfogadja, s az egyes pontok tárgyában megejti a szabályszerű titkos szavazást, nevezetesen: 1.) Komáromy Andrásnak első helyen való jelölését 12 szavazattal egyhangúlag elfogadja. 2.) Domanovszky Sándornak a második helyen való jelölését 12 szavazattal egyhangúlag elfogadja. 3.) Márki Sándor nyilvános rendes tanár indítványát, mely szerint Erdélyi László Domanovszky Sándorral együtt második helyen jelöltetnék, a 12 beadott szavazat közül 8 nem, 4 igen szavazattal, azaz szótöbbséggel elveti. 4.) Tóth-Szabó Pálnak harmadik helyen való jelölését 12 szavazat közül 11 igen, 1 nem szavazattal, azaz szótöbbséggel elfogadja. 5.) Erdélyi Lászlónak Tóth-Szabó Pállal együtt harmadik helyen való jelölését 12 szavazat közül 8 igen, 4 nem szavazattal elfogadja.”³⁰ A tanszék betöltésére kiküldött négytagú bizottságból hárman (Dézsi Lajos, Schilling Lajos és Szádeczky Lajos) református, míg Márki Sándor római katolikus vallású volt, s ezzel összhangban szavaztak. Így történhetett, hogy a historiográfiában nagyra értékelt Erdélyi Lászlóval szemben a történettudomány által teljesen elfeledett Komáromy Andrást és Tóth-Szabó Pált előbb rangsorolták. Pedig a két utóbbi személy 1910 előtt megjelent publikációinak jegyzéke lényegesen kisebb jelentőségű és mennyiségileg is elmaradó Erdélyi Lászlóéhoz képest.³¹ Komáromy András 7 évvel volt idősebb Erdélyi Lászlónál, tehát a kolozsvári pályázat bírálatakor már 49 esztendő volt, s bő tíz évvel később, 1921-ben hatvan esztendősen nyugállományba is vonult, míg Erdélyi László – kihasználva az egyetemi tanárok számára megállapított 70 esztendő nyugdíjkorhatárt – egészen 1938-ig oktatott az egyetemen, vagyis az ő felvétele végül jóval hosszabb időre biztosította a tanszék ellátását, mintha végül Komáromy András nyert volna kinevezést oda. Tóth-Szabó Pál ugyan még Erdélyi Lászlónál is fiatalabb volt négy évvel, de 1910-ig jóval kevesebb és kisebb jelentőségű tudományos publikációval és felsőoktatási tapasztalattal rendelkezett, mint Erdélyi László, a bizottság mégis egyenrangúnak sorolta vele.

Az ügyben érintett jelöltek közül Erdélyi Lászlót egyedül Domanovszky Sándor utólagos megítélése múlja felül, de azt is érdemes figyelembe venni, hogy ő ekkor még alig 32 esztendő volt, 1904–1914 között a Budapesti Kereskedelmi Akadémia történelemtanára volt. Domanovszky tudományos pályája az 1910-es években meredeken ívelt fel-

29 JANZSÓ Gábor Károly: *Erdélyi László Gyula OSB szakmai életútja különös tekintettel egyetemi pályájára*, Doktori (PhD) értekezés kézírata, Szeged, 2024, 87–93.

30 RNLKML 315. fond BTK iratai 42. doboz

31 GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái XVI*, Argumentum, Budapest, 1995, 905–906.

felé:³² 1913-ban a *Századok* szerkesztője, 1914-ben a budapesti tudományegyetem professzora lett. A levelező akadémikusi rangot is majd csak a kolozsvári katedra sorsáról döntő szavazás után 5 évvel érte el, miközben Erdélyi László már 1905-től rendelkezett ezzel a címmel. 1910-ben tehát jórészt még megelőlegezett bizalom volt a kolozsvári pályázat elbírálásakor öt Erdélyi László elé rangsorolni.

A *Budapesti Közlöny* 1911. február 5-i számában jelent meg Ferenc József császár és király Bécsben január 18-án kelt határozata, amelyben a tanszékre Erdélyi László pannonhalmi bencés főiskolai tanárt nevezte ki nyilvános rendkívüli tanárrá.³³ A január 18-i döntésről a hivatalos közlöny szerepét betöltő *Budapesti Közlöny* február 5-én számolt be, ezt követően több országos napilap két nappal később, február 7-én számolt be egy-egyesen rövid hivatalos közlemény közreadásával,³⁴ majd a következő napokban további újságok is közölték a hírt.³⁵

A kolozsvári napilapok közül a *Kolozsvári Hírlap* február 7-én egy rövid tárgyilagos és optimista hangvételű cikkben számolt be Erdélyi László kinevezéséről: „A kolozsvári tudományegyetemen dr. Vajda Gyula halála óta (majdnem 2 éve) [valójában mindössze 11 hónapja] üresen áll a művelődéstörténelmi tanszék, melyre a király most nevezte ki dr. Erdélyi Lászlót, a pannonhalmi bencés főiskola tanárát rendkívüli tanári minőségben. [...] Az új tanárt igen jó hír előzi meg. Egyike a bencés rend legképzettebb tagjainak, aki a szakirodalomban is igen értékes munkásságot fejtett ki.”³⁶ Az *Ellenzék* egy még rövidebb cikket szentelt a hír közlésére: „Dr. Vajda halálával megüresedett művelődéstörténelmi tanszéknek megvan a tulajdonosa. A tanszékre a király dr. Erdélyi Lászlót a pannonhalmi bencés főiskola tanárát nevezte ki. Az új tanár előadásait már e félévben meg fogja kezdeni.”³⁷

Érdekes lehet az a körülmény, hogy a *Pesti Hírlap* már január 29-én, vagyis egy héttel a *Budapesti Közlöny* előtt rövid cikkben ismertette a várhatóan hamarosan is megjelenő hivatalos döntést: „Mint megbízható forrásból értesülünk, dr. Erdélyi László pannonhalmi főiskolai bencés tanárt, a jeles történetírót, a kolozsvári tudományegyetemen üresedésben levő [magyar művelődés]történelmi tanszék tanárává fogják kinevezni.”³⁸ Vagyis a *Pesti Hírlap* feltűnően gyorsan értesült, és a közölt információ – katedra körüli katolikus-protestáns egymásnak feszülés ellenére – visszhangtalan maradt a hazai sajtóban. A professzori kinevezést követően a vallás- és közoktatásügyi miniszter április 23-i határozatával Erdélyi Lászlót a kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság megbízatásának tartamára a bizottság rendes tagjává a magyar történelemből való vizsgáztatás jogával kinevezte.³⁹

Erdélyi László kinevezésénél figyelemre méltó lehet az a körülmény, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lényegesen eltért a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar által tett előterjesztés rangsorolásától, hiszen az öt személy közül lényegében

32 ROMSICS 2011, 317.

33 *Budapesti Közlöny* 1911. február 5. 1.

34 *Az Ujság* 1911. február 7. 20.; *Budapesti Hírlap* 1911. február 7. 10.; *Magyarország* 1911. február 7. 9.; *Pesti Hírlap* 1911. február 7. 9.; *Pesti Napló* 1911. február 7. 17.

35 *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1911. február 9. 497.; *Pápa és Vidéke* 1911. február 12. 4.; *Hivatalos Közlöny* 1911. február 15. 52.

36 *Kolozsvári Hírlap* 1911. február 7. 3.

37 *Ellenzék* 1911. február 7. 4.

38 *Pesti Hírlap* 1911. január 29. 11.

39 *Budapesti Közlöny* 1911. április 23. 3.

az utolsó helyre soroltat küldte tovább a királyhoz kinevezésre. A budapesti tudományegyetem, a műegyetem és kolozsvári egyetem esetében valóban az érintett fakultások tettek javaslatot a VKM felé, többnyire hármas jelölés formájában, melyet nyílt pályázat kiírása és elbírálása előzött meg. „Az egyetem jelölése a minisztériumot – erre utaló jogszabály híján – nem kötelezte, s így nem egyszer előfordult, hogy a VKM a kari jelölési sorrendtől eltérve tett előterjesztést a kinevezési hatáskörrel rendelkező uralkodó, később pedig a kormányzó felé, sőt többször megtörtént az is, hogy a jelölést figyelembe sem vette.”⁴⁰

Erdélyi László kolozsvári kinevezésével az a helyzet állt elő, hogy a korabeli Magyarország mindkét tudományegyetemén a középiskolai tanárképzésben a jelöltek által választott szakiránytól függetlenül széles diáktömegeket oktató magyar művelődéstörténeti tanerő római katolikus szerzetes személy volt. A Bölcsészeti-, nyelv- és Történettudományi Kar, valamint a Matematika- és Természettudományi Kar tanárszakos hallgatói választott szakjuk profiljától függetlenül kötelesek voltak az egyetem mellett működő tanárképző intézetben magyar művelődéstörténeti kurzust hallgatni. A magyar művelődéstörténetnek a tanárképzésben betöltött kitüntetett szerepének is köszönhető, hogy a tanárvizsgáló bizottság elnöke 1906. szeptember 1.⁴¹ és 1909. március 26. között Vajda Gyula volt.⁴²

A kolozsvári egyetemen a magyar művelődéstörténeti tanszék katolikus szerzetes-tanárral történő betöltése egyfajta kompenzációt jelentett az országban többségben lévő római katolikusok irányába. Ugyanis az egyetem 1872–1919 közötti korszakában a magyar irodalmi, magyar történelmi, pedagógiai és filozófiai katedrák mindvégig protestáns kézben voltak. A budapesti egyetemen pedig Békefi Remig 1911. november 21-én zirci apáttá való kinevezéséig tartotta meg tanszékét, amikor is arról lemondott,⁴³ s utána a budapesti bölcsészkar előterjesztése⁴⁴ alapján a világi Domanovszky Sándor nyert kinevezést,⁴⁵ vagyis mindössze 1911 márciusa és novembere között, tehát alig nyolc hónapon keresztül állt fenn a római katolikus szerzetesek sajátos egyeduralma a magyar művelődéstörténet egyetemi oktatása terén. Békefi Remig egyetemi munkásságának utólagos szakmai megítéléséhez felhasználható a klerikalizmussal nem vádolható Diószegi István véleménye „a művelődéstörténettel ugyancsak foglalkozó Kerékgyártó Árpádhoz képest sok új szint hozott az egyetemi oktatásba és a magyar történetírásba.”⁴⁶ Békefi Remig egyetemi tanári munkásságáról hivatali utóda, Domanovszky Sándor igen elismerően nyilatkozott: „Vérbeli tanár volt, amit nem mindegyik egyetemi kartársáról lehetett elmondani. Az egyetemi oktatás ugyan különösen a bölcsészeti karon, elsősorban a tudósképzést szolgálja, a gyakorlatban azonban ez a középiskolai tanárképzés szerve, az oktatásra tehát nemcsak közvetlen, hanem közvetett hatásában is a legnagyobb jelen-

40 RÁCZ Kálmán: *Az egyetemek autonómiája Magyarországon 1848–2000* = Autonómiák Magyarországon 1848–2000. Szerk. Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola – L'Harmattan, Budapest, 2005, I. 236.

41 *Budapesti Közlöny* 1906. július 15. 1.

42 VAJDA Tamás: *A tanárképzés és a gyakorló iskola története* = A Szegedi Tudományegyetem és elődei története II. A kolozsvári egyetem története az alapításától a szegedi újrakezdésig 1872–1921. Főszerk. Marjanucz László. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2022, 528.

43 SZENTPÉTERY 1935., 582.

44 SZENTPÉTERY 1935, 583.

45 *Budapesti Közlöny* 1914. augusztus 8. 1.

46 DIÓSZEGI István: *A dualizmus kora 1867–1918* = Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1635–1985. Szerk. Diószegi István. ELTE, Budapest, 1989, 64.

tőségű. Tanári hivatásának magasztossága Békefit minden egyébnél mélyebben hatotta át.⁴⁷ A tanári tevékenységével függött össze, hogy a hazai egyetemi szintű történelem-oktatásban elsőként könyvsorozatot indított a szakvezetése alatt megszületett doktori értekezések megjelentetése érdekében. A *Művelődéstörténeti értekezések* című sorozatban 68, változó értékű⁴⁸ kötet látott napvilágot.

PROTESTÁNS KRITIKÁK A KINEVEZÉS KÖRÜL

Már az Erdélyi László kinevezéséről szóló híradás megjelenése előtt két nappal, február 3-án a Református Szemle rövid cikkben tudatta: „Erdélyi László bencés tanárt a kolozsvári egyetemre a művelődéstörténeti tanszékre rendes tanárnak nevezték ki. Az egyetem kara első helyen dr. Komáromy ajánlotta. Erdélyi urat bizonyos magasállású egyén kilincselése alig tudta a kandidációba harmadik helyre juttatni, hogy aztán könnyen kineveztesse. Zichy miniszter, mikor Cholnokyt Pesten el akarta ejteni egy másik katolikus pappal szemben, a kar autonómiájára hivatkozott; de a kolozsvári kar autonómiáját csak nem veheti tekintetbe akkor, mikor azon a tanszéken előbb is egy páter ült. És most beül művelődéstörténetet tanítani egyetemi katedrába egy úr, akinek „antimodernista esküt kellett letennie”. Szépen haladunk!”⁴⁹

A hivatalos híradás napján, február 7-én meglepően részletes cikkben ismertette a *Pesti Hírlap* a bencés szerzetes kolozsvári katedrára kerülése elleni protestáns ellenvetéseket:

„Az ideális liberalizmus legtündöklőbb példája a kegyesrendi szerzetes Vajda Gyula halálával megüresedett kolozsvári művelődéstörténelmi tanszék betöltése. Még a pályázatot ki sem hirdették, már az Ecclesia militans előharcosai telekürtölték az országot, hogy a papoknak ehhez a pozícióhoz hagyományos joguk van, és a klérus nem fogja eltérni, hogy a római katolikus egyház jogai rövidséget szenvedjenek. A kolozsvári egyetem derék, kötelességtudó s csupán csak a tudomány érdekeit szolgáló tanári kara nem respektálta ezeket a képzeletbeli jogokat és autonómiájánál fogva, legjobb meggyőződése szerint, egyhangú határozattal a református Komáromy András kinevezését ajánlotta, ámbátor a karbeli professzorok legalább felerészben maguk is római katolikusok. Az egyhangú határozat klerikális körökben annál nagyobb felháborodást okozott, mert Majláth püspök jobb ügyhöz méltó buzgalommal házalt Kolozsváron s éppen nem válogatott eszközökkel mindent elkövetett, hogy a tanárokat a maga jelöltje Erdélyi László pannonhalmi szerzetes tanár érdekében jobb meggyőződésre bírassa.

Most tehát föltette magában, hogy a tekintélyén és befolyásán esett csorbát felsőbb helyen kiköszörüli és valóságos keresztes háborút indított Komáromy s a protestánsoknak szerinte tolaikodó és szemérmetlen térfoglalási törekvései ellen. Mozgósította az egyházi és világi hatalmasokat, s azzal a jelszóval, hogy az egyházon nagy sérelem történt, és aki nincs mellettünk, az ellenünk van, terrorizálta az elfogulatlan és igazság-szerető embereket is. Hamarosan katolikus közérdeket csináltak a dologból és levették a lábáról a kultuszminisztert is, dacára annak, hogy a jól informált miniszterelnök,

47 DOMANOVSKY Sándor: *Békefi Remig emlékezete* = A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XXIII/11. Budapest, 1935, 9.

48 LEDERER 1969, 73.

49 *Református Szemle* 1911. február 3. 79.

akinek liberalitása nemcsak üres szó és korteseszköz, az egyetem autonómiája mellett foglalt állást és Komáromy kineveztetését ajánlotta. A dolognak az lett a vége, hogy a jelöltek közé utolsó helyen beerőszkolt pater Erdélyinek adományozták a tanszéket, és Komáromyt 28 esztendő kifogástalan tudományos munkássága után *ad maiorem Dei gloriam* feláldozták a klérus hatalmi törekvéseinek, csak azért, mert református.

Azt kérdezzük gróf Zichy Jánostól, hogyha már Komáromynak buknia kellett, miért ejtette el a tanszékre második helyen szintén egyhangúlag jelölt Domanovszky Sándort, akit tudományos készség és irodalmi munkásság tekintetében össze sem lehet hasonlítani Erdélyi Lászlóval? Könnyen kitalálhatjuk az okát, ha tudjuk, hogy Domanovszkynak is van egy nagy eredendő bűne, ti. hogy lutheránus. A lutheránusok pedig ... comburantur!”

Ha Magyarország kultuszminisztere nem képes magát emancipálni Majláth püspök kárhozatos befolyása alól; ha nem akarja vagy nem tudja megtagadni a klerikalizmus szent hagyományait, miért nem megy vissza a néppártba, hogy szorgalmasan munkálkodhassék saját mennybéli üdvösségén? Ezzel a férfias elhatározásával igazán nagy hálára köteleznék az országot! Mert elismerjük, hogy jó kultuszminiszternek lenni nehéz dolog, de semmi sem könnyebb a világon, mint kultuszminiszternek nem lenni! Majláth püspök urat pedig ideje volna már szent hivatásának korlátai közé szorítani, hogy ne lássuk többé lappangó, sötét alakját mindenütt, ahol vad fanatizmussal rombolni, a felekezeti gyűlölködésnek pokoli tüzével nemzetünk erejét szétforgácsolni, alkotó képességét – ellenségeink nagy öröme – gyöngíteni lehet. Quo usque tandem abutere? ... Isten oltalmazza szegény Magyarországot attól, hogy ez a főpap valaha a primási székre üljön, mert nem lakozik ő benne az Úr lelke!”⁵⁰

A szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent cikk számos, erősen szubjektív, helyenként kimondottan rosszindulatú és téves jelzöt, adatot tartalmaz. Ahogy a cikk szerzője is elismeri, a tanszék Erdélyi Lászlót előtt is egy római katolikus szerzetes, Vajda Gyula piarista szerzetes irányítása alatt állt, vagyis a piarista után bencés szerzetessel történő betöltése semmilyen felekezeti arányt nem változtatott meg, ebből a váltásból semmilyen veszteség vagy káros következmény nem származott a protestánsokra nézve. A filozófia, a pedagógia, a magyar irodalom, a magyar történelem és számos további, világnézeti szempontból nem elhanyagolható tanszék esetében 1872–1919 között – bármikor és bármilyen módon történt személycseré – mindvégig szigorúan protestáns személy kezében volt a katedra. Ugyanezt a szokásjogot kétségbe vonták a római katolikusok által betöltött tanszékek esetében.

A szerző azt a részletet pontosan írja le, hogy a tanszék betöltése kapcsán Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök latba vetette ismeretségét és befolyását Erdélyi László kinevezése érdekében. Mivel azonban a tanszéket 1910 előtt is egy római katolikus szerzetes töltötte be, ez semmi esetre sem tekinthető „vad fanatizmussal rombolni, a felekezeti gyűlölködésnek pokoli tüzével nemzetünk erejét szétforgácsolni, alkotó képességét – ellenségeink nagy öröme – gyöngíteni” szándékozó magatartásnak.

A Nyíregyházán megjelenő *Evangélikus Őrálló* egyházi és társadalmi hetilap február 16-án megjelenő számának vezércikke részletesen foglalkozott Erdélyi László kinevezésével, s azt a protestánsokat ért sérelmek rendszerébe foglalta: „A kolozsvári egyetem tanári kara, bizonyára lelkiismeretes és arra hivatott bírálók előterjesztése után elfogulatlanul végezte a jelölés munkáját, és Erdélyit csak harmadsorban ajánlotta kinevezésre.

50 Pesti Hírlap 1911. február 7. 33.

A miniszter azonban mint azt a klerikalizmus fejétől alig is várhattuk másként, minden szokás ellenére mellőzte a két első jelöltet, mert azok protestánsok voltak, és a szerzetes Erdélyit juttatta a művelődéstörténeti tanszékre.” Ezt követően a művelődéstörténeti tanszék jelentőségét ismertették: „Azt hisszük, nem szorul bizonyításra, hogy a művelődéstörténelem az a tárgy, amely a legnagyobb objektivitást és igazságszeretetet kívánja meg előadójától. Már pedig egy katolikus szerzetes előadása nem lehet pártatlan. Annak egész lelkülete, gondolkodásmódja, különleges életpályája következtében egyoldalú lesz, és semmiesetre sem bírhat olyan elfogulatlansággal, amilyent a tudomány érdeke megkövetel. Egész nemzedékek katolikus klerikális szemüvegen át ismerik meg hazánk művelődéstörténelmét, egyházunknak beláthatatlan hátrányára. A katolikus klérus igen jól felfogta ennek a körülménynek a jelentőségét, és kezdettől fogva arra törekedett, hogy ezt a tanszéket mind a két egyetemen a maga részére mintegy lefoglalja. A helytelen uzusból, most e legutóbbi esetben már valóságos jogot formált a katolikus egyház, és azt hirdette, hogy a művelődéstörténelem tanára csak szerzetes lehet, noha törvényeink ilyen képtelen elfogultságról mit sem tudnak. Megkezdődött katolikus részről a harc, a befolyásos világiak és az egész magyar főpapság akcióba tépett a szerzetes Erdélyi mellett, ki a jelöltek közé utolsónak is alig jutott be, és a hatalmas pártfogás meghozta a maga eredményét, ami Zichy minisztersége alatt végre nem csoda.” A továbbiakban a protestánsok lehetséges cselekvéséhez tűztek ki szempontokat: „Ha már olyan világot élünk, hogy protekció nélkül bajos a boldogulás, meg kellene fontolni, hogy az igazán érdemesnek pártját fogni, annak útjait egyengetni nem méltatlan az egyházhoz, s hogy nem volna szabad így, minden küzdelem nélkül, kiszorítani a híveinket, csupán vallási okok miatt az őket megillető működési térről. Annyit bizonyosan elérhetnénk, hogy ha már nem protestáns, de legalább nem is szerzetes, hanem szabadelvű katolikus lenne a művelődéstörténelem tanára az egyetemen, ki a tudományos szempontot tartaná szem előtt és nem a felekezeti, a klerikalist. Felvilágosodott egyén, bármilyen vallás híve legyen is, tisztában van azzal, hogy a felekezeti színezetű tudmánynak nincs igazi tudományos értéke, s azért a katolikus klérusnak nem kellene attól félnie, hogy protestáns tanár megmásítaná az igazságot, ha sikerülne e katedrához jutnia, de hogy a műveiben is elfoglalt szerzetes tanár tárgyilagossága milyen fokú lesz, arról jobb hallgatni.”⁵¹

A cikkben foglaltakkal szemben Erdélyi László kinevezése semmiféle kiszorítást nem jelentett a protestánsok számára. Bántóan egyoldalú és elfogult az a beállítás is, mintha a kellő tudományos szakmunkát végző szerzetesek professzori kinevezése sértené a tudomány érdekeit. Arról azonban mélyen hallgat a cikk, hogy a protestánsok részéről is több lelkes jutott egyetemi katedrához a kolozsvári egyetemen. Például említhető Szász Béla,⁵² Schneller István,⁵³ Bartók György,⁵⁴ Dézsi Lajos,⁵⁵ akik pályájuk kezdetén mind elvégezték a református vagy evangélikus teológiai képzést. Schneller István 1877–1892 között, tehát másfél évtizeden keresztül a pozsonyi evangélikus teo-

51 *Evangélikus Óralló* 1911. február 16. 53–54.

52 TOTH 2022, 277.

53 TOTH 2022, 338.

54 TOTH 2022, 281.

55 TOTH 2022, 289.

lógia tanára,⁵⁶ 1886–1892 között igazgatója⁵⁷ is volt. Evangélikus teológiai kötődését jól mutatja, hogy a millenniumi ünnepségek jegyében 1896-ban, tehát négy évvel a kolozsvári katedrára kerülése után megjelenő *A felső oktatásügy Magyarországon* címet viselő reprezentatív díszkötetben ő írta *A magyarhoni ágostai hitvallású evang. keresztény egyháztheológiai oktatás ügye* című fejezetet, amelyben nemcsak a pozsonyi, de a soproni és eperjesi evangélikus teológiai akadémiák történetét is összefoglalta.⁵⁸ Bartók György 1909–1917 között volt a kolozsvári református teológia tanára.⁵⁹ Mellettük említhető még Ladányi Gedeon és Felméri Lajos, akik ugyan nem végezték el a teljes lelkészképzést, s nem lettek protestáns lelkészek, de több éven keresztül tanultak református teológián. Szilasi Gergely (Gregoriu Silași) pedig görögkatolikus teológiát végzett,⁶⁰ és felszentelt görögkatolikus pap volt, mielőtt kinevezték volna a kolozsvári egyetemi katedrára. Amennyiben a hat protestáns és az egy görögkatolikus teológus esetében nem jelentett hátrányt egyetemi tanári kinevezésekor a személyes vallási meggyőződésük és intézményes egyházi kötődésük, úgy a jogegyenlőség jegyében a két római katolikus szerzetes (Vajda Gyula és Erdélyi László) vonatkozásában is érdemes kizárólag a szakmai felkészültségük, tudományos és tanári kvalitásuk alapján megítélni az egyetemi tanári pályára való alkalmasságukat.

A protestáns tudósok méltatlan mellőzéséről szóló híresztelések megítélése kapcsán nem hagyható figyelmen kívül, hogy az utóbbi években készült részletes összegzések és elemzések szerint a kolozsvári egyetemen 1872–1919 közötti professzori kinevezések közül 23,9% jutott a reformátusokra, 11,3% az evangélikusokra és 2,1% az unitáriusokra. Ez azt jelenti, hogy a Kolozsvárra kinevezett reformátusok aránya a második legmagasabb részesedést érte el az ország világi felsőoktatási intézményei között, lényegesen felülmúlva a budapesti tudományegyetemi és műegyetemi, valamint az 1914-től meginduló pozsonyi és a két világháború közötti pécsi értékeket. A református professzorok kolozsvári részesedése csak a speciális debreceni aránytól (47,5%) maradt el.⁶¹ Vagyis egyáltalán nem mutatható ki a kolozsvári tanszékek betöltése során a reformátusokat hátrányosan érintő személyzeti politika.

A *Sárospataki Református Lapok* 1911. február 26-án megjelent számában Szerzetestanárok az egyetemeken című cikkben fejezte ki ellenérveit és elégedetlenségét Erdélyi László kinevezése kapcsán: „Elődje e tanszéken a piarista Vajda Gyula volt, míg a budapesti egyetemen Békefi Rémig cisztercita szerzetes tölti be a művelődéstörténeti tanszéket. A szerzetesi kinevezést, amely e tanszéknél – mint látszik – szinte rendszerre válik, az teszi kiválóan feltűnővé és sértővé, hogy a kolozsvári egyetem tanári kara első helyen dr. Komáromy Andrást, a Magyar Tudományos Akadémiától is elismert jeles történetírót jelölte, míg Erdélyi Lászlót – aki eddig csupán erősen felekezeti irányú műve-

56 KÉKES-SZABÓ Mihály – PUKÁNSZKY Béla: *Tanárképzés a kolozsvári–szegedi Ferenc József Tudományegyetemen. (A tantervmélet forrásai 20.)* Országos Köznevelési Intézet, Budapest, 1998, 34.

57 FUKÁRI Valéria: *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus liceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*, Kalligram, Pozsony, 2003, 129.

58 SCHNELLER István: *A magyarhoni ágostai hitvallású evang. keresztény egyháztheológiai oktatás ügye = A felső oktatásügy Magyarországon*. Budapest, 1896, 703–727.

59 NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*, Erdélyi református Egyházkerület, Kolozsvár, 1995, 114.

60 TOTH 2022, 304.

61 KOVÁCS I. Gábor: *Protestáns egyetemi tanárok Magyarország egyetemein 1848 és 1944 között = Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948*. Szerk. Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya. ELTE BTK, Budapest, 2012, 120.

ket írt – csak harmadik helyen jelölték. De hát Erdélyi szerzetes volt, s így történt, hogy a közoktatásügyi miniszter engedett gr. Majláth [Gusztáv Károly] erdélyi püspök befolyásának és a két első protestáns jelöltet mellőzve, a szerzetes Erdélyit nevezette ki. A cél világos: a tanárjelöltek egész generációját katolikus szellemben vezetni. Mert az nyilvánvaló, hogy egy katolikus szerzetestől – egész lelkülete, gondolkodásmódja, különleges életpályája következtében – nem várhatunk objektivitást és igazságszeretetet múltunk szellemi és kulturális mozgalmainak megítélésénél. Egész nemzedékek katolikus klerikális szemüvegen át fogják majd ezentúl hazánk művelődéstörténetét megismerni. A katolikus főpapság nagyon jól tudta, hogy mit cselekszik, midőn Erdélyi kineveztetése érdekében akcióba lépett. Az ilyen jelenségek, sajnos, elég gyakran fordulnak elő. [...] Ha ez így tart, a szerzetesek ma-holnap éppúgy monopolizálni fogják az egyetemi tanzségeket, mint a tankerületi főigazgatói állásokat, ahol 37 különböző szerzetesi gimnázium (20 kegyesrendi, 6 bencés, 5 premontrei, 4 cisztercita, 1 jezsuita) mellett állandóan négy szerzetesrendű tankerületi főigazgató van, míg 27 református gimnáziumra csak 1 református tankerületi főigazgató esik s talán a 23 ágostai evangélikus gimnáziumra is egy, holott a szerzetes iskolák aránya mellett 50 (az unitáriusokkal 53) protestáns gimnáziumra legalább is 5 kifejezetten protestáns tankerületi főigazgatónak kellene jutnia. Dehát régi dolog az, hogy nekünk sohase mérnek egyenlő mértékkel, s elég, ha egy kis morzsát kapunk!”⁶²

A *Sárospataki Református Lapok*ban megjelent vádakra a *Religio* című római katolikus hetilap március 5-én megjelent számában adtak csípős választ: „Minek is törik a fejüket azon, hogy miért nevezte ki a miniszter Erdélyi Lászlót a kolozsvári egyetemre tanárnak és hogy miért van négy szerzetes főigazgató? Kár tettetniük magukat, nagyon jól tudják ezt önk. Hát azért, amiért önk tárt karokkal szökták fogadni intézeteikhez az aposztata szerzetes tanárokat. Mivel jobbak, rátermettebbek és tartalmasabbak az önk által nevelt tanároknál, mint ezt nekem Debrecenben, a kollégium látogatásakor mondták. Amit pedig önk jónak ítélnék, ne vegyék rossz néven, ha a miniszter is úgy gondolja.”⁶³

A KINEVEZÉS KÖRÜLI FELEKEZETI VITÁK UTÓHATÁSA

Erdélyi László kolozsvári kinevezésének nyilvánosságra kerülése után egy hónappal, március 6-án a VI. rendes kari ülésen üdvözölték először a fakultáson a helyszínen megjelenő és hivatalát elfoglaló professzort.⁶⁴ A köszöntésnek adott némi pikantériát, hogy a tanszék betöltésére vonatkozó, 1910. május 27-i kari ülésen, vagyis alig tíz hónappal korábban a professzorok döntő többsége Erdélyi László előre rangsorolása ellen szavazott.

Az 1911. március 6-i kari tanácsülésen elhangzó üdvözlések ellenére a fakultás protestáns professzorai éles támadást intéztek a minisztériumi előterjesztés alapján kinevezett Erdélyi László ellen. Bár a tanszék betöltésére javaslatot kidolgozó bizottságban Szádeczky Lajos még Erdélyi László ellen szavazott, a minisztérium által végig vitt kinevezés után alig 8 hónapos együttműködés után a kar 1912. január 29-én tartott V. rendes ülésén már épp Szádeczky Lajos indítványozta, hogy az egyetem kérje a minisztéri-

⁶² *Sárospataki Református Lapok* 1911. 84–85.

⁶³ *Religio* 1911. 160.

⁶⁴ RNLKML 315. fond BTK iratai 43. doboz

umtól Erdélyi László nyilvános rendkívüli tanári kinevezésének nyilvános rendes tanárra változtatását. Ennek apropóján Schneller István heves támadást intézett Erdélyi László személye ellen. A jegyzőkönyv megfogalmazása szerint: „Erdélyi az antimodernista esküt letette. Ez eskü egyetemünk alapelvét, amelyre egyetemünket a törvény állította – a tanszabadság elvét – támadja meg. E felfogás alapján mondta ki a németországi főiskolai tanári egyesület, hogy antimodernista esküvel megkötött főiskolai tanár az egyesületnek tagja nem lehet. E felfogás értelmében nyugtatta meg a szászországi kormány az országgyűlést, hogy Szászország főiskolai tanárai között egy sincs, aki antimodernista esküt tett, s e felfogás erejében adta ki a badeni kormány azt a rendeletet, hogy világi tudományt papi ember nem taníthat. A tanszabadság megvédése egyetemünk és közelebbről fakultásunk törvényes és erkölcsi kötelessége, s ezt teljesíteni fogjuk, tudva azt, hogy *libertas in artibus fundata est*. A jelen esetre nézve e kötelezettség különösen áll, mivel az antimodernista eskü éppen a történet szabad tanulmányozását köti meg midőn azt mondja: »elitélem és elvetem azoknak nézetét is, akik azt állítják, hogy a keresztény kritikusban a hívő és a történész személyét meg lehetne különböztetni, mintha a történésznek joga lenne azt fenntartani, ami a hittel ellenkezik.« Felszólaló kijelentette Erdélyinek is, hogy ezen okoknál fogva rendes tanárrá való ajánlásával szemben állást foglal, mire Erdélyi őt kijelentésével teljesen megnyugtatta, s felhatalmazta, hogy a kar megnyugtató céljából a következő szövegű, sajátkezű aláírásával elleátott nyilatkozatot a tanári gyűlés előtt felolvassa: »Ezennel feljogosítom dr. Schneller István kollégámat arra, hogy a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kari ülésen kijelentse, hogy én az antimodernista eskü után letett egyetemi tanári esküvel a teljes tanszabadság elvének alapján állottam, s szaktanulmányozásomban és annak eredménye hirdetésében irányítóul semmiféle akár egyházi, akár állami tekintélyt el nem ismerek. Kelt: Kolozsvár, 1911. december hó 24-én Dr. Erdélyi László s. k.« Felszólaló kéri, hogy Erdélyi e nyilatkozata annak tanúbizonyságául, hogy Karunk törvényes alapjáról le nem tér, a jegyzőkönyvbe vétessék.

Elnöklő Dékán [Cholnoky Jenő] ellenzi a tárgyalta jegyzőkönyvbe vételét, mint-hogy véleménye szerint el kell választani egymástól a tanár papi és világi funkcióit, s az előbbiekkal nem törődhetünk, sőt rosszallását fejezi ki, hogy ez a kérdés itt felvetett, mert az antimodernista eskü letétele egyházi funkció, amelynek az egyetemi tanári eskühöz semmi köze, s a kérdés felvetése tulajdonképpen távollévő Kartársunkra sértőnek látszik.

Csengeri és mások rámutatnak arra, hogy éppen az antimodernista eskü nem engedi meg a hívő és történész elválasztását ugyanazon embernél, s teljes mértékben honorálandónak tartják Erdélyi nyilatkozatát, mely szerint egyedül egyetemi tanár esküje által vallja magát a tanári és tudományos működésben kötelezettnek. A kar a tárgyalta jegyzőkönyvbe vételét határozza el, s Erdélyi nyilatkozatában megnyugtató garanciát lát arra nézve, hogy ő mint karunk leendő rendes tagja teljesen azon az alapon fog működni, amelyen mi törvényszerűleg állunk, ti. a teljes tanszabadság alapján, mely a tudományos kutatás szabadságától elválaszthatatlan.

Elnök elrendeli a titkos szavazást Szádeczky azon indítványára vonatkozólag, hogy Erdélyi László rendes tanárrá való kinevezésre ajánltassék. Beadatott 10 szavazat, egy jelenlévő nem szavazott. Kilenc szavazat igenre, egy nemre szolt.”⁶⁵

Schneller István tehát igyekezett kielezni az ellentmondást az Erdélyi László által 1910 előtt egyházi előírásra letett antimodernista és az 1911-es egyetemi kinevezését kö-

65 RNLKML 315. fond BTK iratai 46. doboz 175–1911/12. B. K. sz.

vetően letett hivatali eskü között.⁶⁶ Ezzel evangélikus lelkészként és teológiai akadémiai tanárként (sőt igazgatóként) Erdélyi László legbelső lelkiismereti és vallásos meggyőződését sértette meg a nyilvánosság előtt, amikor az egyházi főtekinély iránt tett esküjének nyilvános megtagadását kényszerítette ki

Az antimodernista eskünek nevezett ünnepélyes fogadalom letételét a X. Pius pápa (folytatva az 1907-ben megindított antimodernista konzervatív intézkedéseit)⁶⁷ a *Sacrorum antistitutum* kezdetű motu proprio-jával tette kötelezővé 1910. szeptember 1-jétől kezdve. Az eskü az újszolasztikus szemlélet szellemi monopóliumát juttatta kifejezésre,⁶⁸ minden római katolikus püspököt, papot és tanárt arra kötelezett, hogy világosan megfogalmazott hittételeket összefoglaló szövegre esküdjenek fel.⁶⁹ Az esküt megtagadókat kiközösítették az egyházból.⁷⁰

A világegyházban csak mintegy 40 professzor és pap tagadta az előírt eskü letételét, de az általános felháborodás igen nagy volt ellene, és főleg Németországban a papság körében nyugtalansághoz vezetett.⁷¹ Württembergben a stuttgarti tartományi ülés felsőházának ülésén a kultuszminiszter felhívta a figyelmet arra, hogy „a szabad kutatás elé vont akadályokat a kívánt eskü még inkább fokozza, ami jogosulttá teszi azt a kérdést, hogy mennyiben egyeztethető ez össze egyetemeink alapelveivel.”⁷² A szekularizált nyugati országokban fokozta a problémát, hogy a papok fizetését (a lefoglalt egyházi birtokok és jövedelmi források miatt) az állam biztosította, így a pápai rendelet hatására szó sem lehetett az esküt megtagadó papok tömeges elbocsátásáról, sem pedig kényszer-nyugdíjazásáról.⁷³

A sajtóban az esküről megjelent nagyszámú lejárató cikk⁷⁴ miatt a katolikus kötődésű lapok több részletes tisztázó célú írást tettek közzé. Tóth Tihamér például a *Religio* című hetilapban hat folytatásban közölte alapos tanulmányát.⁷⁵ Az eskü szövegének magyar fordítása is nyilvánosságra került.⁷⁶ Ezeknek is szerepe lehetett abban, hogy Magyarországon „alig egy-két pap akadt, aki az eskü letetését megtagadta, s ezeknél is az engedelmesség felmondása inkább csak ürügy és fedezet volt a cölibátustól való szabadulásvágyában.”⁷⁷ Az eskü mindaddig érvényben maradt, amíg VI. Pál pápa 1967-ben el nem törölte. Ugyanakkor hagyományhű katolikus közösségekben (pl. a II. János Pál pápa által életre hívott Szent Péter Papi Testvériségben) máig nyilvánosan lerakják

66 MARISKA Zoltán: *Tanszabadság és felekezeti hovatartozás* = Korunk 2008/5. 88.

67 GERGELY Jenő: *A pápaság története*, Kossuth, Budapest, 1982, 325–326.

68 HORVÁTH Pál: *Philosophia perennis. A modern katolikus gondolkodás története*, Kairosz, Budapest, 2008, 81.

69 DIÓS István: *Antimodernista eskü* = Magyar katolikus lexikon I. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 1993, 317.

70 ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve. (Szent István kézikönyvek 5.)* Szent István Társulat, Budapest, 2001, 384.

71 ADRIÁNYI Gábor: *Prohászka és a római index*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 10.

72 *Világ* 1911. február 2. 8.

73 *Délmagyarország* 1911. január 4. 2.

74 V. J., *Az antimodernista eskü jelentősége* = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1911, 134–135.

75 TÓTH Tihamér: *Az antimodernista eskü és a tudomány szabadsága I–VI* = Religio 1911. 529–531., 545–547., 563–566., 579–581., 595–597., 609–611.

76 *Világ* 1911. február 18. 6–7. Modern hivatalos fordítása: DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs – Szent István Társulat, Bányaterenye – Budapest, 2004, 681–683.

77 HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.)* München, 1973, 492.

a fölszentelés előtt álló papok az egyik kezüket az Evangéliumra, a másikat a szívükre helyezve.⁷⁸

Schneller István és számos mai követője szerint „az [antimodernista] eskü szövege ellentétes a később tett hivatali eskü szellemével, hiszen elítéli azt a szemléletet, mely szerint a keresztény kritikusban el lehet különíteni a hívő és a tudó személyiségét. Értsd: ezen eskü szerint nem lehet elkülöníteni, így a tudomány (itt történelem) szabad művelése válik lehetetlenné, tehát a csak a hittel vállalható tézisek számításának tudományos téziseknek, ez pedig ellentmond a tanszabadság eszméjének. Schnellernek fontos volt, hogy a kar nyilatkozzon Erdélyi szerepvállalásáról, illetve arról, elfogadja-e Erdélyi retirálását [meghátrolását, visszavonulását]. Ő ugyanis levélben kijelentette, hogy a később tett hivatali esküjét tartja magára nézve kötelezőnek, azaz nyilvánosan lemond antimodernista esküjéről. A kar parázs vita után elfogadta nyilatkozatát garanciának. Győzött Schneller István következetes formalizmusa, megtörténtek a visszakozó nyilatkozatok, de egy tuskével több lett a kartársak szívében.”⁷⁹ Schneller Istvánnak teológiai akadémiai tanárként és igazgatóként tudnia kellett, hogy a Szentszék által megkövetelt antimodernista eskü nyilvános megtagadásával Erdélyi Lászlót sikerült a katolikus egyházból való azonnali kiközösítés, teljes etikai és egzisztenciális megsemmisülés határára sodornia. Mindezt akkor tette Schneller, amikor még élénken élt a magyar közéletben Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök három írása indexre vételének alig fél évvel korábban lezajlott, nagy visszhangot kiváltó ügye.⁸⁰

Schneller Istvánnak az egyházi és az egyetemi rendtartások, szokások közötti ellentétet szembeállító és azokat a végsőig fokozó, rendkívül sértő személyeskedése (amelyet az antiklerikális utókor hajlamos erős eufémizmussal „következetes formalizmus”-nak nevezni) azonban nemcsak Erdélyi Lászlót fenyegette súlyos egyházi büntetéssel, de a kolozsvári egyetem körül évtizedes munkával, nagy önkorlátozások árán kialakított kényes felekezeti egyensúlyt is veszélyeztette. A kolozsvári egyetemen az 1890-es évekre kialakult az a rendkívül hasznos és áldásos gyakorlat, hogy a római katolikus, a református és az unitárius felekezet egyaránt 22–30 állami egyetemen tanuló hallgató számára biztosított kollégiumi elhelyezést, s ezek mellett a saját teológusnövendékei számára előírták az állami egyetem bölcsészkarán filozófiai és pedagógiai kurzusok kötelező hallgatását.⁸¹ Schneller István akciója azért rejtett magában fenyegetést nemcsak Erdélyi László, de a kolozsvári egyetemen kurzusokat hallgató római katolikus teológusnövendékek számára is, mert az antimodernista eskü körül a kari tanácson folytatott éles vita magára vonhatta a vatikáni és hazai konzervatív teológusok figyelmét. Az egyházon belüli modernizmus ellen fellépő, az antimodernista eskü kötelező letételét elrendelő X. Pius pápa 1907. szeptember 8-i *Pascendi dominici gregis* kezdetű enciklikájában⁸² többek között azt is előírta, hogy a papnövendékek világi egyetemeket ne látogassanak.⁸³ Ha tehát a

78 <https://www.scribd.com/document/19961500/Antimodernista-esku> (letöltés: 2025. május 31.)

79 MARISKA 2008, 88–89.

80 GERGELY Jenő: *Prohászka Ottokár: „A napbaöltözött ember”*, Gondolat, Budapest, 1994, 140.; ADRIÁNYI 2002, 59.; SZABÓ Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve 1858–1927*, Szent István Társulat, Budapest, 2010, 187.; FRENÓ Zoltán: *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*, Kairosz, Budapest, 2018, 83.

81 MÁRKI Sándor: *A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története 1872–1922*, Városi Ny., Szeged, 1922, 58.

82 Modern hivatalos fordítása: DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 668–676.

83 GERGELY 1982, 326.; GERGELY 1994, 133.

vatikáni vagy hazai konzervatív egyházi vezetők azt látták, hogy Erdélyi László az egyetemi katedra érdekében rákényszerül a pápa által előírt eskü nyilvános és írásbeli megtagadására, az könnyen eredményezheti az állami és egyházi intézmények között addig sikeresen működő kooperálások megszűntét.

Végül a kari tanács támogatásával felterjesztett kérelmet a minisztérium is pártolólág küldte tovább a királyi kabinetirodához, s Erdélyi Lászlót az uralkodó május 10-én Bécsben kelt döntése nyilvános rendes tanárrá nevezte ki.⁸⁴

ELSŐ KOLOZSVÁRI ÉVEI TERMÉKENYSÉGE

Erdélyi László a kinevezése után meglehetősen gyorsan, február közepén érkezett meg Kolozsvárra, letette a hivatali esküt és megkezdte az előadásait.⁸⁵ Egyik első teendője volt az egyetem Farkas utcai főépületével szemközti telken (4–6. szám) álló Kalazantinum, piarista szerzetesi főiskola meglátogatása. Az intézmény háztörténetében 1911. február 18. kapcsán tett bejegyzés szerint „Erdélyi László dr. pannonhalmi bencés, a magyar művelődés történetének újonnan kinevezett egyetemi tanára látogatást tett az intézetben, s nevét beírta krónikánkba.”⁸⁶ Erdélyi László részéről ez különösen szép gesztus volt, hiszen tanszéki előde, Vajda Gyula piarista szerzetes 1883-ban induló egyetemi karriere mellett 1895–1909 között a Kalazantinum főfelügyelője volt.⁸⁷

Első kolozsvári kari ülésén Erdélyi László (Pósta Béla dékán február 21-én kelt felkérésére) véleményes jelentést tett Beszkid Miklós teológiai tanulmányainak beszámításával magyar művelődéstörténetből mint főtárgyból, valamint magyar történelemből és magyar irodalomtörténetből mint melléktárgyakból doktori szigorlatra bocsátás iránt beadott kérelme tárgyában. Erdélyi támogatásra javasolta, hogy a 4 egyetemi félév mellett a 8 teológiai félévet beszámítva a kérelmezőt engedjék szigorlatra. Indítványát a kar elfogadta, és a kérelmezőt pártolólág terjesztették fel a minisztériumhoz.⁸⁸ Az ügy folytatásaként a május 9-i VIII. rendes kari ülésen Erdélyi László és Szádeczky Lajos professzorok terjesztették elő jelentésüket Beszkid Miklós doktori értekezésének cum laude minősítéssel való elfogadásáról. Ugyanezen az ülésen Szádeczky Lajos és Erdélyi László terjesztették elő a magyar történelmi pályátételre beérkezett pályázatok díjazásáról elkészült szakmai javaslatukat.⁸⁹

Erdélyi László alkalmazkodott a bölcsészkarai oktatásban 1948 előtt általánosan követt gyakorlathoz, amely szerint a professzor négy tanéven, tehát nyolc féléven keresztül minden szemeszterben új kurzust hirdetett meg. A tanszék oktatási területét tehát nyolc félévre osztották fel, s csak négy év letelte után tartotta ismét ugyanazt a kurzust.

⁸⁴ *Budapesti Közlöny* 1912. június 5. 1.

⁸⁵ *Kolozsvári Hírlap* 1911. február 19. 4.

⁸⁶ RUSSEL Károly – HÁM Antal: *III. könyv 1906–1916* = A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916. (Magyarország piarista múltjából 4.) Szerk. Sas Péter. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest, 2009, 276–277.

⁸⁷ LÉH István – KOLTAI András: *A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, Magyar Piarista Tartományfőnökség – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1998, 401.

⁸⁸ RNLKML 315. fond BTK iratai 43. doboz

⁸⁹ RNLKML 315. fond BTK iratai 43. doboz

szemeszter	kurzus	heti óraszám
1911/12. I. ⁹⁰	Magyar irodalomtörténet: törvényhozás a XIV–XVI. században	4
	Magyar művelődéstörténeti gyakorlatok: törvények olvasása és értelmezése	2
	Magyar művelődéstörténeti források: oklevelek olvasása és értelmezése	2
1911/12. II. ⁹¹	Magyar társadalom és művelődése az aranybullák korában	4
	Magyar művelődéstörténeti gyakorlatok	2
	Magyar művelődéstörténeti források	2
1912/13. I. ⁹²	Magyarország társadalma és művelődése: XIV. századi törvényeiben.	4
	Összefoglaló magyar művelődéstörténetem: vallás és oktatásügy	1
	Magyar művelődéstörténeti gyakorlatok	2
1912/13. II. ⁹³	Magyarország társadalma és művelődése Zsigmond korában	4
	Összefoglaló magyar művelődéstörténelem: oktatásügy fejlődése	1
	Művelődéstörténelmi gyakorlatok: legendák olvasása, értelmezése	2

Erdélyi László 1911–1913 közötti egyetemi kurzusai

1912-ben a kolozsvári egyetem bölcsészkarra – feltehetően Erdélyi László javaslatára – tiszteletbeli doktorrá választotta Sörös Pongrácot. A levéltári iratok tanúsága szerint Erdélyi László 1912. február 29-én a kar VI. rendes ülésén indítványozta Sörös Pongrác tiszteletbeli doktorrá avatását. Előterjesztését 6 igen, 5 nem, 1 üres szavazattal, Cholnoky Jenő dékán elnöki szavával támogatólag továbbította a minisztérium felé a fakultás.⁹⁴ Erdélyi László 1917-ben megjelent írása szerint „Sajnos, a szürke tudós mégsem lehetett doktorra az előkelő disz doktorok közt, mert a kar fölterjesztése megakadt a minisztérium jogász rostáján, s a nagy rendtörténet szerencsés befejezése, e nagy kultúremlék átadása a magyar tudomány részére ünnepi alkalmul szolgálhatna a kari határozat legfelsőbb jóváhagyásának kieszközlésére.”⁹⁵

Szintén 1912-ben indította el Erdélyi László a *Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből* című könyvsorozatot, amely (két saját kötetet kivételével) a szak-

⁹⁰ Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanrendje az MCMXI–XII. tanév I. felére, Kolozsvár, 1911, 20.

⁹¹ Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanrendje az MCMXI–XII. tanév II. felére, Kolozsvár, 1911, 19.

⁹² Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanrendje az MCMXII–XIII. tanév I. felére, Kolozsvár, 1912, 20.

⁹³ Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Tanrendje az MCMXII–XIII. tanév II. felére, Kolozsvár, 1912, 20.

⁹⁴ RNLKML 315. fond BTK iratai 46. doboz 221–1911/12. B. K. sz.

⁹⁵ ERDÉLYI László: *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyvei* = Magyar Kultúra 1917, 992.

vezetésével készült doktori értekezések szövegét adta közre. Ezzel a fiatal kutatók tudománypártolási és publikálását elősegítő tevékenységével két évvel megelőzte a budapesti egyetemen Domanovszky Sándor által 1914-től beindított hasonló munkásságot (*Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* sorozat). Erdélyi László jelentőségét és modernségét jól mutatja, hogy a vele nagyjából egyidőben tevékenykedő másik három kolozsvári történész professzor (Márki Sándor, Schilling Lajos és Szádeczky Lajos) nem indított hasonló könyvsorozatot. Az egész fakultáson egyedüli párhuzamként csak Pósta Béla említhető, aki az Erdélyi Múzeum Egyletre támaszkodva évente kétszer megjelenő szakfolyóiratot indított tehetséges tanítványai és fiatalabb kollégái írásainak közreadására *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* címmel. Erdélyi László tehát újszerű és a kolozsvári egyetem oktató és kutató programját nagyban elősegítő, de számára igen csak sok nehézséggel járó tevékenységet folytatott a könyvsorozat koordinálásával, aminek igazi kibontakozását a világháború alatti pénz- és nyersanyaghiány hátráltatta.

szám	szerző	cím	kiadási adatok
1.	Balogh Albin	A magyar pénz története az Árpádok idején	Élet, Budapest, 1912.
2.	Harkó Gyula	A pénz története Magyarországon 1526–1608	Ajtai K. Albert, Kolozsvár, 1912.
3.	Erdélyi László	Az első állami egyenes adó elmélete	Szent Bonaventura, Kolozsvár, 1912.
4.	Lovas Elemér	Árpádházi Boldog Margit és kora	Szent Bonaventura, Kolozsvár, 1913.
5.	Boga Alajos	Székelyföld történetírója a XVII. században	Szent Bonaventura, Kolozsvár, 1914.
6.	Erdélyi László	Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései	Franklin, Budapest, 1915.
7.	Gregorich Izidor	Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzaiban	Stief Nyomda, Kolozsvár, 1915.
8.	Deák János	Kegyúri jog Magyarországon a reformatióig	Ajtai K. Albert, Kolozsvár, 1916.
9.	Kemény József	Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben	Nánásy István Ny., Kolozsvár, 1918.

Könyvsorozatának kötetei

Erdélyi László témavezetőként előterjesztette és támogatta Balogh Albin fiatal pannonthalmi tanár bölcsészdoktori kérelmét.⁹⁶ Ezt az ügyet Erdélyi a kar 1912. április 27-én tartott VIII. rendes ülésén támogatólag adta elő, s ennek is köszönhetően nyerte el a fakultás jóváhagyását.⁹⁷ Balogh Albin értekezésének célja tulajdonképpen az volt, hogy az Árpád-kori magyar pénz fizetőerejét mutassa ki mai pénzértékben, illetőleg a mai pénzértékkel való ösz-

96 RNLKML 315. fond BTK iratai 46. doboz 289–1911/12. B. K. sz.

97 RNLKML 315. fond BTK iratai 46. doboz 317–1911/12. B. K. sz.

szehasonlításával,⁹⁸ illetve a pénzverés és pénzek rövid története után és alapján az Árpád-kor két korszakában az értékviszonyok megállapítása a törvényekből és oklevelekből.⁹⁹ Balogh Albin a későbbiekben sok értékes szaktanulmányt¹⁰⁰ és iskolai tankönyvet írt.¹⁰¹

szemeszter	kurzus	heti óraszám
1913/14. I. ⁵	Magyarország társadalma és művelődése a XV. században	4
	Magyar oktatásügy fejlődése	1
	Semináriumi gyakorlatok: krónikák olvasása és értelmezése	2
1913/14. II. ⁶	Magyarország művelődéstörténelme a középkorban	4
	Magyarország törvényei a XV. században	1
	Művelődéstörténelmi gyakorlatok	2
1914/15. I. ⁷	Magyarország művelődéstörténelme a középkor végén	4
	A Corpus Juris Hungarici olvasása és értelmezése	1
	Művelődéstörténelmi gyakorlatok	2
1914/15. II. ⁸	Társadalom, művelődés a magyar középkorban	4
	XV. századi törvények művelődéstörténeti feldolgozása	2
	Előadások a szemináriumi dolgozatok köréből	1

Erdélyi László 1913–1915 közötti egyetemi kurzusai

Egyetemi oktatói munkája megkönnyítésére készítette el az 1915 és 1918 között megjelent *Magyar művelődéstörténet* két kötetét. Az 1915-ben megjelent 233 oldal terjedelmű első kötet a magyarság ősi művelődését foglalja össze,¹⁰² az 1918-ban napvilágot látott 560 oldal terjedelmű második kötet *A keresztény társadalom szervezése. Az Árpád-királyok kora 1000–1301* alcímet viselve a következő három évszázadot foglalta össze.¹⁰³ E két kötet tulajdonképpen a legrészletesebb összefoglalása volt az Erdélyi László által előadott magyar művelődéstörténet első felének. A közel 800 oldal terjedelem ma is tiszteletet parancsoló részletességre adott lehetőséget a szerzőnek.

Erdélyi László kolozsvári éveiben több fontos tudományos vitában vett részt. Az 1913–1916 között Tagányi Károly levéltárossal az Árpád-kori magyar társadalomtörténetről folytatott vitája,¹⁰⁴ amely a világháború előtti és alatti történeti szakirodalomból

⁹⁸ Századok 1913, 62.

⁹⁹ BALOGH Albin: *Válasz egy bírálatra* = Századok 1913, 225.

¹⁰⁰ GYÖNGYÖSSY Márton: *Az elfeledett pénztörténész: Balogh Albin OSB (1887–1958)* = Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 2017, 197–224.

¹⁰¹ GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái II*, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1940. 72.

¹⁰² ERDÉLYI László: *Magyar művelődéstörténet. I. korszak ősi művelődés Kr. u. 1000-ig*, Szent Bonaventura Ny., Kolozsvár, 1915.

¹⁰³ ERDÉLYI László: *Magyar művelődéstörténet. II. korszak a keresztény társadalom szervezése. Az Árpád-királyok kora 1000–1301*, Szent Bonaventura Ny., Kolozsvár, 1918

¹⁰⁴ ERDÉLYI László: *Anonymus korának társadalmi viszonyai* = Történeti Szemle 1914, 191–211.; TAGÁNYI Károly, *Válasz Erdélyi László megjegyzéseire* = Történeti Szemle 1914, 435–451.; ERDÉLYI László: *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései* = Történeti Szemle 1914, 517–561., 1915. 32–50.,

szellemével és az elvi álláspontok kialakítására való törekvésével magasan kiemelkedett.¹⁰⁵ A vita leginkább négy kérdéskört érintett: a földközösség és magánbirtoklás arányát, a határőrök etnikai hovatartozását, a Szent István-kori vármegyék eredetét és az Árpád-kori magyar társadalom szerkezetét. A konkrét szakkérdéseken túlmenően elsősorban módszertani nézeteltérések, kisebb részben világnézeti, történet szemléleti problémák feszültek a szerzők között.¹⁰⁶

Az elhúzódó és helyenként már-már durvaságig elfajuló éles vitából kitűnt, hogy a hazai – elsősorban pannonthalmi – dokumentumok között Erdélyi László jól eligazodott, a külföldi szakirodalomban viszont járatlan volt, sőt az Országos Levéltár gyűjteményét sem ismerte eléggé. Ezért és a nacionalistább álláspontja miatt a korabeli szakmai közvélemény inkább Tagányinak, s nem Erdélyinek adott igazat. Az 1945 után, a marxista és szlavofil irányzat hazai hatalomra jutását követően azonban a szláv hatások hangsúlyozása miatt Erdélyi historiográfiai helyen értékelődött fel.¹⁰⁷

szemeszter	kurzus	heti óraszám
1915/16. I. ⁹	Művelődés a magyar keresztény társadalom szervezése korában	4
	I. Mátyás-kori törvények művelődéstörténeti feldolgozása	2
	Előadások, felolvasások a művelődéstörténeti dolgozatok köréből	1
1915/16. II. ¹⁰	Árpád-kori művelődés	4
	Képes krónika olvasása és értelmezése	2
	Tanárképzői gyakorlatok a magyar művelődéstörténet középkorából	1
1916/17. I. ¹¹	Árpád-kori társadalom és művelődése	4
	Krónikák olvasása, értelmezése	2
	Gyakorlatok a magyar művelődéstörténetem újkorából	1
	Gyakorlatok a magyar művelődéstörténetem középkorából	1
1916/17. II. ¹²	Társadalom, művelődés az aranybullák korában	4
	Művelődéstörténeti kérdések a magyar középkorból	1
	Művelődéstörténeti kérdések a magyar újkorból	1
	Krónikák olvasása	1

Erdélyi László 1915–1917 közötti egyetemi kurzusai

201–226., 334–352., 481–512. (különlenyomatban egybeszerkesztve: ERDÉLYI László, *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései*, Franklin, Budapest, 1915); TAGÁNYI Károly: *Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései”-re* = Történeti Szemle 1916. 296–320., 409–448., 543–608.; ERDÉLYI László: *A tizenkét legkritikusabb kérdés*, Szent Bonaventura, Kolozsvár, 1917.

105 LEDERER 1969, 75.

106 GUNST Péter: *A magyar történetírás története*, Csokonai, Debrecen, 1995, 157.

107 ROMSICS 2011, 278–279.

SZENT IMRE KÖR VEZETÉSE

Erdélyi László széleskörű közéleti tevékenységet fejtett ki. Legfontosabb munkásságát a Szent Imre Kör 1903 tavaszán¹⁰⁸ megszervezett kolozsvári alapszervezetében fejtette ki. Az 1911/12. tanévtől kezdve a kör tiszteletbeli elnökeként tevékenykedett.¹⁰⁹ Személye kiválasztásáról és a tisztségre kerüléséről a diákegyesület évkönyve részletesen is beszámolt: „Mikor egyesületi évünk első felében Pál István öméltósága a városból való végleges eltávozása miatt a tiszteletbeli elnökségről lemondott, új tb. elnökül Erdélyi László dr. egyetemi tanár úr önagyságát – mint aki érdeklődését rövid itt léte óta igen intenzíven nyilvánította – kértük föl. Erdélyi László dr. készséggel tett eleget kérésünknek. [...] Új eszmék, új tervek az eszközök keresésében soha el nem lankadás, nagy szeretet, folytonos velünk való foglalkozás, erkölcsi és anyagi áldozatkészség karakterizálják megkezdett munkáját. A hitélet intenzitásának folytonos fejlesztése, társadalmi, tudományos, irodalmi, művészeti életnek keresztény szellemben való fejlesztése, s ezekben intelligens katolikus fiatalság teremtetése képezik programjának, alapelveit. Ő többnek tekint az egyesületet casinónál. Tudományt kap az ifjúság ugyan bőven az egyetem falai közt, de a tudományos eszméknek, értékeknek keresztény szellemben való kultúrája a Szent Imre Egyesület feladata kell, hogy legyen. Ezt hirdeti Erdélyi László dr.”¹¹⁰

Erdélyi Lászlónak tiszteletbeli elnökként jelentős szerepe volt abban, hogy a kolozsvári kör fennállásának 11. évében, 1913. október 19-én zászlószentelési ünnepséget tartott. A rendezvény keretei alaposan kiszélesedtek, mert azon a hétvégén Kolozsváron tartották meg a negyedik katolikus diákkongresszust. A gyűlésen részt vettek a katolikus ifjúsági élet vezetői, tényezői, megjelentek azon a katolikus diákság képviselői az egész országból.¹¹¹ Ott voltak a budapesti, kassai, nagyvárad, pozsonyi és selmecbányai diákok s a katolikus teológiai főiskolák látogatói.¹¹² A kongresszus kezdeteként 18-án délután a piarista templomban ünnepélyes *Veni Sanctet* tartottak, amelyet Erdélyi László mutatott be.¹¹³

A tulajdonképpeni zászlószentelés október 19-én, vasárnap 11 órakor¹¹⁴ a nyári színpadon Erdélyi László professzor nyitó előadásával vette kezdetét. Majd Glattfelder Gyula csanádi püspök tüzes hangú beszédében állította a Szent Imre Kör lelkes ifjait „ama nagy feladat elé, hogy majdan, ha eljön a készülétkben levő nagy veszedelem, amelyet a mai kor pogányai szítanak, ők fognak a küzdelem élére állni, és védelmet nyújtani az országra zúduló veszéllyel szemben.”¹¹⁵ Vagyis Glattfelder Gyula a kör tagjai számára a nemzeti kereszténység kibontakoztatásának feladatát tűzte ki, s látnoki erővel hívta fel a figyelmet a világháború végi összeomlás és a forradalmak okozta káosz által az országra és a keresztényekre nehezedő kihívásokat.¹¹⁶ A felszentelt zászlóról Erdélyi László em-

108 *Magyar Polgár* 1903. május 8. 4.

109 *Kolozsvári Szent Imre Egyesület Évkönyve* 1911–12, 81.

110 VÁLYA Gyula: *Erdélyi László dr.* = *Kolozsvári Szent Imre Egyesület Évkönyve* 1911–12. 9–10.

111 *Kolozsvári Hírlap* 1913. október 18. 5.

112 *Budapesti Hírlap* 1913. október 22. 6.

113 *Ujság* 1913. október 19. 4.

114 *Ellenzék* 1913. október 20. 3.

115 *Kolozsvári Hírlap* 1913. október 21. 4.

116 VAJDA Tamás: *A Szent Imre Kör kolozsvári és szegedi működése* = Trianon és a magyar felsőoktatás VI. A Soproni Egyetem, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2021. november 8–9-én a Soproni Városháza nagytermében megrendezett konferenciájának

lékiratából nyerhetünk még további információt: „Ugyanekkor vezére lettem, díszelnöke a kolozsvári egyetem Szent Imre Körének, s ezt drága, szép, nagy zászlóval ajándékoztam meg, mely Budapest egyik művészkezü zárdájában készült.”¹¹⁷

TOVÁBBI KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁSA KOLOZSVÁRON

Erdélyi László komoly szerepet töltött be több katolikus (vagy legalább általában keresztény) közéleti egyesületben, testületben vagy szellemi mozgalomban. Ezek közé sorolható a Kolozsvár-belvárosi római katolikus egyházközség képviselőtestülete, amelynek 1911–1920 között volt tagja. Erdélyi a jegyzőkönyvek tanúsága szerint első alkalommal az 1911. október 15-én tartott rendkívüli közgyűlésén vett részt. Ekkor Hirschler József prelátus, kanonok, főesperes, plébános javaslatára a közgyűlés jóváhagyásával a Márki Sándor, Erdélyi László, Hangay Oktáv és Kenéz Béla testületi tagokból álló küldöttség vezette be gróf Majláth Gusztáv Károly püspököt.¹¹⁸

Erdélyi László egyháztörténeti munkássága jól hasznosult a Bangha Béla jezsuita szerzetes által a magyar értelmiség katolikus megnyerésére,¹¹⁹ egyfajta „ellen-Huszadik Század”-ként¹²⁰ 1913-ban alapított *Magyar Kultúra* című folyóiratban is. A *Magyar Kultúra* 1913–1918 között Erdélyi Lászlónak több fontos tanulmányát is közölte (néhányat különlenyomatban önálló kötetként is kiadták és évekig reklámozták a folyóiratban), de a máshol megjelent könyveinek ismertetését is közreadták. A folyóirat hasábjain 1913-ban jelent meg *Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon* című tanulmánya,¹²¹ amelynek a következő évben kitörő világháború különös aktualitást adott. A háború következtében ugyanis megerősödtek azok a nézetek, amelyek a gazdasági-pénzügyi nehézségek megoldását az egyházi vagyon államosításával képzelték el. 1914-ben a *Pesti Hírlap* egy publicistája, Gáthy Simon levezette, hogy a magyar egyházi vagyon a királyok adományaiból származik, eredetét tekintve nemzeti köztulajdont alkot, ezért a nemzetnek, illetve a főkegyúrnak szabad rendelkezési joga van felette: „önként kínálkozik, hogy elsősorban az egyházi törvényekkel ellenkező túlságos egyházi javadalmakból keressünk kielégítést a háborús szükség végnapjaiban.”¹²² Bangha Béla főszerkesztő válaszul¹²³ Erdélyi László akadémikus előző évben megjelent tanulmányára hivatkozva azt állította, hogy az egyházi vagyon nem állami eredetű, a *Pesti Hírlap* valódi célja pedig az, hogy a katolikusok elleni támadással megvédje az ország „új mágnesait”.¹²⁴ Banga Béla főszerkesztőnek a *Pajzs és Kard* című rovatban megjelent írásai a katolikus hitvédelem és propaganda céljait szolgálták. Ezek nagyrészt olvasói levelekre vagy ellenérdekeltségű lapokban megjelent cikkekre adott válaszok voltak, amelyek érvanya-

előadásai. Szerk. Ligeti Dávid – Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 2024, 215–216.

117 ERDÉLYI László: *Ünnepi gondolatok egy egyetemi tanár íróasztalánál*, szerzői, Szeged, 1943, 3.

118 *Jegyzőkönyvek a kolozsvári római katolikus egyházközség képviselőtestülete és választmányának 1900–1918. közötti üléseiről*, Szerk. Sas Péter. Kolozs-Dobokai Főesperesi Kerület, Kolozsvár, 2014, 496.

119 KLESTENITZ Tibor: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége*, Századvég, Budapest, 2020, 111.

120 GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*, Kossuth, Budapest, 1977, 47.

121 ERDÉLYI László: *Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon* = *Magyar Kultúra* 1913/1–24., 97–115. és 177–187.

122 GÁTHY Simon: *A nagyobb egyházi javadalmak és a háború költsége* = *Pesti Hírlap* 1914. november 12. 9.

123 KLESTENITZ 2020, 151–152.

124 BANGHA Béla: *Az egyházi vagyon és a háború* = *Magyar Kultúra* 1914, 352–353.

got szolgáltatottak a katolikus hívek számára világnézeti vitákhoz.¹²⁵ Ilyen összefüggések alapján látható, hogy Erdélyi László középkortörténeti tanulmánya a római katolikus egyház elleni szekularizációt szorgalmazó közhangulatban nagy jelentőségre tettek szert.

Erdélyi László szociális érzékenységét mutatja, hogy Kolozsvárra érkezését követően már 1911 tavaszán bekapcsolódott a Magyar Társadalomtudományi Egyesület helyi alapszervezetének munkájába, s március 30. és április 1. között három előadást¹²⁶ tartott *A jobbágyság szerepéről a középkori társadalomban* címmel.¹²⁷

1916 márciusában felvételt kért az állami tisztviselő egyesület kolozsvári alapszervezetébe.¹²⁸ A királyi ítélőtábla tanácstermében április 10-én tartott gyűlésen Erdélyi László annyi támogató összeget fizetett be, hogy annak elismerésként alapító tag címét nyerte el.¹²⁹ Szociális érzékét és különösen finom társadalmi érzékenységét jól tükrözi az is, hogy 1917. március 15-én és 22-én egy-egyórás előadást tartott a Szociális Missziótársulatnak a Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök védnöksége alatt megszervezett kolozsvári szociális iskola keretében.¹³⁰ Erdélyi László szociális elköteleződését és a modern katolikus lelkiségi mozgalmak iránti nyitottságát, naprakészségét mutatja, hogy az 1908-ban Prohászka Ottokár püspök támogatásával¹³¹ működési engedélyt kapó,¹³² tehát a kolozsvári előadások idején mindössze 9 éve működő társulat felhívására ígént mondott, és vállalta az együttműködést velük.

1916. május elején Erdélyi Lászlót az 1916/17. tanévre a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékánjává választották.¹³³ E választás jelentőségét két tényező adhatja. Egyik szempont, hogy a választáskor Erdélyi László 48 éves volt, vagyis az egyik legfiatalabb tanárként nyerte el ezt a tisztséget. Egy másik szempont, hogy a választáskor alig 5 éve nyerte el a tanszéket. Ez azt jelenti, hogy Erdélyi László a kinevezése körüli heves támadások ellenére igen gyorsan vívta ki azt a szakmai és közéleti megbecsülést, ami szükséges volt ahhoz, hogy a fakultás professzorai a szokatlanul fiatal és a többséggel szemben elkötelezett római katolikus tanárt tüntették ki a vezető pozícióval.

ÖSSZEGZÉS

A kiváló tudományos karrierkezddel és főiskolai tanári tapasztalattal rendelkező Erdélyi László egy különösen nehéz és zavaros időszakban a kolozsvári bölcsészkar döntése ellenére nyerte el a professzori állását. Ez nem könnyítette meg számára az egyetem részben modern liberális, részben pedig protestáns légkörű tanári közösségébe való beilleszkedést. Ezek ellenére értékes tudományos, alapos tanári és széleskörű közéleti tevékenységet végzett. A világháború megpróbáltatásai közepette sokat publikált, és

125 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*, Complex, Budapest, 2013, 109.

126 *Magyar Társadalomtudományi Szemle* 1911 június 15. 509.

127 *Magyar Társadalomtudományi Szemle* 1911. május 5. 422.

128 *Ellenzék* 1916. március 6. 4.

129 *Ellenzék* 1916. április 10. 2.

130 *Ellenzék* 1917. február 20. 2.

131 Diós István – MIKLÓSHÁZY Attila: *Szociális Missziótársulat* = Magyar Katolikus Lexikon XIII. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 363.

132 PUSKELY Mária: *Kétezzer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia*, Dinasztia, Budapest, 1998, 1256.

133 *Ellenzék* 1916. május 16. 3.

hallgatói doktori értekezéseit könyvsorozatban jelentette meg. Az egyetem román katonai megszállása után professzortársaival együtt 1921-től Szegeden folytatta tovább munkáját egészen 1938-as nyugdíjazásáig.

TAMÁS VAJDA

THE WORK OF BENEDICTINE MONK LÁSZLÓ ERDÉLYI AS A PROFESSOR AT THE UNIVERSITY OF KOLOZSVÁR

László Erdélyi, who had an excellent start to his scientific career and college teaching experience, obtained his professorship despite the decision of the Faculty of Humanities in Kolozsvár (Cluj-Napoca) during a particularly difficult and turbulent period. This did not make it easy for him to integrate into the university's teaching community, which was partly modern liberal and partly Protestant. Despite the sectarian divisions and the controversies surrounding his appointment, László Erdélyi carried out valuable scientific, thorough teaching and extensive public activities. Despite the hardships of the World War, he participated in very high-quality and significant scientific debates, published many valuable publications. In addition to scientific publications, he also prepared notes to facilitate his teaching, and published his students' doctoral theses in a series of books.



URBÁN JÁNOS ERIK OFM

FEGYELMI KÉRDÉSEK AZ ERDÉLYI FERENCES RENDTARTOMÁNY
20. SZÁZADI TARTOMÁNYFŐNÖKI LEVELEIBEN – II.

„...ki ne oltsák a szent imádság és
áhitat lelkiületét, amit a többi mulandó
dolognak szolgálnia kell!”¹

BEVEZETŐ HELYETT

Jelen kézirat a *„Fegyelmi kérdések az Erdélyi Ferences Rendtartomány 20. századi tartományfőnöki leveleiben I. – „Kicsinyes, alantas gondolkodású ember az, aki szegyenli testületének ismertető jeleit, különösen, ha erre a törvény szigorú előírása is kötelezi őt!”*² c. tanulmány folytatása, kiegészítve további tartományfőnöki körlevelek tartalmának elemzéseivel. Az alábbiakban két tartományfőnök – P. Sándor Vitális OFM és P. Boros Fortunát OFM – több mint két évtizedes szolgálati ideje alatt írt körleveleiből válogatva törekszem bemutatni a kor fegyelmi kérdéseit. Az előző tanulmányban kifejtett rendi reform óta eltelt negyed, majd fél évszázad, azonban a körlevelekben újra és újra azokkal a problémákkal, be nem tartott rendi előírásokkal küzdenek az erdélyi rendtagok, amelyek betartásával az elődjeiknek is nehézségeik akadtak. Mindebben az ellentmondás ott kezdődik, vagy éppen folytatódik, hogy a szóban forgó évtizedek alatt több generáció is felnőtt a rend tanulmányi házaiban, olyanok, akik már csak hírből hallottak a rendi reform előtti állapotokról, konstitúcióról. Azonban hiába az új keret, az új szerzetes, a gyarló emberi mivolt nem cserélhető átírt, megváltoztatott szabályok által sem. Az idézett körlevelek a korabeli helyesírást és mondatszerkezetet eredetiben tartalmazzák.

SÁNDOR JÓZSEF, P. VITÁLIS (1884–1954)

A rendi nekrológium szerint a székelyföldi Zetelakán született 1884. március 25-én. Mindössze 14 éves, amikor felvételt nyert a Rendtartományba, majd 1906-ban részesült a papság szentségében. Kánonjogot tanított a vajdahunyadi rendi teológián, de többször volt több kolostor házfőnöke, de a nevelés terén is szolgált, mint magiszter, nem utolsósorban négyszer volt választva miniszter provinciálisnak (I. 1924–1927, II. 1927–1930,

¹ *Assisi Szent Ferenc művei*, szerk. Hidász Ferenc, Várnai Jakab, Ferences Források –I, Agapé, Szeged 1992, 50.

² Megjelent: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 36 (2024/1-2), 33–50.

III. 1936-1939, IV. 1939-1942). Nagyon fegyelmezett, példás szerzetesi életet élő ferences, aki életének 70., szerzetességének 54., papságának 48., évében, többszöri agyvérzés következtében, a provincia tagjainak összegyűjtésének idején hunyt el a dési közösségben 1954. január 14-én.³

P. Sándor Vitális OFM első tartományfőnöki szolgálati idejéből két körlevelet mutatok be, amelyek reálisan tartalmazzák évről évre azokat a visszatérő rendelkezéseket, amelyek a fegyelmi kérdéseket is tárgyalják, különösen a ruházzkodást és a közösségi életet érintően.

Az első, fegyelmi kérdéseket tartalmazó levele a 300/1925-ös szám alatt lett közreadva. A bevezető sorokban megállapítja, hogy:

„Nincs elszomorítóbb valami, mint az öntudat nélküli szerzetes. Pedig aki korának felfogása és intézményeihez alkalmazza a már megállapított szerzetesi életrendjét, aki a világ felvilágosult eszméinek behódol, az evangéliumi élet konzervatív kereteiből emancipálja magát és megosztja lelkét: az a szerzetesi öntudat híján van. (...) Az öntudatra ébredés a szerzetesi életben is, mint mindenütt rendet teremt maga körül. Fölállítja a szükséges korlátokat, melyeken belül állapotának megfelelő életet élhet. Ehhez fölhalálja a legalkalmasabb eszközöket és módokat: fegyelmet ébreszt.”⁴

Úgy gondolom – olvasva a tartalmas körlevelet – érdemes kiemelni és részleteiben ismertetni a körlevél néhány pontját, mivel lényegesen rátapint a kor fegyelmi kérdéseire, mondhatni problémáira. Ilyen a szegénység, a házirend, az imaélet, a világiakkal való érintkezés és nem utolsósorban a laikus testvérekkel való bánásmód.

A szegénységi fogadalom vonatkozásában a tartományfőnök a következőket írja:

„Szeretnünk kell a szegénységet! Be kell érünk a legszükségesebbekkel, nem szabad követelőznünk, luxuscikkekre pazarolnunk az alamizsnát, nem szabad fényes vendégségeket tartanunk, bennünket meg nem illető helyeken nagy eleganciával megjelennünk, mert az egyszerű csuha, a hajkorona s a durva kötél a szegénységnek és egyszerűségnek klasszikus hirdetője!”⁵

A közösségi alkalmak – ilyen az ima, étkezés, rekreáció – hangsúlyozásakor azt írja az előjáró, hogy „sem kényelemszeretet, sem magánfoglalkozás, sem hiu barátkozás és az ezzel járó, sokszor tulságba menő udvariassági cselekedetek nem szabad, hogy elvonjanak a közös imától és általában a közös élet összes megnyilatkozásától!”⁶ De kitér a világiak házában való látogatásra is, mintegy „a lelkek megbotránkoztatásának egyik melegágyára ami miatt az Úr szólóje pusztulásnak indulhat!”⁷ Nyomatékosítja, hogy „Urunk példájára szeretnünk kell az imádságot! Kiszáradt, kopár lélekkel, istentől elvont szívvel nem sikerül a lélegzందозás nagy művészete, sem önmagunkban, sem

3 NOMINA Confratrum in Domino Defunctorum Provinciae S. Stephani Regisin Transsylvania, Typis S. Bonaventurae, Claudiopoli 1910. A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány elhunyt ferences tagjainak a névsora: napra, hónapra, évre lebontva. Továbbiakban: Nekrológium.

4 ERDÉLYI FERENCES GYŰJTŐLEVÉLTÁR: *Tartományfőnöki levelek*, anno 1925., nr. 300/1925. Továbbiakban: EFGyL.

5 Uo.

6 Uo. „Az öntudatos fegyelemszeretet mindig kell, hogy hangoztassa bensőnkben: A törvényt teljesítenünk kell!”

7 Uo.

másokban!”⁸ Kitér a kötelező lelkigyakorlatokra is, figyelve arra, hogy vannak kivételes esetek, például az iskolában tanító szerzetesek, de semmiképpen sincs olyan ok, ami felmentést adhat ennek elmulasztására.⁹ A reformot követő negyed évszázad eltelte után is téma a rendi ruha anyaga: „konstitúcióink előírják, hogy gyapjuból készült tunikát viseljünk.”¹⁰ A szegénységre való hivatkozással a tartományfőnök, hasonlóan egyik elődjéhez¹¹ levelet intézett a római előjáróhoz, mint írja:

„Fölfejtettem előtte, hogy szegénységünkől kifolyólag alig vagyunk képesek studiumainkat ellátni. Hivatkoztam a gyapjuanyag drágaságára, s ezen indokok alapján kértem, hogy azon időre, míg ilyen nehezek lesznek a megélhetési viszonyok, kaphassunk diszpenzációt az olcsóbb anyagból készült ingek viselésére.”¹²

A válaszból azonban kiderül, hogy „a Reverendissimus ezt semmiképpen sem tartotta megengedhetőnek, sőt hozzáfűzte, hogy mindaddig nem vehetünk föl a Rendtartomány kebelébe újabb növendéket, míg a Regula és Konstitúciók ezen előírásának nem tudunk eleget tenni.”¹³ Az erdélyi előjáró emlékezteti a rendtársait, különösen a házfőnök atyákat, hogy

„a vita communis megkívánja, hogy mindenben egyöntetőség uralkodjék. Hogy ez ne csak a házirend betartásában, hanem a külső ruházkodásban is megnyilvánulhasson, magam szereztem be az egyforma színű és minőségű posztót. Azért kérem, hogy a házak előjáróit forduljanak a rendtartományfőnökséghez, ha valakinek habitusra lesz szüksége.”

A szandál viselésére vonatkozólag is ír a tartományfőnök és hivatkozik az előző körlevelére, miszerint már ott is írt erről a témáról, de „most újólág nyomatékosan hangsúlyozom, hogy mihelyt a jó idő beáll, mindenki szandált viseljen. Az előjárók idejében gondoskodjanak, hogy ezen intézkedés mindenütt teljesedésbe mehessen.”¹⁴

A következő, témába illő körlevél bevezető mondataiból kiderül, hogy a tartományfőnök az elmúlt hónapokban meglátogatta a Rendtartomány minden kolostorát¹⁵, azon-

8 Uo. Szeretett Testvéreim: Legyen végre programmunk, melyet aztán már önmagunknak is szabad sőt kell kiszabnunk: Öntudatraébredés! Külső és belső fegyelem! Ennek végrehajtása fogja meghozni lelkünk tavaszát!

9 Uo. „Hadgyakorlat nélkül nincs edzett harcképes hadsereg. Lelkigyakorlat nélkül nincs lelki harcra fölvertezt lélek. (...) Azért kérem szeretett Testvéreimet, intézkedjenek, hogy a Konstitúciók és a Kódex által is előírt évi lelkigyakorlat minden olyan rendházunkban, hol nincs akadály, még a nagybőjt folyamán megtartassék. Azon zárdák pedig, hol az iskolák miatt ez nem vihető keresztül, a vizsgák befejezése után azonnal legelső kötelességüknek ismerjék a lelkigyakorlat megtartását. Így nem fog előfordulni, hogy lesznek rendtagok, akik vakációzás vagy bármely más ok miatt elesnek a kötelező lelkigyakorlat áldásaitól.”

10 Uo.

11 P. Csiszér Elek OFM, EFGyL: 1265/1912.

12 EFGyL: 300/1925.

13 Uo. Viszont a negatív választ illetően, gyakorolva az engedelmisséget a következő sorokkal biztatja a rendtársait: „Fogadjuk, Szeretett testvéreim, ezen legfőbb előjárói intézkedést szent Ferenc Atyánk fiaihoz illő alázatos lelkülettel, az engedelmisség és szabályainkhoz való szigorú ragaszkodás szellemében! S azért szeretettel kérem a kolostorok előjáróit, hogy tartsák szigorú lelkiismeretbeli kötelességünknek a Regula és Konstitúciók ezen lényeges pontjának a végrehajtását.”

14 Uo.

15 EFGyL: 1320/1925. „Az örömmel tapasztalt és elismerésre méltó munka mellett fájdalommal kell felemlítenem a szerzetesi szellem hiányait, a kiáltó hibák ferde és érdes kiszögelléseit, melyek a belső ember kóros, elhanyagolt állapotát lépten-nyomon visszatükrözik.”

ban az öröm mellett számos kellemetlenségben is volt része a be nem tartott rendeletek tapasztalatai miatt. Mintegy korholóan írja, hogy „dacára többszöri figyelmeztetésemnek, találtam kolostorokat, ahol elhanyagolják a közös imádságot” – hozzátéve, hogy ne álltassák magukat a testvérek, mert

„ahol elmarad a közös ima, ott megszűnik a privát imádság is. Megszakad az Istennel a benső összeköttetés és vele együtt elköltözik a kolostorból és a kolostorlakók szívéből a tiszta lelkiismeret nyugalma. (...) Ha eltávozott az Isten, bevonul a világ szelleme. (...) Ahol megszűnik az imádság szelleme, ott megkezdődik a süllyedés, a romlás, mely a lelkek katasztrófájához vezet. Ismételten kérem, újból sürgetem: Testvérek! Ne hanyagoljátok el a közös imát!”¹⁶

És, ha már imaélet, akkor a lelkigyakorlatok körüli mulasztások is, ismét ide kíváncsognak, hiszen a levél tartalma szerint:

„A f.é. márc.hó 1-én kiadott körlevelemben pontosan körvonalaztam, hogy milyen időtájban tartsák meg az egyes kolostorok a lelkigyakorlatokat. (...) Mindennek dacára egyes zárdák nem tartották meg a kötelező lelkigyakorlatokat. Vajjon mivel menthetik mulasztásukat?”¹⁷

Hasonló, be nem tartott rendelkezés a klauzúra törvény megtartása, „nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy itt sem lehet megalkuvás” – nyomatékosítja, P. Sándor Vítalis, hozzátéve, hogy „nem mi szabjuk meg, hogy a rendház melyik része essék klauzúra alá, hanem a törvény. E részben az előjárókat szigorú felelősség terheli, mely felelősséget semmiféle vélt kényszer, semminemű körülmény sem emelheti le a lelkünkről.”¹⁸

A lelki fegyelmi kérdések után álljon itt egy külső fegyelmi jelenség, ami első olvasásra, akár megmosolyogtatással is bírhat, azonban a kor lelkiségét ismerve nem igazán lehetett elmenni mellette szó nélkül:

„Észrevettem azt is, hogy vannak egyesek, kik hajlanak arra, hogy minden cse-cse-becsével vegyék körül magukat. Minden beszerzendő dologból a finomabbat, a drágábbat, a nehezen beszerezhető kívánják. Pedig a franciskánus igazi disze a szegénység, az egyszerűség. Kinek akarunk tetszeni, amikor az Isten előtt ünnepelesen fogadott szegénységet lábbal tiporjuk?”¹⁹

Minden kolostor életében lényeges volt – és napjainkban is az –, hogy rendszere-sen legyenek megtartva házikáptalan gyűlések. 1925-ben is, mintegy sürgetésként írja az előjáró, hogy miért is fontos ezek megtartása, de a pénzkezelés lelkiismeretes volta is hangsúlyt kap.²⁰

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. Felteszi a kérdést a provinciális: „Ahol ily fontos előírások végrehajtása is késik, a szerzetesi rend és fegyelem ébrentartására, ápolására vonatkozó legkisebb törekvés is föltalálható-e? A mulasztást föltétlenül pótolni kell!”

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. Valamint az utazás kérdése is, ismét előkerül: „Ugyanitt említem meg, hogy éppen a szegénység szelleme miatt tartózkodjék mindenki a sok felesleges utazástól. Mintha bizony nem volna minden testvér eléggé lekötve az otthoni munkakörétől! (...) Végül nyomatékosan hangsúlyozom, hogy föltételezett engedéllyel csakis sürgős szükség esetén lehet utazni, akkor is kérem az előjárókat, hogy minden egyes esetet jelentsenek be.”

²⁰ Uo. „A zárda vagyonát nem kezelheti senki önkényesen. Nagy a felelősség. S hogy ez megkönnyíttessék, meg kell azt osztani az előírásnak megfelelőleg a ház többi, erre kijelölt tagjaival a havi gyűléseken.

„Régi és sokat fölemlített hibája a Rendtartománynak, hogy a laikus testvérek oktatása vagy egészen elmarad, vagy legjobb esetben is nagyon hiányos” – folytatja a körlevelet a tartományfőnök, s megjegyzi, hogy „a laikus testvéreinkben nincs meg az igazi szerzetesi öntudat. A Regulából eredő kötelességeinkkel nincsenek tisztában!” S hogy mindez miért? Az előljáró nemcsak felteszi a kérdést, hanem meg is válaszolja azt: „azért mert vagy nem nyertek soha a szükségesekből oktatást, vagy nagyon szűken volt az nekik nyújtva!”²¹ Kéri a rendtagokat, „hogy ezt a régi és nagy hibát végtére is már meg kellene szüntetni!” azzal is bátorítva őket, hogy lássák meg, adjanak esélyt annak, hogy mennyi előnye származhatna a Rendtartománynak e kérdés megoldásából.²²

A körlevél további tartalmában lehet még olvasni arról, hogy bizonyos kolostorokban az étkezés ideje alatt nincs regula és konstitúció olvasás, de a könyvtárak rendezettsége is hiányos, sőt „oly elhanyagolt állapotban vannak, hogy szánandóbb külsővel bírnak, mint némely lomtár.”²³

Végül, de nem utolsó sorban, az előző levélhez hasonlóan itt is olvasni lehet a szándál-cípő hordásáról, valamint a habitus anyagának milyenségéről,²⁴ valamint a román nyelv ismeretének fontosságáról:

„Mindnyájan tudjuk, hogy az állam nyelvének ismerete mennyire fontos. Látjuk, hogy minden oldalon mennyire törekszenek ennek elsajátítására. Illő, sőt kötelességszerű dolog, hogy mi se maradjunk el. Különben gyakran van érintkezésünk a román hatóságokkal is. Kérem tehát mindannyiukat, hogy drága anyanyelvünk kellő megbecsülése mellett komolyan törekedjenek megérteni az idők fontosságát és tanulják szorgalmasan az állam nyelvét. Jó, ha ezen a téren is a saját lábunkon járunk és nem szorolunk lépten-nyomon tolmácsokra.”²⁵

A tartományfőnök a levél befejező soraiban kéri, hogy „a Jó Isten kegyelme világosítson fel mindnyájunkat, hogy mint Szeráfi Atyánk fiai, mindenkor ismerjük föl szerzetesi állapotunkból származó kötelességeinket!”²⁶

Az 1270/1927-es számú körlevél, hasonlóan az előzőhöz, ismét szorgalmazza a laikus testvérek tanítását, a rájuk való nagyobb odafigyelést,²⁷ a heti önostorozást, bűnbá-

Igy lehet belenevelni mindenkit abba, hogy a zárda ügyei iránt érdeklődjék s annak előmenetelét szíven viselje. A kiadás és bevételi naplót pontosan kell vezetni, nehogy a mulasztásból kellemetlenség és zavar támadjon. A pontos elszámolás nemcsak az emberek, hanem az Isten előtt is lelkiismeretben kötelez. (...) Szükségesnek tartom figyelmeztetni a házelöljárókat, hogy engedély nélkül ne menjenek bele nagyobb befektetésbe.”

21 Uo.

22 Uo. „Nagy hiba az is, hogy a laikus kandidátusokat nem ruházzák megfelelően az előljárók. Hát ha főleges dolgokra jut a ház pénzéből, akkor erre inkább kell, hogy jusson! Hogy kívánhatjuk, hogy ezek a szegény elhanyagolt fiúk megmaradjanak a rend kebelében, ha még azt sem adjuk meg nekik, amit a legutolsó koldus is törekszik megadni gyermekének?”

23 Uo.

24 Uo. „Jóllehet annyira szorgalmazva volt és a Rendszabály erről oly világosan és szigorúan intézkedik, mégis akadtak testvérek, kik nyáron át is cipőben jártak. Vannak előljárók, kik a tunikák beszerzésével mit sem törődnek.”

25 Uo.

26 Uo.

27 EFGyL: 1270/1927. „Jó és lelkiismeretes testvérekre a Rendnek mindenkor szüksége volt. Azért minden előljárónak, meg kell végre szívélnie, hogy testvéreként kell őket kezelnie. Rendszeres oktatásukról és

nattartást,²⁸ valamint az ima és az elmélkedési alkalmak következetes megtartását.²⁹ Külön körlevél található az 1928-as év körlevelei között a böjtre vonatkozóan, különösen kitérve az esetleges, szükségszerű felmentésekre, az azokra való gondos odafigyelésre.³⁰

Megjegyzem, hogy P. Sándor Vitális OFM utóda, P. Imets Károly OFM volt (1930-1936), azonban az ő tartományfőnöki szolgálati idejéből nem maradt fenn olyan körlevél, amely a tárgyalta témát érintené. Viszont ő indította el a Ferencesek Útja – A Rendtartomány Hivatalos Közlönye című negyedéves lapot (1930-1936), amelynek minden lapszámában lehet olvasni kázus konferenciákat, azaz pasztorális, fegyelmi, jogi kérdéseket tárgyaló eseteket. Ezeket az eseteket a házikáptalan alkalmával megkellett a rendtagok vitassák, oldják és az esetről való meglátásaikat be kellett küldjék a tartományfőnökségre.

1936 júliusában újból tartományfőnök választásra került sor: P. Imets Károly OFM utóda, P. Sándor Vitális OFM lett, aki immár a harmadik provinciális szolgálati idejét kezdte meg. A hónap végén a kolozsvári házfőnöknek – P. Boros Fortunát OFM – a következőket írja:

„Mint ismeretes, az utóbbi években Rendtartományunk örvendetesen megszorodott Paterekben. (...) Ezek a szerzettartománynak mint egy családnak gyermekei, aki nevelésre szorulnak és akiknek nevelése mellett sok anyagiba is kerül. Fájdalommal kellett ezzel szemben tapasztalnunk, hogy egyik-másik Házfőnök Atya ezen kötelesség alól részben vagy egészen kihuzta magát. Egészségtelen helyzet. Így nem maradhat. Ezek előrebocsátása után nagy nyomatékkal kérem Nagytisztelendőségedet, szíveskedjék a Provincia Tanácsa által az Ön vezetése alatt álló Rendházra kivetett lei subsidiumot, mihelyt csak lehet, ide beküldeni.”³¹

A újonnan megválasztott előljáró a nevelésre szánt összeg lelkiismeretes befizetését az év végi körlevelében³² külön pontban tárgyalja majd. Ugyancsak, a kolozsvári házfőnöknek, még folyó év nyarán ír – a provinciális – egy olyan tartalmú levelet, amelyben az utazás és a szabadság is szóba kerül, mégpedig egy rendtag esete kapcsán. A levélben határozottan kéri a házfőnököt, hogy pontosan írja meg a szabadságra készülő testvér terveit, elképzeléseit az érintett napokra vonatkozóan, és még inkább azt, hogy pontosan

anyagi szükségleteikről lelkiismeretesen, atyailag kell gondoskodni. Akinnek ez kötelessége és elmulasztja, a saját lelke és rendje ellen vét.”

28 Uo. „Sokan abban a gyakorlati meggyőződésben élnek, hogy a Capitulum culparum és a flagellatio nem mindenkit, hanem csak a klerikátusban élőket kötelezi. Balvélemény, mert hiszen ezen előírások rendes szerzetesi életükbe vágó kötelezettségek. Mindnyájunknak élni kell a bűnbánati életet, mert ruhánk a bűnbánat ruhája és szerzetesi állapotunk a bűnbánattartás állandó állapota. Ezen előírások teljesítése nem attól függ, hogy nagyobb személyzetű zárdában lakom-e, hanem én is ferences szerzetes vagyok-e.”

29 Uo. „Az imádság szelleme a szerzetesi állapotnak szükségképeni velejárója. Ugyannyira, hogy aki elveszítette az imádság szellemét, az nem is szerzetes többé. (...) Azért szeretettel kérek mindenkit saját felfogott érdekében, hogy ne vonja el magát a közös imától. Jelenjen meg azon pontosan mindenki, hogy ezáltal is kimutassa a közös összetartozást és a közös ima áldásaiban részesülhessen. Ugyanide tartozik az elmélkedés is, mely az egyik legjobb mód a hibáinktól való megszabadulásra. Akinnek a tökéletes életre való törekvés szintén egyik lényeges kötelessége, mint nekünk, elmélkedés nélkül nem érheti el ebbeli célját. Aztán nem is szükséges emlitenem, hogy nem jó theologus az, aki nem elmélkedik naponta, már pedig minden papnak jó theologusnak kell lennie.”

30 EFGyL: 250/1928.

31 EFGyL: 1021/1936.

32 EFGyL: 1719/1936.

mikor történik az utazás, ugyanis csak ezek ismeretében lesz engedélyezve a kért két heti szabadság.³³

Az 1719/1936-os levél és annak tartalma azért is kiemelkedő, mert az említett tartományfőnök választást követően fogalmazódott meg, amit megelőzött az ilyenkor szokásos rendtartományi káptalan és vizitáció. Már a levél bevezető sorai is sugallják, hogy komoly és a rendtartomány külső-belső életét érintő témák lesznek ismertetve:

„Közismert dolog, hogy az ember könnyen elfeledkezik a lelkiekről, örökkévalókról, amikre pedig teremtve van. Lehuzza az anyag és az anyag azt, akinek pedig hivatása, hogy az ott fennlevőkről élmélkedjék s így érzéseiben belenőjön az égbe. (...) Képzeljük csak el, milyen lelkes elgondolással szabályozta rendalapító szent Atyánk gyermekeinek életmódját, hogy elvonja őket a földiektől és égiekkel gazdagítsa. (...) Kedves Testvéreim! Szeressük szent Rendünket, szeressük szent rendszabályainkat, szeressük a szerzetes élet szépségét, a szerzetes fegyelmet, mely védőnk, útmutatónk, az örök élet útján támaszunk, segítőnk. Várfalunk, bástyánk nekünk a szent regula, maradjunk annak falain belül, útmutató cövekek a szent rendszabályok: kövessük a kicövekezett útát. (...) Töltsük el tehát szívünket lelkesedéssel, ragaszkodjunk szent regulánk minden pontjához úgy, mint legkedvesebb irányítóinkhoz és támaszainkhoz. Teljesüljön ki bennünk a szeráfi szerzetes élet, amint ezt kívánja tőlünk hivatásunk, szent Ferenc Atyánk, a jó Isten. Ezen első körlevelem előtt hosszabb megfigyelési időt vettem magamnak, hogy mindent alaposan átgondolhassak és átelmélkedhessek. (...) A rendi fegyelemmel, sajnos, úgy vagyunk, mint az épülettel: sokat kell javítani. De viszont minden gondos és gondolkodó ember belátja, hogy arra szükség van, Aki pedig nem látja be, ott gondolkozzék más helyette. Az itt következő rendeleteknek nagy részét a nyári nagykáptalan hozta Főtisztelendő Visitator Atyánk, Vinkovits Viktor, kezdeményezésével, vagy jóváhagyásával, a többi pedig a közben kialakult helyzet szülte.”

Ezt követően a tartományfőnök 23 pontban foglalja össze a rendeleteket. Ezek közül a legkiemelkedőbbek és egyben visszatérőek, főleg fegyelmi kérdés vonatkozásában a következők:

Az 1. pont a laikus testvérekre vonatkozik. A tartományfőnök felhívja a figyelmet, miszerint „a laikusintézmény lényegbevágó, laikus testvéreink épp úgy részei a kolostori életnek, mint bárki más.”³⁴ Nyomatékosítja, hogy tanítani, oktatni kell a laikusokat, gondoskodni a munkabeosztásukról, de egyben figyelni arra is, hogy „legyen meg az ideje az imádságnak és az üdülésnek is.”³⁵ Zárómondatként az előljáró figyelme kiterjed a ruházkodásra is: „a tisztességes alsó és felső ruhájukról is gondoskodnunk kell” – mivel, meglátása szerint „a mostoha kezelés mindig megbélyegző, de könnyen el is keseríti őket, amin nem lehet csodálkozni.”³⁶

33 EFGyL: 1134/1936. A provinciális hozzászól: „Bár nem vagyok barátja az ilyen pihenőnek, mert ezen a címen nagyon sokat kérhetnének szabadságot és akkor felborulna minden rend és fegyelem, ebben az esetben, ha Nagytisztelendőség is jónak látja, elengedem Csikba.”

34 EFGyL: 1719/1936.

35 Uo.

36 Uo.

A 2. pontban az elmélkedő ima fontosságáról lehet olvasni,³⁷ a 3. pontban a rendszeres, havi házikáptalan megtartásáról³⁸, a 4. pontban a havonkénti, pontos, anyagiakkal való elszámolásról, de a perselypénz lelkiismeretes kezelése is szóba kerül:

„5. A perselypénz kezelése körül is több hiba mutatkozik. Minden visszaélés megszüntetése végett most határozottan elrendelem, hogy a perselypénzeket mindig legalább 2 ember szedje ki és olvassa meg. Így meg van védve a pénzkezelő minden gyanutól, ami különben könnyen érthetné ellenkező eljárás mellett.”³⁹

Figyelme méltó a körlevél 7. és 8. pontja, amelyek a flagellációról és a bűnbánattartásról ír: „jó eszköz arra, hogy hibáinkért és bűneinkért megbüntessük magunkat.”⁴⁰ A levél 10. pontja mondhatni mosolygásra is okot adhat, de valahogy mégis annyira releváns, hogy bekerült a rendeletek tárházába, hiszen arról olvashatunk, hogy „ami a kolostorban történik, maradjon a mi titkunk.” A tartományfőnök „hirharangnak” és „szószátyárnak” nevezi azokat a szerzeteseket, akik „hireinket kihordják a világba”, határozottan kéri: „ez szűnjön meg egyszer s mindenkorra.”⁴¹ A következő pontban (11.) ismét az „utazgatás” témája kerül előtérbe, „felújítva az erre való utasítást, miszerint: a Rendtartományi engedélye nélkül senkinek sem szabad a szomszéd zárdákon túl utaznia, még a tartományfőnökséghez sem, a szomszéd zárdáig pedig csakis a Házfőnök engedélyével.”⁴² Ez azért is érdekes, hiszen az első, ilyen tartalommal rendelkező szabály, ha úgy tetszik utasítás a 723/1921-es körlevélben jelenik meg, akkor a politikai helyzetre való tekintettel.⁴³ De nemcsak körlevélben, hanem a Rendtartomány Hivatalos Közlönyében is lehet az utazásról olvasni az 1933-1934-es év lapszámát lapozgatva.⁴⁴ A 12., illetve 13. pontok a kolostorokban történő javításokról, átalakításokról, a fiatal ferencesek, teológusok taníttatásának lelkiismeretes hozzájárulásáról írnak. A 14. pontban ismét terítéken a habitus viselése, annak megfelelő anyagból való készíttetése. A következő rendelet (15.) a hajviselet: az előjáró kéri, hogy „csak előírással hajkoronát viseljünk.” Mindezt a következővel érveli meg:

„Csunya a barát fején a frizura. A hajkorona a Krisztus töviskoszorújának emlékére szolgál és végtelenül furcsa, tiszteletlen felszegecs, mikor a töviskoronából frizurát csinálunk. Szűnjön meg a frizura. Ne keressük az emberek tetszését hívságok által, hanem Istennek tetszedjünk bensőnk rendezettsége révén. Legyen

37 „Az elmélkedés reggel és este előírás szerint a rendes szóbeli imával kapcsolatban pontosan és gondosan megtartandó.” Uo.

38 „A Nt. Házfőnök Atyák tehát hívják össze minden hónapban a házi tanácsot, amely előtt a szentmiséről és a bevételről-kiadásról számoljanak el és a teendőket beszéljék meg.” Uo.

39 Uo.

40 Uo. „Az önvádolás üdvös alázatosságra tanít és figyelmünket felhívja olyan hibákra, amikre különben nem gondolnánk.”

41 Uo. Hozzáteszi, teszik mindezt azért, hogy „esetleg vigasztalást keresve, rendtársaikat fektetik be.”

42 Uo.

43 „Provinciális előre kikért engedélye nélkül utazni sem a házfőnököknek, sem alattvalóiknak még a kolozsvári provincialátra sem szabad. S ha netán valaki mégis megkísérelné az engedély nélküli utazást a kapus testvér senkit sem fogad el, aki írásbeli engedélyét föl nem mutatja. A közbiztonsági és rendőri hatóságok fűrkésző, néhol gyanúsító eljárásaitól akarom megóvni testvéreimet. Hát arra gondolunk-e, hogy a mai megélhetési nehézségek között a vasút milyen sokba kerül?” EFGyL: 723/1921.

44 Vö. Vö. MÁTHÉ Benvenut, FERENCZ Vilmos: *Erdélyi Ferencesek Útja – A Rendtartomány Hivatalos Közlönye. Missziók I. (1933-1934/5.)*, 3. Továbbiakban: EFÚ–RHK.

a hajkorona előírásos alakjára, szélességére nézve s akkor ezek a helytelenségek egyszerre megszűnnek.”⁴⁵

Ugyancsak a külsőségeknél maradva a 16. és a 17. pont egy-egy nagyon gyakorlatias jelenségre hívja fel a rendtagok figyelmét, mégpedig:

„megállapítást nyert, hogy egyik-másik szerzetes átköltözéseknél túl nagy csomagot hord magával, felrakva magának sok fölösleges dolgot, vagy pedig az elhagyott zárda felszerelései közül visz magával, mintha valahol új zárdát kellene felszerelnie.”⁴⁶

És, ha már a költözködés jelensége, akkor „ugyanide tartozik a szobák kicicomázása is.” Az előljáró meglátása szerint „ahol a világi diszitési hajlam uralkodik, ott háttérbe szorul Isten, aki különben olyan szívesen lakna a jó szerzetessel.” Hozzáteszi, „a jó érzésű világiak is épülnek a lakószobák szerzetesi egyszerűségén.”⁴⁷

A 19. pontban olvasható szabály abszolút újdonságnak számít, mondhatni, a rendtagok is haladnak, haladnának a korrall, élve, élvezve a fejlődés gyümölcsét, történetesen a rádió használatát, annak hallgatását. Természetesen mindezt (is) csak keretek között, hiszen

„a Reverendissimus P. Minister Generalis határozott rendelete szerint a személyi, külön rádió tartása szigorúan tilos. A közös rádió ne legyen az ebédlőben, hanem a társalgóban. De ha társalgószoba híján az ebédlőben van a rádió, az étkezések alatt semmi esetre sem használható, hanem ahelyett Constitúcióink értelmében olvasni kell.”⁴⁸

Egy másik, ugyancsak határozott és komoly utasítás a 20. pont tartalma, amely szerint a kolostorokban a fogadó szobákban nem szabad ágyat tartani, sőt „női vendég csak nappal tartozkodhat a fogadó szobában, éjjelre keressen magának kint szállást.”⁴⁹

A román nyelv kérdése, annak tanulása, elsajátítása, másfél évtizeddel „az új állam berendezkedést” követően még mindig visszatérő probléma, a tartományfőnök summázása pedig fájdalmasan valósnak hangzik:

„Napról-napra mindjobban látjuk, mekkora szükség van a román nyelv tudására. Parancsolóan, lényegbevágóan. A mindennapi érintkezés, hivatalos ügyek elintézése, a hitoktatások stb. elengedhetetlenül kívánják a román nyelvet. Már azon a ponton vagyunk, hogy a lelkipásztori követelményeknek sem tudunk megfelelni, a hitoktatások kicsúsznak kezünkől és sok életbevágó ügynek elintézése nem sikerül az állam nyelvének nemtudása miatt.”⁵⁰

Ezért, nagyon kéri a tartományfőnök, „különösen a fiatalabb Atyákat, hogy ebben a nyelvben tökéletesítsék magukat, a klerikus Testvérek pedig csináljanak ambíciót eb-

45 EFGyL: 1719/1936.

46 Uo. A tartományfőnök hozzáteszi: „Ügyeljünk arra, hogy a ferences szegénység szelleme érvényesüljön a költözködésekénél is.”

47 Uo.

48 Uo. Az utasítás határozottságára vall az utolsó mondat, miszerint: „Minden Házfőnök Atyát súlyosan felelőssé teszek ebben az ügyben.”

49 Uo.

50 Uo.

ből” – mindezt azért, hogy „amikor az életbe kikerülnek, birják már tökéletesen az állam nyelvét.”⁵¹

A körlevél két utolsó pontjai (22., 23.) a kolostorok hiányos könyvvállományának mielőbbi pótlására, valamint a rendi lap, abban olvasható körlevél olvasására buzdít az erdélyi ferences tartományfőnök.⁵²

A rendi előljáró az előszönnő sorokban, mintegy empátiát gyakorolva írja: „a fenti rendeleteknek betartása mindenestre bizonyos terhet és nehézséget fog jelenteni. Lehajolni a köhöz, mely megvérezte lábunkat és elmozdítani az útból, különösen ha az nagyobb, megerőltetésbe kerül.”⁵³ Hozzáeszi, mintegy bátorításként: „de ne irtozzunk ezen nehézségektől. Hasson át minket az engedelmesség szelleme és alkalmazzuk a rendeleteket. Lebegjen szemünk előtt az eszményi cél: a rendezett szerzetesi élet és érette legyünk készek áldozatokra is.”⁵⁴

Az 661/1937-es levél első felében a tartományfőnök köszönti gróf. Mailáth Gusztáv Károly püspököt, aki „ezelőtt 40 esztendővel lett az erdélyi egyházmegye főpásztora és most van 50 éves papi jubileuma is.”⁵⁵ A levél második fele, mondhatni izgalmasabb, bár tartalmilag rövid:

„Lassankint elérkezett az idő, mikor Rendi Szabványaink értelmében vizitációs kötelességemnek eleget fogok tenni. Ebből a célból minden rendházat meg fogok látogatni. (...) Nagyon fogok örvideni, ahol rendben talállok mindent úgy befelé mint kifelé. (...) A kihallgatások alkalmával férfias nyíltságok várok.”⁵⁶

Hozzáeszi, hogy felül fogja vizsgálni mennyire feleltek meg az odáig megjelent körleveleiben közzétett felhívásoknak és rendeleteknek, különösen figyelve a lelkigyakorlatok és a kolostori fegyelem, valamint a pénzkezelés és a havi házikáptalan megtartására. Mindez folyó év áprilisában lesz tudatva a rendtartomány tagjaival. Még folyó év augusztusában, Szent Klára ünnepére írt rendtartomány körlevélben olvasni lehet az előbbieken említett, azóta megtörtént vizitációs tapasztalatokról. Leírja, hogy „sok jót tapasztaltam körutamban”, de hozzáeszi, hogy „bár nem kellemes dolog, nem hagyhatom elítélés nélkül azt sem, hogy több rendházunkban hiányokat látta, melyek a ferences lelkület és fegyelem rovására vannak.”⁵⁷ A tartományfőnök felhívja a figyelmet az előző évi 1719/1936-os körlevelében leírt rendeletekre és nyomatékosan írja, hogy „utasítom a Nt. Házfőnök Atyákat, hogy közös asztalnál olvassák fel ismét az említett körlevelet is a maga egészében.”⁵⁸

A vizitációs tapasztalatok között kiemelkedő helyet foglal el a cipő-szandál viselet. Újra elismétli a rendi előljáró, hogy:

51 Uo.

52 Ennél a résznél kéri a magiszter atyákat, hogy „a laikus és klerikus testvéreknek magyarázzák meg” az ebédelőben felolvasott szöveget, körlevelet.

53 Uo.

54 Uo. S mindezt „kis jóakarattal sikerülni fog megszüntetni évtizedeken keresztül begyökeresedett rossz szokásokat és ezen is épül a fegyelem!”

55 EFGyL: 661/1937.

56 Uo.

57 Uo. Konkrétabban: „a házikáptalani gyűlések és a teológiai esetek megoldását, a nyilvános önvallomást és az önfenyitést, egymás becsületének kimélését, a közös imádság megtartását, a laikus Testvéreink kellő lelki gondozását.”

58 Uo.

„a cipő viselését tiltja a szent szabály. Csak kivételképpen lehet cipőt, vagy csizmát használni, ha a szükség úgy hozza magával és engedélyünk van rá. Azok, akik a hidegebb hónapokban nem nélkülözhetik a cipő viselését, a Házfőnök Atya útján kérjenek erre a Tartományfőnöktől engedélyt.”⁵⁹

Erre vonatkozólag kijelenti azt is, hogy minden szükség vagy kivételt követően „ismét szándállal kell felváltani a cipőt.”⁶⁰

A vizitációs körút tapasztalatai szólnak még a vallásos egyetek/társulatok lelkiismeretbeli kíséréséről, a domus historiák pontos írásáról, a katonáskodásból hazatérő laikusok fogadalomújításáról és a szentmisék pontos végzéséről.

A következő év, azaz 1938 igencsak nagy jelentőséggel bírt a Rendtartomány életében, hiszen testvéri látogatást tett a rend legfőbb előjárója, vagyis a minister generalis atya Leonardo Bello OFM személyében. A látogatást követően a provinciális az 1840/1938-as körlevelében arról ír, hogy a generális atya nyitott szemmel járt a Rendtartományban „hozzászokott, hogy mindent lásson, észrevegyen.”⁶¹ Ebből kifolyólag hét olyan észrevétel fogalmazódott meg, aminek egy része „nem új rendeletek, hanem az érvényben lévő és kötelező rendi előírások felújítása: (1.) az ebéd utáni adoráció egységesítése⁶², a liturgikus előírások⁶³, pontos betartása, a közös kórus⁶⁴, az elmélkedés⁶⁵, az asztali ima és olvasás⁶⁶, a szilencium⁶⁷ és a hajkorona.”⁶⁸

Ugyancsak 1938-ban, pontosabban szeptember 20-án a vajdahunyadi kolostorban laikusmagiszteri gyűlést hívott össze a provinciális atya. Ennek egyik oka, hogy „sok mindennel törődünk, csak a laikus testvérek nevelése körül tanúsítunk nagyfokú, megnevelhető mulasztást: 88 felvételt nyert fiú közül 38 van a Rendben.”⁶⁹ Minderre a magyarázat pedig az, hogy a hivatás hiánya, de leginkább a lelki gondozatlanság az, ami „elvitte őket”, és ez „érthető módon nagyon gondolkozóba ejt” – írja tovább P. Sándor Vitális OFM. A körlevélben olvashatunk a gyűlés témáinak összefoglaló tartalmáról, ilyen például a szerzetesi nevelés, a nevelés szükségessége, a nevelő egyénisége, a szeretetteljes nevelés, az elkenyéztetés, a jópélda, a szóbeli oktatás, a felügyelet, a korholás és fenyegetés, valamint a büntetés.

P. Sándor Vitális negyedik alkalommal is megválasztották tartományfőnöknek az 1939-es év nyári káptalanján. Szent Ferenc atyánk ünnepére írt körlevelében 3 (három)

59 Uo. Kiemeli, hogy „ha víz, vagy sár miatt vagyunk kénytelenek cipőt húzni, az nem jelenti azt, hogy egész napon keresztül abban lehet járni.”

60 Uo.

61 EFGyL: 1840/1938.

62 „Generalis Atyánkat meglepte és szónvá is tette, hogy az ebédutáni szentséglátogatás nem mindenütt egyforma. Kívánta, hogy mindenütt előírásosan történjék: Adoramuste, 6 pater, Ave, Gloria, Salve Regina, Divinum auxilium, Adoramus te. Természetesen lehet magyarul is.”

63 „Oltáriszentségi áldások alkalmával a Tantum ergo-t hol latinul, hol magyarul éneklük. A liturgia latinul kívánja, magyarul tehát nem szabad énekelni és ahol szokásba hozták, meg kell szüntetni.”

64 „Ne feledjük el, hogy minden papi ténykedés mellett az imádság s még inkább a közös imádság főkötelességünk.”

65 „Legalább egy teljes óráig elmélkedjünk. Reggelre és estére be kell osztani az elmélkedést és sem imádság, sem más ürgy alatt ne rövidítsük meg azt.”

66 „Étkezés közben az olvasás megtartandó. Erre olyan olvasmányokat jelöljön ki a Házfőnök Atya, melyek nem annyira a szellemet, mint inkább a lelket táplálják.”

67 „Az istenes gondolatokat és buzdulatokat semmi sem tudja jobban elkergetni, mint a féktelen csacsogás.”

68 „Az előírás azt mondja, hogy csak rövid hajunk lehet, a hajkorona három ujjnál szélesebb ne legyen.”

69 EFGyL: 2120/1938.

témakörben – a lelkiéletre vonatkozólag, a fegyelmi és reguláris életre vonatkozólag és a munkálkodásra vonatkozólag – összesen 20 (húsz) intelmet fogalmaz meg. Mondhatni visszatérő észrevételek, határozatok, rendelkezések:

„A.) Lelkiéletre vonatkozólag: 1. Az esti ima rendezése. 2. Közös kórus mondása. 3. A szentgyónások végzése. 4. Napirend. 5. Rekreáció. 6. A laikus testvérek oktatása.

B.) A fegyelmi és reguláris életre vonatkozólag: 7. Flagelláció. 8. Capitulum Culparum. 9. Közös étkezés. 10. Klauzuratartás. 11. Ruházat. 12. Pénzkezelés. 13. Casus Conferentie. 14. Discretorium. 15. Az annualis szentmisék.

C.) A munkálkodásra vonatkozólag: 16. A napi munka. 17. Könyvtár. 18. Harmadik rend. 19. Sajtó. 20. Végrehajtási utasítás.”

Észrevehető, hogy a felsorolt rendelkezések érintik a rendtagok lelki-szellemi-testi hármasságát, azon belül is a legfontosabbakat, amelyek a ferences identitás legalapvetőbb vonásait tartalmazzák.

BOROS DOMOKOS, P. FORTUNÁT OFM (1895–1953)

A rendi nekrológium szerint ő is a székelyföldi Zetelakán született 1895. június 3-án. 1912-ben Mikházán kérte felvételét a ferencesek közé. A teológia elvégzése után, 1918-ban pappá szentelték. Szegeden történelemből doktorátust szerzett, több kolostorban töltött be előljárói szolgálatot, valamint a kolozsvári rendi nyomda igazgatója is volt. 1951-ben a Duna-csatornához vitték, ahol a nehéz munka legyengítette szervezetét – amit a cukorbetegsége nehezített – tüdőgyulladást kapott. 1953. március 16-án hunyt el a Capul Midia-i munkatáborban.⁷⁰

Az 1942-es év káptalanja új tartományfőnököket választott, mégpedig P. Boros Fortunát OFM korábbi kolozsvári házfőnökhelyettes és a Szent Bonaventura Nyomda és Könyvkötő igazgatóját.

A megválasztását követő első körlevélben a vizitátor atya – P. Böhm Bruno pozsonyi tartományfőnök – észrevételeit kívánja tolmácsolni. Ennek alapján a körlevél tárgyat képezi a testvéri szeretet mind nagyobb fokú gyakorlása, a zsolozsma közös végzése, a töredezett oltárkövek kijavítása, a klauzúra ajtó megjelölése látható felirattal, a laikus testvérek oktatása, a kegytárgyárúsításból származó bevétel helyes kezelése, mindenemű pénzügy lelkiismeretes elszámolása. A felsorolást a tartományfőnök észrevételei egészítik ki, mégpedig az új noviciátus felállítása Mikházán, a vallásos egyesületekkel – Harmadrend, Szent Kereszt Hadsereg – való kellő foglalkozás, a beteg, gyenge rendtagokra való nagyobb odaadású figyelem és gondoskodás, az ápolásra szorulóknak viselkedésmódja, de a Szent Antal persely helyes kezelése és a szentmisék előírás szerinti elvégzésére is kitér.⁷¹

Külön levél van 726/1942-es szám alatt írva a bőjt-re vonatkozóan, különösen kitérve a felmentésekre való gondos odafigyelésre, hangsúlyozva, hogy

„a szerzetesi szellem azonban megköveteli, hogy a testvérek az általános fölmentést csak szükség esetén vegyék igénybe, különösen, ami a pénteki napon való hústól való megtartóztatást illeti. (...) A mai nehéz idők is azt kívánják, hogy le-

⁷⁰ NEKROLÓGIUM: március 16.

⁷¹ EFGyL: 808/1942, valamint ugyanezek témák vannak felsorolva, de bővebben kifejtve az 1330/1942-es számú körlevélben.

hetőleg áldozatok árán is tartsuk meg a böjti törvényt az eddigi formában. (...) Amennyiben a fölmentést egyes helyeken mégis adott alkalommal igénybe vesszük, a Házfőnök atyák tartsák lelkiismeretbeli kötelességüknek, hogy a szerzetesi családdal kompenzációképpen az előirt imákat elvégeztessék.”⁷²

Az 1265/1943-as körlevél a nyári, tartományfőnöki vizitáció tapasztalatait írja le. P. Boros Fortunát sorai között leginkább a lelki, pasztorális életre vonatkozó észrevételeket lehet olvasni. Megjegyzi, „több házban a karimát főképpen nagyon gyorsan végzik és az előjárásokat figyelmen kívül hagyják.”⁷³ A havi kázus/konferencia esetek megoldása és a házikáptalan megtartása vonatkozásában még sok helyen nehézségeket látott, tapasztalt a tartományfőnök, de a rendszeres lelkigyakorlatok megtartása körül is „visszaélések kezdtek becsúszni”, ezért elismétli az erre vonatkozó szabályt.⁷⁴ Súlyos kifejezéssel élve, ismétlődő problémaként tér vissza a laikusok ruháztatása: „szeretetlenségnek és kötelességmulasztásnak kell minősítenem azt a hanyagságot, amelyet a noviciátumba menő testvérek felruházásában tapasztaltam. Ezt szó nélkül nem hagyhatom.”⁷⁵ Utolsó pontként a kolostorok könyvtára is, mondhatni, ismét visszatérő problémaként van jegyezve: „a legtöbb rendházban a könyvtár háttérbe szorul – ami eddig a ház disze volt s annak kellene legyen a jövőben is, az most kezd lomtárrá lesülyedni.”⁷⁶ A szokásos habitus kérdése a következőket foglalja magába: „tekintettel a háborús posztó beszerzésének érthető nehézségeire a testvérek tudomására hozom, hogy ezután csak minden két esztendőben tudok habitusról gondoskodni.”⁷⁷

A megmaradt utolsó tartományfőnöki körlevél több oldalt magába foglaló dokumentumegyüttes, azonban annak ellenére, hogy komoly és tartalmas témákat érint, inkább, mint egy rendtartományi hírközlő benyomást kelti, mintsem a klasszikus körlevélét. Már a külalakja, formája is azt a benyomást kelti, mintha egy rendi közlőnyt forgatnánk: lehet olvasni erdélyi ferences hírekről, de lehet olvasni a központi ferences híreket is, továbbá szó esik a ferences hitszónokok kiváltságairól, Szent Antal személyéről, jubiláló rendtagokról, a csíksomlyói kegyszobor másolatáról a kolozsvári templomban, a noviciátumról, valamint tételes kimutatás van az 1944-1946 között megtartott triduumokról, lelkigyakorlatokról, népmissziókról (helyszín, dátum, szerzetes neve).⁷⁸

⁷² EFGyL: 726/1942.

⁷³ EFGyL: 1265/1943. Hozzáteszi: „Az esti ima végzésénél az előjárók könnyen alkalmat vesznek maguknak arra, hogy a litániát és a Miatyánkokat elhagyják azzal a megokolással, hogy itt is, ott is úgy végzik. Tudomásom szerint ezekre a megrövidítésekre senki engedélyt nem kapott és azok a mentő okok még kevesebb helyeken állanak fenn.”

⁷⁴ Uo. „Csak a nyolc napos lelkigyakorlat tartása fogadható el, akik ezen idő alatt minden külső munkától fel voltak mentve.”

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo. „Könyvtárainkban ma is azok képezik a legszebb értékeket és azok ezek emelői, amelyeket ezelőtt két-háromszáz évvel szereztek be. Ezekre mi büszkén mutatunk rá s újabban kezdjük féltve őrizni, de kérдем kétszáz esztendő múlva lesznek-e mostani könyvtárainknak olyan példányai, amelyek különleges helyet kérnének a könyvtárban s amelyeket mi szerezünk be?”

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ EFGyL: 1449/1946.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Ezt követően – vagyis az 1946-os körlevelet – a Kisebb Testvérek Szent István Királyról nevezett Erdélyi Rendtartományában igazán küzdelmes, kihívásokkal terhelt évek, évtizedek következtek. 1948-tól elkezdődtek a rendházak, valamint azokhoz tartozó épületek, intézmények államosítása, majd a rendtagok koholt vádak alapján történő meghurcoltatása. Mindez 1951. augusztus 20-án tetőzött, amikor Erdély ferences kolostorait megszállták a kommunista államapparátus kiszolgálói és a rendtagokat a máriaradnai kolostorba szállították, mintegy kilenc hónapig tartva ott őket. Ez alatt az idő alatt a rendtagok „vizsgáztak”: vizsgáztak fegyelemből, hűségéből, mindabból, amit a Regula, mint életszabály előírt. Elfogultság nélkül, ha lehet egyáltalán, akkor azt írom, hogy: sikeresen. Lelkiségiüket nem tagadva meg, a gyűjtőtáborot nem hagyták el, sőt megszervezték a mindennapjaikat: kórust alapítottak, nyelvórákat tartottak, fizikai munkát végeztek, belső lapot adtak ki.⁷⁹ 1952 májusában Körösbányára, Désre és Esztelnekre kellett költözniük, mint kényszerlakhelyre, miután a hatóság elképzelése nem ért célba: a rendtagok nem oszlották fel a Rendtartományt.⁸⁰

Mikorra fejeződött be a Rendtartomány megreformálása? A kéziratban felhasznált tartományfőnöki körlevelek számos, de újra és újra visszatérő fegyelmi kérdéseket tárgyalnak. Bár a század elején alapvetően „csak” a habitus-szandál-tonzúra hordása/viselése kapott kiemelkedő hangsúlyt, az 1920-1930-1940-es években bár visszatérő a szandál-cipő körüli vita, de például már nem a habitus és az ing hordása a probléma, hanem inkább annak anyaga, amelyből ezek készültek. Ugyancsak eltűnik a birtokok vásárlása, azok használata, de a helyes pénzkezelés, a fölösleges utazások, a közösségi élet szorosabb megélése, a laikus testvérek nevelése, a velük való bánásmód, az egyéni és közös lelki/ima élet megtartása folyamatosan ismétlődő problémaként olvasható a provinciális körlevelekben. Újdonság a rádió megjelenése és annak használati utasítása valamit az új államhoz való alkalmazkodás, vagyis a román nyelv elsajátításának gyakori sürgetése. Azonban a rendi schematizmus, névjegyzék alapján kikövetkeztethető a vezető beosztásban lévő személyek – pl. házfőnök, annak helyettese – kiléte alapján, hogy a reform mikor zárult le.⁸¹

Átolvasva és tanulmányozva a két tanulmány forrásait, megállapítható, hogy az adott kor kihívásai ellenére a mindenkori ferences előjárók és rendtagok igyekeztek hűségesek maradni a Szent Ferenc által írt életszabályzatra alapozva. Tény, hogy a számos és gyakran visszatérő rendelkezések azt egyértelműsítik, hogy nem volt egyszerű megtarta-

79 A romániai szerzetesrendek elleni intézkedéseket részletesen, román nyelven ismerteti: Bozgan, Ovidiu: Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948-1951), In: Revista istorică, (2002/ 1-2), 91-119. Ebben a témában magyar nyelven megjelent publikáció: BÁNKUTI Gábor: *A szerzetesrendek szétszórátása Romániában*. In: Egyháztörténeti szemle, (2016/1), 41-52. A tanulmány internetes elérhetősége: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bankuti-szerzetes.pdf>.

80 Vö.: BARTALIS János OFM: *Halálra ítélve – Erdélyi ferencesek története 1949-1989*. Déva, 2001. További adalék a témában: URBÁN János Erik OFM: „*ha Isten ad papi hivatást, akkor ad hozzá püspököt is!*” *Ferences papszentelések Márton Áron püspöksége idején (1939-1960)*. In: Hűség, bizalom, közösség, Emlékkonferencia Márton Áron püspök pappá szentelésének 100. évfordulója alkalmából és az erdélyi ferencesekkel való kapcsolatáról, szerk.: Lázár Csilla és Jonica Xénia, Márton Áron Múzeum – Csíkszentdomokos, Kisebb testvérek Szent István Királyról nevezett Erdélyi Rendtartománya 2024, 81-111.

81 Sándor Vítális OFM 1924-ben lesz tartományfőnök, majd ettől az időszaktól, legkésőbb 1927-től minden házfőnök reform elfogadó előjáró.

ni a konstitúciók előírásait, gyakran voltak kibúvók, de egyben azt is bizonyítják, hogy az előjárók lelkiismeretes és bátor ferencesek voltak, akik nem az emberi, hanem az isteni akaratot, tetszést keresték és kívánták elérni – dacára a rendtársak ellenszenveivel.

JÁNOS ERIK URBÁN OFM

DISCIPLINARY ISSUES IN THE PROVINCIAL LETTERS OF THE TRANSYLVANIAN
FRANCISCAN PROVINCE IN THE 20TH CENTURY II.

Tartalom: This study continues “Disciplinary Issues in the Provincial Letters of the Transylvanian Franciscan Province in the 20th Century I” and adds analyses of more provincial circulars. It is based on letters written over more than twenty years by two provincials, Fr. Sándor Vitális OFM and Fr. Fortunát Boros OFM, and aims to show the main disciplinary issues of their time.

Although twenty-five and then fifty years had passed since the reform of the order discussed in the previous study, the Transylvanian friars were still struggling with many of the same problems and ignored rules that had also troubled their predecessors. This contradiction becomes clear when we consider that, over these decades, several generations were trained in the order’s study houses—men who only knew about the pre-reform conditions and constitutions from stories. Yet, despite the new framework and new members, human weakness cannot be changed simply by rewriting or updating the rules.



KLESTENITZ TIBOR

FISCHER ISTVÁN ÉRSEK EMLÉKEZETE

Amikor 1822 júliusában Fischer István meghalt, a kortársak személyében nem csak a katolikus főpásztort, hanem Magyarország egyik legfontosabb főrendjét, a politikai és kulturális élet kiemelkedő jelentőségű alakját gyászolták. A 19. század rendi társadalmában a méltóságviselőkre való emlékezést szigorúan szabályozták a hagyományok, illetve a közösségi elvárások, ami azzal a következménnyel járt, hogy a megemlékezések erősen formalizáltak voltak, és a hivatal jelentősége mellett az azt betöltő ember személyisége sokszor árnyékban maradt. Ez individualista korunkból, a 21. századból visszatekintve furcsának tűnhet, de a korszakban természetesnek számított. Fischer István esetében remek példa erre, hogy halála alkalmából Egerben kiadtak egy latin nyelvű gyászódát, amely az ifjúság együttérzését tolmácsolta. A vers azonban nem eredeti alkotás volt, valójában Halápy Konstantin piarista szerzetes írta 1726-ban saját rendfőnökére emlékezve. Az 1822-es változat készítői mindössze annyit tettek, hogy az új helyzetre alkalmazva átszerkesztették a latin költeményt.¹ A felcserélhetőség megmutatja tehát, hogy a formák sok esetben fontosabbak voltak a személyességnél.

Jelen tanulmányban azt szeretném feltárni, hogy az elmúlt kétszáz évben az utókor hogyan alakította Fischer István emlékezetét, és hogy ebben a folyton változó portréban mennyire kaptak szerepet egyéni vonások.

A TEMETÉS, A GYÁSZÜNNEPSÉG ÉS AZ IRODALMI EMLÉKEZET A KORTÁRS NYILVÁNOSSÁGBAN

A 19. század elején a magyar sajtó igen szerény körülmények között, a cenzúra folyamatos szorításában működött. A kor legfontosabb lapjának a Kultsár István kiadásában Pesten megjelenő *Hazai S Külföldi Tudósítások* számított, amely hetente két alkalommal jelent meg.² Az orgánum 1822. július 10-én, tehát hat nappal az esemény után számolt be az érsek haláláról. A nekrológ elsősorban az elhunyt hivatali életútját ismertette, és – a magasabb elvárásokat kiszolgálva – kiemelte, hogy Fischer folyamatosan magáénak tudhatta I. Ferenc császár és király kegyét. Ugyanakkor, röviden és kissé sematikusán, de személyes tulajdonságairól is írt: „emlegetni fogják az ő szelídségét, jötevőségét, szíves nyájasságát mindazok, kik közelebb vele társalkodni szerencsések voltak; különösen pe-

¹ FRIEDREICH 1902. 42.

² BUZINKAY 2016. 59.

dig főpaphoz méltó jeles erkölceit, kegyes és feddhetetlen életét, az egyházi fenyítéknek gondos fenntartását és a tudományok gyámolítását.”³

A *Hazai S Külföldi Tudósítások* július 20-án számolt be a július 9-én tartott temetésről. A részletekben bővelkedő tudósítás rávilágít arra, hogy a szertartás megmozgatta az egri társadalmat, a temetési menetben a teljes rendi struktúra részt vett. A felvonulást két érseki huszár és a vármegye bandériuma vezette, ezután következett a gimnáziumi és a líceumi ifjúság, a városi céhek égő fáklyákat vivő tagjai, a szerzetesrendek, majd az érsek házi cselédei, udvari és gazdasági tisztjei, illetve a főegyházmegye papjai. A körmenetben ezután felvonultatták egy selyemvánkoston a Szent István-rend nagykeresztjét, valamint a család címerét, az érseki süveget, a keresztet és a palástot. A jelképeket az egyházi asszisztencia, illetve a főkáptalan tagjai követték. Ezután hozták a koporsót, amit az elhunyt testvérei, a vármegyei nemesség, az egri városi előljárók, majd a polgári vadászsereg és az érseki birtokok bírái követtek. A felvonulást a városi szegények zárták. A beszámoló lezárásaként a tudósító kifejtette azt a meggyőződését, hogy a néhai főpap alkotásai révén meg fog maradni az utókor emlékezetében: „Ha a holtak érdemeikben élhetnek, úgy Nagyméltóságú B. Fischer István Ő Excellenciájának, aki Testamentoma által az egri nevezetes intézeteket és Fundációkat újonnan talpra állította, valóban hallhatatlan lészen.”⁴

Bő egy hónappal a temetés után, augusztus 28-án tartották meg az elhunyt emlékére a „végső pompás halotti tiszteletet”. Az eseményen öt megyéspüspök – Klobusiczky Péter, Esterházy László, Vurum József, Kováts Flórián és Pótsy Elek – is megjelent, ami a *Hazai S Külföldi Tudósítások* szerint bizonyította, hogy Fischer érsek milyen általános tiszteletnek és szeretetnek örvendett. A maratoni gyászünnepe reggel hét órakor halotti misékkal vette kezdetét, majd két részes magyar nyelvű prédikáció hangzott el Ferenczy Józseftől. Utána következett a nagy rekviem Klobusiczky Péter kalocsai érsek vezetésével. A következő programpontot Orgel József latin prédikációja jelentette. A gyászünnepet a „dicsőülés miséje” zárta le, amit gróf Esterházy László rozsnyói püspök énekelt.⁵

Az egri főegyházmegye papjaként, a líceum hittudományi oktatójaként, illetve megyei táblabíróként szolgáló Ferenczy József terjedelmes prédikációja később nyomtatásban is megjelent. Alapos, lábjegyzetekkel bőven ellátott munkát írt, amely az elhunyt teljes életútját áttekintette, egyes adatai pedig később gyakran előbukkannak a Fischer-ről szóló írásokban. A szöveg természetesen alkalmazkodott a kiemelt jelentőségű alkalomhoz, amelyen elhangzott, és követte a főrendi reprezentáció igényeit. Ferenczy prédikációja második Mózesként méltatta Fischer Istvánt, az egyházi és politikai vezetőt, magasztalta keresztényi erélyeit, valamint folyamatosan hangsúlyozta az uralkodó iránti hűségét. A kötelező sablonok mellett azonban olyan tulajdonságokról és epizódokról is beszámolt, amelyek közelebb hozhatták a hallgatókhoz Fischert, az embert.

Pályaválasztása kapcsán például kiemelte, hogy belső sugallatra, családjának ellenkezése dacára vállalta a papi hivatást, noha a kassai kamaránál biztos állásra számíthatott volna, ha a jogi pálya mellett dönt. „Édes atyjának akarátja, ki ötet világi életre szánta, egy esztendeig tartóztatta őt, de látván kedves fiának állhatatosságát, megismerte az isteni kegyelemnek munkálkodását”, és feladta az ellenkezést. Ferenczy azt is méltatta, hogy Fischer gyakran háttérbe szorította személyes igényeit, például a szatmári egyházmegye

3 *Magyar és Erdély Ország.* Hazai S Külföldi Tudósítások. 1822. július 10. 17.

4 *Magyar és Erdély Ország.* Hazai S Külföldi Tudósítások. 1822. július 20. 45–46.

5 *Magyar és Erdély Ország.* Hazai S Külföldi Tudósítások. 1822. szeptember 11. 161–162.

első püspökeként a palotájának szánt épületet átengedte a növendékpapság számára: „A szükségeseket is megvonta magától, hogy Fiainak jó alkalmaztatást és ételmet adjon; egy-két szobácskába szorította magát hozzátartozóival, csak hogy felséges Intézeteit tökéletességre vihesse, a Religiónak és Isten dicsőségének előmozdítását mennél előbb eszközölhesse.”⁶

A prédikáció szerint Fischer érsekként szintén erős vezetőnek bizonyult, aki ugyanakkor folyamatos lelkiismeretvizsgálatot végzett, nehogy tetteivel sérelmeket okozzon másoknak. Féltő gonddal ügyelt papjai magaviseletére, és „csak fájdalommal nyúlt a keményebb fenyítékhez, ha látta, hogy atyai intései nem használnak”.⁷ Különösen fontosnak tartotta a falusi gyermekek oktatását, ezért elvárta a plébánosoktól, hogy rendszeresen járjanak el tanítani az iskolákba. Szerette a tudományokat, támogatta a kutatásokat, könyvtárát a főegyházmegyének ajándékozta, számos szakmunka kiadását finanszírozta – Ferenczy ezeket tételesen fel is sorolta egy lábjegyzetében. Azt is hangsúlyozta, hogy Fischer 15 esztendő kormányzása alatt bőkezű adakozónak bizonyult, hiszen közcélokra csak késpénzben hétszázezer forintot fordított.

A beszéd óvatosan utalt arra, hogy az érsek nem számított a reformok barátjának, hiszen a Helytartótanács egyházi bizottságának vezetőjeként „Minden erejével azon volt, hogy a Magyar Anyaszentegyháznak jussai sértetlenül fenntartassanak; hogy az Egyházi s Hazai Törvények tisztelete s ereje legkisebb csorbát se szenvedjen. [...] észrevévén, hogy némelyek, Századunk természetét követve, a régi Szent Atyánk reánk szállott örökségét elhagynák s az újságon kapkodnának, az újításnak ellenébe szegezte az Anyaszentegyház értelmének egyszerűségét”.⁸ Nem hallgatta el azt sem, hogy a budai kötelezettségek – a napóleoni háborúk nehézségei, illetve Fischer idővel egyre sokasodó egészségügyi problémái mellett – ahhoz vezettek, hogy a főpásztor kevesebb energiát tudott szentelni a főegyházmegye kormányzásának, és a tizenhat alesperesi kerület közül csak négyet tudott megvizsgálni, ami komolyan bántotta lelkiismeretét.

Ferenczy az érsek temperamentumát a következőkkel jellemezte: „Nem volt az a terhes foglalatosság, nem az a testi gyengélkedés, mely az Ő természetes vidámságát s jókedvét megszüntette volna. A lármás multságokat szorgalmasan kerülte, s a csendes magányosságban lelte fel minden kedvét”.⁹ Azt is erőteljesen hangsúlyozta továbbá, hogy az érsek milyen fegyelmezetten viselte idős korában a testi fájdalmat, amit a vízkóróság és a vesekő okozott. Fischert már 1820 áprilisában ágnak döntötte a betegség, ezért ünnepélyesen felvette a szentségeket és elbúcsúzott papjaitól. Ezután, élete utolsó két évében „a legfájdalmasabb és majdnem kiállhatatlan kínokat kényszeredett szenvedni: de oly ritka csendességgel tűrte szenvedéseit, hogy nem csak szóval soha nem panaszkodék, sőt a nyughatatlanságnak utolsó leheletéig legkisebb jelét sem mutató.”¹⁰

Az elhunyt érsek emlékének megörökítésére magyar nyelvű költői művek is születtek. A *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1817 óta megjelenő állandó melléklete, a *Hasznos Multságok* című „mulattatva oktató szépirodalmi közlöny”¹¹ adta közre az egri növendék papság aláírású, tehát kollektív szerzőségű verset, amely nélkülözötte az egyéni

6 FERENCZY 1822. 12, 18.

7 FERENCZY 1822. 31.

8 FERENCZY 1822. 26.

9 FERENCZY 1822. 24.

10 FERENCZY 1822. 34.

11 BUZINKAY 2016. 59–60.

vonásokat, teljes egészében a közösség gyászát volt hivatott kifejezni. A szöveg hangulata sötét, végkicsengése azonban optimista: az érsek élni fog az utókor emlékezetében.

„Szűnjél de jajszó; mert Fiser [sic!] érdeme /kivív az évek bús diadalmiból,
S bár zárja sír porát magába, / Él neve, s visszaragyog egünkre.
Véget nem érnek tettei, s míg ezek / Élnek, nevében csorba nem eshetik.
Őtet Dicsőség templomába / Béviszi majd maradék világunk.”¹²

Hasonló érzelmi skálát járt be Lengyel Miklósnak a *Szép-Literáúrai Ajándék* című irodalmi lapban, a *Tudományos Gyűjtemény* Szemere Pál által szerkesztett mellékletében¹³ közölt költeménye, amely szintén az elhunyt érdemeit magasztalta.

Dicső Neved / Sem ércet rágó durva időfolyat,
Sem a kaján s sápadt irigység / Nem borítandja setét homályba
Pannon létéig. A Haza embere / Így nyer borostyánt. Holta után is él
A századok bús omladékin / Amiben élni szokott örökké!!”¹⁴

A FISCHER-KÉP FORMÁLÓDÁSA A TÖRTÉNETTUDOMÁNYBAN

A dualizmus korában a szélesebb nyilvánosság viszonylag ritkán emlékezett meg Fischer érsekről. Érdekes kivételt jelent ez alól a szabály alól az az 1891-es olvasói levél, amely a *Magyar Szemle* című katolikus folyóirat egyik cikkéről közölt észrevételeket. A kérdéses szöveg a magyar főpapok közérdekű adományairól adott közre összeállítást, amivel kapcsolatban a levélíró nehezményezte, hogy az anyagból teljesen kimaradt az egri főegyházmegye. Ezután részletesen számba vette az egri főpásztorok tevékenységét, és Fischer kapcsán rámutatott arra, hogy „sok új lelkesiséget alapított, templomokat épített, és sok százezer forintra menő vagyonát egyházmegyei és jótékony célokra adományozta”.¹⁵ Egy másik kivétel az érsek által 1811-ben kiadott városi tűzrendészeti szabályozás, amely szigorúságával tűnt ki, hiszen a szabályzat azokat a lakosokat, akik tűz esetén nem siettek azonnal a bajba jutottak segítségére, büntetésként örökre kitiltotta Egerből. A szabályzat szövegét a helyi sajtó két alkalommal, 1866-ban és 1913-ban is újraközölte, amivel a kortárs olvasók figyelmét kívánták felhívni a kérdés fontosságára.¹⁶

A dualizmus korától azonban a Fischer-kép formálását elsősorban a történészek vették át. Számos primer forrás feldolgozásán alapult például Udvardy László 1898-as monográfiája az érseki jogliceum történetéről. Ez beszámol arról a kérvényről, amelyet a liceum tanárai 1815-ben intéztek az érsekhez az infláció miatt elértéktelenedő fizetésük rendezése érdekében. Azt javasolták, hogy az anyagi alapot ehhez a rendkívüli kiadáshoz a papság adakozásából teremtsék elő. A válasz megmutatja, hogy Fischer mennyire tisztában volt a napi realitásokkal, hiszen arról írt, hogy a papság a devalváció miatt maga is erőteljes anyagi segítségre szorul, nem lenne tehát méltányos hozzájárulást kérni tőlük.

12 AZ EGRI NEVENDÉK PAPSÁG 1822. 49–50.

13 BUZINKAY 2016. 66.

14 LENGYEL 1823. 177.

15 ECSÉDI 1891. 351.

16 MARTONFFY 1866. 333.; *Eger „tűzi rend”-je 1811-ben*. Eger. 1913. december 13. 1.

Emellett kijelentette, hogy nem szeretné felhánytorgatni a kérelmezők anyagi viszonyait, de tény, hogy egyes líceumi tanárok szerencsés házasságuk, mások dicséretreméltó gazdálkodási ügyességük, megint mások külső támogatás révén valójában nem szenvedtek el olyan anyagi nehézségeket, mint ahogy kérvényükben írták. Most jön azonban a meglepetés! Az érsek ugyanis mindennek ellenére úgy döntött, hogy magánpénztárából ezer forintot fordít a fizetésjavításra, azonban úgy, hogy ezt az összeget a tanárok között nem rangidősség vagy a fizetési fokozatok alapján, hanem csak és kizárólag a rászorultság alapján kell felosztani¹⁷ – vagyis eljárása során a rendi gondolkodás korlátain felülemelkedve, modern alapelvet érvényesített.

1892-ben jelent meg az egri főegyházmegye papjainak irodalmi működését vizsgáló kötet, amely Fischer szerepére is kitért, elsősorban mecénási szerepét hangsúlyozva: „Amerre járt, jótékonyság haladt vele karöltve. Szegény plébánosok és tanítók javára nevezetes alapítványokat tett és a líceum fenntartására tett tőkét, mely a pénz-devaluáció folytán majdnem semmivé lett, pótolta.” A szerző az érsek szónoki képességeit is méltatta: „Mint örökös főispán, Heves és Külső-Szolnok megye gyűlésein nevezetes beszédek tartott és személyes jelenlétével a megyei életet elevénné és érdekessé tette.”¹⁸

A Magyarország vármegyei és városai című reprezentatív sorozat részeként 1910-ben megjelent helytörténeti összefoglaló Fischer politikai szerepét is értékelte: „Neki kellett megpuhítania Heves és Külső-Szolnok vármegye rendeit a kénytelen-kelletlen adózásra. Maga járt elül a jó példával. Midőn az ismételt adózás miatt már-már kiürült a pénztára, minden ezüstneműjét, körülbelül másfél mázsányit, ajánlotta fel.” Az összefoglaló arra is kitért, hogy 1809-től – a hercegprímási tisztség betöltetlensége miatt – rangidős főpapként az érseknek kellett a Helytartótanács egyházi ügyosztályát irányítania. „Így Fischer István inkább Budán lakott, mint Egerben. De azért Fischer érsek sűrűn kibocsátott körleveleiben az egyházi életnek majdnem minden vonatkozására kiterjeszkedett.”¹⁹

Szmrecsányi Miklós 1930-ban publikálta kutatási eredményeit a császári udvar 1809-es egri tartózkodásáról, amit különösen Mária Lujza főhercegnő, Napóleon későbbi felesége levelezésének feltárása tett érdekessé. Bár Ferenc császár családja a francia támadás elől menekült Egerbe, a főhercegnő a körülmények ellenére kifejezetten jól érezte magát a kisvárosban. Fischer érsek mindent megtett azért, hogy szórakoztassa császári vendégeit, ezért például kirándulásokat szervezett a birtokaira. Mária Lujza így jutott el például Tárkányba, ahol megcsodálta a pisztrángos tavat és a vízesést, és a vidék az alsó-ausztriai Badenre, a divatos fürdővárosra emlékeztette. Kerecsenden a fácánost nézték meg, és elmentek az egerszalóki búcsújáráhelyre is, ahol a szőlőskertben uzsonnáztak. Mária Lujza valóban otthon érezte magát az érseknél. A kirándulásokról írva egy alkalommal például megjegyezte: „Máskor a szőlőkbe megyünk, s mert már egészen magyarrá lettem, tudok beszélni a parasztokkal, vettem tőlük cseresznyét.” És bár időnként elfogta a honvágy, kijelentette: „Nagyon szeretek itt lenni és rajongok Magyarországiért, meg vagyok hatva attól a bánásmódtól, melyben bennünket itt részesítenek.”²⁰ Mária Lujza magyarbarát érzülete egyébként olyan tényező volt, amelyet a helyi sajtó jóval később is érdemesnek tartott feleleveníteni, hiszen az egri *Népújság* még a Kádár-korszak-

17 UDVARDY 1898. 221.

18 KONCZ 1892. 83–84.

19 BOROVSKY 1910. 423–424.

20 SZMRECSÁNYI 1930. 40–48. A tanulmányt szemlélte a helyi sajtó is, lásd: *Hogyan írt egri élményeiről Mária Lujza királyi hercegnő, később Napóleon felesége, aki három hónapig tartózkodott Egerben.* Eger. 1930. április 12. 2.

ban is külön cikket szentelt a Habsburg főhercegnő egri tartózkodásának, külön kiemelve a cseresznyevásárlás epizódját.²¹

1933-ban jelent meg Gillemot Katalin monográfiája Széchényi Ferenc gróf bécsi körének szellemtörténeti jelentőségéről. A gróf szoros összeköttetésben állt a később szentté avatott Hofbauer Kelemennel, a bécsi katolikus megújulás egyik legfontosabb vezetőjével, ő maga pedig támogatóival együtt a magyarországi hitélet elmélyítését tűzte ki célul, elsősorban a társadalmi elit és a papság megszólításán keresztül. A monográfia Fischer érseket Széchényi egyik közeli szövetségeseiként mutatta be, aki „belátó nyugalmának” hála sikeresen megakadályozta, hogy a mozgalom – a fiatal és energikus Jordánszky Elek törekvéseit követve – a hazai protestánsok ellen forduljon. Az érsek a gróf segítségével erőfeszítéseket tett a katolikus biblia, valamint más vallásos kiadványok terjesztése érdekében, és szintén Széchényire támaszkodva igyekezett cáfolni azokat, a Ferenc császárra is hatást gyakorló korabeli híreszteléseket, amelyek szerint a magyar főpapok nem áldoztak vagyonukból megfelelő összegeket közcélokra. Hogy az érsek milyen nagyra tartotta a gróf erőfeszítéseit, jól mutatja egy 1817 októberében hozzá írt levele: „Édes-örömet fogom teljesíteni Excellenciádnak szent és buzgó szándékait, melyekkel minket, akik a Magyar Anyaszentegyháznak érdemtelen Elöljárói vagyunk, valóban Orcapirulásig megszégyenít Excellenciád”.²²

A történetírásban sokáig csak elvétve találkozhatunk kritikus megjegyzésekkel Fischer István szerepével kapcsolatban. Ide sorolható például Szederkényi Nándor Heves vármegye történetéről írt, 1893-ban megjelent monográfiájának egyik megállapítása, miszerint főispáni minőségében mindent megtett azért, hogy a „határozott nemzeti szellemű” nemesi közösséget megnyerje a reakcionárius bécsi politika számára: „Bárá Fischer érsek és főispán mindent megkísérlett ugyan a megyének meghódoltatására az udvari politika iránt; de ez nem sikerült.”²³ Egy 1934-ben megjelent szaktanulmány pedig – igaz, kritikus szándék nélkül – beszámolt arról, hogy az érsek 1808-ban egy államtanácsos segítségét kérte annak megakadályozására, hogy Eger elnyerje a szabad királyi város címet. A szerző értékelése szerint a főpap „saját székvárosának szabad királyivá felemelése ellen leginkább azért küzdött, mert a mozgalom mögött szabadkőművesek és nemkatolikusok állottak, akik ezzel is a kat[olikus] vallásnak akartak ártani”.²⁴

1945 után azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A kommunista politikusok a katolicizmust, a „Horthy-fasizmus támaszát”²⁵ tartották egyik legfontosabb ellenségüknek, és minden lehetséges eszközt felhasználtak arra, hogy felszámolják az egyház tekintélyét és befolyását. Az új társadalmi rendet létrehozni kívánó kommunista mozgalom új kollektív identitás megteremtésére és fenntartására törekedett, ami a közös emlékezet eszközét sem nélkülözhetette. Ebben az esetben is igaznak bizonyult az az általános megfigyelés, miszerint „a történelem politikai használatát a gyakran különösen aktív és egyúttal változatos formákban jelentkező politikai propaganda élteti”.²⁶

Ennek következtében a kommunista diktatúra kiépülését követően a magyar főpapok a tudományos feldolgozásokban is csak az antiklerikális propaganda kívánalmainak

21 KAPOR 1978. 5.

22 GILLEMOT 1933. 51–52., 57., 59–61. Ezúton is köszönöm Tengely Adriennek, hogy felhívta a figyelmemet erre a munkára.

23 SZEDERKÉNYI 1893. 352.

24 PATONAY 1935. 37.

25 BALÁZS 1953.

26 GYÁNI 2016. 47, 124.

megfelelően jelenhettek meg. 1957-ben például egy helytörténeti munkában Szántó Imre arról írt, hogy Fischer érsek 1810-ben egyik birtokán, Baktán előírta, hogy a gyermekek iskoláztatását elhanyagoló szülőket testi fenytéssel büntessék meg, ha pedig ez nem használna, akkor az illetőket mint „megrögzött bűnösöket” üzzék el a birtokról. Szántó Imre értelmezése szerint „Az egri érsek természetesen nem azért fenyegetőzött ilyen szigorú büntetések foganatosításával, mintha a falusi gyermekekből mind megannyi kiművelt emberfőt akart volna képeztetni, hanem azért, mert a hitoktatással, a feudális vallásosságra neveléssel a nép féken tartását igyekezett hűségesen szolgálni. Célja az volt csupán, hogy a nép fiai megtanulják az alázatos keresztény kötelesség teljesítését, a földesuraknak és az állami felsőbbbségnek kijáró engedelmisséget.”²⁷

Szántó 1965-ben egy másik, erősen publicisztikai hangvételű tanulmányában egyházkritikáját Vladimir Bogdanovics Bronyovszkij orosz tengerészhadnagy 1810-ben született Utazás Magyarországon című munkájára hivatkozva igyekezett alátámasztani. Értelmezése szerint az orosz utazó ugyanis Egerben járva „éles szemmel vette észre azt a püspöki basáskodást és könyörtelen elnyomást, mely az akkori idők cári Oroszországot is jellemezte”. Bronyovszkij a főtcán járva találkozott az érsekkel is, aki önelégült ember benyomását tette rá, és „az összes öt körülvevő lények közül csakis és kizárólag a lovak tűntek jóllakottaknak”.²⁸ Ezek a tanulmányok természetesen nem független történelmi elemzések, hanem politikai propagandatermékek voltak, amit az is mutat, hogy az 1965-ös munka egy korábbi, lényegesen rövidebb változata tíz évvel korábban a szélesebb tömegek ideológiai meggyőzését szolgálva megjelent a *Népijság* című megyei napilapban is.²⁹

A rendszerváltást követően szerencsére megszűntek az ideológiai elvárások, és a katolikus főpásztorokról reális ábrázolások születhettek. A történetek a személyes vonatkozásokra is egyre nagyobb figyelmet fordítottak. Ezen a téren kiemelhető Vargha Domokosné érzékeny tudománytörténeti elemzése 1997-ből, amely Fischer István és Tittel Pál csillagász viszonyát vizsgálta levelezésük tükrében. A szerző szerint az érsek nagylelkű mecénásnak bizonyult, aki rendkívül művelt emberként megérezte Tittelben az átlagnál tehetségesebb tudóst, és abban reménykedett, hogy alkalmazásával a liceum fénye is növekedni fog. Fischer érsek ezért engedélyezte – a korban szinte példa nélküli módon – papja és csillagásza számára a göttingeni protestáns egyetemre tervezett tanulmányutat, noha attól félhetett, hogy az ideológiailag veszélyes környezet rossz hatással lesz Tittelre. A tanulmány szerint ez bizonyos szempontból valóra is vált, hiszen a csillagász Göttingenben a kora 19. századi német polgári társadalom minden előnyét élvezhette. Hazatérése után viszont Tittelnek vissza kellett illeszkednie a rendi megkötöttségek közé, ahol ő csupán szolgának számított – annak ellenére is, hogy Fischer személyesen nagyra tartotta tehetségét. Míg Tittel német mentoraival mély tisztelettel, de természetes, közvetlen hangon levelezett, addig az érsek felé mindig szigorúan alkalmaznia kellett az alárendeltségét kifejező formulákat, és a Fischer iránt érzett hálás szeretetét idővel fokozatosan megrontotta a kiszolgáltatottság fájdalma.³⁰

27 SZÁNTÓ 1957. 192.

28 SZÁNTÓ 1965. 283.

29 SZÁNTÓ 1955. 3.

30 VARGHA 1997. 521–523.

FISCHER ISTVÁN EMLÉKEZETE AZ IRODALOMBAN

A Fischer-kép formálódásában természetesen a művészetek is kivették a részüket. Ebben a vonatkozásban egyértelműen Mikszáth Kálmán 1900-ban megjelent regénye, a *Különös házasság* játszotta a legfontosabb szerepet. Ennek kapcsán fontos emlékeztünkbe idéznünk azt az alapszabályt, miszerint a történelmi regények valójában soha nem annak a korszaknak a viszonyait jellemzik, amelyben játszódnak, hanem azét, amelyben megszülettek. Így a *Különös házasság* sem a 19. század elejének egyházi házassági bíráskodásáról szól, hanem arról, hogy hogyan ítélte ezt meg a század végének liberális politikai-kulturális elitje, amelyhez Mikszáth is tartozott. A Szabadelvű Párt országgyűlési képviselőjének regénye pedig, amely öt évvel a kötelező polgári házasság bevezetése után³¹ jelent meg, természetesen arról próbálta meggyőzni az olvasókat, hogy a katolikus egyházi házasságjog elavult, a reform ezért egyértelműen a társadalmi haladást szolgálta.

A *Különös házasság*ban Fischer érsek alakja karikatúráként jelenik meg, elvtelen, érdekevezérelt politikusként, akinek kifejezetten jól jön Buttler János gróf házasságának bontópere, hiszen az eset kapcsán tömegesen kap megkereséseket befolyásos emberektől, akik felajánlják neki, hogy támogatják személyes ambícióit a hercegprímási kinevezés megszerzésére. Mikszáth elbeszélése szerint ugyanakkor a helyzet idővel megromlott, hiszen a támogatásért cserébe egyesek a házasság felbontását, mások pedig fenntartását követelték tőle. Az író természetesen a rá jellemző kedélyességgel ábrázolta mindezt. Leírása szerint az „érsek, ha jó hangulatban volt néhány bikavér kvarterka [borozgatás] után, azt is mondhatta: »Sok jó barátom van mindenfelé«, de ha rossz hangulatba jutott, abban a sóhajtásában is igazság nyilvánult: »Tele vagyok ellenségekkel«. Sőt a végén úgy megkonfundálták [összezavarták] az érseket a különböző informáló levelek, staféták, nem ritkán udvari kurírok, fenyegető és ígérgető intervenciók, hogy elkeseredetten kiáltott föl: – Ha még soká tart ez a Buttler-pör, az őrltek házába jutok.”³² Az egyházi bíróság végül fenntartotta a házasság érvényét, ami az elbeszélés szerint komoly ellen-szenvet ébresztett Fischer iránt. A felháborodás pedig olyan komoly volt, hogy a nyomás hatására a király, aki eredetileg őt szemelte ki hercegprímásnak, végül Rudnay Sándort nevezte ki. Mikszáth teljességgel történelmietlen elbeszélése a Rákosi-korszak agitátora-it is megihlette, hiszen 1951-ben antiklerikális propagandafilmet forgattak a regényből, aminek bemutatóját a Grósz József kalocsai érsek elleni koncepció per kezdetéhez igazították. A film még a regénynél is lazábban kezelte a tényeket, hiszen Fischer Istvánt, akit egyébként Somlay Artúr játszott, esztergomi érsekként szerepeltették.³³

A regényből táplálkozó antiklerikális előítéletek lebontása érdekes módon már a Kádár-korban megkezdődött. Sugár István helytörténész eredeti dokumentumok alapján dolgozta fel a per valódi történetét, kutatási eredményeit pedig az 1970-es években a helyi sajtóban is publikálta. Cikkeiből kiderült, hogy Buttler János felesége, Döry Katalin – miután nem tudott kijönni a számára megítélt tartásdíjból – folyton azt kívánta, hogy férje, aki egyre nagyobb vagyonra tett szert, fogadja őt vissza. „A békéltető akcióba még báró Fischer István egri érsek is bekapcsolódik, aki »különös beszéd« végett invitálja meg »egy kis barátságos ebédre« a grófot – eredménytelenül.”³⁴

31 A kérdés történetéről összefoglalóan lásd SALACZ 1938.

32 MIKSZÁTH 1969. 373.

33 Fischer alakját ráadásul a film összemosta utódjával, Pyrker János Lászlóval. KLESTENITZ 2020. 82–83.

34 SUGÁR 1972. 5.

Fischer alakját ugyanakkor az antiklerikális üzenetek közvetítése érdekében még az 1960-as évek népszerű ifjúsági irodalma is felhasználta. A *Népújság* 1961-ben közölte Vitányi János Déryné Egerben című írását, amely a magyar vándorszínészet hőskorának igyekezett emléket állítani. Az elbeszélés szerint Déryné társulatát nagy örömmel fogadták az egri polgárok, a sikeres előadások sorozata azonban váratlanul megszakadt, az érdeklődők egyszerre csak elpártoltak a színháztól. Kisvártatva az érsek titkára magához kérte a társulat direktorát, aki visszatérve igencsak haragosan számolt be színésztársainak a megbeszélésről. „Arról papolt az orcátlan, hogy a hívő lelkek szelíd mulatsága Istennek tetsző cselekedet, de báró Fischer István bíboros [sic!] érsek úr őminenciája szerint mi finomság nélkül való magyar nyelven, profán komédiákkal megrontjuk a nyáját. Mivel pedig a lelkek üdvössége mindennél előbbre való, megfontolandónak ajánlá távozásunkat más városba. [...] Mivel a páter szavai és a publikum fogatkozása között az összefüggést csak a vak nem látta, [...] harmadnap felkerekedtek, búcsút mondtak a harangok, a papok városának.”³⁵

Fischer érsek alakja mellékszereplőként a 20. századi magyar irodalom egyik jelentős alkotásában is felbukkan, méghozzá Weöres Sándor *Psyche* című, 1972-ben megjelent regényében. A mű egy fiktív költőnő fiktív önéletrajza, amely azonban számos történelmi személyt és korabeli irodalmi alkotást is felvonultat. Központi szereplője Ungvárnémeti Tóth László, a 19. századi magyar költészet mára szinte teljesen elfeledd, de Weöres által rendkívül nagyra tartott alkotója. Ungvári szoros kapcsolatban állt Fischerrel, és a Kazinczy Ferenc hatására írt szonettjeinek egyikét egyenesen az érseknek ajánlotta.

„Boldog! Ki földön nyerhet égi bért, / S szívében a menny drága kincse nála,
S ki a halál előtt nyugtot talál / Nagy lelke érdemes jótettéért.

Még boldogabb, ki a sok félre-tért / Törött, s töretlen úton meg nem álla,
S bár lába fáradt, s bár nyomula válla / Terhével is magas céljára ért!

Örvendj Kegyes! Hozzád beszélek én / Nemes hitünknek égkedvelte Atyja!
Igaz képed vagy on táblám felén;

Lejjebb pedig szent bíborod mutatja, / Hogy többre méltó szíved áldozatja
Túl a halálnak zordon éjjelén.”³⁶

A mai irodalomtörténet-írás értékelése szerint a költő szonettjei „tartalmi szempontból nem különösebben értékesek, szokásos udvarló versek lírai átfűtöttség nélkül, de formailag kifogástalanok, s különösen figyelemre méltó tiszta rimelésük”.³⁷

Weöres 1969-ben egyik barátjától, Bata Imrétől ajándékba kapta Ungvárnémeti Tóth László verseinek eredeti kiadását. A kötet egykor Kazinczy Gáboré, Ferenc unokaöccsége volt, aki pedig a kötet címlapjára életrajzi feljegyzéseket is írt Ungvárnémetiről: „Pápis-tává leve 1816. Octob. 16. d. Budán, az Egri Érsek, Báró Fischer István kezéből vévén az ostyát, ennek kápolnájában. [...] Midőn a Doctori grádusért tette le 600 ezüst forintot,

35 VITÁNYI 1961. 3.

36 UNGVÁRNÉMETI 1819. 89.

37 MERÉNYI 2008. 30.

ezen summának felét az Érsek fizette le, a másik felét gróf Széchényi Ferenc.”³⁸ Weöres természetesen ezeket az életrajzi adatokat is beépítette művébe.

A regény alapján 1980-ban Bódy Gábor rendezett filmet. Ennek egy rövid jelenetében Fischer érsek is szerepel, amint a líceum dísztermében, mintegy a 19. századi főpapok archetípusaként előadást tart védencének, Ungvárnémetinek a tudomány támogatásának fontosságáról. Ezzel pedig, paradox módon, a fiktív történelmi személy fiktív önéletrajzán alapuló regény megfilmesített jelenete közelebb jutott a történelmi hitelességhez, mint a Különös házasság.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a magyar közemlékezetben Fischer István alakja gyakran egyszerűen egy történelmi típus megszemélyesítőjeként jelent meg, és – természetesen az elbeszélő szándékaitól függően – egyaránt lehetett főpap, főrend, politikus, mecénás, vagy éppen a kommunista korszakban a „feudális elnyomás” jelképe. Ugyanakkor a sok egysíkú, sematikus ábrázolás mellett olyan munkákat, elsősorban szaktörténeti feldolgozásokat is találhattunk, amelyek sikeresen mutattak rá Fischer érsek egyes személyes vonásaira.

Azt remélhetjük tehát, hogy a tudományos munkák számának növekedésével a jövőben az érsek portréja egyre színesebbé és egyénibbé fog válni, és idővel meg fog születni az a Fischer-monográfia, amelyet a jeles egyháztörténész, Hermann Egyed már 1934-ben kíváncsnak tartott.³⁹

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- AZ EGRI NEVENDÉK PAPSÁG 1822 = AZ EGRI NEVENDÉK PAPSÁG: Nagyméltóságú Bárány Fischer István Egri Érsek sírjánál. Hasznos Mulatságok, 1822/7. 49–50.
- BALÁZS 1953 = BALÁZS BÉLA (szerk.): A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. Budapest, Művelt Nép, 1953.
- BOROVSKY 1910 = BOROVSKY SAMU (főszerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye monográfiája. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1910.
- BUZINKAY 2016 = BUZINKAY GÉZA: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.
- ECSÉDI 1891. = ECSÉDI: Az egri névért! Magyar Szemle, 1891. július 26. 351.
- FERENCZY 1822 = FERENCZY JÓZSEF: Áldott emlékezete Isten és emberek előtt kedves néhai nagyméltóságú és főtisztelendő Nagy-Szalatnyai báró Fischer István úrnak [...], melyet hirdetett Ferenczy József [...], midőn az egri érsekség árva rendeitől gyászos egyházi pompával tiszteltetnének az egri főtemplomban 1822. esztendőben, kisasszony havának 28. napján. Eger, az Érseki Oskola betűível, 1822.
- FRIEDREICH 1902 = FRIEDREICH ENDRE: Halápy Konstantin emlékezete. In: A Temesvári Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1902/1903. iskolai évről. Temesvár, Csánád-egyházmezei könyvnyomda, 1903. 1–55.

³⁸ KOVÁCS 1976. 824.

³⁹ HERMANN 1934. 246.

- GILLEMOT 1933 = GILLEMOT KATALIN: Gróf Széchényi Ferenc és bécsi köre. Budapest, Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem, 1933.
- GYÁNI 2016 = GYÁNI GÁBOR: A történelem mint emlék(mű). H. n., Kalligram, 2016.
- HERMANN 1934 = HERMANN EGYED: Gillemot Katalin: Gróf Széchényi Ferenc és bécsi köre. Századok, 1934/4–6. 246–247.
- KAPOR 1978 = KAPOR ELEMÉR: Királylányok a Hajdúhegyen. Népújság. 1978. július 18. 5.
- KLESTENITZ 2020 = KLESTENITZ TIBOR: Imázs és emlékezet a tömegsajtóban – Pyrker János László példája. In: HORVÁTH ISTVÁN (szerk.): Emlékkötet Pyrker János László és Szmracsányi Lajos érsekek tiszteletére. Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ, 2020. 73–88.
- KONCZ 1892 = KONCZ ÁKOS: Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren. Eger, Érseki Lyceumi Nyomda, 1892.
- KOVÁCS 1976 = KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig. Weöres Sándor antológiája a magyar költészet rejtett értékeiről és fureságairól I. Jelenkor, 1976/9. 819–828.
- LENGYEL 1823 = LENGYEL MIKLÓS: Bánatos könnyecseppek Nagyszalutnyai Sz. Báró Fischer István Egri Érsek Úr Ő Excellenciája hamvaira. Szép-Literárai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez. 1823.177.
- MARTONFFY 1866 = MARTONFFY KÁROLY: Nyílt szó a tűzoltás ügyében. Eger, 1866. október 4. 333.
- MERÉNYI 2008 = MERÉNYI ANNAMÁRIA: Ungvárnémeti Tóth László irodalomesztétikai tájékozódása. Irodalomtörténet, 2008/1. 25–51.
- MIKSZÁTH 1969 = MIKSZÁTH KÁLMÁN: Különös házasság. Budapest, Szépirodalmi, 1969.
- PATONAY 1935 = PATONAY JÓZSEF: Medgyesi Somogyi János államtanácsos és a magyar kegyestanítórend. A Tatai Kegyesrendi Gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium Értesítője az 1934–1935. tanévről. Tata, Turul Irodalmi és Nyomdavidálat, 1935.
- SALACZ 1938 = SALACZ GÁBOR: A magyar kultúrharc története 1890–1895. Bécs [Pécs], Pécsi Egyetemi Kiadó, 1938.
- SUGÁR 1972 = SUGÁR ISTVÁN: A különös házasság igaz históriája 27. Déli Hírlap, 1972. szeptember 13. 5.
- SZÁNTÓ 1955 = SZÁNTÓ IMRE: Eger város haladó hagyományainak kérdése. Népújság, 1955. február 6. 3.
- SZÁNTÓ 1957 = SZÁNTÓ IMRE: A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a visitatio canonicák tükrében 1750–1850. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1957. 151–196.
- SZÁNTÓ 1967. = SZÁNTÓ IMRE: Eger város úrbéri és felszabadulási pere (II. rész). Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1965. I. kötet. 243–290.
- SZEDERKÉNYI 1893 = SZEDERKÉNYI NÁNDOR: Heves vármegye története IV. Eger vára visszavételétől, 1867-től 1867-ig. Eger, Heves Vármegye Közönsége, 1893.
- SZMRÉCSÁNYI 1930 = SZMRÉCSÁNYI MIKLÓS: A királyi család és a szent korona egri menedékhelye 1809-ben. Budapesti Szemle, 1930. 217. kötet, 629. szám. 25–55.
- UDVARDY 1898 = UDVARDY LÁSZLÓ: Az egri érseki joglécium története (1740–1896). Eger, az Érseki Líceum Könyvnyomdája, 1898.
- UNGVÁRNÉMETI 1819 = UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ: Sonett. Bárá Fischer István Egri Érsek Ő Exceljához. Hasznos Mulatságok 1819/12. 89.
- VARGHA 1997 = VARGHA DOMOKOSNÉ: Tittel Péter Pál (1784–1831), aki magyar csillagász akart lenni. Természet Világa, 1997/11. 521–524.

VITÁNYI 1961 = VITÁNYI JÁNOS: Déryné Egerben. Népújság, 1961. május 25. 3.

TIBOR KLESTENITZ

ISTVÁN FISCHER IN HUNGARIAN PUBLIC MEMORY

In Hungarian public memory, István Fischer often appeared simply as the embodiment of a historical type, and – depending, of course, on the narrator's intentions – he could be a prelate, a nobleman, a politician, a patron of the arts, or even a symbol of „feudal oppression” during the communist era. At the same time, alongside the many one-dimensional, schematic portrayals, we can also find works, primarily specialist historical studies, which successfully highlight certain personal traits of Archbishop Fischer. We can therefore hope that with the increase in the number of scholarly works, the portrait of the archbishop will become more colorful and individual in the future, and that in time, the Fischer monograph that the distinguished church historian Hermann Egyed considered desirable as early as 1934 will be written.



VARGA BENJÁMIN

MITŐL „EGRI”, ILLETVE „MAGYAR” EGY EGRI RITUÁLE?
MILYEN ÉRTELEMBEN AZ EGRI (ÉS A MAGYAR) EGYHÁZÉ?

Fischer érsek és a *Rituale Agriense*

Ezt a kérdést igyekszünk egy kicsit körbejárni a következőkben a Fischer István érsek neve és joghatósága alatt 1815-ben megjelentetett *Rituale Agriense*-kiadás kapcsán,¹ amely 1898-ig, a Samassa-féle új kiadásig, tehát gyakorlatilag a XIX. század végéig volt hivatalosan forgalomban a főegyházmegye, illetve a belőle létrehozott szatmári és kassai püspökségek területén – és tartalmazta a plébániai gyakorlatban a misén és a szolozsmán kívül előforduló összes szertartásokat a keresztelestől a temetésig egyfelől, másfelől a helyben használatos szentelményeket és áldásokat, de még az egyházi év bizonyos processziós rítusait is.

Az az egy biztosnak tűnik, hogy nem attól egri egy rituále tartalma, hogy Egerben „találták volna fel” az illető szentséget/szentelményt vagy áldást vagy az azokhoz alkalmazott szentírási szövegeket, még csak attól sem, hogy Egerben alkották volna meg a konkrét liturgikus tételeket, könyörgéseket, olvasmányokat, énekelt tételeket. Az előzőek legnagyobb része keresztény közkinccs, az utóbbiakat pedig az egész római rítus közös liturgikus-műfaji keretei határozzák meg, s ezeket a tágabb kereteket készen kaptuk a római rítus Árpád-kori magyarországi meghonosodásakor – a magyar liturgia konkrét alkalmakkor, funkcióban és sorrendben használatos tételei nagyrészt ekkor rögzültek a bőséges római tételkészletből válogatva, láthatóan tudatos szerkesztés és vízió eredményeképpen.²

Semmiképpen nem arról van szó tehát, hogy valamiféle romantikus értelemben vett néplélek és karakter nyilvánult meg spontán módon a magyar liturgia születésében, nem ebben az értelemben hungarikum vagy lokális, egri egy szokás, gyakorlat, megoldás.

A folyamat logikája inkább fordított: az átvételkor kialakított úzus megszabta kereteket „lakja be”, teszi magáévá a magyar egyház, mint egy ruhát, és a megszokás során válik a sajátosan rá jellemző elrendezés identitásjelölővé, telik meg azzal a tartalommal,

1 A *Rituale Agriense* történetét és problémáit tárgyalja összefoglaló jelleggel: ZSASSKOVSKY József – BARTALOS Gyula: *Az egri rituále kérdései. Általános szempontból tárgyalva és megvitatva*. Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger 1892. Az egri rituáléból 1666 és 1815 között négy kiadás jelent meg. Pálffy Tamásé 1666-ban, Telekessy Istváné 1702-ben, Eszterházy Károlyé 1768-ban, végül a Fischer-féle 1815-ben. Az újkori egyházmegyei rituálékról lásd bővebben: VARGA Benjámin: *Magyarországi rituálék az újkorban, 1625-től* (Szakdolgozat, ELTE 2012).

2 A liturgikus identitás kérdéseiről lásd legújabban: Miklós István FÖLDVÁRY: *Usuarium I–II. A Guide to the Study of Latin Liturgical Uses in the Middle Ages and the Early Modern Period*. MTA–ELTE Lendület Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest 2023 – közelebről: 15–29. A magyarországi úzusok Árpád-kori kialakulásáról lásd elsősorban: FÖLDVÁRY Miklós István: *Egy úzus születése I. A Chartivirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*. ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgia-történeti Kutatócsoport, Budapest 2017.

amit a magyar egyház eleven élete jelent. Talán nem a legszerencsésebb hasonlat, mindegyre valahogy úgy képzelendő el a folyamat, mint amikor fiatal felnőttként kialakítom a rám jellemző ruhátárat, amelynek egyes darabjait nem én találtam fel, piros inget kívül és rövid szakállat nem én hordok először és egyedülként e földön, de az általam előnyben részesített ruhadarabok, stílus és összeállítások a megszokás során idővel engem kezdenek jelezni mindenkinek, aki ismer. Én hordozom őket, és ők is hordoznak engem, kijelölik a kereteimet (a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt), de személyes tartalommal én töltöm ki e kereteket (ismét a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt).

Szemléltessük konkrét példán, mit jelent a magyarsága egy tételnek! A példa a halottas zsolozsmából való.

A virrasztó zsolozsma, a matutínus hagyományos módon az imára invitáló 94. (héber számozás szerint: 95.) zsoltárral kezdődik: „Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak” (*Venite exultemus Dómino*). Ennek a zsoltárnak van, ugyancsak hagyományos módon, egy keretverse, az antifóna, amely többek közt a magyar hagyományban ilyenkor a 17. (18.) zsoltár két verséből alkotott híres *Circumdederunt* cento: „Körülvettek engem a halál kínjai, az alvilág fájdalmai körülvettek engem.” Az antifóna és a zsoltár verseinek váltakozásából, refrénszerű visszatéréseiből a következő szöveg születik (ez látható a kivetítésen): *Körülvettek engem a halál kínjai, az alvilág fájdalmai körülvettek engem. / Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak, vigadjunk a mi szabadító Istenünknek! Járljunk az ő színe elé hálaadással, és zsoltárok dicséretével vigadozzunk néki! / Körülvettek engem a halál kínjai... És így tovább... [Mert nagy Úr az Isten... / Az alvilág fájdalmai körülvettek...]*

„Körülvettek a halál kínjai”, de az élet és benne a liturgikus élet megy tovább (*life goes on*), az egyház zsoltározik tovább, mint teszi mindig, a világ végezetéig. A kettő közötti feszültséget, amely a normál napi zsoltárrend és a halotti veszteség tematikája között mintegy magától, a helyzet és a liturgikus üzem logikájának megfelelően, mondhatni természetes úton keletkezik, tehát nem valamiféle didaktikus szándékból, ezt a feszültséget a liturgia nem oldja fel, megmarad termékeny paradoxonnak, és ekképpen lesz karakteres jellemzője századokon át a magyar temetési hagyománynak, olyan jellemzője, amely a források tanúsága szerint abban is élénk emlékeket hagy, aki más konkrét szöveget nem tudna felidézni a szertartásból. Magyar gyászolók generációinak imája rakódott le erre az antifónára, és járta át személyességgel, mint a tömjénfüst a templomfalakat.³

Így őrizi valamiképpen a *Circumdederunt* antifóna is elődeink életét, halálát és „beleimádkozott” imáit.

Kevésbé jó tétel volna ebben a funkcióban a másik gyakori, a *Regem cui omnia vivunt* antifóna? Nyilván nem. Rómaibb? Csak abban az értelemben, hogy történetesen a pápai udvar liturgiájában ezt éneklik. Magyar a *Circumdederunt*? Azzá lett, idővel, föltétlenül.

3 Személyes megjegyzés következik. Hosszú évekkel ezelőtt az ELTE Latin Tanszékének oktatóit és hallgatóit egy kiránduláson vendégül látták a tihanyi bencés atyák. A külön körbekalauzolás után az atyák saját ebédlőjében kaptunk ebédet. Az ajtón belépve hirtelen megcsapott egy ismerős érzés: a szobának az a bizonyos „átimádkozott” légköre volt, ami olyan helyiségek sajátja, ahol régóta, sokat imádkoznak. El akartam hessegetni a benyomást, gondoltam, nyilván képzelődés, miért lenne ilyen szempontból az ebédlő más mint a folyosó, az ékezés előtti fohásznak csak nincs ilyen tartós hatása. De nem hagytam nyugodni a dolog, úgyhogy végül csak megemlésttem a perjel atyának, milyen furcsa, hogy olyan összetéveszthetetlenül imádságos a levegője ennek a teremnek. Csodálkozva nézett rám, majd közölte, hogy ez a terem a rendház privát kápolnája volt évtizedeken át, csak nemrégiben cserélték meg valamilyen praktikus okból a régi refektóriummal, amaz lett az új kápolna, ez pedig az új ebédlő. De a falak, vagy ki tudja pontosan mi is, megőrizték az ott elmondott rengeteg ima fizikai és még inkább spirituális nyomait.

De ha Augsburgban vagy Mainzban éneklük némileg más, bár szintén pentaton dallamon, akkor meg augsburgi és mainzi lett, ott és úgy, ahogyan ők alkalmazzák.

Összefoglalva: kis túlzással tehát azt lehet mondani, hogy a kiindulóponton, egy lokális vagy regionális gyakorlat rögzülésekor szinte (de csak szinte) mindegy, hogy milyen részekből áll össze, és nem érdemes mondjuk a *Circumdedeunt* antifóna „inherens magyarságát” kutatni, melyben a spontán néplélek a maga törzsökös magyarságában megnyilvánul. A lényeg, ha szabad illet mondani, inkább az, hogy a megszokás éppen ezt és csak ezt a konkrét rendet avatja hungarikummá vagy éppen egri úzussá.

Mi köti össze az egymás mellett élő magyarországi úzusokat? Összeköti a viszonylagos közelség, a pentaton gregorián, bizonyos közös ceremoniális szokások, az összetartozás helyi és tágabb tudata. A lokális identitás hordozója pedig elsősorban a helyi anyaegyház, az egyházmegye liturgikus életéért felelős püspök elvi irányítása alatt álló, mintaként és műhelyként működő székesegyház. A gyakori középkori formulával élve az egri püspökség területén ben az eszmény az *ad usum almae ecclesiae Agriensis*, azaz „az édes egri anyaegyház szokása szerint” – a székesegyház nem ritkán a maga építészeti valójában is meghatározója volt bizonyos helyi szokásoknak, terepviszonyaival, méretével, tagoltságával, oltárainak, altéplomainak és a környezetében levő kisebb templomoknak az elrendezésével.

Nézzük most (nagyvonalakban), mit örökölt meg az újkorra a magyarországi egyház a rituále szöveganyagaként? Ez a ritusanyag három fő szövegcsaládban öröklődött, melyek sorban:

1. A középkori anyag (jelölése a továbbiakban az *Obsequiale Strigoniense* nyomán O), melyet a maga teljességében csak a nyomtatványkorból ismerünk (1560-ig);
2. A Telegdi-féle *Agendarius* mint első újkori reformrituále (T) 1583, 1596;
3. A Pázmány-féle *Rituale Strigoniense* (P) 1625-ből, majd a következő kiadásai és egyházmegyes változatai egészen az 1909-es, Vaszary Kolos-féle utolsó RS-ig.

A három szövegcsalád között a viszony dióhéjban a következőképpen fest:

OBSEQUIALE (O)		TELEGDY (T)		PÁZMÁNY (P)
~1490–1560	>	1583, 1596	>	1635–1909
Összegzi és nyomtatványba rendezi a középkori hagyományt		Rostál karcsúsít, népnyelvű mintabeszédekkel bővít		RR 1614 szerkezetébe építi a T-ből átvett hagyományelemeket

A három hagyományt jelölő három szigla időrendben összeolvasva OTP-t ad ki, de ez pusztá véletlenség.

Az O a kézírásos középkori hagyományt rendező nyomtatvány formába.

A T az első nagyobb törés a hagyományban: radikálisan karcsúsít, válogat és rostál, „cserébe” szépséges mintabeszédekkel bővíti az anyagot.

A P a *Rituale Romanum* szerkezetét veszi alapul, abba építi a T-ből átvett hagyományelemeket.

A radikális karcsúsításra álljon itt szemléltetőül csak a halottas anyag sorsa, bal oldalon a középkori tételjegyzéket látjuk, jobb oldalon a Telegdi-félét, az *Agendarius* 2022 októberében bemutatott kritikai kiadásának⁴ függelékéből. Az ábrázolt helyzet magáért beszél, meglehetősen drámai képet mutat.

4 VARGA Benjámin: *Agendarius Strigoniensis 1583, 1596*. Argumentum–ELTE BTK Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest 2022 (Műhelytanulmányok 8.) A szövegtani előzményeket lásd a kötet bevezetőjének megfelelő alfejezeteiben.

Obsequiale Strigoniense (1490–1560)

R. Absolve Domine animas eorum

Ps. Ad te Domine levavi animam meam

Ant. Suscipiat te Christus qui vocavit te

Ps. Miserere mei Deus

Ant. Læto animo pergo ad te

Or. Misericordiam tuam Domine ... pietatis
affectu rogare ... cogimur

Or. Omnipotens sempiternus Deus qui humano
corpori animam

Or. Diri vulneris novitate percussi

F. Kyrie eleison

W. Non intres in iudicium

W. Non tradas Domine bestiis animas

W. Anima eius in bonis demorabitur

W. A porta inferi

Or. Petimus clementissime Domine ut spiritum
huius famuli tui

W. Requiescat in pace

Post hæc lavetur corpus defuncti

F. Kyrie eleison

W. In memoria æterna erit iustus

W. Non tradas Domine bestiis animas

W. Domine miserere ei

Or. Suscipe Domine animam servi tui quam de
ergastulo

Ant. In paradisum

Ps. In exitu Israël de Ægypto

Ps. Beati immaculati

Ps. Ad Dominum cum tribularer

Telegdi (1583, 1596)

VIII. ORDO SEPELIENDI MORTUOS

F. Oremus pro fidelibus defunctis

W. Requiem æternam etc.

[cantetur primus nocturnus ex officio]

Ant. Absolve Domine

Cant. Benedictus

W. A porta inferi etc.

Or. Deus qui tuorum gloria sacerdotum

Or. Fidelium Deus

Ant. Michaël præpositus paradisi etc.

W. Requiem æternam etc.

W. Requiescat in pace.

Brevius

F. Oremus pro fidelibus defunctis

W. Requiem æternam etc.

Ant. Circumdederunt me

Ps. Venite exsultemus

Ant. Absolve Domine

Cant. Benedictus etc.

**Et post missæ celebrationem stet sacerdos
iuxta feretrum dicens orationem**

Or. Non intres in iudicium

R. Subvenite sancti Dei

F. Kyrie eleison

W. A porta inferi

W. Credo videre bona Domini

W. Ne tradas bestiis animas

W. Domine miserere ei

Or. Deus cui omnia vivunt

R. Antequam nascerer

F. Kyrie eleison

W. A porta inferi

W. Credo videre bona Domini

W. Ne tradas bestiis animas

W. Domine miserere ei

Or. Fac quæsumus Domine hanc cum servo tuo

R. Qui Lazarum resuscitasti de monumento

F. Kyrie eleison

W. A porta inferi

W. Credo videre bona Domini

W. Ne tradas bestiis animas

W. Domine miserere ei

Or. Inclina Domine aurem tuam

Or. Deus universorum creator et conditor

**Hic elevetur corpus defuncti et portetur ad
tumulum cum psalmo et antiphona**

Ant. Aperite illi portas iustitiæ

Ps. Confitemini Domino quoniam bonus

Pf. Piæ recordationis affectu

Or. Deus qui fundasti terram

Ant. Ingrediar in locum

Ps. Quemadmodum desiderat

Or. Obsecramus misericordiam tuam ... qui
hominem ad imaginem tuam

Ant. Hæc requies mea in sæculum sæculi

Ps. Memento Domine David

Or. Deus apud quem mortuorum spiritus

F. Absolvimus te frater vice

F. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti

Ant. De terra plasmasti me

Ps. Domine probasti me

Pf. Oremus fratres carissimi pro spiritu cari
nostri

Or. Deus vitæ dator

Or. Temeritatis quidem est Domine

Or. Debitum humani corporis

Portetur defunctus ad templum

R. Libera me Domine

[missa pro defunctis]

Ant. In paradisum

Ps. De profundis

Corpus deponatur in sepulcrum

W. A porta inferi etc.

Or. Suscipe Domine animam famuli tui N. re-
vertentem ad te
W. Dominus vobiscum
W. Requiescant in pace
W. Oremus pro omnibus fidelibus defunctis
Ps. De profundis
F. Kyrie eleison
W. A porta inferi
W. Credo videre bona Domini
W. Ne tradas bestiis animas
W. Domine miserere ei
Or. Deus qui omnium potestatem habes

Revertentes ad ecclesiam

R. Si bona
RV. Nudus egressus
Ps. Miserere mei Deus
Ps. Deus misereatur
Ps. Levavi oculos meos
Ps. Ad te levavi
Ps. Nisi Dominus ædificaverit
F. Kyrie eleison
W. A porta inferi
W. Credo videre bona Domini
W. Ne tradas bestiis animas
W. Domine miserere ei
Or. Misericors Deus qui omne genus humanum
Or. Deus qui nos melius in domo luctus
W. Requiescat in sancta pace

Felmerül, hogy a T talán egy sietős gyakorlatot rögzít, mi az, amit nem hagytak el járvány és háború idején sem, de mégis az a helyzet, hogy Pázmányék valami okból csakis a T hagyományához fértek hozzá, nem volt a kezükben a korábbi anyag, és számukra a T radikálisan karcsúsított szövege jelentette a megörökölt hagyományt magát. Az sem biztos, tudatában voltak-e egyáltalán annak, hogy a T nem a középkori hagyomány maga, hanem egy erősen lelkipásztori fókuszú reformrituále a hitújítás korából.

Pázmányék a *Rituale Romanum* (1614) szerkezetét és beosztását veszik alapul, de a T-ből ők és utódaik átmentenek egészen a XX. századra is mindent, amit sajátosan magyar hagyománynak és megőrzendőnek ítélnek, pl. az emlegetett *Circumdederunt* temetési antifónát is, de ugyanígy örökölték tovább az újkorra a feltámadási körmenet vagy az úrnapi körmenet magyar hagyományát, és pl. a vízkereszti arany-, tömjén és mirhaszentelést is. De a temetési anyag esetében is szerencsésnek mondható, hogy az RR-t vették alapul, az ugyanis jóval gazdagabb a T-nél, és így Pázmányék (a T bekapcsolásával) végeredményben sokat helyreállítottak a magyar középkori temetés rendjéből is („minden rosszban van valami jó”).

Már az is „szép” tőlük, hogy szükségesnek találták a saját rituále kiadását. Ennek gyakorlati indoka azon kívül, hogy olcsóbb vállalkozás volt egy misszálénál vagy breviáriumnál, az, hogy a rituále kicsit szabadabb a miséhez és a zsolozsmához képest, anynyiban főként, hogy a szentségek-szentelmények érvényessége nagyon minimális feltételekhez kötött, kevésbé szigorú, mint a miséé, és kevésbé szigorú, mint a zsolozsma tétéleinek alaprendje, ezért az európai gyakorlatban jóval kötetlenebb a rituále körébe tartozó rítusok szöveges-, énekanyaga és mozzanatai is, válogatásuk, funkciójuk és sorrendjük is.

A fentiekből remélem, kiderül, hogy ebben a hagyományban a minimális különbségeknek is döntő jelentőségük tud lenni, valahogyan úgy, mint a telefonszámok esetében: akár ugyanazok a számok, ha más sorrendben állnak, mást jelölnek, és egyetlen szám eltérése is teljesen mást jelöl ki, nincs olyan, hogy „kicsit más” a telefonszám, az vagy az enyém, vagy teljesen másé. (A hasonlat ismét sántít, persze, de talán megbocsátható.)

Ezzel már átteveztünk a *Rituale Strigoniense* (RS) egyházmegyes változatainak témájához.

Egom	Eger	Kalocsa	Győr	Veszpr	Zágráb
1625			1636		
1656					
1666	1666		1666		
1672					
1682			1687		
1692	1702		1702		
1715		1738	1731		1729
1745	1768			1750	
1772		1798		1772	1796
1801	1815			1801	
1818		1833			
1858		1838			
1859	1898	1888		1900	
1907					
1909					

A táblázat mutatja a magyarországi rituálehagyomány újkori kiadásainak történetét, a csomópontokkal, időrendben is egymáshoz rendezve. Az egeri kiadások vörössel kiemelve, a 2. oszlopban láthatóak (Fischer érseké félkövérrel).

Az egeri rituále, a *Rituale Agriense* (RA) első kiadása 1666-ban látott napvilágot, Kasán.⁵ Ebben az időben a püspöki székhely még bőven török kézen (és vele az egyházmegye területének egy karéja). Ennél korábbi egyházmegyes kiadás csak az 1636-os győri.

5 Ez a kiadás is abba a titokzatos körbe tartozik, mely a nyomdászt, Verdussent jelzi egyedül, a kiadás helyét nem, Borsa Gedeon szerint azonban megbízhatóan beazonosítható a Nádasdy-féle pottendorfi és lorettomi nyomdai vállalkozás termékeként, lásd bővebben BORSA Gedeon: „Nádasdy Ferenc pottendorfi

Az egri kiadások ezután nagyjából ritmikusan, 50–70 évente követik egymást, leginkább alkalmasint aszerint, ahogy az előző kiadás példányai elfogynak, elhasználódnak. A kiadásoknak ezen kívül lehet más járulékos apropójuk is: az 1768-asé⁶ például az egyházmegye vezetésének törekvése, hogy demonstrálja, képes ellátni az egyházmegye ruszin népességét és a görögkatolikusokat is, akik ekkoriban már javában harcoltak az egyházkormányzati függetlenségükért. A kiadások teljes sora a kiadó főpásztorok nevével és a megjelenés helyével:

Rituale Agriense

- (1) Pálffy Tamás (Pottendorf[?], 1666)
- (2) Telekessy István (Bécs, 1702)
- (3) Eszterházy Károly (Eger, 1768)
- (4) Fischer István (Buda, 1815)
- (5) Samassa József (Eger, 1898)

Azután, hogy napvilágot látott az első egri saját egyházmegyes rituále, onnantól tapasztalataink szerint láthatólag az számított kiindulópontnak, bizonyos megoldásait az egri rituálék mindvégig követni fogják, egészen az 1898-as, ezen a néven utolsó *Rituale Agriense*-ig. De „fél szemüket” rajta tartják a kiadók az esztergomi rituále új és újabb kiadásain is, és arra is találhatunk forrást, hogy az RA nem csak Esztergomban tájékozik, ilyen bizonyíték például a vízkereszti házszeneléshez használatos kréta megáldásának (*benedictio cretae*) rítusa, amely először az 1738-as kalocsai rituálében jelenik meg, annak nyomán Egerben először az 1768-as kiadásban, és a Fischer-féle is közli, annak dacára, hogy a hivatalos esztergomi anyagba sem ekkor, sem később nem került be ez a rítus – nyilván változatlanul szükség volt rá a helyi gyakorlatban még a XIX. század elején biztosan. De ilyen bővülés az 1768-as RA-ban az *in articulo mortis* adható apostoli áldás rítusa is.

Lássuk mármost a Fischer István joghatósága alatt megjelent 1815-ös kiadást. Ez a kiadás nagyalakú (25 centiméteres gerincmérettel), nagybetűs és ezért kis híján 600 oldalas, hordozására inkább targonca, mint tarisznya szükségeltetik, de ha segéderő tartja, a celebráns pár lépés távolságból biztonsággal ki tudja olvasni az elmondandó szöveget (minden más, instrukciók, rubrikák kisebb betűvel van szedve) – erről a körülményről is

és *lorettomi nyomdái (1666–1673)*”, Magyar Könyvszemle, XCII (1975) 201–207. Az RMK. II. 1081b Kassára jelez ugyanebben az évben egy ugyancsak Pálffy Tamás nevével jelzett RA-kiadást, felderítendő, hogy nem leírási hiba-e Szinnyi nyomán, minden más forrás ugyanis a pottendorfit hozza. Valószínűtlen, hogy Pálffy püspök ugyanabban az évben Kassán és Pottendorfban is kinyomatta volna az RA-t, mindenesetre nem lehetetlen. Kassán volt már ebben az időben az egri püspökség és a káptalan székhelye.

6 A kiadással részletesen foglalkozik MISKEI Antal: „Eszterházy Károly egri püspök liturgikus könyve (1768)”, in *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series XXXV* (2008) 89–96. Miskei arra jut elemzésében, hogy ennek a speciális kiadásnak különleges egyházpolitikai jelentősége volt az egri egyházmegyében: Eszterházy Károly püspök ugyanis a jelek szerint egy mintaszerű rituále összeállításával és a papság rendelkezésére bocsátásával többek közt azt kívánta mintegy demonstrálni, hogy az egyházmegye képes ellátni a magyar, a német és a „szláv” ajkú hívek lelki szükségleteit is, nem szükséges tehát a legutóbbiakat önálló rítuspüspökségbe tömöríteni. Dacára a szorgos és jeles eredményű munkálkodásnak, 1771. szeptember 19-én XIV. Kelemen pápa *Eximia regalium* kezdetű bullájával felállította a görögkatolikus munkácsi rítuspüspökséget, és egy héttel később az újonnan kinevezett Bradács János püspököt megerősítette hivatalában. Az újkori rituálék története során tehát legalább egy esetben ilyen különleges megfontolások is kötődnek az egyik kiadáshoz.

megemlékezik Fischer érsek szokatlanul hosszú és személyes hangvételi, gondoskodó attitűdjéről jól tanúskodó előszavában.

A kiadás jellemzőinek vizsgálatakor elsősorban két irányból közelítettünk: tartalomjegyzék- és bekezdésszinten összehasonlítottuk elődjével, az 1768-as egri rituáléval, és az 1815-ös kiadás korában forgalomban lévő legfrissebb, 1801-ben Budán megjelent esztergomi rituáléval. Az eltérések alaposabb értékeléséhez egyenkénti kontextusvizsgálatra lesz majd szükség, az döntheti el, minek milyen és mekkora a jelentősége (folyamatban van kutatócsoportunkban az újkori magyarországi rituálék kritikai összkiadásának előkészítése).

Ezek alapján a következőket állapíthatjuk meg, a könyv (F) tartalmában sorban haladva, most csak felsorolásszerűen:

1. Átrendez: egri elődjében még az utolsó kenet és a lélekajánlás, illetve a temetés blokkja közé ékelődik a házassági ordók sora (ennek a régebbi rendnek a logikája, hogy előbb minden szentséget sorra vesz, és azután tér csak át az olyan nem szentségi rítusokra, amilyen a lélekajánlás és a temetés), ezt praktikusabb sorrend bevezetésével módosítja, és a haldoklás és a végtisztesség körüli rítusokat egybefogja.

2. Bővít: beiktatja az elődjében még nem szereplő Balázs-napi gyertyaszentelés rítusát, egy a súlyos betegek, haldoklók számára szentelendő gyertya rítusát (*candelae pro moribundis*), valamint egy áldást templomi és körmeneti zászlók számára. Ezek egyike sem szerepel az esztergomi anyagban.

Bővíti és részben átfogalmazza például a bérmlásról szóló instrukciót (ez az anyag szintén nem szerepel az esztergomi rituáléban – püspöki rítus révén), viszont törli magát a *confirmatio* formuláját, talán hogy ne támadjon félreértés azzal kapcsolatban, kinek is a dolga a bérmlás. Az instrukciókat tartalmazó rubrikákban egyébként másutt is átrendez, bővít és átír.

A legterjedelmesebb és legfeltűnőbb bővülés a kötet végén a bábák számára készült hosszas instrukció a szükségkereszttség módjáról és körülményeiről, illetve hogy mire kell figyelniük a szülés körül egyházi szempontból, és közli a bábaeskü egy szövegváltozatát.

3. A magyarul, németül és szlovákul közölt népnyelvű szakaszokat hozzáigazítja a kortárs nyelvhasználathoz (pl. hagyományos „Ki neved” kérdés a keresztelésnél nála már „Mi a neved?”)

4. Töröl: törli az elődje által még a kötet végén (szintén hagyományosan, sőt még az 1801-es esztergomi rituále által is rendszeren) közölt exorcizmust, az ördögűzés ordóját. Ez önmagában külön monográfiát megérdemelne, a hazai források és gyakorlat viszonya az exorcizmusához.

Itt tartunk az összehasonlító kutatással jelenleg.

Végezetül idézzük Fischer érsek intését, mellyel az egyházmegye lelkipásztoraihoz szóló előszavát zárja, Péter apostol szavait az alkalomhoz igazítva: „Elsősorban rátok, lelkipásztorokra, a mennyei szentségek kiszolgáltatóira bízuk, ügveljétek a rituálénkba foglalt szertartásokra és rítusokra, és intünk titeket, hogy mint akik a papságot a mennyei és örök főpaptól, Jézus Krisztustól kaptátok, aki, miután bűneinkért áldozattá lett, elhívott benneteket, hogy társai legyetek a lelkek üdvösségre vezetésében: legeltessétek a nyájat, amely közöttetek él, nem kényszerűségből, hanem szabad elhatározásból, szent szavakat szólva és feddhetetlen étellel, nem rút nyereszkeedésből, hanem mint a nyájának példaképei. Teljesítsétek szolgálatotokat, tegyétek teljessé örömet, hogy ugyanazt vallván, egyazon szeretettel bírván egyelkűek legyünk mindnyájan.”



FEJÉRDY ANDRÁS

FISCHER ÉRSEK SZEREPE
AZ 1822. ÉVI NEMZETI ZSINAT ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN

1822. szeptember 8. és október 16. között – Fischer érsek halála után – került sor a Magyar Királyság utolsó nemzeti zsinatára. A következőkben Fischer István egri érseknek a nemzeti zsinat előkészítéséhez kapcsolódó tevékenységét vizsgáljuk az esztergomi Prímási Levéltárban, illetve az Egri Érseki Levéltárban őrzött dokumentumok újraolvasásával. Amellett érvelünk, hogy az érseknek a zsinat előkészítésében játszott szerepét két fő tényező határozta meg. Egyrészt az, hogy ő volt a püspöki kar *de facto* vezetője akkor, amikor a Somogyi Lipót szombathelyi püspök személye elleni támadás nyomán I. Ferenc elrendelte a későbbi a nemzeti zsinathoz vezető vizsgálatot. A prímási és a kalocsai érseki szék üresedése miatt így mintegy hivatalból Fischerre hárult a feladat, hogy a megoldási javaslat kidolgozásának élére álljon. Az egri érsek zsinat előkészítésében játszott szerepét másrészt az határozta meg, hogy a nemzeti szinódus előkészítésének idején már súlyosan beteg volt, majd meg is halt. Ennek következtében sem előkészítő egyházmegyei zsinatot nem tudott tartani, sem a zsinaton nem tudott részt venni.

A NEMZETI ZSINAT SZÜKSÉGESSÉGÉNEK FELVETÉSE

Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat összehívásának közvetlen kiváltó oka abban állt, hogy Somogyi Lipót szombathelyi püspök, egy személye elleni támadásra védekezésül 1818. november 7-én egy beadványt intézett a Magyar Királyi Udvari Kancelláriához, amelyben az egyházi élet csaknem minden területén megfigyelhető általános erkölcsi romlásra hívta fel a figyelmet.¹ A beadvány a szokásos szolgálati úton hamarosan eljutott I. Ferenc király asztalára, aki Erdődy József kancellár útján úgy rendelkezett: a Somogyi püspök által szükségesnek nevezett egyházi reformok megvalósítására Fischer István egri érsek terjesszen elő javaslatot, mégpedig úgy, hogy annak kidolgozásába bevonja Kurbély György veszprémi és Vurum József székesfehérvári püspököket.²

A nagyszabású feladattal megbízott Fischer mindenesetre nem csupán a megjelölt két püspökkel egyeztetett, hanem néhány más püspököt is bevont a konzultációba. 1819.

1 Vö. MESZLÉNYI 1934. 250. A beadványt közli BAKÓ 2017. 60–65. Másolata megtalálható: PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5A.

2 Erdődy József Fischer Istvánhoz. Bécs, 1819. január 8. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5A. Publikálva: FEJÉRDY 2018. 207. MESZLÉNYI 1934. 250–251. tévesen Kopácsy József székesfehérvári püspökről beszél, jóllehet ekkor még Vurum József állt a székesfehérvári egyházmegye élén.

február 18-án kelt levelében Verhovác Miksa zágrábi, Kluch József nyitrai, Klobusiczky Péter szatmári, valamint Somogyi Lipót szombathelyi püspökök is arra kérte, hogy fogalmazzák meg az ügygel kapcsolatos javasataikat.³ Míg Verhovác Miksa semmi konkrét javaslattal nem állt elő,⁴ Kluch József,⁵ Klobusiczky Péter⁶ és Somogyi Lipót válaszeveleiben számos olyan elemet találunk, amelyek később a nemzeti zsinat határozatai közé is bekerültek. Az elsőként válaszoló szombathelyi püspök a konkrét javaslatok megfogalmazásán túl ráadásul, egy a kérdés orvoslásának módját is érintő felvetéssel élt. 1819. március 8-án kelt levelében tudniillik a probléma átfogó jellegére tekintettel – minden valószínűség szerint a primási szék betöltetlen volta miatt – azt javasolta, hogy az illetékes metropolita hívjon össze egy egyháztartományi zsinatot javaslatot: „*Mea demissa opinione Synodus Provincialis requireretur.*” (Alázatos véleményem szerint egyháztartományi zsinatra van szükség.)⁷

Az egri érsek, természetesen a kancellári leiratban megnevezett két püspök: Kurbély György és Vurum József véleményét is kikérte. A Vurum azonban nem tartotta elegendőnek az írásbeli konzultációt. Álláspontját összegző 1819. március 16-i válaszeveleiben ezért felvetette, hogy az egyház helyzetének megvitatására személyes találkozót kellene szervezni. Felajánlotta egyúttal, hogy ezt tartsák nála, Székesfehérvárott.⁸ Nem sokkal később Kurbély György szintén jelezte, hogy küld ugyan egy írásos választ, de vannak olyan gondolatai is, amelyeket inkább egy személyes találkozó alkalmával fejtené ki részletesebben.⁹

Miután a két püspök levelére az egri érsektől érdemi válasz nem érkezett, Vurum két hónappal később, május 11-én megsürgette a választ. Jelezte, hogy Kurbély már türelmetlenül várja, mikor hívja össze Vurum Székesfehérvárra a tanácskozást, mert több mindent csak felületesen érintett felterjesztésében, és ezeket szóban szeretné kifejteni. Vurum szerint Kurbély türelmetlenségében ugyanakkor az is szerepet játszott, hogy a

3 Fischer István levelének pontos szövegét nem ismerjük, keltezését a válaszevelek alapján tudjuk. Vö. pl. Klobusiczky Péter Fischer Istvánhoz. Szatmár, 1819. március 25. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5F. Kluch első válaszevele egyúttal arról tanúskodik, hogy Fischer azt kérte, az ügyet bizalmasan kezeljék: „*lente procedere in hoc labore cogor tanto magis, quod prout per Easdem Litteras sapienter praecautum est, in re tota secretam taciturnitatem adhibere, nec ullius Extranei opera uti velim.*” Kluch József Fischer Istvánhoz. Mocsonok, 1819. május 6. EFL AN 1120/1819.

4 Verhovác Miksa Fischer Istvánhoz. Zágráb, 1819. május 28. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr 70/5G.

5 Kluch József Fischer Istvánhoz 1819. május 20. EFL AN 1332/1819. A minden bizonnyal e levéllel elküldött datálatlan javaslatokat ld. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5D.

6 Klobusiczky Péter Fischer Istvánhoz. Szatmár, 1819. március 25. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr 70/5F.

7 Somogyi Lipót Fischer Istvánhoz. Szombathely, 1819. március 8. PL Nr. Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica 70/5E. RITSMANN 1940. 155. 15. j. ezzel szemben úgy vélte, hogy a tartományi zsinat és nemzeti zsinat elnevezéseket Somogyi szinonimaként használta.

8 „*Quia vero obiectum hoc maximi esset momenti, ut omni ex parte fundatam Suae Majestati Sacratissimae communem opinionem substernamus, e re esse censerem personaliter convenire, et in unum conferre consilia: quod si Excellentiae Vestrae necessarium esse videretur, demisse oro Excellentiam Vestram, ut cum ego in meditullo constituar, dignetur Excellentia Vestra gratiam habere, et apud me opportuno tempore conferentiam indicere, Seque ad residentiam meam humiliare. Spero assensurum etiam Illustrissimum Dominum Episcopum Veszprimiensem per me, dum voluntate Excellentiae Vestrae mihi constiterit, aequae invitandum.*” Vurum József Fischer Istvánhoz. Székesfehérvár, 1819. március 16. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5C.

9 Kurbély György Fischer Istvánhoz. Veszprém, 1819. március 28. EFL AN 1117/1819. Kurbély írásban elküldött szempontjait ld. PL Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5B.

nyáron mindenképp el akart menni Karlsbadba, és a nyitrai püspököt is meg akarta látogatni. Útjainak szervezéséhez tehát mielőbb tudni akarta Fischer miképp dönt. Vurum így ismét felajánlotta Fischernek, hogy Székesfehérváron szívesen helyet ad a találkozóknak, ha az egri érsek valamikor a Dunántúlon jár. Ha viszont Fischer nem akarna utazni, maga is szívesen elmegy Egerbe, csak azt kéri, hogy a találkozót úgy szervezzék meg, hogy abból a beteges veszprémi püspök se legyen kizárva.¹⁰

Az újabb levélre az egri érsek postafordultával, május 18-án válaszolt. Egyetértett azzal, hogy személyesen tárgyalják meg a királynak küldendő állásfoglalást, és hangsúlyozta, hogy ezt úgy kell megszervezni, hogy mindhárman részt tudjanak rajta venni, hiszen az ügyet a veszprémi és székesfehérvári püspökre, valamint rá bízta. Jelezte ugyanakkor, hogy a nyitrai, zágrábi, szatmári és szombathelyi püspökök véleményét is kikérte, akiktől már beérkeztek a válaszok. Azt javasolta, hogy július közepén találkozzanak Székesfehérváron, amikor már a király is visszatért Bécsbe, és ő is befejezte egyházmegyéjében a kánoni vizitációt.¹¹

A találkozóra ennek megfelelően végül 1819. július 21–22-én Székesfehérváron került sor.¹² A tanácskozás eredményeként megfogalmazott felterjesztésben végül – Somogyi Lipót szombathelyi püspök felvetéséhez csatlakozva – a három főpap a király engedélyét kérte, hogy valamennyi püspök közös gyűlésen tanácskozhasson az egyházat érintő ügyekről, mivel a válság egyformán érint minden egyházmegyet és így az erkölcsi romlás okainak feltárása, s a megoldás lehetséges módozatainak megvitatása csak közös fórumon lehet eredményes. A magyar kancellárnak címzett levélben ugyanakkor nem kifejezetten nemzeti zsinat összehívására tettek javaslatot, hanem csupán a püspökök közös tanácskozó gyűlésének (*comune omnium episcoporum simul congregandorum consultatio*) megtartására.¹³ Ennek oka – mint utóbb az egri érsek Rudnay primásnak kifejtette – az volt, hogy jóllehet az országos probléma láttán a székesfehérvári tanácskozás mindhárom résztvevője nemzeti zsinat megtartását tartotta volna leginkább célravezetőnek, amíg a primási szék nem volt betöltve, nem láttak erre lehetőséget.¹⁴ Fischer tudniillik csupán a székesfehérvári tanácskozás után, Karlsbadban értesült arról, hogy I. Ferenc már július 12-én új primást nevezett ki Rudnay Sándor erdélyi püspök személyében.

A ZSINAT ÜGYÉNEK ÁTADÁSA AZ ÚJ PRÍMÁSNAK – A TÁRGYALANDÓ PONTOK MEGHATÁROZÁSA

Mihelyt ismertté vált, hogy a király Rudnay Sándor erdélyi püspök személyében újra betölti az esztergomi érseki széket, Fischer István egri érsek haladéktalanul beszámolt neki a király által rá és két püspöktársára bízott feladról, és kifejtette: miután ismét van

¹⁰ Vurum József Fischer Istvánhoz. Székesfehérvár, 1819. május 11. EFLAN 1120/1819.

¹¹ Fischer István válaszfogalmazványa Vurum Józsefnek. [Eger,] 1918. május 18. EFLAN 1120/1819.

¹² Vö. Fischer István Rudnay Sándorhoz. Karlsbad (Karlovy Vary), 1819. augusztus 13. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/2.

¹³ Fischer István, Kurbély György és Vurum József felterjesztése Erdődy József Magyar Királyi Udvari Kancellárnak. Székesfehérvár 1819. július 21. MNL OL, A 39, 1819. Nr. 8851. Publikálva: FEJÉRDY 2018. 209–210.; Fischer István Rudnay Sándornak. Buda, 1819. december 2. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/4.

¹⁴ Fischer István Rudnay Sándornak. Karlsbad (Karlovy Vary), 1819. augusztus 13. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/2.

primása az országnak, javasolják a nemzeti zsinat megtartását.¹⁵ Levelével együtt megküldte Erdődy kancellár január 8-án kelt levelét, az abban megfogalmazott megbízatás eredményeképpen Székesfehérvárott kialakított közös álláspontot tartalmazó levelet, valamint Somogyi Lipót szombathelyi püspöknek az egész ügyet elindító folyamodványát.

A három püspök előterjesztése nyomán Rudnay 1819. november 4-én maga is a zsinat ügye mellé állt. Sőt, egy fontos lépéssel tovább ment, mint az addigi tanácskozások és konzultációk eljutottak: nem csupán az általános erkölcsi romlás ügyének megvitatását tűzte a leendő zsinat napirendjére, hanem további négy pontot is meghatározott, amelyben a zsinatnak kell döntést hoznia. Rudnay döntéséről értesülve Fischer előbb Budáról írt levelében fejezte ki afeletti örömét, hogy a primás magáévá tette a zsinat megtartásának ügyét,¹⁶ majd miután visszatért Egerbe, eredetiben megküldte neki a zsinattal kapcsolatban addig keletkezett dokumentumokat – lényegében a püspököktől kapott írásos véleményeket.¹⁷

FISCHER ÉRSEK ÉS A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS ÜGYE

A Rudnay által a zsinat napirendjére tűzött pontok egyike, egy új magyar bibliafordítás kiadásának ügye volt, köszönhetően annak, hogy a kérdés megvitatása már a nemzeti zsinat ügyének felvetését megelőzően elkezdődött. A protestáns alapítású Bibliatársulat ugyanis 1812-től Magyarországon is elkezdte terjeszteni népszerű Bibliakiadásait, amit viszont sem Róma, sem a bécsi udvar nem nézett jó szemmel. Mivel ugyanakkor Fischer István egri érsek információi szerint 1818-ra elfogyott a magyar katolikus egyház által használt Káldi-fordítás 1782-es kiadása,¹⁸ azt elkerülendő, hogy a katolikus hívek protestáns bibliafordításokat kezdenek használni, sürgető szükségét látta egy katolikus magyar biblia kiadásának. Püspöktársainál körlevél útján ezért már 1818-ban konzultációt kezdett a kérdéssel.¹⁹

Ennek a konzultációnak köszönhetően ismerjük Fischer érsek kérdésben elfoglalt álláspontját. Ő tudniillik, azokkal szemben, akik nem tartották szükségesnek egy teljesen új fordítás elkészítését, hanem a Káldi-féle szövegfordítás korszerűsítését és magyarázatokkal ellátását javasolták, Fischer abba a csoportba tartozott, akik úgy vélték: miután jötevők segítségével 1818-ban sikerült még 400 példányt kiosztani a Káldi-féle magyar Biblia 1782. évi kiadásából – elegendő idő áll rendelkezésre egy új, modern magyar fordítás elkészítésére.²⁰ Az egri érsek 1819 végére mindenesetre finomított 1818-ban megfogalmazott álláspontján. December 20-án Rudnayhoz intézett levelében a Káldi-

15 Fischer István Rudnay Sándornak. Karlsbad (Karlový Vary), 1819. augusztus 13. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/2.

16 Fischer István Rudnay Sándornak. Buda, 1819. december 2. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/4.

17 Fischer István Rudnay Sándornak. Eger, 1819. december 20. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5.

18 *Szent Biblia melyet az egész kereszténységben bévött régi deák bötüből magyarra fordított a 'Jesus alatt vitézkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap.* A Királyi Universitásnak Bötüivel, Buda, 1782.

19 Vö. ehhez: Fangh István erdélyi káptalani helynök feljegyzése a Káldi-féle fordítás új kiadásáról. 1818. augusztus 21. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/4.

20 A kétféle álláspontot összegzi és Fischer István egri érsek 1818. július 9-i köriratának hatását hangsúlyozza: HORVÁTH, 1929. 100–101. A témához ld. még: SZÖRÉNYI 1983. 43–54.; Fischer álláspontját rögzíti: Fischer István Rudnay Sándornak. Eger, 1819. december 20. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5.

féle Biblia ügyét illetően már amellet érvelt, hogy bár egy új fordítás kiadását tartaná kívánatosnak, mivel ez több időt venne igénybe és már fogytán vannak az utolsó kiadás példányai, a külföldi bibliaírók befolyásának visszaszorítása érdekében hajlik arra, hogy a zsinat a Káldi-féle fordítás 1782. évi kiadásának nyelvileg a szükséges mértékben átdolgozott kiadása mellett döntsön.²¹

A nemzeti zsinat végül – hosszú viták után – részben a Fischer által képviselt szempontok szerint hozta meg döntését, hiszen egy új fordítás elkészítése helyett az idő sürgetésére tekintettel a Káldi fordítás kiadása mellett döntött. A végső határozat eltért azonban az egri érsek javaslatától abban, hogy a Káldi-féle szöveget változatlanul, csupán a helyesírási és sajtóhibák korrigálásával szándékozott újranyomni, nehogy a protestánsoknak oka legyen gúnyolódni, tudniillik: a katolikusok korábban olyan bibliát használtak, amit most ki kellett javítani.²² A már nem érthető szavakat ezért nem cserélték le, csupán jegyzetben adták meg magyarázatukat.²³

AZ EGRI ZSINAT ELMARADÁSA

Rudnay Sándor prímási kinevezését és a nemzeti zsinat összehívása érdekében tett első lépéseket követően a zsinatot előkészítő konzultációk megindítása mellett döntött. 1821. május 24-én a Magyar Királyság valamennyi megyéspüspökét, illetve az üresedésben lévő egyházmegyéék káptalani helynökét levélben kérte arra, hogy a nemzeti zsinat gyors sikere érdekében egyházmegyéjük papságával előzetesen vitassák meg a zsinat napirendi pontjait, és mindenhol tartsanak egyházmegyei zsinatot. Ezeknek eredményeit idejekorán küldjék meg neki, hogy anyagaik alapján megfelelően elő tudja készíteni a nemzeti zsinatot.²⁴

Egyre elhatalmasodó betegsége miatt Fischer érsek azonban nem tudott eleget tenni ennek a kérésnek. 1822 tavaszáig már csaknem valamennyi egyházmegyéében sor került ilyen konzultációra, amikor Fischer súlyos betegségére hivatkozva mentette ki magát, amiért nem tudott papi gyűlést összehívni. Ahogy írta, olyannyira gyenge volt már, hogy az utolsó kenetet is fel kellett vennie. Együttal jelezte, hogy helynöke elnökletével hamarosan megtartják az egyházmegye papjainak tanácskozását.²⁵ Főegyházmegyei szín-

21 Fischer István Rudnay Sándornak. Eger, 1819. december 20. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/5.

22 Diarium Synodi Nationalis Hungaricae Anno 1822 die 8 Septembris Posonii sub Celsissimo Principe et Primate Alexandro Rudnay de Eadem et Divek-Ujfalu inchoatae, et sequentibus continuatae sub provincialatu A. R. P. Ioannis Ev. M. Minetti. BFL XII-3 IV. tétel. 10. Sixt Klobusiczky szájába adja ezt az érvelést: Notata synodalia. (Sixt József feljegyzései). SzPKL, Synodus Nationalis 1822.

23 Decreta Synodi Nationalis. Sess. II., Cap. I. MNL OL, A 39 1824. Nr. 6021. Publikálva: FEJÉRDY 2018. 403–406.

24 Rudnay Sándor a Magyar Királyság püspökeihez és a vacans egyházmegyéék káptalani helynökeihez. [Esztergom], 1821. május 24. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/18. Publikálva: FEJÉRDY 2018. 271–274. Vö. VILLÁNYI 1938. 19.

25 Feljegyzés Fischer István 1822. május 25-i leveléről. PL, Acta Rudnayana, Publico-ecclesiastica Nr. 70/141. „Fischer Stephanus Archi-Episcopus Agriensis dedato 25^a Maii 1822 refert: se congregationem cleri sui intuitu punctorum in Synodo nationali tractandorum, ob gravem morbum, ut etiam sacramentis moribundorum provideri debuerit, celebrare hucdum non potuisse, daturum se nihilo minus operam, ut, si sub suo fieri non poterit, sub vicarii praesidio dicta congregatio celebretur, cuius resultatam opportuno tempore iure synodum, pro qua ipse venire vix poterit, submittere vult.”

tű papi tanácskozáásra azonban végül nem került sor. Az egri főegyházmegye papsága espereskerületenként fogalmazta meg javaslatait, amelyeket utóbb a káptalan összesített. Az így elkészült dokumentumot Tajer György káptalani helynök nem egészen két hónappal a nemzeti zsinat kezdete előtt, 1822. július 14-én juttatta el Esztergomba.²⁶

A Tajer György által írott kísérőlevél egyúttal árnyalja azt a Fischer István 1822. július 4-i haláláig keletkezett források által keltett benyomást, miszerint az érseknek nem volt jelentősebb hozzájárulása a nemzeti zsinat előkészületeihez. A káptalni helynök tíz nappal Fischer érsek halála után kelt leveléből tudniillik kiderül, hogy annak összeállításában a néhai érsek döntő szerepet játszott.²⁷

A végső dokumentum összeállításához felhasznált különböző iratok és javaslatok hiányában utólag mindenestre csaknem lehetetlen megállapítani, mely részei származnak magától Fischer érsektől. Mindenekelőtt ilyen lehet – a bibliafordítás ügyén túl – az egyházi bíróság rendjéről szóló határozat megszövegezésével foglalkozó zsinati bizottság anyagában még szereplő – de a végső határozatokba be nem kerülő – házasságjoggal és egyéb az egyházi bírói gyakorlatban előkerülő problémával kapcsolatos javaslatsor, de a szerzetesrendek fegyelmének megújítását, vagy az egységes szeminárium tanrend megvalósítását célzó javaslatok egy része is.²⁸

ÖSSZEGZÉS

Az 1822. július 4-i haláláig keletkezett forrásokat áttekintve úgy látszik, hogy Fischer érseknek nem volt semmiféle kezdeményező szerepe, vagy jelentősebb hozzájárulása a nemzeti zsinat előkészületeihez. Amit tett, az sokkal inkább hivatalából fakadó kötelezettségként tette. Az alapp probléma felvetése és a zsinat összehívásának javaslata Somogyi Lipót szombathelyi püspöktől származott, a megoldási javaslat kidolgozására szolgáló személyes székesfehérvári tanácsokozás szükségességét Vurum József vetette fel, a tényleges szervezőmunkát pedig amint lehetett, átadta az új primásnak, Rudnay Sándornak. Fischer érsek utóbb, betegsége miatt végül egyházmegyei zsinatot sem tartott.

Bár elsőre úgy tűnhet, hogy Fischer csak az elengedhetetlenül szükséges mértékben kapcsolódott bele az 1822. évi nemzeti zsinat előkészítésének munkálataiba, a közvetett források alaposabb vizsgálata alapján kijelenthető: Fischer István „posztumusz” nem elhanyagolható hatással volt a zsinat munkájára, mégha ennek pontos mibenléte nem is állapítható meg. Az Egerben készült, Fischer keze nyomát is magán viselő *Opinio consistorialis* tudniillik a zsinat napirendjén szereplő számos kérdéssel behatóan foglalkozott, sőt mitöbb, egye részei a zsinati viták vezérfonalául szolgáltak.

26 Tajer György Rudnay Sándorhoz. Eger, 1822. július 14. PL, Acta Rudnayana, Pubblico-ecclesiastica Nr. 70/141b.

27 „*Opus quod gratioso Celsitudinis Vestrae conspectui sisto, ductu potissimum opera ac studiis beatae memoriae Excellentissimi Nostri Archipraesulis concinnatum est; in quo apparando adornatis etiam per Curatos Dioecesanos in celebratis hoc fine Districtualibus congregationibus, item Domini Capitularium Deductionibus nonnullum quidem pretium statuerat, plura tamen e diuturno rerum usu ac cognitionibus suis deprompta diuque ante meditata pro sui sagacitate ingenii ac prudentia adiecit. Praematurum luctuosissimoque funere nobis ereptus ultimam huic operi manum imponere prohibitus fuit.*” Tajer György Rudnay Sándorhoz. Eger, 1822. július 14. PL, Acta Rudnayana, Pubblico-ecclesiastica Nr. 70/141b.

28 *Opinio Consistorialis quoad Objecta celebrandae Synodi Nationalis.* EFL AN Nr. 3129. A dokumentum zsinati dokumentumokban fellelhető hatására lásd: FEJÉRDY 2018. 79., 81., 91., 94–96., 98., 100–101., 103., 109., 111., 114., 116–118., 120–121., 125., 132–134., 136., 150., 157.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

BFL = Budapest Főváros Levéltára

EFL AN = Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

PL = Primási Levéltár

SzPKL = Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár

BAKÓ 2017 = BAKÓ Balázs: *A szombathelyi egyházmegye zsinatai*. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források, 10.) Budapest, 2017.

FEJÉRDY 2018 = FEJÉRDY András (összeáll., bev. és jegyz.): *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források, 15.) Budapest, 2018.

MESZLÉNYI 1934 = MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1786–1846)*. Budapest, 1934.

RITSMANN 1940 = RITSMANN Pál: *Az 1822. évi nemzeti zsinat és a kormányhatóságok*. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 10. 1940. 150–186.

SZÖRÉNYI 1983 = SZÖRÉNYI László: *Verseghy értekezése a Káldi-féle bibliafordításról*. In: Szurmai Ernő (szerk.): *In memoriam Verseghy Ferenc II*. Szolnok, 1983. 43–54.

VILLÁNYI 1938 = VILLÁNYI Győző: *A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatai a pozsonyi nemzeti zsinaton (1822). Különös tekintettel Győregyházmegyére*. Győr,

ANDRÁS FEJÉRDY

ARCHBISHOP FISCHER'S ROLE IN PREPARING FOR THE 1822 NATIONAL SYNOD

This study examines the activities of Archbishop István Fischer of Eger in connection with the preparation of the last Hungarian national synod, held between September 8 and October 16, 1822, after Fischer's death. The analysis is based on a re-reading of documents preserved in the Primate's Archives in Esztergom and the Archdiocesan Archives in Eger.

The study argues that two main factors shaped the archbishop's role in the preparations for the synod. First, following attacks against Bishop Lipót Somogyi of Szombathely, Emperor Francis I ordered an investigation that eventually led to the convocation of the national synod. At that time, Fischer, as the de facto leader of the episcopal college – given the vacancies in the archbishoprics of Esztergom and Kalocsa – was officially entrusted with directing the search for a solution. Second, Fischer's contribution was limited by his severe illness during the preparatory period, which ultimately led to his death before the synod convened. As a result, he was unable to hold a preparatory diocesan synod or take part in the synod itself.



NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

ZÁGON JÓZSEF MAGÁNIRATOK GYŰJTEMÉNYE

Ötven évvel ezelőtt halt meg Mons. Zágon József (1909–1975) győri kanonok, irodagazgató, apostoli vizitátor, a Pápai Magyar Intézet (a továbbiakban: PMI) korábbi régense, olaszországi főlelkész, a Szent István Alapítvány alapítója és első elnöke, a Consistorialis Congregációban az Emigráció delegátusa,¹ akinek jelentős terjedelmű irathagyatékát jelenleg a római Szent István Alapítvány levéltára őrzi (jelzete: SZIA–Zágon),² melynek mutatója megtalálható Esztergomban, a Prímási Levéltárban is.³ Széles körű levelezését, amelyet elsősorban az emigráció ügyében végzett, ábécé sorrendben iktatta és irattartókba rendezte. Iratainak egy részét halála után az Államtitkárság hivatali eljárásának a keretében a Vatikánba vitték.⁴ Személyes iratait külön irattartóba gyűjtötte, amelyre azt írta: *Magán jellegű ügyek*. Ebben rendezetlenül voltak iratok, dokumentumok, amelyet e sorok írója négy kategóriába és időrendbe sorolt. Ez az irattartó lett a magja és ötletadója egy iratgyűjteménynek,⁵ amely Hegedűs Andrással, a Prímási Levéltár igazgatójával történt egyeztetést követően a *Zágon–Magániratok* nevet kapta. Az említett iratokon kívül is számos irat, dokumentum, levelezés került elő itt-ott Zágontól, amelyeket igyekeztünk ebbe a gyűjteménybe besorolni. Mindezeknek a terjedelme elenyésző rendezett és kiterjedt levelezéséhez képest, azonban fontos információkat tartalmaznak munkastílusára, célkitűzéseire, Mindszenty bíborshoz fűződő kapcsolatára és egészségi állapotára vonatkozóan, ezért vállalkoztunk arra, hogy e tanulmányban ismerlessük azt a gyűjteményt, amely a Prímási Levéltár emigrációra vonatkozó gyűjteményébe fog kerülni:⁶

1 Életrajza NÉMETH László Imre: *Zágon József (1909–1975)*. in: Uő.: *Magyarokról Itáliában 1924–2014*. Budapest 2020, 261–295, vizitatori működése NÉMETH László Imre: *Száz tíz éve született Zágon József apostoli vizitátor*, in: Uő.: *Magyarokról ... i. m.* 315–335.

2 Az Alapítvány történetéhez lásd NÉMETH László Imre: *A római Szent István Alapítvány ötven éve*, Róma 2015, 13–15.

3 A mutató leírása NÉMETH László Imre: *Zágon–leveleskönyv, Iratgyűjtemény–töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest 2011, 17–18.

4 uo. 9–11.

5 Első ismertetése NÉMETH László Imre: *Zágon József két köszöntője a Pápai Magyar Intézetben*, in: *Magyar Sion XVI* (2022) 2/285–301.

6 A tíz irat gyűjteményéhez készítettem mutatókat, ez a tanulmány hozzájuk a bevezető.

I. Beszéddek: 1–23. (1951–1964)

Zágon beszédeit többnyire írógéppel írta, néhányat saját kézzel, amelyek közül irattartójában huszonháromat gyűjtött össze.⁷ A beszédeken, egy kivételével, nincs feltüntetve, hogy mikor és hol hangzottak el, de tartalmuk alapján néhány esetben lehet erre következtetni. Van köztük három olyan, amelyeket a PMI-ben mondott. Időrendben az első 1958. december 4-én a PMI márvány oltárának felszentelése alkalmából,⁸ a második a II. Vatikáni Zsinat első ülésszaka alatt, a magyar zsinati delegáció tagjainak 1962. november 15-én adott fogadáson (*ricevimento*).⁹ Ebben bemutatta a Rómában élő magyar papi közösséget, akiknek létszámát ötven főre becsülte. A harmadikat pedig a zsinat második ülésszaka alatt, 1963. december 1-én a zsinati delegációnak a PMI-ben tett ismételt látogatásán.¹⁰ Van továbbá egy-egy magyar nyelvű karácsonyi és húsvéti prédikációja¹¹ és néhány evangéliumi szakaszcsoportról mondott német nyelvű beszéde.¹² Ez utóbbiakat nagy valószínűséggel az ausztriai Mutters plébániatemplomában mondta el, annak a falnak a templomában, ahol általában szabadságát töltötte. Öt beszéde elsőmisére készült, németül, illetve magyarul. Az egyik német nyelvű az ausztriai Muttersben hangzott el, feltehetően az ötvenes évek első felében. A beszéd első oldala egy olyan félbevágott levélpapír hátoldalára van gépelve, amelyen a fejléc magyarországi levelezésében és küldeményeiben használt álneve: Dr. Mikes József Mutters 18, Tirol, Ausztria.¹³ A beszédben igen elismerően nyilatkozik a helyi közösségről.¹⁴

A mi mai újmiséünk idegenként áll előttem, első alkalommal van itt. [...] miért jött ő éppen ma Muttersbe? Azért jött, mert nem mehetett haza. [...] Magyarországon kívül nincsen más közösség, amelyik a magyar papokhoz közelebb lenne, mint Mutters. [...] Mindnyájan szeretetet, megértést találunk, úgymond második hazát.

Személyes vallomása ez a helyiakkal való kapcsolatáról, aminek maradandó emléke kanonokká történt kinevezése után a templom szentélyébe általa készíttetett színes Jézus Szíve üveglak.¹⁵ Egy másik újmisé beszédet a magyar kolóniának mondott Rómában,

7 Nyomatásban megjelent írásait, beszédeit lásd a Primási Levéltárban, Olaszországi Magyar Katolikus Misszió (a továbbiakban: OMKM) CD tár: 26.

8 Zágon–Magániratok. Közzé téve NÉMETH: *Zágon József két ...* i. m. 298–299.

9 Zágon–Magániratok I.7. NÉMETH László Imre: *Zsinati atyák a Pápai Magyar Intézetben, Zágon József köszöntője 1962-ben*, in: KÁRPÁTI Attila István – PÁSZTOR Katalin – SÓTI Lajos – VÁRKONYI Gábor (Szerk.): „... a jövődönék urai vagyunk.” Tanulmányok Csorba László tiszteletére, Budapest 2022, 252–253. A közlés után előkerült egy másik, ugyanerre az alkalomra írt rövidebb köszöntő (Zágon–Magániratok I.8.). Feltehetően egy korábbi tervezet.

10 Zágon–Magániratok I.9. Közzé téve NÉMETH: *Zágon József két ...* i. m. 299–301.

11 Zágon–Magániratok I.13–14. A karácsonyi beszédhez van egy rövid kiegészítés a budapesti Sztálin-szobor felállításáról, amelyet 1951. december 16-án avattak fel, így a beszéd feltehetően 1951 karácsonyán hangzott el. <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-N05BNTVHdmZXQJTKSUmWYzU3TGQ2dz09> (Letöltés: 2022. 08. 27.)

12 Témáik az evangéliumi főparancs és a süketnéma meggyógyítása. Zágon–Magániratok I.11–12.

13 Az álnévhez lásd FEJÉRDY András: „Hontalanok”, *A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*, in: *Történelmi Szemle* 41 (2009) 1/61 és ott a 7.j.

14 Zágon–Magániratok I.15.

15 Kinevezésének dátuma 1969. február 25; JAGOSZ, Michal Mons. (a cura di): *Clero Liberiano a servizio della Salus Populi Romani 1800–2010* (Studia Liberiana II.), Roma 2011, 213.

Szűz Mária Istenanyasága ünnepén, amely akkor október 11-én volt.¹⁶ A beszédből az újmisérről annyi derül ki, hogy a határon átszökött, majd egészsége gyengélkedett. Az érkezés leírása és az újmise időpontja illik a Collegium Germanicum et Hungaricumban végzett győri egyházmegyes Radics Jánosra, aki a határon átszökve érkezett Rómába, hogy megkezdhesse római tanulmányait, és 1955. október 10-én szentelték pappá.¹⁷ Ez a beszéde tehát a Szent Kallixtus-katakombában hangzott el 1955. október 11-én, a fél 8-kor kezdődött újmisen,¹⁸ amelyről Hlatky Endre, a Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának irodavezetője,¹⁹ aki általában igen kritikus volt Zágonnal szemben, azt írta az Egyesült Államokba kivándorolt Péterffy Gedeonnak, aki 1947–1951 között volt a PMI vezetője,²⁰ hogy Zágón ez alkalommal jól beszélt. A következő évben, ismét október 11-én az ugyancsak győri egyházmegyes Balogh Vince germanikus újmiséjén beszélt a Ligouri Szent-Alfonz templomban,²¹ amelyről Hlatky ismételen elismerően írt sors-társának Shell Péter bárónak, a Lázár kormány egykori miniszterének.²² Ez a beszéd azonban ebben a gyűjteményben nem található meg. Zágón életrajzából van még egy biztos adat arról, hogy részt vett újmisen, 1962. július 8-án Németországban.²³ Lehet-séges, hogy ezen is ő mondta a beszédet németül. A gyűjteményben van egy esküvőn mondott magyar nyelvű beszéde is.²⁴ Az Élet c. folyóirat hírt adott arról, hogy Zágón 1951. február 11-én Mindszenty bíboros bebörtönzésének második évfordulója alkalmá-ból szentmisét mondott Rómában.²⁵ A hír nem szól azonban arról, hogy hol tartották azt. Magán jellegű iratai között fellelhető volt azonban ez a beszéde is, amiben a következő-ket mondta:²⁶ „Itt állunk Michelangelo örökszép alkotása, a Pietà, a fájdalmas Szűzanya

- 16 Zágón–Magániratok I.16. Az ünnepet 1914–1969 között tartották október 11-én. Diós István: *Mária Isten anyasága*, in: Magyar Katolikus Lexikon VIII. Budapest 2003, 649.
- 17 Radics János (1931–2020) győri egyházmegyes pap. Radics, 2006, a németországi Straubingban hunyt el 2020. január 7-én. CSERHÁTI Ferenc (Szerk.): *Ismertető, Külföldi magyar katolikus lelkipásztori szolgálat* 25. Budapest 2021, 15.
- 18 Hlatky Endre levele Péterffy Gedeonnak, Róma, 1955. október 26. OMKM–Magyar Nemzeti Bizottmány (a továbbiakban: MNB) 4.3.1.
- 19 Hlatky Endre (1895–1957) szerkesztő, majd miniszterelnökségi államtitkár, az MNB római irodájának irodavezetője. Életrajza NÉMETH László Imre: *A Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának levéltára 1950–1958*, in: Levéltári Szemle 73 (2023) 1/54.
- 20 Életrajza DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak–Amerikában. Az Amerikai Egyesült Álla-mokban és Kanadában szolgálatot ellátott római és görögkatolikus magyar, magyar származású, vala-mint magyarul beszélő lelkipásztorkor történeti névtára 1825–2019 között*, Budapest 2020, 308.
- 21 Balogh Vince (1929–?) Linzben működött 1961-től, mint a menekültek egyházmegyei főlelkésze, majd 1984–1990 között Ausztriában az idegenajkú hívek nemzeti direktora. Életrajza Diós István: *Lelkipásztoraink. 1945–2010 között elhunyt egyházmegyes és szerzetes papjaink*, Budapest 2015, 36. Ausztriai mű-ködéséről, amelyben működésének évszámai kissé eltérnek életrajzi adataiban közölt évszámoktól lásd MIKLÓSHÁZY Attila S.J.: *Római katolikus magyar lelkipásztorkodás Ausztriában*, in: Magyar Egyháztörté-neti Vázlatok 25 (2013) 1–2/150–154.
- 22 Hlatky Endre Shell Péternek, Róma, 1956. október 12. OMKM–MNB 2.9.306. Horthy Miklós prokla-mációjának beolvasása után, 1944. október 16-án tartoztatták le őket és 1945-ben Capri szigetén sza-badultak. Hlatky Endre: *A halál közelében, Hlatky Endre naplója 1944. október 16. – 1945. május 2.*, Budapest–Montreal 2003. Schell Péter jellemzése 476–477.
- 23 Zágón József Szabó Jánosnak, Róma, 1962. május 28. SZIA–Zágón 30.3.
- 24 Két esketése ismert, az egyik 1961-ben a PMI-ben, ahol Kállay Orsolyát eskette. NÉMETH: *Magyarokról ... i. m. 400*. Van egy színes fénykép is, amelyen egy házaspárral látható. A kép hátán a szöveg: Matrimonio 26. Aprile 1973. A fénykép a szerző birtokában. Ezekon feltehetően nem magyarul beszélt.
- 25 „Áldozata nem volt hiába való” Zágón József Mindszenty bíborosról, in: Élet 2 (1951. febr. 25.) 4. sz; NÉMETH: *Magyarokról ... i. m. 330*.
- 26 Zágón–Magániratok I.1.

oltára előtt. Ennél szebb keretet mai megemlékezésünkhöz nem találhattunk volna.” A szentmisét tehát a Szent Péter–bazilikában mondta. A beszédek között megvan továbbá Lepold Antalnak, a bécsi Pázmáneum rektorának aranymiséjén, 1954. július 4-én, vasárnap de. 11 órakor a máriazelli kegytemplomban mondott német nyelvű beszéde,²⁷ amely megjelent a Vasárnapi Levél című lelképásztori értesítő IX. évfolyamának július-augusztusi számában.²⁸ Az általában kéthavonta megjelenő értesítőt a klagenfurti magyar lelkész, Dittrich Imre adta ki.²⁹ Beszámolója szerint az aranymisén sok hívő vett részt Bécsből és részt vettek rajta a magyar emigráció jeles képviselői,³⁰ akik a szentmise után a Hotel Feichtegger Weißer Ochs szalonjában találkoztak.³¹ Nem véletlen tehát, hogy a beszéd hiányos példányának harmadik oldala a hotel félbevágott fejléces levélpapírjának a hátára van gépelve. A jubiláns személyéről, életpályájáról Zágon még csak említést sem tett, annak ellenére, hogy jó személyes kapcsolatban álltak egymással, feltehetően azért, mert a szentmisén nem csak olyanok vettek részt, akik ismerték.³² Van továbbá a gyűjteményben Zágonnak két ünnepi beszéde. 1954. augusztus 15-én Stuttgartban németül beszélt, amikor megáldottak egy Szent István szobrot,³³ Máriazellben pedig magyar zarándokoknak mondott magyar nyelvű beszédet a kegykép ajándékozásának 600. évfordulója alkalmából 1964. szeptember 5-én, amikor a zarándokok bevonulását vezette a bazilikába és utána szentmisét mondott.³⁴

A beszédek között van három írása is. 1962-ben Rómában az Exsul Familia apostoli konstitúció tizedik évfordulója alkalmából nemzetközi zarándoklatot tartottak, amelyen Zágon fáradozása nyomán 500 magyar is vett részt.³⁵ Erre készítette kézírással *Az*

27 Zágon–Magániratok I.2. Hiányzik az első oldal. Lepold Antal (1880–1971) esztergomi főegyházmegyes pap, apostoli protonotárius, kanonok. A II. világháború után emigrált. 1946. december 3-tól haláláig a Pázmáneum rektora. Aranymiséje alkalmából a Máltai Rend tiszteletbeli konvent káplán címmel tüntette ki. BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*, Budapest 2008, 431–432; VAJAY Szabolcs: *A Máltai Rend magyar lovagjai 1530–2000 I–II*. Budapest 2002, I. 412.

28 Zágon–Magániratok I.3. Az értesítőnek a gyűjteményben csak a 3–4. oldala van meg. A teljes cikk *Máriazell*, in: Vasárnapi Levél IX (1954) 2–5.

29 Dittrich Imre (1901–1989) magyar lelkészként 1945-től 1959-ig működött Klagenfurtban. MIKLÓSHÁZY: i. m. 161. Az értesítő első száma 1946. november 18-án jelent meg. TAKÁCS Emma: *Vasárnapi Levél–Kultúrélet*, in: Magyar Katolikus Lexikon XIV. Budapest 2009, 839.

30 Két főlelkész Ádám György Münchenből és Gróh Béla Feldkirchből. Bécsből Dér Iván, Gianone Egon vicerektor és Nádor Ferenc spirituális, továbbá Ausztriából Marosi László Spittal-i lelkész, Miksisits József Salzburgtól, Valentiny Géza Stanzból, valamint Rómából Békés Gellért bencés, Mons. Magyar Gyula, a Pázmáneum egykori vicerektora, Markovics Róbert, a PMI esztergomi főegyházmegyes növedéke, és Augsburgból a magyar lelkész, Komáromi János.

31 Mind a mai napig működik: Andreas Feichtegger Hotel weißer Ochs, Wiener str. 6, 8630 Mariazell, Steiermark.

32 Ezt mutatja, hogy 1958 húsvétján Ádám Györggyel és Dunay Antallal együtt kirándultak Szicíliában. Zágon József Lepold Antalnak, Mutters, 1960. október 4. SZIA–Zágon 16.11.

33 Zágon–Magániratok I.4. A stuttgarti magyar közösség történetében a Szent István szobor megáldásáról nincsen szó. 1954. augusztus 20-án Kőmives János, szombathelyi egyházmegyes pap mondott ünnepi szentmisét. TEMPFLI Imre: *A Stuttgarter Magyar Katolikus Egyházközség története – Die Geschichte der Ungarischen Katholischen Gemeinde in Stuttgart*, Stuttgart 2012, 48. A stuttgarti magyar közösségnek volt egy Szent Istvánt lóháton ábrázoló domborműve, amelyet a Magyar Misszió valahányszor költözött, mindig magával vitt, majd nyoma veszett. Köszönet az információért Tempfli Imrének.

34 Máriazelli magyar zarándoklat, 1964. szept. 5–6., *Nagy Lajos király kegyképének 600 éves jubileumára*, in: Magyar Papi Egység 1964. 28. szám, 66–67.

35 A találkozó története NÉMETH László Imre: *Az Exsul Familia és Zágon József 1952–1962*, in: Magyar Sion XV (2021) 2/249–269.

„*Exsul Familia*” 10 éves jubileuma és a magyar emigráció c. hat oldalas beszédét.³⁶ A Szent István Házban őrzött iratgyűjteményében van egy ugyanilyen című írógéppel írt, és kézzel kiegészített beszéde, amelyet augusztus 5-én, a Collegium Germanicum et Hungaricumban mondott a magyar papi találkozózn.³⁷ Ennek első változata lehet ez a beszéd. Van továbbá két német nyelvű előadása. Az egyik tizenhét oldalas, kézzel írta az egyházpolitikáról.³⁸ A tizenhatodik oldalon szó van benne az 1957. évi 22. törvény-cikkről. Tehát legkorábban 1957-ben készült. A másiknak a címe: *Kirchenpolitik im Donauraum* – Egyházpolitika a Duna környékén.³⁹ Az írás töredékes, két oldalas, megvan gépelve és stencilezve. Idéz benne egy cikket a *Stimmen der Zeit* c. német folyóirat 1962. évi számából. Felkéréséről az előadás megtartására 1962 márciusában tájékoztatta Kada Lajost,⁴⁰ így az 1962 tavaszán hangozhatott el.

II. Dokumentumok: 1–3. (1963)

Zágon három dokumentumát őrizte meg irattartójában. Az első köztük az *Istituto delle Opere di Religione* (I.O.R.), az ún. vatikáni bank kék színű kártyája dátum nélkül, amellyel pénzügyeit intézte.⁴¹ Számlaszáma: 051 00827 T volt. A második nemzetközi oltási igazolványa.⁴² Az Egyesült Államokba tervezett útja előtt oltották be 1963. március 29-én. Az utat azonban szívinfarktus miatt el kellett halasztania.⁴³ A harmadik dokumentum pedig tiszteletbeli kanonoki kinevezése borítékkal együtt, amelyet Carlo Confalioni bíboros írt alá 1963. május 30-án.⁴⁴

III. Levelek: 1–39. (1954–1969)

A levelek többsége köszöntés, jókívánság, többnyire dátum nélkül,⁴⁵ és a levelezéshez használt formaszövegek. Van köztük kettő, amelyek alig ismert családi kapcsolataira

36 Zágon–Magániratok I.7.

37 SZIA–Zágon 38,5.

38 Zágon–Magániratok I.22.

39 Zágon–Magániratok I.23.

40 Zágon József Kada Lajosnak, Róma, 1962. március 27. Zágon–Magániratok VII.9.

41 Zágon–Magániratok II.1. A pénzügyintézményt XII. Pius pápa 1942-ben alapította. STELLA, Serena: *Istituto per le Opere di Religione*. in: Del Re, Niccolò (a cura di): *Mondo Vaticano, Passato e presente*. Città del Vaticano, 1995, 630–634.

42 Zágon–Magániratok II.2.

43 Az utazásról lásd NÉMETH László: *Zágon József és Szabó János levelezése 1956–1965, Zágon József halálának 45. évfordulója emlékére*. in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 31 (2019) 1–4/244.

44 Zágon–Magániratok II.3. Carlo Confalioni (1893–1986) bíboros 1959-től haláláig a Santa Maria Maggiore–bazilika főpapja. Életrajza GAROFALO, Salvatore: *Cardinale Carlo Confalioni (1893–1986)*, (Coscienza. Studi). Roma, 1993.; JAGOSZ: i. m. 129. és 220. A kinevező iratnak a helye Zágon személyes iratai között lenne: SZIA–Zágon 55, a 44. és a 45. sorszámú iratok között. Levelei között található két gratuláció, az egyiket Confalioni bíboros kézzel írta, 1963. július 12-én (Zágon–Magániratok III.17.), a másikat írógéppel a Santa Maria Maggiore–bazilika káptalanjának titkára, Mons. Angelo Martinelli 1963. június 22-én (Zágon–Magániratok III.18.).

45 Többségük jókívánság, névnapra, karácsonyra: Joseph Gawlina püspöknek, a Collegium Germanicum et Hungaricum, a Pápai Gergely Egyetem, a Horvát Kollégium rektorainak, a Premontreiek generálisának, illetve tőlük, és telegramm Conrad Baffile és mások püspökszentelésére, amelyek kapcsolatépítésre utalnak.

vetnek fényt. 1957. március 11-én kapott Győrből táviratot, amely értesítette édesanyja, lánykori nevén Catherina Eck temetéséről.⁴⁶ Lányi János győri kanonok adta fel, aki 1956–1957-ben egyházmegyei karítázigazgató volt, és az egyházmegyének küldött segélyek révén kapcsolatban állt Zágonnal.⁴⁷ Egy másik levélből pedig kiderül, hogy lánytestvérét, aki 1966-ban meglátogatta Rómában, elvitte a vatikáni kertekbe.⁴⁸ Levelai között található Papp Kálmán győri püspöknek egy 1963 májusi levele, amelyet Kopasz Irma nővérnek küldött.⁴⁹ A levélben ezt írta:⁵⁰ „A Vendéget [sic!], aki május végén érkezik, fogadja helyettem is nagy szeretettel és legyen neki mindenben segítségére.” Majd egy másik dátum nélküli levélpapíron hozzáfűzte: „Most kaptam a számomra igen-igen szomorú hírt az én kedves káplánom és segítőtársam betegségéről. [...] Ha hírt kaphatunk néhány sorban is hogylétéről, betegsége jobbra fordulásáról, igen hálásan venném.” Zágon tervezett amerikai útjára és szívinfarktusára utalt. A levelet a nővér küldhette el Zágonnak, mert a hátoldalára a következő üzenet van ráépelve:⁵¹ „Mikor a betegséget közöltem, soká egy szót sem szólt. Olyan volt, mint akit letaglóztak. Aztán letörölte a könnyeket a szeméről és mondta: olyan Ő nekem, mint a legislegközelebb [sic!] álló hozzátartozóm.” Zágon a levelet emlékként őrizhette püspökéről, akit a II. Vatikáni Zsinat második ülésszaka alkalmával viszontlátott. Erről így írt:⁵² „hála Istennek vége a zsinatnak. Ez minden időmet lefoglalta, mert itt volt Papp Kálmán győri püspök, atyai jóakaróm, aki annyira beteges volt, hogy nem is tudott részt venni a zsinat munkájában. Szívesen töltöttem vele az időt, hálából is. Valószínűleg ez volt az utolsó találkozásunk az életben.” A püspök kísérfője, Kovács György szemináriumi rektor ügynöki jelentésében beszámol arról, hogy a püspök jelenlétében előhozta Zágonnak a győri székesegyház elrejtett kincseinek az ügyét.⁵³ Zágon azt válaszolta, hogy Somogyi Antal örkanonoknak

46 Zágon–Magániratok III.4. Március 11-e hétfői napra esett, a temetés előző nap, vasárnap volt fél 3-kor Zágon szülőfalujában, Agostyánban. A sírkő felirata szerint édesanyja 1885-ben született, férje Johann Zantleitner (1878–1943) mellé temették.

47 Lányi János (1902–1968) győri kanonok. Életrajza Drós: *Lelkipásztoraink* ... i. m. 321. Zágon temette kitelepített édesapját Bécsben, 1961. júliusában, Zágon József Kada Lajosnak, Róma, 1961. július 22. Zágon–Magániratok VII.6. Zágon 1963-ban Kada Lajossal együtt püspökjelöltnek ajánlotta. FEJÉRDY András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*, (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 43.), Budapest 2011, 206.

48 Zágon József Primo Principinek, Róma, 1966. ápr. 25. Zágon–Magániratok III.27.

49 Zágonnak Kopasz Irma nővérral folytatott levelezése megtalálható ebben a gyűjteményben lásd Zágon–Magániratok VI.

50 Papp Kálmán (1886–1966) győri püspök. 1946-ban XII. Pius pápa nevezte ki. Életrajza Drós: *Lelkipásztoraink* ... i. m. 425–426.

51 Kopasz Ilona Irma szociális missziós nővérről lehet szó. BEÖTHY Zsuzsanna Cecília (*Összeállította*): *Egy élet Isten és a haza szolgálatában, Dr. Kopasz Ilona Irma SM nővér rövid életrajza*, in: *Örökségünk, Olvasókönyv a Szociális Missziótársulat karizmájához*. Budapest 2020. 191–195. Zágont akkor ismerhette meg, amikor a rendet vizitálta, amelyre szóló kinevezése 1950. december 20-án kelt. OMKM–MNB 4.10.1. Kopasz Irmával folytatott levelezését külön gyűjtötte. Lásd itt Zágon–Magániratok VI.

52 Zágon József Szabó Jánosnak, Róma, 1963. december 22. SZIA–Zágon 30.3.; Papp Kálmán zsinati részvételéről FEJÉRDY: *Magyarország* ... i. m. 181.

53 *A Győri egyházmegye elrejtett kincseinek az ügye*, Győri Péter jelentése 1964. január 26. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O–14 963/5 „Canale” 59–63, különösen 62. Kovács György (1912–1992) kanonok, 1954-ben följelentési kötelezettség elmulasztása miatt 4 évre ítélték. Kőbányán raboskodott. 1960–1978 között a győri szeminárium rektora. Drós: *Lelkipásztoraink* ... i. m. 292–293. Ügynöki jelentései FEJÉRDY: *Magyarország* ... i. m. 283 és ott a 10j.

személyesen elmondaná, hová rejtette a kincseket, ha kijönne Rómába.⁵⁴ Az ügynök szerint Zágón attól félt, hogy elveszíti az emigráció bizalmát, ha felfedi a kincsek hollétét. Az ügynöki jelentéssel ellentétben azonban 1963. október 22-i dátummal készített egy feljegyzést és egy helyszínrajzot arról, hová és hogyan rejtette el emigrálása előtt a győri székesegyház kincseit.⁵⁵ A feljegyzést, amely megtalálható a győri Püspöki Hivatalban, a zsinat második ülése alatt adhatta át Papp Kálmánnak, amire a püspök egészségi állapota és szívinfarktusa utáni saját állapota készíthette és az a tény, hogy segítőtársa, akivel a kincseket elrejtette, tudomása szerint ekkor már nem élt.⁵⁶ Ennek ellenére a kincsek csak 1977 őszén kerültek elő.⁵⁷ A levelek közül említésre érdemes még az osztrák apostoli nuncius, Giovanni Dellepiane c. érsek 1954. december 15-én Bécsben kelt leveléről készült fénykép.⁵⁸ A nuncius Gróh Béla feldkirchi magyar lelkésznek címzett levelében azt írta, hogy 1951. június 13-án Zágón Józseftől kapott főlelkészi kinevezése érvénytelen, mert apostoli vizitátorként nem volt felhatalmazása arra, hogy kinevezzen, hatásköre csak látogatásra és beszámolásra terjedt ki.⁵⁹ A levél előzménye valószínűleg az volt, hogy Gróh Béla 1954. november 15-i dátummal a Sacra Congregatione Concistorialistól azt kérte, hogy Ausztriában is vezessék be az *Exsul Familia* apostoli konstitúciót.⁶⁰ Zágónak ebben a levélgyűjteményében a felmerült kérdésre vonatkozóan nem található további adat, tény azonban, hogy Gróh Béla 1956-ig továbbra is főlelkészként működött.⁶¹ A neki írt levélről készített fénykép a gyűjteményben Zágón Ausztriával kapcsolatos vizitátori működésének az emléke. Végül a levelek között őrizte Zágón azt a levelet is a mellékletével együtt, amelyben 1969. február 27-én jelezte neki a Vatikáni Állam Technikai Szolgálatának általános igazgatója, hogy megérkezett a 2.500.000 líra összegű adománya, amelyet a Santa Maria Maggiore–bazilika melletti pápai palotában a Pápák terme (*Sala dei papi*) padlózatának felújítására szánt, VI. Pál pápa iránti hálájának jelként.⁶²

54 Somogyi Antal (1892–1971) kanonok iránti bizalomnak az oka lehetett, hogy teológiai tanulmányait a Pázmáneumban végezte, 1928–1930 között a Római Magyar Akadémia Papi Osztályának a növendéke volt és 1945-ben Apor Vilmosnak ő adta fel az utolsó kenetet. 1958-ban lett székesegyházi kanonok és püspöki helynök. Diós: *Lelkipásztoraink* ... i. m. 496–497; Tóth Tamás: *A Pápai Magyar Intézet Róma*. Róma–Budapest 2017, 84.

55 A kincsek elrejtéséről NÉMETH: *Magyarokról* ... i. m. 264 és ott 32j.; ÉLŐ Anita: *Befalazott kincsek nyomában*, – *Zágón József filmbe illő története és a Mindszenty-titok*, <https://www.valaszonline.hu/2020/08/07/gyor-puspokseg-kegytargyak-zagoni-jozsef/> (letöltés: 2022. 08. 30.).

56 Ezzel szemben a Válasz online-ban megjelent írás szerint segítőtársa Szabó Gábor Pál karmelita atya lehetett, aki 1996-ban hunyt el. Diós: *Lelkipásztoraink* ... i. m. 508.

57 GERENCSÉR Miklós: *Győri kincstörténet*, in: Népszabadság, 1983. február 19., 12.

58 Zágón–Magániratok III.1. Giovanni Dellepiane (1889–1961) c. érsek, pápai nuncius. 1949-től haláláig volt nuncius Ausztriában. SQUICCIARINI, Donato: *Die Apostolischen Nuntien in Wien*. Città del Vaticano 2000. Zweite Auflage. 315–318.

59 Gróh Béla (1911–2000) szombathelyi egyházmegyes pap. 1945-ben emigrált. Főlelkészi kinevezése Róma, 1951. június 16. SZIA–Zágón 13.5. A kinevező irat dátuma és a nuncius levelében említett dátum eltér egymástól. Életrajza Diós: *Lelkipásztoraink* ... i. m. 178.

60 OMKM–MNB 2.6.130. Az *Exsul Familia* bevezetése Ausztriában még a dokumentum megjelenésének tizedik évfordulója körül is gond volt. NÉMETH: *Az Exsul* ... i. m. 259.

61 Ausztriai működése MIKLÓSHÁZY: i. m. 144.

62 Zágón–Magániratok III.28–29. A Direzione Generale régense Viesi Ing volt. Annuario Pontificio 1970, Città del Vaticano, 1970, 1093. A levél iktatószáma 363 (Posiz. N. GN/509–469); JAGOSZ: i. m. 419. A pápák termének fényképe NÉMETH: *Magyarokról* ... i. m. 407 és ott a 52. kép. A bazilika köré V. Pál pápa (1605–1621) építtette az ötemeletes épületet a kanonoknak, amelynek legrepresentatívabb terme a Sala

A levelezésről összegzésül megállapítható, hogy Zágon József a *Magán jellegű ügyek* feliratú irattartójában nem levelezését intézte, hanem abban a számára emlékezetes leveleket gyűjtötte.

IV. Orvosi iratok: 1–41. (1958–1968)

Zágon a *Magán jellegű iratok* feliratú irattartójában gyűjtötte orvosi vizsgálatainak, gyógykezeléseinek dokumentumait, labor eredményeit, recepteket, és orvosi kezeléseinek számláit is.⁶³ A IV.5–21. sorszámú iratok egy neki címzett borítékban vannak, amelyet Innsbruckból küldött Dr. Hans Driwa. Köztük vannak 1963-as szívinfarktuszának iratai, amelyről így írt:⁶⁴ „Hogy szívinfarktust kaptam, elsősorban annak a sok méregnek, bosszúságnak köszönhetem, melyet a Mindszenty bíboros személye körüli rövidlátó, meg nem fontolt és sokszor felelőtlen akciók kiváltottak.”⁶⁵ Rómában, a Clinica di Santo Spirito Villa Stuarton kezelték.⁶⁶ A Húsvétot Muttersben töltötte, majd Toscanában, a termálfürdőiről híres Chiancianóban kétételes utókezelésen vett részt.⁶⁷ Rómába május 10-én tért vissza. Orvosi iratai között számos lelet, vizsgálati eredmény van 1966-ból is, amelyekből kiderül, hogy június 11-től július 27-ig Innsbruckban, a Medizinische Universitätsklinikon feküdt.⁶⁸ Egészségi állapotáról 1966 őszén ezt írta: „Egészségem – ha érzésre lehet menni – nem a legjobb. Borzasztó fáradt vagyok, szinte állandóan, lábaim majdnem felmondják a szolgálatot. Holnap felülvizsgálatra megyek a Salvator Mundiba.”⁶⁹ Az orvosi iratok között a római Salvator Mundi International Hospitalban 1966. október 29-én végzett laborvizsgálati eredménye is megvannak.⁷⁰

V. Szent István jubileuma: 1–52. (1965–1975)

Zágon életének fő műve a Szent István Alapítvány létrehozása és a Szent István Ház felépítése volt.⁷¹ Az erre vonatkozó iratok rendezését Rupert József piarista atya kezdte el, aki 1992–2011 között volt az Alapítvány Igazgatótanácsának elnöke és a Ház igaz-

dei Papi, a bazilikához kötődő jeles személyiségek Pantheonja. <https://www.basilicasantamariamaggiore.va/it/polo-museale/loggia-sala-dei-papi-e-scala-del-bernini.html> (letöltés: 2025. 03. 15.).

63 A legtöbb Innsbruckban készült. Zágon a harmadik szívinfarktuszát 1974 novemberében kapta, arra vonatkozó orvosi iratok ezek között nincsenek TOLNAY Imre: *Zágon József (1909–1975)*, in: *Katolikus Szemle* 27 (1975) 3–4/261.

64 Szabó János levele Zágon Józsefnek, South Bend, 1963. május 16. SZIA–Zágon 30.3; Zágon József Pogány Györgynek, Mutters, 1963. július 29. SZIA–Zágon 36.26.

65 Mindszenty ügyéről rendszeresen írt Kada Lajosnak. Lásd NÉMETH László Imre: *Mindszenty József alakja és ügye Zágon József Kada Lajosnak írt leveleiben (1962–1971) I–II.* in: *ArchívNet* 2023/1. és 2. szám.

66 Lásd laboratóriumi vizsgálati eredmények, Zágon–Magániratok IV.6–14.

67 Többször megfordult itt. 1961-ben ezt írta róla: „Chiancianóban újból föléledtem, régen éreztem magam ilyen jól. [...] érdemes volt elmenni Chiancianóba. A kis városka csak hotelekből áll, van vagy 200 belölük. Nagyszerűen voltam elhelyezve, jó katolikus család a tulajdonos. [...] a leghosszabb kurát csináltam.” Zágon József Kada Lajosnak, Róma, 1961. május 19. Zágon–Magániratok VII.5.

68 Zárójelentés 1966. július 29. Zágon–Magániratok IV.28.

69 Zágon József Kada Lajosnak, Róma, 1966. október 26. Zágon–Magániratok VII.33.

70 Zágon–Magániratok IV.34.

71 NÉMETH: *Magyarokról ... i. m.* 282–289.

gatója.⁷² Több dossziényi iratról 2011-ben ideiglenes mutató készült. Ezek között volt Zágónnak egy levélgyűjteménye, „*Szent István jubileuma*” felirattal. Ötvenegy iratot tartalmazott, amelyek azonban nem voltak megszámozva, jelzete: *SZIA–Mester 32a* volt. Tekintettel arra, hogy Ruppert József véleménye az volt, hogy a gyűjtemény további rendezésre szorul, ezeket az iratokat jónak láttam a Zágón–Magániratok gyűjteménybe áthelyezni, ahol az V. sorszámot kapták. Az 1965–1975 közötti évekből való iratokra rákerült a sorszám, az eredeti 51 irat kiegészült egy 52. sorszámúval (üres fejléces levélpapír). Az iratok Szent István születésének és megkeresztelkedésének ezredik évfordulójára való készületre vonatkoznak.⁷³ Zágón szerette volna, hogy a jubileumot az 1975. évi szentévből a nyugati magyar emigráció a magyar Egyházzal együtt ünnepelje, ez azonban meghiúsult, egyrészt, mert a Magyar Püspöki Kar állami nyomásra 1970-ben ünnepelte meg azt, másrészt pedig 1971 őszén Mindszenty bíboros Nyugatra érkezésével új helyzet alakult ki, megváltoztak a hangsúlyok. A Magyar Katolikus Püspök Kar által rendezett 1970. évi ünnepre VI. Pál által küldött pápai levél előkészítésével Zágón mégis maradandót alkotott és álma a közös ünneplésre halála után, 1988-ban, Szent István király halálának 950. évfordulója alkalmából végül megvalósult.

Megjegyzések az iratokhoz:

1. Az V.1. dokumentum VI. Pál pápa beszéde a magyar püspökökhöz, amelyet 1965. december 2-án a délutáni kihallgatáson mondhatott nekik. A pápai levél nem jelent meg az Új Emberben. Fejérdy András a vatikáni zsinatról írt monográfiájában említést tesz róla.⁷⁴ A MKPK konferencia jegyzőkönyveiben 1965. december 22-i ülésen Dudás Miklós elnöklő püspök ismertette a tartalmát.⁷⁵ Magyar fordítását Szabó Csaba tette közzé.⁷⁶ Egy példánya megtalálható a MOL-ban, egy további példány az Állami Egyházügyi Hivatal adattárában: Magyarok a zsinaton c. gyűjteményben. Érdekes, hogy Zágón József Kada Lajossal folytatott levelezésében nem tesz említést erről a pápai beszédéről.⁷⁷
2. Az 1970-es pápai levél fordítása megjelent az Új Emberben, a szöveg azonosnak tűnik a Szent István jubileuma gyűjteményben található fordítással. Felmerül a gyanú, hogy Zágón küldte meg a fordítást a magyar püspököknek. Zágón József Kada Lajossal folytatott levelezésében erre sincs utalás.⁷⁸
3. VI. Pál pápa körlevele a magyar katolikusokhoz, V.36, két példányban van meg, a második példány lehet az eredeti, mert a második oldalon, ahol a szöveg kezdődik, az utolsó mondat javítva van, rá van ragasztva a javított szöveg, a harmadik oldalon az első bekezdés: „Ezzel –... ezeréves fordulójához.” javított, ráragasztott szöveg, illetve a lap alján van egy betoldás, ami + al van jelölve szintén javított,

72 NÉMETH: *A római* ... i. m. 27–28, fényképe 82.

73 NÉMETH László Imre: *Szent István milleneuma, Zágón megvalósult álma*. In: *Ecclesiae et Historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára*, Szerk. Zombori István. Budapest 2022, 434–446.

74 FEJÉRDY: *Magyarország* ... i. m. 214 és ott a 660j.

75 BALOGH Margit (Szerk.): *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949–1965 között, Dokumentumok I–II.*, Budapest 2008, II. 1267.

76 SZABÓ Csaba: *A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005, 287–289, 85. dokumentum.

77 A levelezést lásd itt Zágón–Magániratok VII., és az abban közölt magyar egyházi hírekhez NÉMETH László Imre: *Zágón József magyar egyházi hírei Kada Lajosnak*. in: *ArchívNet* 2023/3.

78 uo.

ráragasztott szöveg, és az ötödik oldalon is a lap közepén van egy javítás golyóstolla. A gyűjtemény elektromos formájába ez a második változat került.

- VI. Az V.45 iktatószámú olasz nyelvű beszéd két példányban van meg. Az első példányon ceruzával vannak javítások, Zágon kézírásával. A második oldalának hátoldalára Zágon kézírásával ceruzával van írva: Oroszlános, Sár, Tata, Ják, valószínűleg utalás a beszéd elhangzásakor jelenlévő csoportokra. A harmadik oldalának a hátlapján golyóstollal ugyancsak Zágon kézírásával egész oldalas javítás olvasható. A második példányon is vannak Zágonnak golyóstollal írt javításai.

VII. Levelezés Kopasz Irma nővérrel, 1–19. (1961–1974)

A Szent István Alapítvány előző pontban említett rendezetlen iratai között volt egy nagy irategység Szociális Misszióstarsulat – Kopasz Irma nővér néven SZIA–Mester 29. sorszámmal. Kopasz Ilona Irma a Szociális Misszióstarsulat tagja volt, 1931-ben lépett be a rendbe. Tanulmányok végzésére 1946-ban kiküldték az Egyesült Államokba. 1949–1970 között Spellmann bíboros, New York-i érsek ajánlására kapott munkát egy kórházban. 1985-ben New Yorkban hunyt el, 85 éves korában.⁷⁹ Zágont akkor ismerhette meg, amikor a rendet vizitálta, amelyre szóló kinevezése 1950. december 20-án kelt.⁸⁰ Kopasz Irmától *Magán jellegű ügyek* feliratú irattartójában őrzött egy levelet, amelyről az előzőekben már volt szó.⁸¹ Ruppert József által készített mutató szerint az iratok rendezetlenül voltak, és ő rendezte azokat időrendbe. Ez a tény is indokoltá tette, hogy a levelek átkerüljenek a Zágon–Magániratok gyűjteménybe VI. sorszámmal. Az 1–19. sorszámu levelek 1961–1974 évekből valók, amelyekben elsősorban anyagi ügyekről esik szó:⁸²

- elszámolás (VI.3., 5–7., 10–12., 14–15., 18–19.)
- I.O.R számlanyitás (VI.1., 3.)
- Szociális Missziós társulat kölcsöne a Szent István Alapítványnak (VI.5–6., 9., 12., 14–17.)

Ezekén kívül, a teljesség igénye nélkül, még az alábbi témákról esik szó:

- egyháziak helyzete Magyarországon (1966: VI.4., 6., és 1968: VI.14.),
- információk Palágyi Natália szociális testvéréről (VI.5–6., 9–11, 13–14., 18–19.),⁸³
- Mindszenty József bíboros 1967. évi kijövetelével kapcsolatos híresztelések (VI.12–13.),⁸⁴
- püspöki kinevezések bejelentése Magyarországon (VI.16.),⁸⁵

⁷⁹ BEÖTHY : i. m. 191–95.

⁸⁰ OMKM–MNB 4.10.1.

⁸¹ Zágon–Magániratok III.19.

⁸² Zágon halála után Kopasz Irma sűrű levelezést folytatott az Alapítvány elnökeivel, Mester Istvánnal, majd Kada Lajossal. Ez a levelezés továbbra is a SZIA–Mester 29 sorszám alatt található.

⁸³ Az USA-ban élt 1949-től. BÖGRE: i. m. 336. 514j. Zágon főnöknőnek nevezi.

⁸⁴ Az esemény leírását lásd „...maradjon a követségen” c. rész, BALOGH Margit: Mindszenty József (1892–1975) I–II, Budapest 2015, II. 1228–1237. Az esetről Zágon részletesen beszámolt Kada Lajosnak, Róma, 1967. október 27. Zágon–Magániratok VII. 40.

⁸⁵ A kinevezések hivatalos dátuma 1969. január 10., amelyeket Rómában és Budapesten január 23-án tettek közzé. *Két érseket, két megyéspüspököt, két apostoli kormányzót, két püspök-apostoli kormányzót s két segédpüspököt nevezett ki VI. Pál pápa Az újonnan kinevezett főpapok letették az esküt a Magyar Nép-*

- Szent István Alapítvány működése és a Ház felépítése (VI.4–6., 9–10., 14–15., 16., 18.),
- Szent István Ház működtetése nővérekkel (VI.7., 9–11., 15.),
- Szociális Missziós Társulat letelepedése Rómában 1968-ban (VI.12.),
- Szociális Missziós Társulat és a Szociális Testvérek egyesítése Rómában 1966-ban (VI.5.).

A levélgyűjtemény végezetül számos apró részletet közöl Zágon József életére vonatkozóan: hitelesítette Kopasz Irma nővér aláírását a I.O.R-ban (VI.1.), részt vett Monay Ferenc magyar minorita gyóntató gyémántmiséjén – 1961 (VI.3.), megfordult Muttersben, majd visszatért Rómába (VI.3., 10., 15.), elköltözködött a Santa Maria Maggiore-bazilikába – 1967 (VI.10.), új beosztást kapott a Püspöki Kongregációban – 1968 (VI.14–15.). Mindezek értékes adalékok egy teljesebb Zágon életrajzhoz.

VIII. Zágon József levelezése Kada Lajossal, 1–66, (1960–1971)

Zágon József egyik kiemelt levelező partnere volt Kada Lajos, a Szentszék szolgálatában álló diplomata. A PMI-ben ismerték meg egymást az ötvenes években, majd jó barátok lettek. Kada Lajos kiküldetése alatt levelezés útján tartotta Zágonnal a kapcsolatot, amely leveleket Kada összegyűjtött és a kilencvenes évek végén Rómában átadott nekem, amelyről másolatot készítettem.⁸⁶ Az eredeti levelezést a kapott megbízás alapján Adriányi Gábor egyháztörténésznek juttattam el.⁸⁷ Hasznosnak látszott e levélgyűjtemény másolatot is megőrizni a Zágon–Magániratok gyűjteményben, ahol a VII. sorszámot kapták. Az 1-66. sorszámú levelek 1960–1971 közötti évekből valók. Értékes információk vannak bennük Mindszenty bíborosról és ügyéről, elsősorban Zágon József vele kapcsolatos szerepéről, valamint sok hír olvasható bennük a magyar egyházzal,⁸⁸ de a PMI-ről és a Szent István Alapítványról is.

köztársaságra és annak alkotmányára. In: Új Ember, 1969. január 26. A kinevezésekről Zágon ezt írta: „Az adott körülmények között az új püspökök kiválasztása – egy kivétellel – szerencsésnek mondható.” Az MSZMP Politikai Bizottságának írt jelentés is pozitívan értékelte a várható kinevezéseket: „A kinevezendő személyek többsége politikailag számunkra kedvező”. *Jelentés a Politikai Bizottságnak a Vatikán megbízottával folytatott tárgyalásokról*, Budapest, 1968. november 18. SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005, 116. dokumentum, 385. A kinevezettek: érsekek: Kalocsa Ijjas József, Eger Brezanóczy Pál; püspökök: Vác Bánk József, Pécs Cserhádi József; apostoli kormányzók: Esztergom Szabó Imre, Székesfehérvár Kisberk Imre, Győr Kacziba József, Csanád Udvardy József; segédpüspökök: Zemplom György esztergomi, Vajda József váci.

86 NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*. Budapest 2009, 16.

87 A Vatikán keleti politikájáról írt könyvében azt írja, hogy az iratokat Kada Lajostól kapta 2001 nyarán. ADRIÁNYI GÁBOR: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*. 2004, 89. oldal 82-es jegyzet. Adriányi Gábor 2024. augusztus 10-én hunyt el. *Elhunyt Adriányi Gábor felsőörsi címzetes prépost*, in: Magyar Kurír, 2023. augusztus 10.

88 NÉMETH: *Zágon József magyar ... i. m.*

VIII. – IX. *Emigrációban élő magyar papok és szerzetesek kartotékjai, 828 db számozatlan karton, (1964–1971)*

Zágon apostoli vizitátorként az emigrációban élő valamennyi magyar pap és szerzetes egyházi előjárója lett. Az emigráns magyar papsággal és szerzetesekkel beosztásának megszűnése után se szakadt meg kapcsolata, aminek ékes bizonyítéka hagyatékában fellelhető két kartoték, amelyeket fadobozokban őrzött. Az egyikben világi papok kartonjai vannak ábécében, a másikon pedig a szerzeteseké, rendek szerint. Ezeket nagy valószínűséggel 1964-ben készítette, azután, hogy el kellett hagynia a PMI-t, amit 1971-ig tartott karban.⁸⁹ Ezt a két kartotékdobozt is a Zágon–Magániratok gyűjteménybe soroltam VIII. és IX. sorszámmal. A világi papok dobozában 394 pap kartotékja található, a szerzetesekében 434 szerzetesé, összesen 828 egyházi személyé. A kartonokat a jelenlegi ábécé sorrendben állítottam, amelyikből kettő volt, azokat összetűztem, a láthatóan később betett, eltérő méretű kartonokat méretre vágtam. Mutatót készítettem róluk, amelyekben az ékezeteket pótoltam. A neveket doktori cím és egyházi rang jelzése nélkül soroltam fel.

Megjegyzések:

1. A világi papok dobozában (Zágon–Magániratok VIII.) az ábécérend végén voltak a papságot elhagyott (laicizált) papok és szerzetesek és az elhunyt papok és szerzetesek kartotékjai xy betűnél, amely a „z” betűt követte. A rendezés során a volt szerzetesek kartonjait áttettem a szerzetesek dobozába, az „xy” kategória után. A laicizált világi papok kartonjai az „x” betűnél maradtak, a halottak az „y” betűhöz kerültek, a legutoljára elhunyt pap, akinek kartonja van Lepold Antal, aki 1971 májusában hunyt el.
2. A világi papok dobozában az ábécé jelek papírból vannak, míg a szerzetesek dobozában műanyagból, ami arra enged következtetni, hogy a szerzetesek kartonjai később készültek.
3. A 394 világi pap kartonja közül 125-ön nincs feltüntetve az egyházmegye. 54 pap egyházmegyéjét sikerült azonosítani.⁹⁰
4. Doveson Vella Dezső kartonja a világi papok között volt, ténylegesen azonban ferences volt, kartonját ezért áttettem a szerzetesek közé.⁹¹
5. Fekete Géza néven két karton volt, az egyik a ferences szerzetesek között (Fekete B. Géza OFM), a másik a világi papok között (Fekete Géza). Mindkettőn a cím németországi volt, mivel egy személyről van szó, a két kartont összefűztem a ferencesek között.⁹²
6. Németh Ferenc kartonja a világi papok között volt, de ténylegesen ferences volt, ezért áttettem a szerzetesek dobozába.⁹³
7. Szépe László kartonja a világi papok között van. 1950-ben ferences lett,⁹⁴ kartonja azonban maradt a világi papok között, ott, ahová Zágon sorolta, mert szerzetbe lépését nem jelölte a kartonon.

⁸⁹ NÉMETH: *Az Esztergomi* ... i. m. 93.

⁹⁰ Ehhez a források BEKE Margit és DUDÁS Róbert Gyula idézett művei.

⁹¹ DUDÁS: i. m. 88.

⁹² CSERHÁTI Ferenc: *Magyarok a bajor fővárosban* (METEM), Budapest 2016, 185.

⁹³ DUDÁS: i. m. 286.

⁹⁴ uo. 366.

8. Sziegl András kartonja a világiak között volt, rá van írva: karthausi Freiburg, ezért áttettem a szerzetesek dobozába. Ő az egyetlen karthauzi.
9. Csánó László világi pap kartonja a laicizáltak közé került, mert rá volt írva, hogy laicizált.
10. Jáki Stanley L. néven volt egy karton a világi papok között. Áttettem a szerzetesekhez, ahol Jáki Szaniszlónak volt kartonja és a kettőt összetűztem.
11. Horváth Miklós világi pap kartonját életrajzi adatai alapján áttettem a szerzetesi dobozba, a minoriták közé.⁹⁵
12. Réti S.M.S. kartonját a világi papoktól áttettem a szerzetesekhez, az ismeretlenek közé.

X. Zágón végrendelete, hagyatéka, 1-52., (1937–1975)

Zágón József 1975. augusztus 12-én Innsbruckban hunyt el.⁹⁶ Muttersben temették el, a plébánia templom körüli temetőbe, közvetlenül a templom falánál, a bejárat kapu-tól balra. Mester István iratai között maradtak fenn Zágón halálával kapcsolatos iratok, Zágón végrendelete és Mester levelezése a végrendelet végrehajtásával kapcsolatban. Ezekből Ruppert József piarista készített egy összeállítást, illetve borítékokba rendezte az iratokat. Ezeket is négy kategóriában besoroltam a Zágón–Magániratok közé, ahol a X. sorszámot kapták:

1. Zágón József hagyatéka, 1975. szeptember 18. (jegyzőkönyv–verbale) 17 oldal.
2. Mons. Mester István levelezése Mons. Zágón József végrendeletének végrehajtása ügyében (2.1–22.), a Zágón emléktábla (2.23–27), Mons. Zágón József személyes iratai (2.28–33.).
3. Az ún. „Martinelli-féle követelés, Mester István összefoglalója, dokumentumok (3.1–7.)
4. Mons. Zágón József végrendeletével kapcsolatos számlák, számítások és egyéb iratok (4.1–12.).

Ezek a dokumentumok tanúsítják, hogy Mester István hagyatéki végrehajtóként körültekintően járt el, ami sok munkával járt.⁹⁷ Zágón végrendelete (X.1.) szerint, amely 1969. szeptember 9-én kelt, öten voltak testvérek. Három fiútestvére volt, János, István és György és egy húga, családi nevén Fohner Ferencné. Zágón személyi dokumentumai közül iratgyűjteményében megtalálható születési anyakönyve (X.2.31 = SZIA–Zágón 55,2), és a névváltoztatására vonatkozó dokumentum (X.2.32 = SZIA–Zágón 55,4).

A Zágón–Magániratok iratgyűjtemény, amelynek összeállítását, rendezését és a teljes anyag szkennelését 2021 vége és 2023 januárja között végeztem, értékes forrás nem csak Zágón József életére, hanem a teljes magyar nyugati emigrációra, kiemelten Mindszenty József bíboros személyére és ügyére, valamint az emigrációnak a magyar egyházzal való kapcsolatára.

⁹⁵ DUDÁS: i. m. 474.

⁹⁶ NÉMETH: *Magyarokról* ... i. m. 292–293.

⁹⁷ Mester István Kada Lajosnak, Róma, 1975. november 3, közzé téve NÉMETH László Imre: *Magyar Egyházi hírek 1975–1984. Ahogy Mester István látta Rómából*, Budapest 2024, 32–33.

JÓZSEF ZÁGON – PRIVATE DOCUMENTS

Mons. József Zágon (1909–1975), canon of Győr, office director, apostolic visitor, regent of the Pontifical Hungarian Institute in Rome, archpriest in Italy, founder and first president of the St. Stephen Foundation, delegate for Emigration in the Consistory Congregation, died fifty years ago, on August 12, 1975. His extensive correspondence is preserved in the archives of the St. Stephen Foundation in Rome (SZIA-Zágon). In addition, the author of this study created the collection called Zágon-Private Documents from his found documents between 2021 and 2023, which will enrich the Western emigration collection of the Primate's Archives. Its core was the file cabinet labeled Zágon Private Matters, in which his Homilies (I.), Documents (II.), Correspondence (III.) and Medical Documents (IV.) were found. This is supplemented by his following documents: Saint Stephen's Jubilee (V.), Correspondence with Sister Irma Kopasz (VI.), Correspondence with Archbishop Lajos Kada (VII.), Card files of Hungarian priests and monks living in emigration (VIII-IX.), His will and legacy (X.). The Zágon-Private Documents collection is a valuable source not only for the life of József Zágon, but also for the entire Hungarian western emigration, especially the person and cause of Cardinal József Mindszenty, and the relationship of emigration with the Hungarian Church.



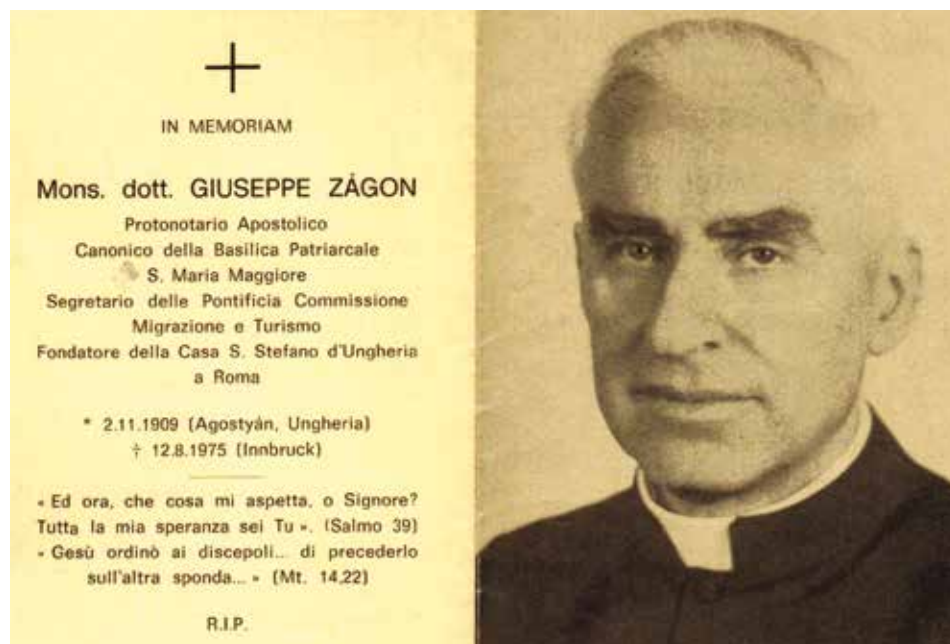
*Zágon József
„Magán jellegű ügyek” feliratú irattartója és
apostoli vizitátori pecsétlenyomata*



*Zágon József 1971. október 3-án Mindszenty József bíborossal és Ritz Sándor SJ-vel
a Santo Stefano Rotondo-bazilikában, a háttérben a bazilika melletti kolostorban élő kedves
nővérek láthatók (Primási Levéltár)*



Zágon József a Szent István Ház bejáratában a hetvenes évek elején (Szent István Alapítvány)



Zágon József emlékképe, halála és temetése alkalmából



SOMORJAI ÁDÁM OSB

A HEGYESHALMI „HALÁLMEKET” TRAGÉDIÁJA

Hogyan keressük iktatószám alapján egy nunciátúrai jelentés mellékletének szövegét

„A budapesti apostoli nunciátúra a náciizmus és kommunizmus árnyékában” c. írásában Matteo Luigi Napolitano¹ utalást tesz egy nunciátúrai jelentés mellékletéről, amely a magyarországi zsidók deportálásának egyik jelenetének szemtanú által való leírásáról szól, a hegyeshalmi „halálmenet” tragédiájával kapcsolatban. A neves olasz történész ezt írja: „A hegyeshalmi ‚halálmenet’ tragédiáját részletesen leírja egy még kiadatlan emlékeztető, amelyet a Vatikáni Levéltárban őriznek. Az apostoli nunciátúra egyik bizalmas kapcsolata szerkesztette, egy olyan szerzetes, akinek feladata a helyszínen való információ-gyűjtés és az áldozatok állapotának ellenőrzése volt. Jelentését azután hozzákapcsolták Rotta 1944. december 8-án az államtitkárságnak küldött dispacciójához.”²

Ebben arról ír, hogy „Csupán Dosztojevszkij tolla képes leírni mindazt a szörnyűséget [...], amelyek a Budapestről Hegyeshalomba, a határállomásra tartó deportálásokat kísérik. A nunciátúra teherautóján utazva, az ember úgy halad el az éhségtől, és fagytól legyengült, utolsó erőfeszítéssel vánszorgó és sántikáló deportáltak csoportjai mellett, mint egy seregszeglén [...].”³ Ezt Napolitano a következőképpen jegyeztette meg: „AmGV (rendezetlen anyag).⁴ Promemoria concernant les personnes d’origine juive, déportées en Nov. 1944. Ezt a promemoriát Rotta budapesti apostoli nuncius

1 Matteo Luigi NAPOLITANO: *A budapesti apostoli nunciátúra a náciizmus és kommunizmus árnyékában*, in: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015, Szerk. Fejérdy András, Budapest–Róma 2015. 227–241.

2 Dispaccio: helyesen: Rapporto-jához (jelentés). A Dispaccio az, amit a nunciátúra a Vatikánból kap, utasítással lehetne fordítani. Vö. i. h. 238. old. 35. jegyzet. – Napolitano itt utal az ADSS 10. kötetének 35. és 58. jegyzetére. Az ADSS rövidítés feloldása: Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale. A 10. kötet adatai: *Le Saint-Siège et les victimes de la guerre. Janvier 1944–Juillet 1945*. Szerk. Pierre BLET–Robert A. GRAHAM–Angelo MARTINI–†Burkhart SCHNEIDER. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1980.

3 NAPOLITANO: *A budapesti apostoli nunciátúra...*, i. m. 238. Az eredeti francia nyelvű részlet (ADSS, i. h.), Napolitano szövegközlésében olasz, a tanulmány olasz szövegét Fejérdy András fordította magyarra. Az olasz nyelvű tanulmány adatai: Matteo Luigi NAPOLITANO: *La Nunziatura Apostolica a Budapest tra nazismo e comunismo*, in: Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l’Ungheria, szerk. Fejérdy András, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2016. (Pontificio Comitato di Scienze Storiche, Atti e documenti 45), 305–326.

4 AmGV rövidítés feloldása: Archivio monsignore Gennaro Verolino, i. h. 232. oldalon 15. jegyzet. A Verolino-féle magánlevéltár, a család tulajdonában. Vö. Matteo Luigi NAPOLITANO: *Budapest Igazai: a Soa és a vatikáni diplomaták*. Ford. Puskely Mária. Szent István Társulat, Budapest 2014.

1944. december 8-án az Államtitkárságra küldött jelentéséhez csatolták (AES 5347/45). *Incipitjét* a kötet szerkesztői röviden idézik a bevezetésben. ADSS Vol. 10. i. m. 39.”⁵

HOGYAN JÁRJUNK EL A JELENTÉS MELLÉKLETÉNEK, A PRO MEMORIÁNAK A KERESÉSE SORÁN

Ebben a rövid közleményben nem térünk ki a kérdés egészének tárgyalására, nem adunk közre új dokumentumot, hanem azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a Napolitano által rendelkezésre bocsátott adatok alapján hogyan járjunk el a jelentés mellékletének, a pro memoriának a keresése során.

Az ADSS-ben ezt találjuk a jelzett helyen⁶: „58. Annexe au rapport 2075/44 du nonce Rotta du 8 déc. 1944 (A.E.S. 5347/45)”.

Itt az *első hasznos információ*: 2075/44 – a budapesti nunciatura iktatószáma, ennek dátuma 1944. december 8. A budapesti nunciatura 1944. évi anyagát, tehát a jelentés fogalmazványát nem találjuk meg, mert maga a nuncius semmisítette meg őket.⁷

A *második számunkra hasznos információ*: A.E.S. 5347/45 – amely a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában őrzött, az illetékes hivatalba beérkezett eredeti jelentés iktatószáma.⁸ Ez az AES szám nem jelzet, hanem iktatószám. Az iktatószám alapján meg lehet találni azt a pozíciót (Posizione), amelybe a levéltáros elhelyezte. Ez lehet az „Ungheria” (Magyarország) sorozatban („serie”),⁹ esetleg lehet az „Ebrei” (Zsidók) sorozatban¹⁰, azon belül esetleg az „Ungheria”, ha van ilyen. Célszerű az eredeti iktatókönyv konzultálása, ehhez azonban a helyszínről kell kérni információt.¹¹

A két iktatószámban feltűnő a tárgyév eltérése. Az 1944. december 8-i jelentés 1945-ben érkezett be a Hivatalba, a beérkezett iratok sorrendjében az 5347-ik, ami arra utal, hogy nem éppen január vagy február hónapban, hanem valamikor később. Ennek oka

5 I. h. 238. old. 36. jegyzet.

6 NAPOLITANO: *A budapesti apostoli nunciatura...*, i. m. 238. old. 36. jegyzet, ADSS 10. kötet, 39.

7 A szovjet katonák „felnyitották a nunciatura levéltárát tartalmazó ládákat, emiatt iratok mentek tönkre vagy szóródtak szét, de ebből semmit nem vittek el, és a földön szétszóró iratokat is össze lehetett szedni. De azért minden eshetőségre számítva jónak láttam az egészet elégetni.” Rotta 1945. március 25-én kelt 2943/45 sz. jelentése Budapest ostromáról és megszállásáról, lásd: *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Angelo Rotta, Parte II: 1938-1945 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, II. rész: 1938-1945.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/2). METEM, Budapest 2022. 229–231:231. Első közlése: SOMORJAI Á.: *Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius utolsó magyarországi jelentései és távozása 1945. március 25. – április 23.* In: ArchivNet 21. évf (2021) 4-5. szám, 2021. november 29. – <https://www.archivnet.hu/angelo-rotta-budapesti-apostoli-nuncius-utolso-magyarorszag-i-jelentesei-es-tavozasa-1945-marcius-25-letoltés-2024-november-22-én>.

8 Az A.E.S. rövidítés feloldása: Affari Ecclesiastici Straordinarii: A Rendkívüli Egyházi Ügyek (Szent Kongregációja). Jogutódja a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója.

9 *A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának hungarika anyagai, 1939. február 10.–1948. december 31.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. METEM, Budapest 2020.

10 Az „Ebrei” sorozat magyar vonatkozásai hiányzanak az előbbi inventáriumban. Újabbban azonban konzultálható a Vatikáni Államtitkárság honlapján: https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/sezione-rapporti-stati/archivio-storico/serie-ebrei/serie-ebrei_it.html – Az Államtitkárság Történeti Levéltárának igazgatója válogatást közölt ebből a sorozatból, de a magyar vonatkozásokat csak mellékesen vizsgálta, lásd Johan ICX: *XII. Piusz és a zsidók: Pacelli listája: 2800 üldözött segélykérő levele alapján.* Ford. Kepes Renáta. Előszóval ellátta Fejérdy András. Európa, Budapest 2021.

11 Ez az olvasóteremben nem tanulmányozható, nincs digitalizálva, külön kell kérni magát az iktatókönyvet.

kinyomozható az eddig közétett iratokban. 1063/45-ös ikt. szám alatt 1945. február 16-i iratot regisztráltak, 6457/45 ikt. sz. alatt pedig 1945. március 25-én kelt iratot.¹² Ez azt jelenti, hogy az 5347. sorszám március derekán érkezhett be.

Addig, ameddig a beérkezett eredeti példányt nem találjuk meg a Vatikán jelzett levéltárában, két másik nyomon is haladhatunk. Az egyik magyar Gennaro Verolino magánlevéltára, amelyet Napolitano ismer. Tekintettel arra, hogy ez a közlése 2015-ben jelent meg magyarul, 2016-ban olaszul,¹³ lehetséges, hogy maga a szerző, tehát Napolitano újra tárgyalta már valahol a kérdést.

Az is lehetséges, hogy az itt meg nem nevezett szerzetes máshova, pl. szerzetesi előjáróihoz is megküldte beszámolóját, ezért azonosítani kellene őt és fel kellene kutatni a vélelmezhető másik példányt – feltételezve, hogy nem semmisült meg az akkori hadi események, vagy az azt követő viszontagságok során.

Egy gondolat kíséret erejéig: ha az illető jezsuita, akkor jelentéséből két példány is lehet. Az egyiknek, amit a budapesti tartományfőnöki levéltárba helyezhettek el, az átlamosítás során nyoma veszett. A másik, amelyet vélelmezhetően megküldtek a római jezsuita generalíciára, esetleg megtalálható annak a levéltárában.¹⁴

TOVÁBBVEZETŐ GONDOLAT

A kérdés eléggé összetett, hosszadalmas kutatásra van szükség egy-egy dokumentum keresése során, ehhez pedig számos ismeretre, amely nem biztos, hogy minden egyes kutató számára adott, hiszen ismerni kell a vonatkozó nyelveket és ismerni kell az egyes levéltárakat.

Felmerülhet az a kérdés, hogy a magyar vonatkozásban legalább a köztörténeti szempontból releváns dokumentumokról készítsünk egy átfogó inventáriumot a fontosabb vatikáni dokumentumokból. Ennek részleteit e közlésben elhagynánk és ezen a ponton lezárnánk vizsgálatainkat.

EPILÓGUS: A DOKUMENTUM KÖZBEN MEGJELENT MAGYARUL

A keresett dokumentum időközben megjelent magyarul.¹⁵ Ilymódon ezen írásunk okafogyottá is válhatott. A megoldás az ismertetett levéltári helyen belül a 100. sz. positio, Razzismo (Rassizmus: értsd zsidókérdés) megnevezéssel. Ezt a sorozatot nem tanulmányoztuk korábban, tekintettel arra, hogy nagyrésze nem történelem, hanem sze-

12 *A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának hungarika anyagai, 1939. február 10.–1948. december 31.* I. m. 435sk.

13 Lásd fentebb: *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria*, 320sk.

14 Az is lehetséges, hogy már megtalálták. Vö. a Római Magyar Akadémián 2024. november 19-én tartott konferenciáját: A 80 anni dall'Olocausto. La diplomazia della Santa Sede in favore degli ebrei: il caso degli ungheresi. (A Holocaust 80 évfordulóján. Az Apostoli Szentszék diplomáciája a zsidók javára: a magyar eset), több neves magyar kutató és itt recenzált szerzőnk előadásával.

15 KARSAI László: *Új dokumentumok a magyar holokausztról a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárából*, in: *Mozgó Világ* 51 (2025), 1. szám, 30–39. Interneten lásd <https://mozgovilag.hu/2025/04/04/karsai-laszlo-uj-dokumentumok-a-magyar-holokausztról-a-vatikani-allamtitkarsag-torteneti-leveltarabol/> (Letöltés dátuma: 2025.05.12.)

mélyes levelek. Nem tisztünk polemizálni a neves holokauszt-kutatóval, csak felidézzük néhány megállapítását:

„Komoly meglepetésemre az Államtitkárság Történeti Levéltárában sem iktatókönyv, sem mutatókönyv nincs,¹⁶ a több százezernyi, meglehetősen nagy sietséggel és kevés szakértelemmel szkennelt dokumentumokat csak a viszonylag kicsi, levegőtlen, ablaktalan kutatóteremben¹⁷ lehet a levéltár számítógépein és kizárólag reggel 9-től délután 1-ig (hétfőtől péntekig) tanulmányozni. A dokumentumokról meg sem próbáltam másolatokat kérni, olyan horribilis volt az áruk.¹⁸ Kizárólag olyan dokumentumokat gépeltem le betűről betűre, amelyeket nem közöltek az *Actes et documents du Saint Sièges*... Vol. I–XI. egyik kötetében sem, és ennek a dokumentumsorozatnak a szövegközlési elveit és gyakorlatát híven követő Somorjai Ádám sem publikált.”¹⁹

Az itt közölt hat dokumentum között IV. szám alatt ott van a fentebb említett is. A következőkben Szerző közléséből kivonatoljuk a hat dokumentum fontosabb adatait.

- I. 1941. október – *Szapáry Erzsébet grófnő beszámolója a körösmezei deportálásokról*. Jelzete: AA.EE.SS. P. V. Pos. 100. ff. 340–342. [8217/41] Géppel írott, aláírás nélküli, francia nyelvű jelentés.
- II. 1944. május 17. *Angelo Rotta budapesti nuncius Sztójay Döme miniszterelnökhöz intézett jegyzéke a szlovákiai zsidók egyes kategóriáinak mentesítéséről*. Francia nyelvű, géppel írott jegyzék Angelo Rotta saját kezű aláírásával. Jelzete: AA. EE. SS. P. V. Pos. 100. ff. 212–213.
- III/a. 1944. július 10. *F. G. Osborne vatikáni brit követ jegyzékben továbbítja Luigi Maglione vatikáni államtitkárnak a Zsidó Világkongresszus kérését, a Szentatya tiltakozzon a magyarországi zsidóüldözések ellen*. Jelzete: AA.EE.SS. P. V. Pos. 100. f. 269.
- III/b. 1944. július 13. *Mgr. Angelo Dell’Acqua választervezete D. G. Osborne-nak*. Géppel írott, olasz nyelvű feljegyzés, aláírás nélkül, Dell’Acqua szignójával. Jelzete: AA. EE. SS. P. V. Pos. 100. f. 268.
- IV. 1944. december 8. *Angelo Rotta budapesti nuncius jelentése a Szentszéknek a budapesti zsidók deportálásáról és a hegyeshalmi határállomáson* (kiemelés tőlem, S. Á.) *uralkodó állapotokról*. Tanulmányíró 28. sz. jegyzete: A „Pro memoria” itt véget ér, úgy tűnik, mintha az utolsó lapot elfelejtették volna szkennelni. Az iratok a Pos. 100-ban általában kézzel, ceruzával vannak sorszámozva, erről a doku-

16 Ezeket kérni kell és akkor kiadják, papíron, egy példányban.

17 Van légkondi. A Borgia-Toronyban ez az a helyiség, ahol korábban ugyanezen levéltár raktári anyaga volt. XII. Piusz pápa idejében ezt kiürítették, liftet építettek bele, ami mindmáig működik és a pápa itt közlekedett, ha a Belvedere udvaron nagyobb csoportot fogadott. Ezt később, XXIII. János pápa uralkodása alatt a zárandokok száma kinőtte. A Belvedere udvar jelenleg napközben parkoló a vatikáni dolgozóknak.

18 A másolatok ára megfelel a többi vatikáni levéltár tarifáinak. A másolatokat utólag a megadott postacímre a mindenkor nunciatúra révén küldik meg.

19 KARSAI L.: i. h. idézi szemlézett kiadványomat: SOMORJAI Ádám OSV (szerk.): *Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből* (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség Kiadása, Budapest, II. k. 2022). – Eltöprengek azon, hogy Neves Kutató gépelése milyen lehet, ha nevem után OSB helyett OSV-t ír és nem volt veszélyérzete, amikor ezt közzétette. Lehet, hogy még az orosz ábécében gondolkodik? És a korrektor?

mentumról viszont „lemaradtak” a lapszámok. Az eredeti francia szöveg 2. lapja még megkapta a 112. számot, ezt tévedésből az 1. lap elé tették, ami viszont már nem kapott kézzel írott sorszámot, a 3. lap megkapta a 113. számot, az eredeti 4. lapja megint nem kapott sorszámot. A lap aljára ceruzával odaírták: „Ungheria”. szerint az utolsó lapot nem szkennelték be.”²⁰

- V. 1944. december 23. *A budapesti semleges diplomaták kérik a Szálasi-kormánytól, legalább a kisgyerekeket ne zárják gettóba.* Aláírás:
(L. S.) + ANGELO ROTTA, Arch. apostoli nuncius
(L. S.) CARL IVAN DANIELSSON svéd követ
(L. S.) HARALD FELLER svájci ügyvivő
(L. S.) JORGE PERLASCA spanyol ügyvivő
(L. S.) Comte de PONGRAC portugál ügyvivő
Géppel írott, francia nyelvű jegyzékmásolat, aláírások nélkül. Jelzete: AA. EE.
SS. P. V. Pos. 100. ff. 122–122v.

20 KARSAI L.: i. h. 38.



SOMORJAI ÁDÁM OSB

MÉSZÁROS ISTVÁN ISKOLA- ÉS EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ PUBLIKÁCIÓI
MINDSZENTY JÓZSEF TÉMAKÖRÉBEN

E folyóirat 2021. évi 1-2. számában méltattuk szerkesztőségünk tagjának, Mészáros Istvánnak a munkásságát és ismertettük bibliográfiáját.¹ Szerző egyik munkájában részletesen ismerteti vonatkozó munkásságát, Mindszenty életrajzához igazítva.² Tekintettel arra, hogy az előző közlésünkéből kimaradt, itt újra közöljük ezt az általa összeállított bibliográfiát:

A MINDSZENTY-ÉLETRAJZ BIBLIOGRÁFIÁJA
1989–2008

Életrajzi összefoglalások

Mindszenty bíboros, a lelkipásztor-főpap, in: *Vigilia*, 1989. 9. sz. 685–694.

Mindszenty bíboros, a lelkipásztor-főpap. (A Vatikáni Rádióban 1989-ben elhangzott előadás-sorozat kibővített változata), Artemis Kiadó, Bp. 1990. 56 lap.

A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Vitéz János Tanítóképző Főiskola, Esztergom, 1992. 116 lap.

Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből. 1938–1975. Magánkiadás, Bp. 1997. 126 lap.

Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944–1998. Cikkgyűjtemény 1944–1998 (válogatta és szerkesztette.). Magánkiadás, Budapest 1999. 215 lap.

Kimaradt tananyag. A diktatúra és az egyház. 1945–1990. Márton Áron Kiadó Bp. 1993–1995. I-II-III. 128+270+488 lap.

A két Pius, Mindszenty és a kommunizmus (1931–1958). In: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 2008. 23–56.

Mindszenty József, in: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk.: Beke Margit. Bp. 2003. 395–402.

Mindszenty József, in: *Magyar katolikus lexikon*. IX. kötet. Szerk.: Diós István. Szent István Társulat (SZIT), Bp. 2004. 181–190.

1 SOMORJAI Ádám OSB: *Mészáros István iskola- és egyháztörténész, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőségének tagja (1927–2021)*, in: MEV 33 (2021), 1-2. szám, 159–171.

2 MÉSZÁROS István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 2008. 357–366.

Gyermek- és ifjúkor (1892–1917)

Pillanatkép Pehm Jánosról, in: Magyar Vetés, 1993. május 23.

Magyar paraszt-pieta (Édesanyja hozzá írt levelei), in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 166–173.

Mindszenty és Vas megye. (Elemi iskolai, gimnáziumi és szemináriumi éve), in: Vasi Szemle, 1995. 321–335.

Mindszenty és a népszokások, in: A rózsafüzér Bíborosa. Szent Gellért Kiadó, Bp. 2003. 39–44.

Zalaegerszegi évek (1917–1944)

Három zalaegerszegi tanév: 1917–1919. (Hittanár az állami gimnáziumban). in: Távlatok. 2001. 4. sz. 623–635.; In: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 8–29.

Mindszenty és az általa alapított Notre Dame-iskolák, in: MEV-REGNUM 9 (1997), 3–4. sz. 57–70.: Lásd még in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 34–44.

Nem egy, hanem két édesanya-könyv. (Mindszenty művének két, egymástól eltérő változata), in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 30–51.

Mindszenty találkozásai Prohászkaival, in: A rózsafüzér Bíborosa. Szent Gellért, Bp. 2003. 23–38.

Mindszenty részvétele a nyilas-náci propaganda elleni nemzeti mozgalomban, kapcsolatai Teleki Pállal, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 10–29.

Mindszenty küzdelme a Muraköz visszacsatolásáért, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 29–48.

Veszprémi püspök (1944–1945)

Mindszenty-levelek 1944–1945, in: Veszprémi Szemle, 1997. 1. sz. 38–47.

Ismeretlen Mindszenty-iratok 1911–1975, in: Mindszenty József veszprémi püspök (1944–1945). Szerk.: T. Horváth Lajos, Veszprém, 1996. 64–75.

Mindszenty tevékenysége zsidó honfitársaink mentése érdekében, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 48–64.

Mindszenty az üldözött zsidóságért, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatók. Eötvös, Bp. 2007. 127–146.

„Antifasiszta” ellenállás szervezése a dunántúli püspökök körében; fogsága Veszprém-ben, Sopronkőhidán és Sopronban, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 65–89.

Egy évfordulóra (50 éve vetették börtönbe a nyilasok a bíborost), in: Keresztény Élet. 1994. november 27.

Juramentum non – nincs eskü! (Mindszenty Szálasi-ellenes irata 1944 novemberéből), in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 52–58.

Mindszenty a KALOT-ról (1945), in: Mozdul a Föld, 1990. április 22.

Mindszenty és Boldog Apor Vilmos, in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 187–189.

Esztergomi érsek I. (1945–1948)

Az érseki kinevezés. In: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 59–68.

A „homo regius” fikció. Mindszenty címkéi, in: Valóság, 1995. 4. sz. 68–79.; Lásd még in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 85–93.

Egy torzítás története: Mindszenty és a köztársaság, in: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv II. 1996. 341–368. Lásd még in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 94–117.

Az „első zászlósúr” cím, in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 73–84.

Választási körlevél – 56 éve (1945), in: Új Ember, 2001. december 9.

Mindszenty „választási körlevele” (1945), in: Vasi Szemle, 2002. 2. 189–208., bővített változat in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 69–126.

Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához, Eötvös, Bp. 2005. 115 lap.

Döntés a Pálffy–Barankovics ügyben (1945), in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 57–92.

„Haladó katolikusok”. Vita Boldizsár Ivánnal, in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 167–204.

Egy „haladó katolikus”: Székfü Gyula (1945–1948), in: MEV-REGNUM 15 (2003), 3–4. sz. 97–118.

Prímások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a magyar katolikus egyház XX. századi történetéhez. SzIT Bp. 2005. 218 lap.

Kerkai páter afférja Mindszentyvel a KALOT ügyében (1946), in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 93–144.

„Ostpolitik”-abszurd: Puskin, Vorosilov, Szviridov (a katolikus egyesületek feloszlása 1946-ban, in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 145–178.

Egy rendhagyó irodalomóra: Zelk Zoltán verse (Mindszenty ellen), in: Keresztény Élet, 1994. február 27.

Mindszenty autója és a Vatikáni Rádió, in: Keresztény Élet, 2001. január 7. Lásd még in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 143–146.

Mindszenty bíboros egri egyeteme, in: Mozdul a Föld, 1991. november 26.

Egy apró Weöres-adalék (a költő tisztelete Mindszenty iránt), in: Vasi Szemle, 2004. 2. sz. 176–179.

Mindszenty az elszakított magyarságért, in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 7–32.

Mindszenty üzenetének hatása a hazai németek kitelepítése ügyében, in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 33–52.

Új Trianon. Mindszenty memoranduma 1946-ban, in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 53–62.

- Máriapócsi emlék (1946)*, in: Keresztény Élet, 1999. szeptember 5.
- Boldogasszony Éve 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja*, Ecclesia, Bp. 1994. 243+36 lap.
- Mindszenty bíborossal Máriaremetén*, in: Új Ember, 1997. augusztus 10. és augusztus 31.
- Márai Sándor Mindszentyről*, in: Távlatok, 2003. 1. sz. 100–109.: in: A rózsafüzér Bíborosa. Szent Gellért, Bp. 2003. 45–62.
- A magyar katolikus egyetemi ifjúság 12 pontja 1948-ra (1947)*, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 119–130.
- Nemzeti Mária-kongresszus (1947)*, in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 69–110.
- Három augusztus huszadika: 1848, 1944, 1947.*, in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 9–22.
- Pengeváltás a miniszterelnökkel (1947-ben a Magyarország összes katolikus egyházközségének parlamentje által kiadott nyilatkozatról)*, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 101–118.
- Mindszenty és a reformátusok*, in: Mindszenty a Sándor-palotában. Eötvös, Bp. 2005. 61–64.
- Iskoláink védelmezője*, in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 111–166.
- Az iskolák államosítása 1948-ban*, in: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. SzIT, Bp. 2000. 276–323.
- Mindszenty és Ortutay. A katolikus iskolák 1948-i államosítása*. Magánkiadás, Bp. 1989. 182 lap.
- Ortutay Gyula kultuszministersége és a Magyar Katolikus Egyház*. SzIT, Bp. 2004. 43 lap.
- Mindszenty bíboros és az 1948-i Szent Jobb-körmenet*, in: Mozdul a Föld, 1991. augusztus 14.
- Kodály esete Mindszentyvel (találkozásuk 1948 decemberében)*, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások. Eötvös, Bp. 2007. 15–24.
- Mindszenty védelmezője: XII. Pius*. Rajk belügyminiszter és a Szentszék összecsapása 1948 végén, in: Távlatok, 2003. 3. sz. 396–421.; In: Sándor-palota. 131–162.
- Végállomás: Recsk. A katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből. 1945–1948*. in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások. Eötvös, Bp. 2007. 147–175.
- „Megadni Istennek is, a császárnak is...”* Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában 1945–1964, in: Valóság, 2004. 2. sz. 65–81.

Esztergomi érsek II. (1948–1956)

- François Mauriac írásai Mindszenty bebörtönzése ügyében*, in: Új Misszió, 1998. 11. sz., 12. sz.
- Akit értünk gumibottal „megostoroztak”*, in: A rózsafüzér Bíborosa. Szent Gellért, Bp. 2003. 63–69.
- Mindszenty börtönei*, in: A rózsafüzér Bíborosa. Szent Gellért, Bp. 2003. 70–82.
- Conti utcai triptichon*, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások. Eötvös, Bp. 2007. 7–13.

- Károlyi Mihály „legnagyobb dilemmája”* (1949 első hónapjaiban párizsi követként igyekezett elfogadtatni Mindszenty bebörtönzésének tényét a francia közvéleményre), in: Valóság, 2006. 2. sz. 68–87., In: Sándor-palota. 163–196.
- Halál, amnesia vagy rehabilitáció? (1949)*, in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 179–190.
- „Pro memoria” a börtönben (1954)*, in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 191–202.
- Ateista nevelés iskoláinkban. 1950–1990*. Eötvös, Bp. 1996. 147 lap.
- „Megegyezett az állam a katolikus egyházal!” Az 1950–1964 közötti megállapodások természetéről*, in: Valóság, 2001. 3. sz. 92–107.

Esztergomi érsek III. (1956)

- A szabadságharc hitelesítője*, in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 154–165.
- Kik a „bukott rendszer” örökösei? Mindszenty és Nagy Imre viszonyához*, in: Vasi Szemle, 2006. 5. sz. 591–610.; In: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatók. Eötvös, Bp. 2007. 25–50.
- „Build up Mindszenty!” Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban*, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatók. Eötvös, Bp. 2007. 51–68.
- Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*, SzIT Bp. 1956. 135 lap.
- Bibó István és Mindszenty* (találkozásuk 1956. november 4-én reggel), in: Valóság, 2002. 3. sz. 93–102.; Lásd még in: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Bp. 2002. 213–230.
- Egy Népszabadság-cikk „kritikája”* (Mindszenty feljegyzése 1956 novemberében), in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 203–205.

Esztergomi érsek IV. (1956–1971)

- Szabadság tér*, in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 174–180.
- Mindszenty és az „Ostpolitik”*. Kairosz, Bp. 2001. 230 lap.
- Levelek* (Mindszenty és a Vatikán kapcsolatairól), in: Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról. Ecclesia, Bp. 2002. 202–226.
- Mindszenty és Wyszyński*, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatók. Eötvös, Bp. 2007. 69–84.
- Homokszem a fogaskerekek között* (VI. Pál pápa 1971. október 23-án tett „ígéretéről”: Mindszenty esztergomi érsek marad), in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 148–150.
- Mindszenty szilenciumra ítélése 1971-ben*, in: Valóság, 1999. 4. sz. 62–76.; „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000. 151–167.

Egy hivatástudattal megáldott/megvert ember hűsége. Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetéről, in: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz.* Eötvös, Bp. 2008. 207–226.

Esztergomi érsek V. (1971–1974)

Mindszenty helyzetértékelése 1971 őszén, in: *Távlatok*, 1995. 4. sz. 404–411.

Lelkipásztori utak (1972–1975), in: *Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok.* Kairosz, Bp. 2002. 241–244.

Kanadai Mindszenty-vonatkozású irathagyaték, in: *MEV-REGNUM* 17 (2005), 3-4. sz. 163–180.

Fatima: árnyak és fények (1972). In: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz.* Eötvös, Bp. 2008. 227–258.

Mindszenty és az engedelmisség (a pápának 1973/1974 fordulóján) In: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. *METEM*, Bp. 2000. 140–147.

Régi csatakiáltás – új zászló alatt. Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről. In: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz.* Eötvös, Bp. 2008. 259–277.

Az University of Dallas díszdoktora (Mindszenty 1974-ben) „In virtute Spiritus” Paskai László bíboros 75. születésnapjára Bp. 2003. 144–151.; Lásd még in: *Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról.* Ecclesia, Bp. 2002. 188–201.

Interjú a „volt érsek”-kel (1974), in: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz.* Eötvös, Bp. 2008. 279–288.

Utolsó napok (1975)

Extrema unctio (utolsó napjai a kórházban), in: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz.* Eötvös, Bp. 2008. 289–299.

Mindszenty és Máriazell, in: *A rózsafüzér Bíborosa.* Szent Gellért, Bp. 2003. 83–97.

Emléke és tisztelete 1975 után

Mindszenty bíboros emléke 1975–1993 között, in: *Magyar Vetés*, 1993. június 20., június 27., július 4.

Lelkesítő példa vagy csupán „jeles személyiség”? in: *Távlatok*, 1992. 5. sz. 41–52.

A Mindszenty-ügy ötven éve, in: *Távlatok*, 1998. 4. sz. 618–627.

Helyzetkép Mindszenty-ügyben: 1948–1998, in: *Keresztény Élet*, 1998. dec. 6., dec. 13., dec. 20., dec. 27.

„Szent István és Mindszenty országa!” (Egy híres említés 1999-ben), in: „Állok Istenért, egyházért, hazáért.” Írások Mindszenty bíborosról. *METEM*, Bp. 2000. 207–209.

A Mindszenty-jelenség 1975–2005, in: *Vasi Szemle*, 2005. 1. sz. 3–21.; In: *Sándor-palota.* 197–224.

- Alulról jött kezdeményezés* (az évenként május elején tartott Mindszenty-zarándoklat Esztergomba), in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások. Eötvös, Bp. 2007. 120–123.
- „*Kultusz*”, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások. Eötvös, Bp. 2007. 89–92.
- Egy „kultusz” a XXI. században. A Mindszenty-tisztelet története 1975–2005 között.* Kairosz, Bp. 2005. 462 lap.
- Két Mindszenty-emplékhely. Felsőpetény–Rétság. 1993–2007*, in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 311–354.
- Szűnjön meg a gyűlölet vulkánja! Váromajor–Máriaremete: zárandoklat 2007*, in: A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások. Eötvös, Bp. 2007. 177–187.
- „*Ad limina apostolorum*” 2008, in: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös, Bp. 2008. 7–8.



TÓTH TAMÁS

ARGENTIN NAPLÓJEGYZETEK

PROLÓGUS

Bár sokat éltem különböző kiküldetéseim alatt külföldön, de ilyen hosszú útra eddig nem vállalkoztam, feladataim sem tették igazán lehetővé. Ezért is fogadtam el örömmel az itteni magyar közösség meghívását. Missziós út, ahogy erre felel nevezik, amelyet a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKPK) Külföldi Magyar Lelkipásztori Szolgálat koordinált, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem pedig, ahol oktatok, ugyancsak örömmel fogadott: így tehát a lelkipásztor és egyháztörténész tapasztalatszerzése következik.¹

2025. június 25. Kontinenseken át

Este indult a repülőgép Budapestről Isztambulba. Ott egy éjszakai várakozás után repülünk tovább São Paulói megállóval Buenos Airesbe. Turkish Airlines. Az út a török fővárosból tizenkét óra a Szahara és az Atlanti-óceán felett São Paulóba. Braziliában azután újabb két óra a várakozás – van, aki leszáll, és van, aki fel – úgy, mint itthon egy menetrend szerinti buszon. Közben takarítanak és a személyzet is cserélődik, majd újabb bő két óra a végcél. Érkezes helyi idő szerint június 26-án este. Az időeltolódás Budapestről Isztambulig egy óra előre, majd onnan a végcélig hat hátra; máskülönben az északról és déli féltekére, azaz a nyárból a télbe. Érkezéskor kicsit hasonló a klímaérzetem a téli Róma időjárásához.

Buenos Airesben a lakhelyem a Palermo városrészben található Mindszentynum, az Argentínai Magyar Katolikus Misszió központi háza, amely éppen 2025-ben lett 50 éves. Az ugyanebben az évben elhunyt Mindszenty József bíboros nem jutott el ide, pedig an-

1 Jelen közlemény több részletét különböző formában közölte már a *Magyar Kurír*, a *Vatican News* magyar adása (Vatikáni Rádió) és az *Országút* is. A nem várt érdeklődés miatt interjúkat adtam a témában a Vatican News magyar adásának, a Magyar Katolikus Rádiónak és a Magyar Kurírnak, illetve az *Új Embernek* is. Ekként merült fel az igény, hogy mindez – a naplójegyzetek, beillesztve a főszövegbe Corpus Christiről és Plátanosról írt ismeretterjesztő tanulmányokat és az Olivossról írt újságcikkeket – ha szokatlan feldolgozásban is, de tudományos igénnyel, jegyzetelve napvilágot lássanak, képet adva a 2025-ben Argentínában élő magyarságról. A naplójegyzet formát az olvasmányosság miatt tartottam meg, de a történetész alapossgát szolgálják a jegyzetek is. A műfajból adódóan a helyiek elbeszélése, azaz az *oral history* fontos elemét képezi a közlésnek.

nak idején nagyon várták az emigráns magyarok; látogatását az akkori belpolitikai helyzet nem tette lehetővé.

2025. június 27. Szent László ünnepe

A Buenos Aires-i agglomerációban található Olivosban, az ottani Szent László Iskolában (Colegio San Ladislao) minden évben megünneplik a névadó magyar király ünnepét. Pesti József (1919–1997) jezsuita, az Argentínai Magyar Katolikus Misszió igazgatója a bevándorlók és kinti magyarok leszármazottjaival együtt hozta létre 1957-ben a Szent István Kört. Az egyesület fő célja a magyar kulturális hagyományok és örökség terjesztése, továbbá az érdeklődés serkentése a magyar nyelv iránt. Pesti József nevéhez fűződik a Szent László Iskola megszervezése is Olivosban, amelynek a Szent István Kör tulajdonosa és alapító egyesülete. A Buenos Aireshez közel fekvő, mára teljesen beépült terület azokban az években népesült be, és ott számos magyar család lelt otthonra.

Az 1966-ban megnyílt intézmény óvodából, általános és középiskolából áll, és része az állami iskolarendszernek. Alapításától kezdve nyitott volt mindenki számára. A most ott tanuló mintegy 670 diák majd mindegyike argentin, azonban az iskolában kötelező a magyar himnuszt megtanulni, továbbá a diákok egyenruhájának színei is a magyar trikolt idézik.

Szent László ünnepére készülve minden évben egy tematikus hónapot tartanak az iskolában, amikor a gyerekek különböző játékos feladatok segítségével a magyar nyelv és kultúra szépségeivel ismerkednek. A június Argentínában közvetlenül a téli szünetet megelőző időszak. Van olyan osztály, ahol magyar népdalokat tanulnak, mások a néptáncal ismerkednek, és tudásukat az ünnepségen meg is mutatják a meghívott vendégek és a büszke szülők előtt. Más évfolyamok például hímezni tanulnak, a magyar történelemmel, földrajzzal vagy konyhával ismerkednek, illetve Szent László életéről vagy a híres magyarokról szereznek ismereteket. Az ünnepi alkalomra készült plakátokon így nemcsak a Győrött őrzött herma, a Budapest-Terézvárosból Buenos Airesbe elszármazott Bíró László, a golyóstoll feltalálója, vagy éppen mások között Rubik Ernő, Neumann János, Szent-Györgyi Albert, Harry Houdini (Weisz Erik) és Kodály Zoltán alakja tűnik fel, de ott találjuk Karikó Katalin és Hosszú Katinka nevét is.

Az iskola helyiségei adnak otthont a Zrínyi Ifjúsági Körnek (ZIK), ahol minden szombaton összegyűlnek azok, akik magyarul tanulnak. Vannak, akiknek a szülei, nagyszülei is itt tanultak vagy tanítottak. A ZIK koruknak és meglévő tudásuknak megfelelően foglalkozik a magyart tanulni vágyókkal. A különböző korú gyermekek és fiatalok most közel ötvenen vannak, köztük egyre több a vegyes hátterű család. Van a tanulók közt például egy olyan fiatal ikerpár is, akiknek csak a nagyapja beszélt magyarul, azonban az unokák most azért kezdtek ismerkedni a magyar nyelvvel, mivel a család készül hazatelepülni.

2025. június 28. Club Hungaria

A Hungária Egyesület 1973-ban jött létre Olivosban, és helyiségei számos sportkörnek és társasági eseménynek adnak otthont. Van ott magyar könyvtár és levéltár, a földszinten pedig egy népszerű magyar étterem is működik, a Club Hungaria. Az egyesület-

nek rendszeres vendége volt Argentínában töltött évei alatt Jálícs Ferenc² (1927–2021) jezsuita, többek személyes emlékeket is őriznek róla. Az udvaron épült fel a cserkészház, amelynek zöld színű épülete néhány éve az MKPK segítségével teljesen megújulhatott.

Argentínában, amely a föld nyolcadik³ legnagyobb területű állama és alapvetően migráns háttérű ország,⁴ egykor mintegy 60 ezer magyar élt, akik több hullámban érkeztek az országba. Az első *húngaros* betelepülők még a 19. század végén érkeztek, az utolsó nagyobb csoport a 20. század 1950-es éveiben lett itt menedékre.⁵ Az utóbbi évtizedekben hazavándorlás is megfigyelhető.⁶ Az értékörzésben fontos szerepet töltenek be a különböző argentinai magyar közösségek.⁷

- 2 Kőzismert a konfliktusa a későbbi Ferenc pápával, aki jezsuita tartományfőnökként előjárója volt akkor, amikor 1976-ban egy katonai puccsot követően Jálícs Ferencet egy társával együtt elrabolták és közel fél évig fogva tartották. A helyi magyarok közt ismert történetről van szó. A legelterjedtebb helyi változat szerint Jálícs Ferencért közbenjárt Pater Bergoglio Emilio Eduardo Massera (1925–2010) tengernagynál, aki 1976–1978 között Argentína egyik vezetője volt, de akinek a parancsa a bürokratikus útvesztőkben nem jutott el a megfelelő helyre. A jezsuiták vezette Buenos Aires-i katolikus egyetem, az Universidad del Salvador – talán ez volt köztük a megegyezés, a pontos ok máig vitatott – mindenesetre 1977-ben címzetes egyetemi tanári (*profesor honorario*) címet adományozott Masserának. A tengernagyot később, 1985-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Életről t.k.: Sebastián ROCA: *El Caso Massera, secretos de una conspiración*. Buenos Aires 1983.
- 3 Területe alapján közel harmincszor nagyobb, mint Magyarország, lakossága azonban bő 40 millió fő (valamivel több, mint Lengyelorszáé). Az itt élők egyharmada a fővárosban és közvetlen környékén (Buenos Aires Tartomány, azaz Nagy Buenos Aires) él, a helyiek hasonlatával élve egy Pest vármegyényi területen. Ez azt is jelenti, hogy akár többszáz kilométert is utazhat az ember anélkül Argentínában, hogy városba érkezne. Ugyancsak ezért – ahogy a helyiek mondják – ha például egy németországnyi lakosságot letelepítenének az országban, az itt fel sem tűnne. A nagy távolságok természetesen azt is megmagyarázzák, hogy hogyan volt lehetséges, hogy például a legkülönbözőbb múlttal (és megfelelő anyagi háttérrel) rendelkező emberek a második világháborút követően új, nyugodt otthonra találjanak az országban.
- 4 Szomorú érdekesség és helyben nehéz téma, hogy az őslakosok száma éppen a 19. században, a független Argentína létrejötté (1810/1816) utáni időszakban csökkent radikálisan. Az argentin alapító atyák az őslakosokban legyőzendő ellenséget láttak. Történetükről t.k.: Isabel HERNÁNDEZ: *Los indios de Argentina*. Madrid 1992; Marisa CENSABELLA: *Las lenguas indígenas de la Argentina. Una mirada actual*. Buenos Aires 1999.
- 5 A helyek elbeszélése szerint 1956 után már nem sokan jöttek. A 19. század végén érkező első betelepülőket meg I. Ferenc József (1848–1916) küldte, akik történetesen cigányok voltak, ezért Argentínában a *cigány* és *magyar* szavakat – mindenféle pejoratív jelentés nélkül – azóta is szinonimaként használják. Az első világháború végét követően, illetve a nagy gazdasági világválság idején is érkeztek betelepülők. Az utolsó nagyobb csoport a második világháború végén, illetve után indult útnak, közülük van, aki az ötvenes években érkezett meg ide.
- 6 Őket itt a *diszsidensekre* asszociálva *visszidenseknek* is hívják. A 19–20. század fordulóján Argentína az Amerikai Egyesült Államokkal vetekedett lehetőségekben és gazdagságban. Tartalékait tekintve (ideértve a földrajzi adottságok és az ásványkincsek mellett a gyér népsűrűséget is) ma a föld egyik leggazdagabb országa lehetne. Egyes elméletek szerint bizonyos érdekkörök Dél-Amerikára mint tartalék kontinensre tekintenek, ezért nem érdekük a gazdasági fellendülést magával hozó politikai stabilitás. A tehetősebbek közül többeknek van Dél-Amerikában és Európában is érdekeltsége, illetve vannak, akik a magyar kormány által biztosított lehetőségeknek köszönhetően térnek haza nyelvet tanulni vagy valamilyen képzésben részt venni, azután ismert okokból (szerelem, jobb anyagi lehetőségek) végül itt maradnak.
- 7 Ezek közül az egyik legújabb a Szent József Argentinai Magyar Katolikus Civil Egyesület, amely a budapesti 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust (NEK) követően jött létre. Ez az egyesület segíti a Mindszentynum házat is, amely 1975 óta a Buenos Airesben élő magyar katolikusok központja. Ők szervezték az argentin körutamat is, amiért hálás köszönettel tartozom nekik. A diaszpórában élő közösségeket – erre a célra adott állami támogatás felhasználásával – az MKPK évek óta segíti a Külföldi Magyar Lelkipásztori Szolgálaton keresztül; őket szintén köszönet illeti támogatásukért.

2025. június 29. Úton

A vasárnapi mise után indulás a másfél hetes körútra, amelyet a meghívó Szent József Argentínai Magyar Katolikus Civil Egyesület szervezett. Útitársam és vezetőm a következő napokban István⁸, aki mindenféle helyzetre és időjárásra előre gondolva pakolt az autóba. Közép-európai valóságunkhoz szokott énem a meglévő lexikális tudás ellenére mégis rácsodálkozik: itt hidegre–melegre és nagy távolságokra egyaránt fel kell készülni.

2025. július 1. A magyar pálinka illata

Tegnap érkezünk Mendoza-ba a nevezetes 7-es főúton (Ruta National 7), amely a végtelen Pampákon keresztül az Andokban haladva egészen Chiléig vezet. Két napig tartott az út, de így legalább volt idő megcsodálni azt a furcsaságot (legalábbis az északi féltékről nézve az...), hogy a Nap északon delel. Ezért is jó néha kimozdulni a megszokottból. A Buenos Aires és Mendoza közti távolság bő ezer kilométer. Itt az Andok lábainál, ahol négy éjszakát töltünk el, tényleg tél van, ráadásul az itteni viszonyok szerint is hideg napok köszöntöttek be, havat is látni: sapka, sál...

Ma bekopogtattunk Ingridhez⁹, a betegek kenetét hoztuk neki. Ő hatéves korában került el Magyarországról, szüleivel együtt kellett menekülnie. Vele lakik a lánya és az unokája, ők már nem beszélnek az anyanyelvet, így castellano nyelven (a spanyol Argentínában használt változata) folyt a beszéd. Ingrid, aki oxigénpalack segítségével lélegzik, váratlanul kristálytisza magyar nyelven kezdett el velem beszélni. Megkérdezte, hoztunk-e pálinkát? Elég furcsa kérdés volt, de amikor előkerült néhány korty, mindent megértettem: éppen csak beleszagolt Ingrid (szinte nem is ivott belőle), hirtelen felderült arcán láthatóvá vált a sok gyerek- és fiatalkori emlék. Azután előkerültek a fotók a Buenos Aires-i cserkészbálokról, emlékek barátokról, egy meghíúsult szerelemről... Talán utoljára beszélt magyar pappal.

8 Esteban Kasza, azaz Kasza István. Argentínában született, itt végezte az iskoláit, majd részben Magyarországra költözött, gyermekei már itt nőttek fel. Testvére, Andrés (András) továbbra is Argentínában él. Eredetileg – nem ritka abban az időben – magyar katonacsallád voltak, ezért kellett menekülniük: édesapja repülő volt, édesanyja és nagyszülei a Honvédelmi Minisztériumban dolgoztak. István maga a Falkland-szigeteki háború (1982) idején töltötte sorkatonai szolgálatát. A szigeteket Malvin-szigeteknek hívják Argentínában, és sok helyen, például buszokon tüntetőleg kiírják (utakon a tőle való távolságot is sokszor jelzik): *Las islas Malvinas son argentinas*, azaz a Malvin-szigetek Argentínához tartoznak. Értekezésemben ez a nemzeti összetartozás egyik szimbóluma, összetartó erő. Érdekes párhuzam az, ami az 1978-es labdarúgó világbajnokság alkalmával történt, amelyet Argentína rendezett. Két alkalommal, az Olaszország–Magyarország és a Franciaország–Magyarország mérkőzésen is tüntettek magyarok Erdély mellett, amely értelemszerűen diplomáciai feszültséget okozott. A második alkalommal elvitte a demonstrálókat a rendőrség, és csak azt követően engedték el őket, miután az egyik résztvevő, éppen Kasza István, kérésre elmagyarázta a Kápat-medence viszonyait nem ismerő, őket fogva tartó rendőri vezetőknek tüntetésük okát: az, hogy Erdély magyar, az olyan, mintha azt mondanánk, hogy a Malvin-szigetek Argentína része. Erre elengedték őket. Ne felejtsük, két évvel a Jálcs Ferencet társával bebörtönző katonai puccs után vagyunk, így a demonstrációnak komoly következményei is lehetnek volna.

9 Ingrid Helga Barasits. Édesapja Antonio Andrés Barasits, azaz Barasits Antal András.

2025. július 2. Kis magyar-argentin sors

Volt egyszer három magyar (azaz magyarországi sváb) testvér, akik Villányban éltek. A legnagyobb és a legkisebb elindult Argentínába szerencsét próbálni a nagy gazdasági világválság idején, a középső pedig otthon maradt. Sosem találkozhattak többet otthon maradt rokonaikkal, nem látták többet egymást. Az „Amerikába” került két testvér is messze próbált szerencsét, majd ezer kilométerre egymástól (egyikük épp itt). Az otthon maradt középső fiú leszármazottai azóta is a szőlővel és a borral foglalkoznak.

Az Argentínába került unokák már nem beszélnek magyarul, de büszkéek származásukra, örömmel fogadják a magyar papot. Egyiküknél, Elsánál¹⁰ jártam ma Mendozában. A rendszerváltás után a leszármazottak vették fel egymással a kapcsolatot, így a harmadik és negyedik generáció már találkozhat egymással.¹¹

Mendoza Villányhoz hasonlóan ugyancsak a vörösboráról, a malbecről híres. Marhahússal kiváló. Eddig azt hittem, tudom, mi a steak, de Argentínában rá kellett jönnöm, eddig fogalmam sem volt róla. Itt a marhák egész évben füvet legelnek a szabadban és szívják magukba a napot – egész más a hús íze. A marha különböző részeit sokféleképpen süthetik meg. Van más állati eredetű étel is, de azt nem húsnek, hanem például csirkének hívják, mert ha hús, akkor az bizony marha. És Argentínában is későn vacsoráznak, úgy mint Spanyolországban.

2025. július 3. A latin-amerikai néplélekhez

A kontinensen több olyan embert tartanak a helyiek különböző okokból szentnek, akiknek a tiszteletét az Egyház – talán nem is ok nélkül – sosem hagyta jóvá, akiket sosem avattak szentté vagy boldoggá.¹² Az egyik közülük Difunta Correa, aki az argentin polgárháború idején, 1841-ben halt szomjjan a pusztaságban – elhurcolt férjét kereste

¹⁰ Elsa Blum. A Blum család történetéről van itt szó.

¹¹ Argentínában is megfigyelhető, hogy a második (azaz már ott született) generáció még őrzi az anyanyelvet. A nyelv megőrzése szempontjából előny, ha mindkét szülő magyar, és/vagy van egy erős helyi magyar közösség; vegyes házasságok esetében, ha az anya magyar anyanyelvű, akkor nagyobb az esély arra, hogy a gyermek beszélni fog magyarul, de ez egyáltalán nem biztos, hogy így lesz. A harmadik generációnál már nem jellemző a magyar anyanyelv, azonban továbbra is ápolják a magyar szokásokat (pl. néptánc, hímzés), nem egyszer az első generáció által kihozott, akkori magyar formában, illetve sokak otthon őríznek az óhazára emlékeztető dísz tárgyakat, zászlókat, térképeket, képeket, illetve családi relikviákat. Legtovább az étkezési szokások és hagyományok (pl. gulyás, töltött káposzta, lángos) tartanak ki ebben a láncolatban.

¹² Hasonló kultusznak örvend Guachito Gil: a legenda szerint 19. században afféle argentin Robin Hood lehetett, mielőtt kivégezték. Útmenti szentélyei messziről felismerhetők vörös színükről és a mellettük lengő vörös színű zászlókról. Vö. t.k.: Andrés A. SALAS: *Guachito Gil. De devoción local a mito nacional Conclusiones sobre un fenómeno en expansión*. Buenos Aires 2008. Irma C. SOUSA: *Guachito Gil. Imagen y representación, culto popular argentino, siglos XX–XXI*. Buenos Aires 2010; Walter F. FAUL: *Guachito Gil. Una verdad en la gente*. Buenos Aires 2010. De messze nem ők az egyetlen „szentek” az argentin népi vallásosság világában. Többen egyes politikai szereplőket, például az 1952-ben elhunyt Eva Perónt (Evita) is szentként tisztelik. A népi vallásossággal többek között a latin-amerikai püspökök III. általános gyűlése (CELAM) is foglalkozott 1979-ben., amelyet a mexikói Puebla városában tartottak. *Documento de Puebla. III Conferencia General del Episcopado Latinoamericano*. Puebla 1979.

kisgyermekével együtt, amikor a halál érte.¹³ A vele lévő kisgyermek – a legenda szerint – az anyatejnek köszönhetően élte túl a szomjúságot.

A helyiek spontán szentélyeket építenek neki az utak mentén, és vizet (néha ételt) visznek az emlékhelyekhez. A történeteknek – talán nem véletlenül – ilyenkor egyes ősi, illetve római kori népek szokásai juthatnak az eszébe, az európai ember számára kissé bizarrnak tűnhet a dolog (feltehetőleg ők ugyanígy néznek néhány szokásunkra), mégis az egészben van valami metszően archaikus: abból adnak, arról mondanak le, ami a száraz vidéken nekik is drága: a vízből.

Egyébként is érdekes az itteniek vízzel való kapcsolata. „Kérjük, hogy a kegykút vizét ne használják autómosásra” – olvastuk Santuario del Challao kegyhelyen még pár napja, július 1-én. Nincs szó blaszfemiáról; egyes latin kultúrákban az a szokás terjedt el, hogy a frissen vett autót lemossák a Mária-kegyhely vizében, hogy az áldást hozzon az autóra és utasaira. A kegyhelyért felelős klérus azonban a jelek szerint ennek a szokásnak a hatékonyságát kétkedéssel fogadja...

2025. július 4. Magyarok Argentína északi részén

Coroner du Graty – egy közel tízezer lelkes település Chaco tartományban, Argentína északi részén. Mendozaától úgy ezerháromszáz kilométer és két nap autóval, ide érkezünk ma és három éjszakát fogunk itt tölteni. Szállásunk a szomszédos Villa Angela.

Itt az „alföld tengersík vidékin”, azaz otthon érzi magát az ember, nem számítva a mediterrán növényzetet – ami nem is csoda, hiszen ezen a féltekén északra közeledik az ember az egyenlítőhöz; ha visszavetítjük a távolságot a mi féltekünkre, akkor Líbia magasságában járunk.

Argentína lakosságát elsősorban betelepülők alkotják. A helyiek szerint nagyjából száz magyar család élt Coroner du Graty környékén egykor, volt rendszeresen magyar katolikus mise és református istentisztelet, a magyaroknak volt iskolájuk is. Sokan az első világháború után érkeztek, van, aki egyenesen ide jött, van, aki Észak-Amerikán vagy Brazílián keresztül jött erre a vidékre. A generációk egymásutániségében, ahogyan ez lenni szokott, először a nyelv kopik el, de a kulturális gyökök nagyon mélyen vannak (gondoljunk csak a hazai kisebbségeinkre, például a svábokra): a magyar vezetéknevek mellett magyarországi emlékekkel találkozunk a látogató a házakban, ahol fröccsöt (így is nevezik) isznak, és még számtalan más dolog, nem beszélve a magyar kultúrházról, amelyben a Lilom y Pamuk néptáncegyüttes is működik (a pamuk a gyapot/pamut névváltozata – ebből errefelé sokat termelnek). A fiatalabbak már nem beszélik a nyelvet, de őrzik a kultúrát. Az érdeklődést pedig felkeltik olyanokban is, akiknek nincsenek magyar gyökerei: volt, aki a néptáncsoport tagsága miatt ment Budapestre a Balassi Intézetbe magyar nyelvkurusra, pedig csak az argentin-spanyolt beszéli és egyébként lengyel származású.

Egyikük, Juan¹⁴ (becenevén Jancsi) negyedik generációs betelepülő. A dédnagyszülők közt van erdélyi, felvidéki, szendrői és budapesti. Trianon után hagyták el az orszá-

¹³ Joachim SCHÄFER: *Maria Antonia Deolinda y Correa*. In: *Ökumenisches Heiligenlexikon*. https://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Maria_Antonia_Deolinda_Correa.html (2025. augusztus 25.)

¹⁴ Juan Kerekes, azaz Kerekes János.

got, a házasságok már itt kötöttek. Édesapja Andrés¹⁵ (Bandi; ő a harmadik generáció), nem nagyon beszéli a magyart, de a fia megtanulta és az a vágya, hogy Magyarországon járjon egyetemre.

Úgy tíz éve a Duna TV is forgatott itt Badár Sándorral, a helyiek pedig jó emlékeikben őrzik Martí Tibor¹⁶ történész kolléga legutóbbi látogatását is.

2025. július 5. Ahány idős ember meglátogatása, annyi emberi, családi sors

Ők már mind itt születtek, az azóta már elhunyt szüleik vándoroltak ki a nagy gazdasági világválság idején, a két világháború között. Ezeknek az idős emberek már kétnyelvűek, de anyanyelvük a magyar és szüleik révén még közvetlen emlékekből ismerik (az akkori) Magyarországot. A harmadik-negyedik generáció számára már az argentinai spanyol nyelv a komfortos, kulturális identitásuk azonban továbbra is erős.

És miért éppen Argentína? Erre a kérdésre nem tudják a választ. Feltehetőleg onnan akkor (ez még nem az internet és a műholdas térképek világa...) csak annyi látszott azoknak, akik szerencsét akartak próbálni, hogy Amerika „az ígéret földje”; hogy ott van észak meg dél is, az otthonról akkor kevésbé volt érzékelhető.

2025. július 6. A zászló és a kolbászfesztivál

A plébániai közösséggel miséztünk: argentinai spanyol és magyar. A mise végén magyar zászló szentelése – néhány hete kapták, amikor a nemzetpolitikai államtitkárság helyettes államtitkára¹⁷ Magyarországról meglátogatta őket. Nagyon büszkéek rá.

Utána egy vegyes argentin-magyar, kolbással teli családi ebéd az egyik ranchon, azaz tanyán. A marhák kint legelnek, az udvaron óriási kakasok és tyúkok, pulyka, az ólakban pedig sertés. Mint otthon. Sőt, van kemence is. A hentes édesapa vándorolt ki a jobb élet reményében Argentínába, fia, a házigazda Julio,¹⁸ vagyis Gyula már nagypapa. Büszkén meséli, hogy apja sosem jutott haza, de ő járt otthon, maga is hentes, még a Békés megyei kolbászfesztiválra is eljutott. Az ő anyanyelve a magyar, a későbbi generációknak azonban már a castellano. Van a családnak olyan ifjú tagja is, aki ugyan egyáltalán nem beszél magyarul, de mellkasára tetováltatta a magyar és az argentin zászlót.

Egykor itt volt a tanyavilágban a magyar iskola is. Érthető, miért itt találtak az ösök otthonra: a táj olyan, mint a nagy magyar Alföld. Leszámítva persze a papagájokat meg a pálmákat...

Azért van, ami más. Chacóban (ahogy sok más helyen is) különösen is figyelni kell a vízre és az ételre: a kikímélt és túlszabályozott európai szervezet (és gondolkodás) nem szokott hozzá a dél-amerikai higiéniai szokásokhoz és az itt honos bélfőrához. Vannak

¹⁵ Andrés Kerekes, azaz Kerekes András.

¹⁶ Vö. Dél-Amerika témában: MARTÍ Tibor: *Keresztben és célkeresztben. Szerzetesek és térítők Dél-Amerikában*. In: *Világtörténet* 6/38 (2016) 179–181. Katalán–magyar származású történész, aki korábban (2020) járt Argentínában. Jelenleg is végez a témában kutatásokat egy újabb argentin út (2025) keretében.

¹⁷ Szilágyi Péter helyettes államtitkár (2014–). Magyarország Buenos Aires-i nagykövete 2023 óta Kveck Péter.

¹⁸ Julio Botka, azaz Botka Gyula.

kipróbált magyar népi fertőtlenítési módszerek: az otthoni pálinka ésszel és mértékkel történtő reggeli alkalmazása adott esetben nehéz órától mentheti meg az embert...

2025. július 7. Miért éppen vörös?

Argentína északi részén járunk, Misiones tartományban. Coronel du Gratytól a cél, Corpus Christi úgy 700 km távolságra van. Ez már az esőerdők vidéke. Feltűnő a föld vörös színe. Itt csak egy éjszakát töltünk, de itt már olyan a klíma, hogy este meg lehet mártózni a szabadtéri medencében is a szomszédos Gobernator Roca településen, a szálláson, ha valaki elég bátor (a helyiek nem teszik, nekik most tél van, bátor tettem le is fotózták).

Ez arról tanúskodik, hogy ezen a vidéken, a mai Paraguay, Brazília és Argentína területén¹⁹ jezsuita missziók voltak, amelyek az itt lakó guaraní indiánok érdekében jöttek létre.²⁰ Loyolai Szent Ignác rendje, a jezsuiták a 17. század elején egy különleges dologba, egy „szent kísérletbe”²¹ kezdtek a guaraní között. Nem halat, hanem hálót adtak az őslakosoknak: a kereszténység átadása mellett letelepítették, önkormányzattal rendelkező városokba, a redukciókba szervezték, egyben önállóságra tanították őket és a fejlődés lehetőségét kínálták nekik. A spanyol konkvisztádorok ezzel szemben az őslakosokban inkább az olcsó munkaerőt, a termelést is folytató redukciókban pedig konkurenciát láttak. A jezsuiták ugyanis tanárokat, zenészeket, illetve különböző szakembereket képeztek itt, köztük asztalosokat, műtárgy- és hangszerkészítőket, építőipari, illetve könnyűfém-megmunkáló szakembereket. Az esőerdőben megmunkálható fa szinte korlátlanul állt rendelkezésre. A hódítók és a harminc redukció közti feszültség oda vezetett, hogy végül 1768-ban²² ezeket a közösségeket, ahol összesen úgy 700 ezer guaraní keresztel-

19 Voltak jezsuita missziók a mai Bolíviában (Chiquitos és Moxos régiókban) is, azonban eltérő történetük, illetve fejlődésük miatt ezeket külön szokás kezelni. A legfontosabb különbség, hogy az ott élő őslakosok, eltérően a mai Paraguay, Brazília és Argentína területén lévő redukciók lakóitól, nem a guaraní voltak. Vö. t.k.: Roberto TOMICHÁ CHARUPÁ: *La Primera Evangelización en las Reducciones de Chiquitos, Bolivia (1691-1767)*. Cochabamba 2002; Geoffrey A.P. GROESBECK: *A Brief History of the Jesuit Missions of Chiquitos*. Feltöltve: 2021. szeptember 9. <https://www.colonialvoyage.com/a-brief-history-of-the-jesuit-missions-of-chiquitos/> (2025. augusztus 31.); David BLOCK: *Mission culture on the upper Amazon. Native tradition, Jesuit enterprise, and secular policy in Moxos, 1660-1880*. Lincoln (NE) 1994; Akira SAITO: *Guerra y evangelización en las misiones jesuíticas de Moxos*. In: Boletín Americanista 70 (2015) 35–56.

20 A vonatkozó irodalom bőséges. Vö. t.k.: José CARDIEL: *Las Misiones del Paraguay*. Madrid 2002; Philip CARAMAN: *The lost Paradise. The Jesuit Republic in South America*. New York 1976; Peter C. HARTMANN: *Der Jesuitenstaat in Südamerika 1609–1768. Eine christliche Alternative zu Kolonialismus und Marxismus*. Weißenhorn 1994; Julia J. S. SARREAL: *The Guaraní and Their Missions. A Socioeconomic History*. Stanford (CA) 2014; Bernhard KRIEGBAUM: *Die Jesuitenreduktionen (1609-1767)*. Vortrag beim Dies academicus der Theologischen Fakultät zum Ignatianischen Jahr am 29. März 2006. <https://www.uibk.ac.at/theol/leseraum/texte/637.html> (2025. augusztus 25.)

21 Ezzel a címmel (*Das Heilige Experiment*) Fritz HOCHWÄLDER írt egy ötfelvonásos színházi darabot, amelyet 1943-ban mutattak be Svájcban.

22 III. Károly spanyol király (1759–1788) rendelete 1767-ben kelt ugyan, de a redukciókat 1768-ra számolták fel.

tek meg jó másfél évszázad alatt, a jezsuitáknak fel kellett számolniuk.²³ *A misszió* című, 1986-os film Robert de Niro és Jeremy Irons főszereplésével erről a drámáról szól.²⁴

Ha az ember az egykori jezsuita missziók romjait nézi, feltűnő az építmények vöröses színe, amely különösen tűző napsütésben nyújt markáns élményt. De miért ez a szín uralja a helyi színskálát? A válasz nem elsősorban a fényviszonyokban keresendő, hanem a földben: az itteni föld, a kövek vöröses színe azok magas vastartalmának köszönhető. A redukciókban élő közösség tagjai kemény munkával, kiégetéssel vonták ki a kövekből a vasat, amiből a guaraníak a jezsuiták segítségével kisebb használati és műtárgyakat készítettek, így tanították őket fémfeldolgozásra, művészetre és a fémek hétköznapi használatára.

2025. július 8. Magyar sorsok az esőerdő mélyén

A harminc redukció egyike volt Corpus Christi, mely nevét Krisztus Testéről, azaz Úrnapja ünnepéről kapta. A közösséget 1622-ben alapították. A különböző betegségek terjedése miatt háromszor kellett költözniük, míg 1701-ben meg nem találták a negyedik, immár végleges helyüket a mai Corpus Christi városa helyén, amely stratégiai szempontból is kiemelkedő helyen állt: a magaslatról be lehetett látni a három kilométerre húzódó Paraná folyó forgalmát, illetve erre vezetett több fontos út is. Innen ellenőrizni lehetett a Brazília felől beszivárgó rabszolga-kereskedők mozgását is, akik ugyancsak veszélyt jelentettek a guaraníak számára.

A többi redukcióhoz hasonlóan Corpus Christit is fel kellett adni 1768-ban. A település valahogyan mégis túlélte a háborúkat és viszontagságokat, a 19. század végén pedig Európából telepesek érkeztek ide. A város rövid ideig az újonnan megalakult Misiones tartomány kijelölt székhelye is volt. A helyi emlékezet szerint úgy 100 évvel ezelőtt még álltak az egykori jezsuita misszió falai is, megvolt sok tetőcserép is, de az akkori vezetés szemében ezek nem jelentettek megőrzendő értéket, ezért eladták azokat építőanyagként. Az argentin kormány csak 1943-ban döbbsen rá a redukciók romjainak kulturális és történelmi értékére.²⁵ Corpus Christi romjait időközben visszafoglalta az esőerdő, de jelenlegi állapotában az utóbbi évtizedekben gondosan óvják azt, ami megmaradt. Néhány éve sikerült a megmunkált kövekből valamennyit visszavásárolni a kisváros múzeuma számára.

A településnek huszonnégy éven keresztül volt polgármestere Ignacio Németh, aki büszkén – argentin spanyol nyelven – meséli, hogy az első, itt otthonra lelt magyar bevándorló éppen 115 évvel ezelőtt, 1910-ben érkezett ide Tóth János személyében. Őt mások követték, köztük a volt polgármester ösei. A betelepülők mindegyike kapott száz-száz hektár esőerdőt, amelyet azonban mindenkinek magának kellett művelhetővé tennie. Ez nemcsak azért nehéz feladat, mert a növényzet nagyon sűrű, hanem azért is, mert művelés híján a természet itt nagyon gyorsan visszaveszi azt, amit elvettek tőle. A tartomány a híres argentin teaféleség, a *yerba mate* ősi termőhelye, ezért az ide jövők

23 Vö. Alexander BRÜGGEMANN: *Ende eines „heiligen Experiments“. Vor 250 Jahren vertrieb Spanien die Jesuiten aus Lateinamerika*. Feltöltve: 2017. április 2. <https://www.katholisch.de/artikel/12847-ende-eines-heiligen-experiments> (2025. augusztus 25.)

24 *A misszió* (The Mission) című, 1986-os filmet Roland JOFFÉ rendezte, főszerepeit Jeremy IRONS, Robert DE NIRO és Ray MCANALLY játssza, a zenéjét pedig Ennio MORRICONE szerezte.

25 A helyi idegenvezető (San Ignacio Mini) közlése.

ezzel kezdtek foglalkozni. A mate fájának levele ma is nagyon értékes, országszerte az argentinok kedvenc itala (Ferenc pápa is szívesen fogyasztotta); értékét jól mutatja, hogy a guaraní között fizetőeszköznék számított egy időben.

Bangha Béla jezsuita a két világháború közt járt Dél-Amerikában, és a Corpusban élő katolikus magyarokat is felkereste.²⁶ Erről az 1934. június végi találkozásról így számolt be missziós naplójában:

„A kicsiny magyar egyházközség harangszóval fogadja a hazai földről érkezett igehirdetőket. Hiszen, mondja Tóth János bácsi s majd a könnye buggyan ki a szeméből: amióta itt élünk Corpuson, sohasem mertük még álmodni se, hogy egyszer magyar lelkész szentbeszédjét hallhatjuk és egészen bizonyos, hogy koporsónk zártáig nem lesz abban többet részünk! [...] A templom bejárata föl van díszítve, ékes betűkkel ragyog felénk palmaágak s virágfüzerek közt az »Isten hozta« felírás, az argentinai, a magyar és a pápai zászló. Elöl állnak a fehérruhás lányok, aztán az asszonyok, férfiak, csupa tagbaszakadt, derék, sorsverte magyar. Mindenfelől »Isten hozta« és »Dicsértessék« hangzik felénk.»²⁷

Többükről utca van elnevezve, így az említett Tóth Jánosról is, akinek történetét Bangha a könyvében később részletesen hozza: Bársonyos községben született, az akkori Veszprém vármegyében, és 1891-ben, tizennyolc évesen indult el a szüleivel együtt Amerikába. Későbbi feleségét, aki a közeli Lovászpatonáról származott, az úton ismerte meg. Először Brazíliában töltöttek öt évet, onnan kerültek Argentínába, ahol megjárta többek között Buenos Aires és Patagóniát is, mielőtt a család Corpusban végleges otthonra lelt volna. Ekkor már négy gyermekük volt, és velük jött János öccse, Nándor²⁸ is, aki azonban az odaúton megfázott, és megérkezésük után nem sokkal meghalt. A település a kihalás szélén volt. Ahogy maga Tóth János mesélte Bangha páternek: „Corpusban csak két magyar család volt mielőttünk, meg két lengyel és egy horvát. Azok is elmentek; mire mi kijöttünk, már csak három lakosa volt Corpusnak. Ma [1934-ben] van kétezen fölül.»²⁹

A város újranevelésében tehát fontos szerepet játszottak az akkor érkezett magyarok. Sokak emlékezetében éppen ezért Corpus mint magyarok által újraalapított város él. Maga Tóth János szorgalmával a feléledt városka egyik legtehetősebb polgárává lett, neki volt a legnagyobb teaültetvénye, és ő vezette a templomépítési mozgalmat is. A helyi emlékezet szerint a településen egy akkor (és ma is) ritkaságnak számító emeletes házat emeltetett a tartományi kormányzó számára, mivel a helyiek azt szeretnék volna elérni, hogy a kisváros újra Misiones székhelye legyen. Ez a ház még ma is áll.

A régi temetőben – amely a jezsuita misszió egykori főterén van – sétálva nemcsak az egykori magyar bevándorlók és leszármazottaik nevei tűnnek fel, hanem a helyiek

26 BANGHA Béla: *Utak és élmények. II. Amerika*. Budapest [1942]. 267–314.

27 BANGHA: *Utak és élmények* i.m. 277.

28 Egy sajátos konfrontációra ad lehetőséget a helyi elbeszélés és a leírt történet között Tóth Nándor személye. Ignacio Németh határozottan állította, hogy elsőként a Tóth testvérek érkeztek Corpus Christibe 1920-ban, *Juan és Ferdinando*. Ezzel szemben Bangha határozottan úgy adja vissza a történetet, hogy Tóth János érkezett elsőként a családjával. A két, egymásnak ellentmondani látszó történet az *oral history* javára mégis feloldható, ha észrevesszük Banghánál azt a név nélküli, mellékesnek tűnő utalást, mely szerint Tóth János öccse (akiről egyébként nem esik szó) az úton megfázott, majd érkezésük után meghalt. Vö. BANGHA: *Utak és élmények* i.m. 290.

29 Uo.

történetét jól ismerő volt polgármesternek köszönhetően további magyar sorsok is körvonalazódnak.

Sajátos história Németh Idáé, aki egy Dél-Amerikába tartó francia bevándorlóhajó fedélzetén látta meg a napvilágot 1910. január 19-én. Böven elmúlt már negyven éves, mire megkapta első személyi okmányait Juan Domingo Perón első elnöksége (1946–1955) idején annak feleségének, Evitanak köszönhetően.

Megkapó történet László Istváné és feleségéé. László István az első betelepülők közt volt. Gyermekkori játszópajtása, Németh Rozália azonban Magyarországon maradt. Levélben tartották a kapcsolatot, végül Rozália követte Istvánt Corpus Christibe, ahol összeházasodtak, gyermekeik születtek, most pedig egymás mellett nyugszanak a település temetőjében.

A második világháborút követően valamelyest elfelejtődött, hogy itt is élnek magyarok. A tartomány legfontosabb főútját végül nem Corpuson, hanem néhány kilométerrel arrébb, egy másik településen vezették keresztül. A felejtésben ezen túl bizonyosan az is közrejátszott, hogy a kisváros Argentína északi határához fekszik közel, ám a fővárostól, Buenos Aiestől, amely a magyar katolikus misszió központja is, közúton több mint ezer kilométerre található. A folyami út még ennél is sokkal hosszabb. Az utóbbi évtizedekben találtak rá a kutatók újra az itt élő magyar leszármazottakra. A most élő helyiek a harmadik-negyedik-ötödik generáció tagjai, ők már nem beszélnek a magyar nyelvet, de kulturális kötődésük a magyar állami figyelemnek is köszönhetően újra erősödik.³⁰

Az egykori magyar betelepülők leszármazottai ma is ebben a tiszta, rendezett, tágas, esőerdővel körülvett kisvárosban élnek, és mindig nagyon örülnek a magyar látogatóknak, különösen a névrokonaiknak. Ignacio Némethnek köszönhetően a magyar nemzeti színek néhány éve bekerültek a település zászlajába: a kisvárosban élő magyarok és utódaik ezzel a történelmi gesztussal szimbolikusan is Corpus Christi, azaz Krisztus Teste tagjai lettek.

Nem ez azonban az egyetlen redukció errefelé. A közelben van San Ignazio Miní: a romjaiban is monumentális település a Világörökség része, amit több mint érdemes megnezi. Ezt követően irány Buenos Aires. Innen bő ezer kilométer. Két részletben tesszük meg.

2025. július 11. Ahol a Paraná véget ér és a La Plata elkezdődik

Tigre ugyancsak Nagy Buenos Aires része. Innen hajóval lehet behajózni az itteni szigetvilágba, amely kedvelt hétvégi kirándulóhely, sok nagy házzal. Vannak, akik itt laknak, van itt templom és iskola is. Minden házhoz stég tartozik, ahonnan le lehet inteni

30 Az utóbbi bő egy évtizedben Zsonda Márk etnográfus (2020 óta magyar közösségi diplomataként is tevékenykedik Buenos Airesben) argentinai kutatásainak is köszönhetően irányult újra a figyelem többek között Corpus Christi magyar származású lakóira. Így több magyar közösség, köztük az itteni is újjáéledt. Az utóbbi években a Szent József Argentínai Civil Katolikus Egyesület szervezésében több magyar pap is eljutott Corpus Christibe. A helyi idők otthonában, amelyet magyarok alapítottak, tavaly Sajgó Szabolcs jezsuita, idén jómagam mutattam be szentmisét és találkoztam az ott élőkkel. Sajgó Szabolcs egyebekben a Dél-Amerikában tevékenykedő magyar jezsuitáról, Orosz Lászlóról (1697–1773) forgat filmet. Személyéről: BANGHA: *Utak és élmények* i.m. 202–203, 240–241, 309; LACZA Tihamér: *Orosz László. Magyar jezsuiták Latin-Amerikában*. In: Fórum (Galánta) 2 (2000) 1, 15–22; NEMESHEGYI Péter: *Orosz László. Magyar jezsuiták a 17–18. századi Dél-Amerikában*. In: A Szív 88 (2002. június) 6, 18.

a hajót, ha fel akar rá szállni valaki. Más hajók a vizes ballonokat cserélik, ha ki van téve. Az éttermek fő specialitása azonban a víz közepén is a marha. Külön világ ez: itt ér véget a 2 és fél ezer kilométer hosszú Paraná, amely, ha Rio Grandét is hozzászámoljuk, 4 ezer kilométer hosszú és itt kezdődik a La Platá, amely neve szerint folyó, valójában azonban a világ legszélesebb folyótorkolata: úgy háromszáz kilométer hosszú és legszélesebb részén meghaladja a 200 kilométert. A túloldalt már Uruguay van.

2025. július 12. Ahol Luttor Ferenc és Ferenc pápa is gyóntatott

Buenos Aiestől délkeleti irányban körülbelül harminc kilométerre, a La Plata partján fekszik Plátanos, mely a fővárosi agglomeráció, azaz Nagy Buenos Aires része. Felmerül a kérdés: miért olyan érdekes ez a kis hely, hogy Ferenc pápa fontosnak tartotta, hogy 2021-ben, amikor a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus zárómiséjére Budapestre érkezett, a püspökökkel való találkozó alkalmával, majd két évvel később, 2023-as magyarországi látogatása során még két beszédében is utalást tegyen rá?

A második világháború végén, a kommunista hatalomátvétellel együtt elkezdődött az egyházüzldözés. Mindszenty József bíboros, hercegprímást (1945–1974) 1948-ban, karácsony másnapján tartóztatták le. Az iskolákat már ezt megelőzően államosították, a szerzetesrendeket pedig éppen 75 éve, 1950-ben oszlatták fel. Sokaknak kellett menekülnie. Köztük voltak Ward Mária (Mary Ward) követői, az angolkisasszonyok is, akik a jezsuita lelkesítőlt vezetve gyermekek nevelésével foglalkoztak. Amikor a Magyarországot elhagyni kényszerült nővérek megérkeztek Buenos Airesbe, először Luttor Ferencet keresték, aki néhány évvel korábban, 1947-ben kényszerült elhagyni az örök várost, Rómát. Luttor Ferenc a római Pápai Magyar Intézet (PMI) alapító rektora volt, aki az ottani magyar papi közösséget 1928-tól vezette. Nehéz időkben állt az intézmény élén, akik ismerték, a megmaradt levélváltások tanúsága szerint később is nagy tisztelettel beszéltek róla. A második világháború után itthon azzal vádolták meg, hogy a nyilasokkal kollaborált, ezért sem térhetett vissza hazájába. Mivel azonban „nincs olyan rejtett dolog, amely le ne lepleződnék, és olyan titok, amely ki ne tudódnék” (Mt 10, 26), az utóbbi években kalandos úton éppen Argentínából előkerült, eredetileg a PMI levéltári anyagának részét képező dokumentumok egészen más megvilágításba helyezik az ő szerepét, amelyek alapján egy olyan, éppen az ártatlanságát megalapozó és az egyházhűségét alátámasztó történet rajzolódik ki az utókor számára, amely szükségessé teszi akkori szerepének újraértékelését.

Luttor Ferenc – mint a szentszéki követség kánonjogi tanácsosa – diplomata státuszban volt. Amikor 1944-ben az összes római magyar diplomata elhagyta állomáshelyét, Luttor maradt az egyetlen, aki helyén maradt. Ennek egyik, korábban is ismert oka – ahogyan Csorba László is megfogalmazta a PMI 1945 utáni történetét feldolgozó, 1998-ban megjelent tanulmányában –, hogy „a lehetséges végső pillanatig ott akart maradni szellemi gyermeke” közelében, amelynek alapító rektora volt. A néhány évvel ezelőtt megkerült, eddig elveszettnek hitt dokumentumok fényében még egy másik, egyház- és nemzetpolitikai szempontból sokkal jelentősebb indítatás is kirajzolódik az utókor szemé előtt. Luttor ebben az időszakban, illetve a kényszerű emigrációig a háború után is rendszeres kapcsolatban állt az ügyeket operatív módon vivő Giovanni Battista Montini érsekkel, helyettes államtitkárral (sostituto), a későbbi VI. Pál pápával (1963–1978). Ezen túl, ebben a kérdéses néhány hónapban kétszer fogadta őt XII. Piusz pápa (Eugenio

Pacelli, 1939–1958) is, akivel korábbról személyesen is jó kapcsolatot ápol. Ahogyan a kihallgatások már publikált³¹ leiratából kitűnik, az audienciáknak azonban nem a Szálasi-kormány védelme, hanem a Magyarország miatti aggodás volt a témája.

A világi történetírás gyakran elfelejti, hogy Luttor Ferenc elsősorban pap volt és egy egyházi intézmény vezetője, ez pedig döntően meg kellett, hogy határozza azt is, hogy egy krízishelyzetben hová orientálódjon. Luttor nemhogy vállalkozhatatlan nem lett, hanem továbbra is fontos kapocsként tekintettek rá a Vatikánban, ahová ekkor – más háború sújtotta országok diplomáciai képviselőinek tagjaihoz hasonlóan – maga is beköltözött. Diplomáciai rangja az új körülményeknek megfelelően meghatalmazott miniszter lett, azonban éppen a Szentszék kérésére nem nevezte magát ideiglenes ügyvivőnek. Ahogyan Luttor Ferenc maga fogalmazott egy 1945 februárjában kelt levelében: „nem áll a magyar katolikus egyház érdekében sem a diplomáciai összeköttetés de facto való megszakítása”, illetve ugyanitt hangsúlyozta azt is, hogy a szélsőjobboldali kormánnyal soha nem vette fel kapcsolatot. Akkor tehát miről lehetett szó? Közismert, hogy a Szentszék mindig a párbeszéd pártján állt és áll minden konfliktusban. Erre a feladatra egy ott ismert és elismert pap, és ekként az „ő emberük” teljesen alkalmas lehetett. Továbbá az adott helyzetben, a vészorszak idején felmerülhetett egy másik igen nyomós ok is: ha nem marad a Szentszék mellett akkreditált magyar diplomata, akkor a paritás elve alapján Angelo Rotta érsek, magyarországi apostoli nuncius (1930–1945) jelenléte is megkérdőjeleződhetett volna a budapesti kormány szemében. Közismert azonban, hogy Rotta nuncius vezetésével a pápai képviselőt éppen ezekben a hónapokban igen komoly embermentő tevékenységet végzett, amelynek sikerét nem volt szabad kockáztatni. A sors furcsa fintora, hogy Rotta nunciust éppen a „felszabadító” szovjetek utasították ki, ráadásul a „felszabadulás ünnepén”, 1945. április 4-én.

Luttor Ferenc tehát 1947-ben kényszerült elhagyni Rómát, és ugyanabban az évben Buenos Airesben talált új otthonra. Nem sokkal megérkezése után már neki kellett fogadnia az újabb menekülteket. A Magyarországról érkező angolkisasszonyoknak is – a helyi emlékezet szerint – őt kellett érkezésük után keresniük. A nők, vagy ahogyan Buenos Airesben mondják, a máterek először ideiglenes helyen laktak, és keresték helyüket az új körülmények között. A helyi magyarok visszaemlékezése szerint a vonaton ülve hallottak arról, hogy Plátanoson eladó egy birtok, a tulajdonos pedig, Alejandro Bustillo hívó ember, így biztosan meg lehet vele egyezni egy igen kedvezményes árban. Így jutottak hozzá a területhez, ahol ráadásul készen álltak a birtokhoz tartozó épületek és egy kápolna is felépült már.³²

Összesen tizenhét nővér kezdett új életet itt 1951-ben. A szerzetesrend tagjai otthon iskolákat tartottak fent, így itt is kötelességüknek érezték, hogy karizmájuknak megfelelően folytassák az oktatás-nevelés áldozatos munkáját. Igyekeztek összegyűjteni az ide került magyar menekülteket, és elkezdték a gyermekek nevelését, a magyar nyelv és kultúra ápolását. Egyikőjük, Juhász Mária nővér 1952-ben megalapította a Zrínyi Ifjúsági Kör (ZIK) hétvégi magyar iskolát, majd hamarosan megalakult a Pannonia Sacra (Mindszenty bíboros jelmondata), amelynek fő alapítója Luttor Ferenc apostoli protonotárius volt.

31 Tóth Tamás: *A Pápai Magyar Intézet alapító rektora: Luttor Ferenc*. In: *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, szerk. Tóth Tamás, Budapest 2021, 245–258.

32 A Plátanos név a magyar fül számára megtévesztő lehet, de a név nem a platánra (*sicomoro*), hanem a banánra (*plátano*) utal.

Luttorra gyakran mint a Buenos Aires-i magyar angolkisasszonyok gyóntatójára emlékeznek, a plátanosi emlékeket szemlélve azonban szerepe ennél jóval több volt: a Buenos Airesbe került katolikus magyarok lelki vezetője és törekvések fő egyházi támogatója volt. Ő azonban csak a kezdeteknél lehetett jelen, mert 1953 tavaszán elhunyt.³³

Plátanoson, a kápolna tövében temették el, sírkövére latinul a következő felirat került:

Itt nyugszanak
Főtisztelendő Dr. Luttor Ferenc
apostoli protonotárius hamvai,
egykor a Magyar Királyság Szentszék melletti meghatalmazott minisztere,
a magyar menekültek tüzes apostola az Argentin Köztársaságban,
és a plátanosi kollégium alapítványának legbuzgóbb híve.
Élt 1886. március 26-tól 1953. április 28-ig.
Nyugodjék békében.³⁴

Az elvetett mag ugyanis kiszökölt és szárba szökken. A következő évtizedekben Plátanos a Buenos Airesben és környékén élő magyarok egyik fő találkozóhelye lett, nemzeti és vallási ünnepek helyszíne. A tágas udvar mikulás és karácsonyi ünnepek színtere is lett – decemberben Argentínában nyár van –, ilyenkor nem egyszer az egyik udvaron álló örökzöld fát is feldíszítették az itteni magyarok. A Külföldi Magyar Cserkészszövetség (KMCSZ) keretein belül Plátanoson két cserkészcsapat is működött (egy a fiúknak, egy a lányoknak), sőt az amerikai magyar cserkészek az első időben a vezető-képző táborokat is itt tartották.

A máterek az ötvenes évektől tanították a magyar gyermekeket, az általános iskola 1954-ben, a középiskola 1960-ban indult el. A Ward Mária Kollégium (Colegio Maria Ward) nevet kapott intézmény székhelye az Argentínában élő magyarok jótevője, Sorg Antal építésszerműnök segítségével épülhetett meg. Az iskolába Argentínán kívülről is érkeztek időnként emigráns magyar családok gyermekei, de az kezdetől fogva nyitott volt mindenki számára. Első vezetői Kis-Farkas Ilona és Tóth Erzsébet nővér voltak. Segítségükre két időközben érkezett pap, az '56-os menekült Domonkos László verbita, valamint egy másik szerzetes, a később hivatását elhagyó Kuthy László voltak.

Az utolsó magyar máter, Tímár Mária 2019-ben hunyt el. Ő is, ahogyan itt maradt társai, a kápolna mellett lévő temetőkertben nyugszik. Az érettségi tablók, az emléktáblák, ahogyan a nagyterem adományokból készült, magyar szenteket ábrázoló üvegablakai, továbbá az egykori magyar közösségi terekben lévő emléktárgyak és fotók sokasága, valamint az élők emlékezete továbbra is emlékeztet a magyar múltra. Az iskola változatlanul működik, és továbbra is az angolkisasszonyok (Congregatio Jesu) fenntartásában van. Mivel az egykori birtokközpont környéke mára teljesen benépesült, az iskolába ma

33 Halála előtt egy héttel Luttor Ferenc keresztele meg Paál Magdát, aki a fővárosban élő magyarok egyik vezetője, és aki maga is sokat járt és jár Plátanosra. Az emlékezet szerint ő volt az utolsó magyar, akit Luttor a keresztség szentségében részesített. Magdi is ott volt azon a szentmisén, amelyet 2025. július 12-én a Pápai Magyar Intézet egykori rektora és ekként Luttor Ferenc kései utóda, jómagam mutattam be Plátanoson, hálát adva az alapítókért, egyben kérve Isten áldását az élőkre.

34 +/Hic jacent cineres/ Reverendissimi Domini D^e Francisci Luttor/ Protonotarii Apostolici/ olim ministri plenipotentiarii Regni Hungariae/ apud San[c]tam Sedem/ apostoli ferventis exulum Hungarorum/ in Rep[ublica]. Argentina/ maximi zelatoris foundationis hujus quoque collegii/ ad Platanos/ Vixit a die 26 Martii A[nno] 1886 ad diem 28 Aprilis A[nno] 1953/R[equiescat]. I[n]. P[ace].

több mint 700 argentin diák jár, a helyiségek szombatonként pedig katekézisnek adnak otthont. Az érettségi tablók kifejezetten magyar hagyománya is megmaradt. Plátanos település Domonkos László verbitának köszönheti azóta plébánia rangra emelt templomát, amelynek védőszentje a felebaráti szeretet példája, Árpádházi (vagy ahogyan itt mondják: Magyarországi) Szent Erzsébet. A Zrínyi Ifjúsági Kör hétvégi magyar iskola ma is működik: jelenlegi székhelye az itteni magyarok egy másik központjában, Nagy Buenos Aires északnyugati részén, Olivoson van.

A Plátanoson lévő egykori magyar központba, az ottani máterekhez járt gyóntatni egy időben a jezsuita páter Jorge Mario Bergoglio, a későbbi Ferenc pápa is. E tiszteben a szerzetesnővérekhez költözött azok éves lelkigyakorlatai idejére is, így számos alkalma nyílt beszélgetni velük, megismerni őket. Így emlékezett rájuk a nemrég elhunyt szentatyja 2023. április 28-án, napra pontosan Luttor Ferenc halálának 70. évfordulóján, amikor a püspökökkel, papokkal, diakónusokkal, szerzetesekkel, papnövendékekkel és lelkipásztori munkatársakkal találkozott a budapesti Szent István-bazilikában: „Nem tudom elfelejteni az Angolkisasszonyok közösségébe tartozó magyar nővérek bátor és türelmes tanúságát, akikkel Argentínában találkoztam, miután a vallásüldözés idején elhagyták Magyarországot. Tanúságtévő, csodálatos nők voltak! Tanúságtételükkel annyi jót tettek velem.” Majd a hallgatóságot buzdítva így folytatta Ferenc pápa: „Imádkozom értetek, hogy a hit nagyszerű tanúinak példáját követve sohase győzzön le benneteket a középserűségbe süllyesztő belső fáradtság, és örömmel haladjatok előre.”³⁵

2025. július 14. *San Martín és a katedrális*

Sokáig épült a főszékesegyház, főleg a homlokzatán gondolkodtak sokáig. Benne egy múzeum is található, amelyben Ferenc pápára, egykori Buenos Aires-i érsekre emlékeznek. A templom egy téren áll az Elnöki Palotával, így szinte elkerülhetetlen a tér két oldala között egyfajta feszültség, össze- és szétfonódás; sőt, a főszékesegyház egyik oldalkápolnájában José de San Martín³⁶ sírja van, ahol ma is katonák állnak díszőrséget. Az 1850-ben elhunyt argentin szabadságharcosnak egyébként mindenütt van valamilyen emléke, szobra az országban, terek és utcák vannak róla elnevezve – e tekintetben olyan, mint nálunk Kossuth Lajos.

2025. július 15. *Egy igazi Mitteleuropäer sors*

Bánffy Zsófia nagyanyja gróf Zichy lány volt, édesapja Bánffy Endre báró, erdőmérnök, aki a családi birtokokon vette hasznát tudásának. Zsófia 1939. augusztus 26-án, néhány nappal a második világháború kitörése előtt született Palotailván, az erdélyi Maros vármegyében. Édesanyja Ludovika Stolberg zu Stolberg grófnő – így Zsófia sokkal könnyebben mesélt magáról anyanyelvén, németül, amikor a Nagy Buenos Aires terüle-

35 Szövege: *Krisztus a jövőnk. Ferenc pápa apostoli látogatása Magyarországon 2023. április 28–30*, felelős szerk. TÓTH Tamás, szerk. ERNYEY Áron – FRITZNÉ TÖKÉS Éva – KUZMÁNYI István – SEBŐ Balázs, a kiadványt gondozta BARANYAI Béla, Budapest 2023. 56–59.

36 José de San Martín (1778–1850). Életről vö. t.k.: Romualdo DE LA FUENTE: *Biografía del ilustre general americano don José de San Martín resumida de documentos auténticos por Romualdo de la Fuente*. París 1868.

tén fekvő Villa Ballester nevű településen lévő magyar alapítású, Szent István királyról nevezett idősotthonban a szentmise után beszélgettünk.

A háború idején családjának is menekülnie kellett, ő ekkor még néhány éves volt csupán. Egy négylovas szekéren jutottak el előbb az ostromlott Budapestre, majd onnan a németországi rokonokhoz. A harmadik gyermek eközben született meg Roßla kastélyában, Szászországban (egész pontosan Sachsen-Anhalt), éppen 1945. május 7-én, amikor elhallgattak a fegyverek. Roßlát ráadásul néhány héttel azelőtt az amerikaiak foglalták el ugyan, de végül a szovjet érdekszférába került... Argentínába 1948-ban mentek ki, hiszen akkor már pontosan látható volt, milyen irányt vesz Európa és benne a Kárpát-medence sorsa. Az apa ott látta meg a továbblépés lehetőségét.

Zsófiával együtt négyen vannak testvérek, hárman Argentínában élnek, egy fiú, Pál került haza Európába: ő München mellett él. Zsófia már az új hazában ismerte meg Roman von Brevernt, aki Észtországból került Argentínába. Három gyermekük született, két fiú és egy lány – egy fiú ment vissza Európába, ő Olaszországban él, Bergamóban.

És hogyan néz mindez ki felekezetiileg? A Zichy család tagjai par excellence katolikusok, a Bánffyak reformátusok, a von Brevern pedig orosz ősök miatt ortodox vallású. Bánffy Endre református volt, de lánya visszaemlékezése szerint katolikus misén ministrált. A neves Stolberg-ház, amelynek fejedelmi és grófi ága is van, legalább nyolcszáz éves múltra tekint vissza – ők (pontosabban a szóban forgó ág) katolikusok. Bánffy Endre gyermekei anyjuk után mind katolikusok lettek.³⁷

2025. július 16. Cserkészdalok az idősotthonban

Mindig meglep, hogy a technika néhány pillanat alatt le tud győzni akár 12 ezer kilométeres távolságot. Ma rám írt az egyik gróf Teleki³⁸ rokon, máltai lovag (én káplánként vagyok köztük) aki itthon, Magyarországon él. Örömmel olvasta, hogy találkoztam Bánffy Zsófiával. Még küldött egy régi képet is, amely még a régi időkben készült: az ő nagymamája és a kis Zsófia is rajta vannak.

Egész nap esik. Visszaemlékszem a tegnapi találkozásokra az idősotthonban. Egy különösen megható pillanatot, amikor a szentmise végén elénekeltük a himnuszt: a cserkész-

37 Az otthonban még most is több magyar él, így például Barnaky Éva korábbi angolkisasszony szerzetesnővér (Eva Barnaky de Proasi, vagyis Proasiné Barnaky Éva), aki később pszichológus, logotereapeutaként dolgozott. Ha az arisztokrata családokat nézzük, például a Pejacevich névvel találkozhatunk az otthonban. Egyebekben a Buenos Aires-i közösségben sokféle családnév fordul elő, mint például Fóthy, Zombory, Honfi vagy Wagner. Az argentinai magyarság teljes infrastruktúráját, egyfajta „Kis Magyarországot” épített ki magának, saját sajtóval, amelyből (hála az *Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis*nak akár online) megismerkedhetünk az intézményrendszerrel és a közösség életével is, de akár az ottani családokkal is. A dél-amerikai magyar lapok közül érdemes kiemelni a *Dél-amerikai Magyar Hírlapot*. *Délamerikai Magyar Hírlap* néven újság 1922-ben látott először napvilágot Rio de Janeiróban. A *Délamerikai Magyarság* 1929–1962 között jelent meg Buenos Airesben, és a *Dél-amerikai Magyar Hírlap* elődjének tekintik: 1963-tól *Délamerikai Magyar Újság*, 1970-től *Magyar Hírlap*, 1996-tól *Délamerikai Magyar Hírlap* címmel jelent meg, jelenlegi nevét 2005-től viseli. Ma is működik, online elérhető (<https://hirlap.dam.hu>). Egy másik újság, az *Argentínai Magyar Hírlap* 2005–2014 között jelent meg, és magát ugyancsak a jogelődjei révén 1929-ben indult és 2004-ig működő *Délamerikai Magyar Hírlap* utódának tekintette. Ezekon túl léteznek más, elsősorban helyi hírlevelek és újságok is. Vö. *Linkek*, <https://hirlap.dam.hu/index.php/linkek/> (2025. augusztus 27.)

38 Teleki László.

múlttal is rendelkező lakók azonnal vigyázzba álltak (aki tudott) és cserkészisztelgéssel adta meg a honort a magyar himnusznak. Ezután közösen néhány táborítüszvégi cserkész-dalt is elénekeltünk, amelyek összekötnek bennünket, magyar cserkészeket határon, óceánon innen és túl.

A Külföldi Magyar Cserkészszövetség a magyarság egyik legfontosabb megtartó ereje volt az emigráció évtizedei alatt, és ma is komoly munkát végez. A magyarországi újrakezdés éveiben pedig sokat segítettek az otthoniaknak: én magam is az akkoriban az ő Mainz melletti egyik táborukban tettem fogadalmat, de már a Magyar Cserkészszövetség tagjaként.

2025. július 19. *Don't Cry for Me Argentina*

Juan Domingo Perón és első felesége Eva Perón (Evita) valószínűleg Argentína történetének egyik legismertebb alakjai (természetesen Ferenc pápa mellett), és ha máshonnan nem, azt 1996-os Evita című filmből sokan ismerik őket.³⁹

Juan Domingo Perón 1946 és 1955 között volt államelnök, majd 1973-ban a tizenkilenc éves spanyolországi száműzetéséből tért vissza újra elnöknek, azonban a következő évben elhunyt. Első felesége Evita, akit 1944-ben ismert meg. 1952-ben hunyt el méhnyakrákban. Koporsóját férje bukása után puccsisták ellopták, majd a hamvak kalandos úton Milánóba, onnan 1971-ben szintén titokban Spanyolországba kerültek. A hamvak Perón harmadik elnöksége idején tértek haza Buenos Airesbe. A maradványok elhelyezésre szánt Haza Oltára (NB. „Altare della Patria” van Rómában is; Perón éppen Mussolini volt idején katonai attasé Olaszországban...) sosem készült el, mert az 1976-os soron következő katonai puccs után az új hatalomnak ez már nem volt érdeke. Eva Perón jelenleg a Duarte család sírboltjában nyuszik a Buenos Aires-i Recolecta temetőben (ez olyasmi, mint nálunk a budapesti Kerepesi úti nemzeti sírkert).

Argentínában kétféle ember létezik: aki peronista és aki nem. Persze a peronizmusnak is vannak alváltozatai, mint a kirchnerizmus: CFK, azaz Cristina Fernández de Kirchner Argentína elnöke volt 2007 és 2015 között – ő jelenleg korrupció és más vádak miatt háziőrizetben van. A peronisták szerint Perón (és főleg Evita) a nép javát keresték, míg az ellenfeleik szerint ők amit lehet, elloptak, és ebből valamit visszacsepegtettek a szegényeknek, akik ezért nagyon hálásak. Valóban, Evitát sokan szentnek tartják, sírjánál mindig van virág, sőt, őt ábrázoló szentképek is vannak.

És mit gondolnak az argentinok az Evita című filmről, amelynek ikonikus dalát, *Don't Cry for Me Argentina* (Ne sírj értem, Argentína) Madonna énekli?⁴⁰ Nos, mindenki megnézte, de mindenki tudja azt is, hogy a valóságban nem úgy történt, mint a film láttatja.

39 Néhány publikáció a témában magyarul: HORVÁTH Gyula: *A peronizmus*. Szeged 1996; Gisela CRAMER: *Perón és a peronizmus*. In: A hatalom virtuózai. Perikléstől Maóig, szerk. Wilfried Nippel, Budapest 2001; TÁRJÁN M. Tamás: *Juan Domingo Perón elnök megbuktatása*. In: Rubicon online. <https://rubicon.hu/hu/kalendarium/1955-szeptember-19-juan-domingo-peron-elnok-megbuktatasa> (2025. augusztus 31.); A jelenség megértéséhez ajánlott olvasmány a neves író, NAIPAUL kis kötete: Vidiadhar Surajprasad NAIPAUL: *Eva Perón visszatér*. Ford. PREKOP Gabriella. Budapest 1984.

40 *Evita*, 1996. Rendezte Alan PARKER, a főszerepben MADONNA, Antonio BANDERAS és Jonathan PRYCE, a zenéjét szerezte Andrew LLOYD WEBBER.

Don't Cry for Me Argentina. Indulás haza, de előtte még a vendéglátók jóvoltából a kis Museo De Arte Hispanoamericano Isaac Fernández Blanco gyűjteményének csodái, amelyek kiegészítik mindazt, amit a redukciónak korából Misionesben láthat az ember.⁴¹ Az Itáliát és spanyolhont megjárt, újkoros történész pap számára ez sokkal izgalmasabb terep, mint az egy nappal korábban látott Szépművészeti Múzeum válogatása⁴² – ott főleg a XX. század, például Benito Quinquela Martín⁴³ érdekes: az ő színes kikötői festményeit nézve az ember szinte hallja a fülében a *Caminitót*, a jellegzetes argentin tangót a legendás Carlos Gardel⁴⁴ előadásában.

Nem sokkal éjfél előtt indul a gép vissza. São Paulo, majd megint az isztambuli átszállás éjszakai várakozással. Érkezés Budapestre közép-európai idő szerint július 21-én reggel. Az időeltolódás hat óra előre, majd egy óra vissza – és egy ugrás a télből újra vissza a nyárba.

EPILOGUS

Nem gondoltam volna, hogy mindaz, amit a lelkipásztor és az egyháztörténész szemével az MKPK Külföldi Lelkipásztori Szolgálat által koordinált argentinai missziós út során látok, sokakat fog érdekelni. Emberek, akiknek ősei egykor a jobb élet reményében vagy éppen külső kényszer hatása alatt hagyták el hazájukat, de akik büszkék gyökereikre: hitükre és magyarságukra. Az országban ötezer kilométert tettünk meg autóval, hogy egyik helyről eljussunk a másikra, de megérte. Az ott átélt megannyi találkozás, a benyomások és tapasztalatok oly gazdagítóak voltak, hogy megosztásért kiáltottak.

Deo gratias – Istennek legyen hála.

TAMÁS TÓTH

DIARY ENTRIES FROM ARGENTINA

The article is based on notes taken by priest and church historian Tamás Tóth during his three-week missionary trip to Argentina. These, albeit in an unusual adaptation, give a picture of the Hungarians living in Argentina in 2025. Places visited: Buenos Aires, and in Greater Buenos Aires, Olivos and Plátanos (where Jorge Mario Bergoglio, later Pope Francis, was a confessor), as well as Mendoza (Mendoza), Coroner du Graty (Chaco) and Corpus Christi (Misiones, the area of the former Jesuit reductions). Due to the genre, the narration of the locals, i.e. oral history, is an important element of communication.

41 A múzeumban nemcsak az ottani redukciónak, de a mai Bolíviában volt jezsuita missziók emlékei is megtalálhatóak. A különbség művészeti téren is szembevetendő: míg a mai Paraguay, Brazília és Argentína területén lévő redukciónak a fa, a kő és a vas dominált, addig a mai Bolívia érintett területe nemesfémekben gazdag, így ott sok ezüsttárgy készült, elsősorban vallási, illetve liturgikus célból.

42 A budapesti születésű lombosi László Elek Fülöp (született Laub Elek Fülöp, későbbi néven Philip Alexius de László; 1869–1937) képei is megtalálhatóak a múzeumban. Ő festette meg a múzeum fontos részét képező Hirsch-gyűjtemény donátorait.

43 Benito Quinquela Martín (1890–1977).

44 Carlos Gardel (Charles Romuald Gardès, 1890–1935).



EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ZVARA EDINA

GRATIA MECENATURAE ESTERHASIANAE: A KISMARTONI FERENCES KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE ÉS ÁLLOMÁNYA.

Budapest, 2023, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ,
Kossuth Kiadó, 255 p.

Zvara Edina a kismartoni ferences könyvtár történetéről és állományáról írt kötete jelentős eredménye a magyarországi ferences könyvtárak történetére irányuló kutatásoknak, de az Esterházyak és a ferencesek kapcsolatai szempontjából is kiemelkedően értékes eredményt jelent a publikáció. A szerző évtizedek óta foglalkozik a Kárpát-medence régi ferences könyvtárainak feldolgozásával.¹ Doktori disszertációját a szakolcai ferences könyvtár történetéről írta. Kutatásainak fókusza idővel az Esterházyak fraknói és kismartoni könyvtárainak feldolgozására irányult. Munkássága szerves részét képezi annak a Monok István által koordinált munkának, amelynek köszönhetően az utóbbi harminc évben mind a kora újkori magyarországi főúri könyvtárak történetéről és állományairól, mind különböző egyházi könyvtárak, köztük a ferences – mariánus és szalvatoriánus – rendtartományok házainak bibliotékáiról egyre több katalógus és a gyűjtemények történetét is bemutató feldolgozás lát napvilágot.² Öröndetes módon e kötetek földrajzilag és időben is egyre több rendház régi könyves örökségét, illetve egykori állományaik rekonstrukcióját teszik ismertté.

Fontos szempontnak gondoljuk, hogy a katalógusok a könyvállományok jegyzékeinek közlésén és az egyes kötetek azonosításán túl olyan tanulmányokat is tartalmaznak, amelyek az egyes gyűjtemények történetét kiterjedt levéltári forráskutatáson alapulva ismertetik. Ferences könyvtárak esetében például a rendházak történetei (*historia domus*), a provinciánként és házanként vezetett tabulák, nekrológiumok, valamint a rendtarto-

1 Számos publikációja közül csak a legjelentősebb, idevágó katalógusok: *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681–1750, plébániák és más rendházak könyvtárai*, s. a. r. ZVARA Edina, szerk. Monok István, Bp., OSZK, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3); MAGYAR Árpád–ZVARA Edina: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*. OSZK, Budapest, 2009; ZVARA Edina: *Ferencesek Szakolcán a korai újkorban*. Budapest: METEM, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, 2012; BRUCK Anton–MONOK István–ZVARA Edina: *Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen: Die Historische Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing. Budapest–Güssing: Bibliothek und Informationszentrum der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Franziskanerkloster Güssing*, 2021.

2 A ferences könyvtárak katalógusai korábban „A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei” sorozatban jelentek meg.

mánytól függően más-más intézményekben található források feldolgozása kiterjedt kutatómunkát igénylő vállalkozás. E szempontok kiemelt jelentőséget nyernek éppen a kismartoni ferences könyvtár feldolgozása esetében, hiszen a kismartoni rendház szerzeteseinek évszázados, sokrétű kapcsolódása az Esterházy família generációihoz megkülönböztetett művelődéstörténeti jelentőséget, ugyanakkor a Esterházyak híresen gazdag levéltára miatt különleges forrásanyagot is biztosít e kutatáshoz.

Az Esterházy család történetét, a família tagjainak a magyarországi művelődésben betöltött szerepét történészek, irodalom-, művészet- és művelődéstörténészek generációi kutatják. Az Esterházy Pál nádor halálának 300. évfordulója alkalmából szervezett interdiszciplináris konferencia kötetének³ megjelenése után létrejövő, Monok István vezetésével működő kutatócsoport – Király Péter, Kiss Erika, Viskolcz Noémi, Zvara Edina – folytatva a dunántúli főúri könyvtárak (Batthyány, Nádasdy, Zrínyi) történetének feltárására irányuló kutatómunkát, értékes tanulmányokat és forrásokat publikáltak, immár célzottan Esterházy Pál személyét és családját állítva a középpontba. A „Kincstártól a könyvtárig: tanulmányok Esterházy Pálról, udvari kultúrájáról és mecenatúrájáról” és a „Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei” projekteknek köszönhetően látott napvilágot az MTA Könyvtár és Információs Központ Esterházy-közleményeit közreadó Esterhaziana sorozatban Esterházy Pál és Orsolya, illetve Thököly Éva levelezése,⁴ illetve az Esterházy Pál könyvgyűjteményének kialakulását és állományát feldolgozó kötet (*Esterhasiana Bibliotheca*).⁵ Mindkét kiadvány megkerülhetetlen az Esterházy-könyvtár 17. századi történetének megismeréséhez. Az Esterházy-könyvtár rekonstrukciója évekig tartó szívós munka eredménye, amelynek köszönhetően korábban nem ismert módon vált megismerhetővé a könyvtár anyaga, közte a család 17. századi tagjaihoz, mint possessorokhoz (Miklós nádor, László gróf és Pál nádor) köthető kötetek. A munka során a II. világháborút követően Moszkvába került állományrész kötetek leírásai is elkészültek, így a hercegi könyvtár feldolgozásának következő lépéseként logikus volt a kismartoni ferences bibliotéka anyagának az 1722-ből fennmaradt könyvjegyzék alapján elvégzett azonosítása és feldolgozása.

Kismarton köztudottan az Esterházy család galántai (grófi, később hercegi) ágának egyik kiemelten értékes birtoka volt, Fraknó vára mellett – ami 1626-tól az örökös grófi címet biztosította Esterházy Miklós nádornak és utódainak – a kismartoni uradalom a família legjövödelmezőbb birtokát jelentette. Míg Fraknót örökös adományként birtokolta a család, Kismarton kezdetben zálogbirtokként került Miklós nádor kezére. A nádornak az 1652. évi vezekényi csatában hősi halált halt László fia majd Nádasdy III. Ferencsel szemben érte el 1648-ban, hogy III. Ferdinánd király végül a kismartoni uradalmat is adományos birtokként az Esterházy-családfőnek adományozta – tekintélyes zálogösszeg megfizetése ellenében. A 17. század közepén Johann Ledentu által met-szeten ábrázolt erődszerű várkastély átépítésére utóbb, 1663 és 1672 között az itáliai Filiberto Lucchese császári építész tervei szerint került sor, akkor már a később a nádori tisztséget, majd a birodalmi hercegi címet is elnyerő Esterházy Pál idején. Kismarton központi jelentősége az Esterházyak számára felemelkedésük óta fennállt, és ennek fé-

3 Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál – BUZÁSI Enikő. Budapest: Reciti, 2015.

4 VISKOLCZ Noémi–ZVARA Edina–KIRÁLY Péter–KISS Erika: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest, MTA KIK, Kossuth, 2019.

5 MONOK István – ZVARA Edina: *Esterhasiana Bibliotheca: A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*. Budapest, MTA KIK, 2020.

nyében szükséges a család által évszázadokon keresztül patronált kismartoni ferencesek szerepére, valamint könyvtárunk művelődéstörténeti jelentőségére is tekinteni. Szent Ferenc Kismartonban működő fiainak története háromszáz évig kapcsolódott össze az Esterházy családdal, és e kötet fontos érdeme, hogy a könyvtár történetének és állományának feldolgozásán túl a kismartoni ferencesek történetét is bemutatja a kezdetektől: a két magyarországi obszerváns provincia kialakulásától (tisztázza a magyarországi ferences rendtartományok elnevezéseit), a kismartoni ferencesek XIV. századi megtelepedésétől az Esterházy Miklós nádor által történt újraalapítást (1631) és a kismartoni ferencesek legjelentősebb támogatója, Esterházy Pál mecénási tevékenységét állítva középpontba. Pál nádor kismartoni ferencesek irányába tanúsított megkülönböztetett figyelmének két legfontosabb megnyilvánulása, hogy egyrészt gazdag könyvtárának egy részét a kismartoni ferenceseknek adományozta, másrészt pedig az új családi sírhelyet is itt alakította ki. Esterházy Pál gyermekei, első felesége, Orsolya (1682-ben), majd Pál halálakor (1713) maga a nádor is a kismartoni ferencesek kriptájába temetkezett.

A térségben található ferences rendházak – Kismartonon kívül a Batthyányak németújvári udvarához ezer szállal kötődő németújvári ferencesek, illetve a szintén Pál nádor által alapított boldogasszonyi ferencesek – a mariánus provincia házai közé tartoztak.⁶ E tartomány iratai a 20. század elején nem minden megpróbáltatás nélkül kerültek Pozsonyba. Az egyes rendházak történetéről Eugenius Kósa Collectaneája után a kutatás sokáig P. Weiss Mihály János OFM (1910 – 1994) és Magyar Arnold OFM ismert munkáit⁷ vette alapul. A németújvári ferencesek Batthyány I. Ádám korabeli könyvtárát Koltai András kötete (Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert: 1., Adam Batthyány und seine Bibliothek, Bp. – Szeged, 2002) dolgozta fel, a gyűjteményt több írásában Monok István elemezte.⁸

A szerző értékes tanulmányokban ad áttekintést a kismartoni ferencesek és kolostoruk történetéről, Esterházy Pál több ferences kolostort is támogató mecénatúrájáról, illetve részletesen bemutatja (napjainkig) a kismartoni ferences könyvtár izgalmas történetét és behatóan elemzi állományát, annak tartalmi és nyelvi jellemzőit. A könyvtár történetének feltárása során kiterjedt forráskutatásra támaszkodott. A felhasznált források között nem egy a kutatás számára ismeretlen, így például Folnay Bernát⁹ műve a mariánus provincia történetéről (*Descriptio et originis et status Provinciae Marianae*, 1647). Több adatot ismerünk meg a kismartoni ferences gárdiánok Esterházy család tagjaihoz írt leveleiből, például Malomfalvay Gergely (1616–1669) életútjáról (Kismartonba kerülése (1652) előtt a pozsonyi rendház előjárója volt három évig) vagy Litomericzi Lászlóról (†1683), akinek kezdeményezésére adathatott ki Nádasdy Ferenc 1652-ben Bécsben egy latin nyelvű Szent Bonaventura-életrajzot). A könyvtár szakok szerint bemutatott anyaga

6 A mariánus ferences provincia újkori történetének feltárásáról, historiográfiai áttekintéssel: KNAPP Éva: *Mariánus ferencesek Mesztegyről a 18. században*. Egyháztörténeti Szemle 20 (2019):1, 4–42.

7 MAGYAR Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing. (1638–1978)*. Güssing, 1980.

8 MONOK István: *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Budapest–Eger, Kossuth, 2012, 92–115, Uő: *A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700. Szerk. Monok István. Budapest, OSZK, 2005, 11–16., 61–104.

9 Folnay Kósa Jenő Collectaneájának tanúsága szerint 1646. február 5-től 1648-ig a tartomány provinciális volt s 1658. március 25-én hunyt el Pozsonyban. Vö. MARTÍ Tibor: *Magyar nyelvű kéziratok hamvazószerdai prédikáció a 17. század első feléből*. In: Summa. Tanulmányok Szelestei N. László hatvanadik születésnapjára. Szerk. Hargittay Emil, Maczák Ibolya, PPKE BTK, Piliscsaba, 2007, 210, 1. j.

jól tükrözi a ferences lelkeség és teológiai gondolkodás jellegzetességeit: az aszketikus és spirituális művek, illetve a tematikailag a Mária-tisztelettel összefüggő nyomtatványok mellett a ferences rend emblematikus személyeihez köthető kiadványok, beszédgyűjtemények, filozófiai munkák és hitvita irodalom, valamint katechetikai művek is szép számban képezték az állományt. A könyvtár bemutatása értékes olvasmánytörténeti elemzés: a kötetek tematikai csoportosítása plasztikus képet ad a kismartoni ferencesek műveltségéről: liturgikus könyveikről éppúgy, mint a könyvtár jogi témájú köteteiről.

Ezt követi a 907 tételből álló, 1722-ben készített könyvjegyzék (inventárium), amelynek mai lelőhelye a Maria Enzersdorf-i ferences kolostor levéltára. A jegyzék feldolgozása képezi az ismertetett kötet gerincét. Zvara Edina minden lehetséges esetben azonosította a köteteket. A részben ma is hozzáférhető könyvekről a szerző saját kezűleg készített leírást; a Kismartonban és Moszkvában található köteteket is azonosította a jegyzékből. Az inventáriumban nem szereplő, de bizonyíthatóan egykor a kismartoni ferences könyvtár állományába tartozó kötetek leírásai is bekerültek a kötetbe. Ezen kívül Szabó Károly RMK-köteteinek kismartoni ferences tételei és a ferencesek grazi könyvtárának katalógusából is felvette azokat a tételeket, amelyek a possessor bejegyzések alapján egykor a kismartoni ferences könyvtár régi állományához tartoztak.

Az inventárium és a fennmaradt kötetek elemzése alapján képet kapunk arról, hogy Assisi Szent Ferenc követői milyen könyveket olvashattak a 17. század közepe és a 18. század eleje közti időszakban. A kismartoni ferencesek könyvtára egy rendkívül gazdag, értékes gyűjteményt képezett, amely nagyban segítette mindennapi lelkipásztori és prédikációs tevékenységüket. Azok a kötetek, amelyek az összeírásban nem szerepelnek, azonban valamely ismerv folytán (bejegyzés, vagy az adott kötet szerzőjének szoros kapcsolata a kismartoni ferences kolostorral, pl. gárdiánja – házfőnöke – vagy a rendház lakója volt) a kismartoni ferences könyvtárhoz köthető, az inventárium után, külön fejezetbe foglalva található a kötetben (összesen 52 tétel). Hasznos része a kötetnek a Weiss Mihály munkáiból korábban már ismert kismartoni ferences kolostor lakóinak névjegyzéke (1630–1722).

A kötet függelékében olvasható két, a kismartoni ferences kolostor létrejöttéhez kapcsolódó dokumentum: XXIII. János pápa 1415. évi bullája és Esterházy Miklós alapítólevele 1631-ből. A kiadvány végén található a bibliográfia és a katalógus használatát segítő mutatók (személy- és helynévmutató és külön nyomdászok, nyomdatulajdonosok, kiadók és nyomdahelyek mutatója), ezen kívül a szerző mutatót készített a kéziratos bejegyzésekben szereplő személy- és helynevekhez is.

Ahogy a kötet címe is utal rá, az Esterházyak pártfogásának köszönhetően a kismartoni ferencesek virágzó szellemi-lelki központtá váltak: lelkipásztori működésük évszázadokon keresztül meghatározta a térség hitéletét. E kötetnek köszönhetően számottevően gyarapodik a tudásunk a mariánus provincia 17. századi könyveiről, a kismartoni ferencesek és az Esterházy család több évszázados kapcsolatainak történetéről. Rend-, család- és művelődéstörténeti hozadékaik kívül kiemeljük a kötet különlegesen színvonalas, szép kivitelét, gazdag képanyagát. Gondos kutatói, szerkesztői és lektori munka eredménye e munka, ami megkerülhetetlen leírása és rekonstrukciója a kismartoni ferences múltjának és kulturális örökségnek.

Martí Tibor

VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM

ISKOLA A RENDBEN – REND AZ ISKOLÁBAN A FERENCESEK ESZTERGOMI GIMNÁZIUMÁNAK 90 ÉVE RENDTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium (Esztergom) 2024. 192 p.

Az esztergomi Ferences Gimnázium történetéről korábban eminensen a jubileumi évkönyvek alapján tájékozódhattunk. Ezek általában jubileumok alkalmából jelentek meg, így 1993-ban, 2001-ben, 2021-ben.¹ A 80 éves jubileum alkalmából egy kisebb kiadvány emlékezett meg 2011-ben, amely a Ferences Diákegyesület jóvoltából jelent meg.²

A 2024. esztendőben új korszak kezdődött ezen fontos egyházi intézmény életében. A ferences rend előjárói és a gimnázium vezetői visszatértek a korábbi elnevezéshez. Az 1947-ben kényszerűen fölvetett Temesvári Pelbárt (1435–1504) – neves magyar ferences hitszónok és lelki író nevét ezen új tanévtől az alapításkor fölvetett elnevezés nyomán (Szent Antal Reálgimnázium) a következőre változtatták: Szent Antal Esztergomi Ferences Gimnázium és Internátus.

Ez alkalomból avatták fel az új iskolai épületszárnyat, valamint ez alkalommal jelent meg Varga Imre Kapisztrán ferences tollából az elmúlt 90 esztendő történetének történetési igényű összefoglalása, album méretben, igen sok korabeli fényképpel gazdagon illusztrálva.

Az egykori patinás esztergomi Szent István Bencés Gimnázium közvetlen szomszédságában nem volt könnyű új intézményt létrehozni egy olyan korban, amikor maga a főpásztor, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek is bencés volt. A ferencesek azonban megtalálták az utat Klebelsberg Kunó (1875–1932) vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, mégpedig azért, mert felesége a mariánus provincia ferences gyóntatóatyjának volt lelkigyermeké. Ilymódon a miniszter személyesen járt el a hercegprímásnál és az az egyezés született, hogy a ferenceseknek a vidéki fiúkat kell tanítaniuk, ezért internátust kell kiépíteniük. Gondviselészerű volt ez a döntés, mert ez mentette meg a ferences gimnáziumot, míg a bencés gimnázium 1948-ban kényszerűen be kellett zárja kapuit. Mint tudjuk, a bencéseknek is két gimnáziumot engedélyezett a hatalom, s ők értelemszerűen Pannónhalmát és a patinás és közeli Gyórt választották. A ferencesek számára nehezebb volt a döntési helyzet, mert csak egy gimnáziumuk volt korábban, ezt az esztergomi, s ezt is a kapisztrán rendtartomány tagjai vállalták el, de részben a mariánus ferences tanárokkal. A kapisztrán rendtartományhoz tartozó ferences atyák az internátusi nevelői munkával párhuzamosan végezték az egyetemet, hogy taníthassanak is a gimnáziumban.

1 *Az esztergomi Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve*. Szerk. REISZ Pál. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom (Dorogi Nyomda) 1993. 287 lap; *Az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve, 1931–2001*. Szerk. és összeáll. RADICS Dávid, Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, (Esztergom) 2001. 279 lap; *Franka 90: az Esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve, 1931–2021*. Szerk. KEPPEL Dániel–KEDVES Ilona, Esztergom, Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium 2021. 190 lap.

2 *Invicti fratres Strigonienses 1931–2011: az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium 80 éves jubileuma alkalmából*. Szerk. KISS Antal–KEPPEL Dániel, Pax et Bonum Esztergomi Ferences Diákegyesület, (Esztergom) 2011. 14 lap.



Kapisztrán atya könyvének fejezetei híven tükrözik az egyes évtizedek gondjait és örömeit. A 30-as évek: Az alapítás lendülete, örömei és nehézségei; a 40-es évek: amikor minden megváltozik, megmarad-e az iskola? 50-es évek: „Ha élünk általa, akkor nem hezitálhatunk”; 60-as évek: Generációváltás „a szabadság e kis szigetén”; 70-es évek: Reménysugarak: személyi és pedagógiai megújulás; 80-as évek: „Utolsó szorítások a présen”, 90-es évek: A szabadság öröme és nehézségei, 200-es évek: Egy küzdelmes, de stabil évtized; 2010-es évek: Változások, újrafogalmazások.

A tudós ferences tanár és nevelő a követhető levéltárak anyagát használta fel: Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium. Iskolatörténeti gyűjtemény, és felhasználta két korábbi történelem szakos tanárelődje írásait, így Huszár Jeromos OFM (1915–2011) kéziratos összeállítását, valamint Németh Piusz OFM (1903–1980), jegyzeteit. Irodalomjegyzéke hiánypótló az intézmény és a hazai ferencesek történetéhez egyaránt. Egyszerre tudományos és emészthető a diákok számára is, mert a számos fotó megihleti őket is, hogy beleolvassanak a szöveges részbe.

Somorjai Ádám OSB